

12

1967

УКРАЇНСЬКИЙ
ІСТОРИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

1917

1967

НОВІ КНИГИ

БУБНОВСЬКИЙ М. В. — Півсторіччя Радянського Поділля, вид-во «Каменярь», Львів, 1967, 68 с. з іл.

БОЛЬСЬКИЙ С. А. — Великий подвиг, Політвидав України, К., 1967, 232 с. з іл.

ГНИДЮК М. — Якщо ти комуніст. Нариси, вид-во «Каменярь», Львів, 1967, 208 с. з іл.

ЕФИМЕНКО М., ТЕСЛЕНКО М. — Павлоград. Краєзнавчий нарис, вид-во «Промінь», Дніпропетровськ, 1967, 62 с. з іл.

ЖДАНОВ Г. и КОМПАНИЕЦ З. — В коммуне остановка. Исторический очерк. О Луганском локомотиво-строительном заводе, изд-во «Донбасс», Донецк, 1967, 151 с. с илл.

Люди подвигу, вид-во «Маяк», Одеса, 1967, 236 с. з іл.

Львівський ордена Леніна державний університет ім. Івана Франка, вид-во Львівського ун-ту, Львів, 1967, 51 с. з іл.

Перша взуттєва. 1867—1967. 100 років, вид-во «Реклама», К., 1967, 111 с. з іл.

Розвиток народного господарства Української РСР. 1917—1967. В 2-х томах. Т. I. Будівництво і перемога соціалізму (1917—1937 pp.), 459 с. з іл. Т. 2. Завершення бу-

дівництва соціалізму і перехід до комунізму. (1938—1967 pp.), 499 с. з іл.

Розповідають борці революції, Політвидав України, К., 1967, 67 с.

САВЧУК А. — Завод імені Октябрської революції, изд-во «Маяк», Одесса, 1967, 187 с. с илл.

Спасенко К. — Отряд выступает вполночь, изд-во «Донбасс», Донецк, 1967, 31 с. с порт.

Старо-Краматорський ордена Трудового Червоного Знамени машинобудівельний завод імені Г. К. Орджонікідзе. 1896—1966. 70 лет. Фотоальбом, изд-во «Реклама», К., 1967, 23 с. с илл.

ТАРАСЮК П. — Один з загонів робітничих, Політвидав України, К., 1967, 154

ТРОЯН С., ЯСІНСЬКИЙ А. — Перлина Гуцульщини. Путівник, вид-во «Карпати», Ужгород, 1967, 103 с. з іл.

Харьковщина за 50 лет Советской власти. Цифры и факты, изд-во «Прапор», Харьков, 1967, 71 с.

ЦВІКАЛЬСЬКА Г. О. — Підвищення ефективності уроку з новітньої історії. (Посібник для вчителів), вид-во «Радянська школа», К., 1967, 108 с.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 12 (81)

ГРУДЕНЬ

1967

РІК ВИДАВАННЯ
ОДИНАДЦЯТИ

Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР, ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ
ПАРТІЇ ЦК КП УКРАЇНИ — ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПКР

З М І С Т

СТАТТІ

До 50-річчя Радянської України

- М. О. Буцько — В. І. Ленін і перемога соціалістичної революції на Україні 3
Г. М. Мултих — Більшовики України в боротьбі за владу Рад 14

Про вплив Великого Жовтня на західноукраїнські землі

- Ю. П. Ляпунов (Чернівці) — Трудаші Хотинщини в боях за владу Рад 25
І. М. Сірко (Івано-Франківськ), Ю. Д. Лапшин — Червоні галицькі частини в боротьбі за владу Рад 32
П. Н. Серпецінов (Луцьк) — Відгомін Великого Жовтня на Волині (1920 р.) 35

На допомогу слухачам і пропагандистам мережі політичної освіти

- К. К. Дубинна, Б. П. Ковалевський — Розквіт Радянської України в братній сім'ї народів СРСР 42

ПОВІДОМЛЕННЯ

- М. Д. Брезкун (Чернігів) — Участь більшовиків Петрограда і Балтійського флоту в боротьбі за владу Рад на Україні 52
К. І. Позняков (Дніпропетровськ), П. М. Калениченко — Революційна діяльність КРПП у польському тилу (1920 р.) 60
Л. О. Лещенко — До питання про агресивну політику Ізраїлю 71

У спільній боротьбі за владу Рад

- Я. Я. Каймін (Рига) — Під прапором Жовтня 82
Н. К. Семков (Гомель) — Бойові дії білоруських курсантів на Україні 86

ЗАМІТКИ

- А. І. Кондратюк — З досвіду організації соціалістичного змагання в металургійній промисловості (1959—1965 рр.) 88
С. К. Гуменюк (Хмельницький) — Гречанська Червона гвардія 91
І. І. Рожков (Антрацит) — Слідами листа В. І. Леніна 93
О. С. Шерстюк (Запоріжжя) — До питання про встановлення Радянської влади у Мелітополі 95
В. В. Малиновський (Архангельськ) — З історії зв'язків між соціал-демократичними організаціями Твері й України (1898—1903 рр.) 96
Петро Кравчук (Канада) — Про видання «Капіталу» К. Маркса українською мовою в Канаді 99
О. М. Лесков — Нове в стародавній історії півдня України 100
В. І. Кадеєв (Харків) — Український краєзнавець і археолог В. О. Бабенко 104

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА»

І. К. М а т ю ш а (*Чернігів*)—Виховання комуністичного ставлення учнів до праці 105

НАШ КАЛЕНДАР

- В. Д. Голіченко (*Житомир*)—Незламний вартовий завоювань Великого Жовтня (До 50-річчя створення ВЧК) 109
 О. В. Мойсеєв—До 25-річчя з початку визволення України від німецько-фашистських загарбників 111
 Б. С. А б а л і х і н (*Волгоград*)—Антикріпосницьке повстання ратників міліції в листопаді—грудні 1807 р. 114
 В. С. Петренко—Видатний учений (До 90-річчя з дня народження М. С. Державіна) 119

СПОГАДИ

М. І. Секачов (*Феодосія*)—Більшовики VIII армії румунського фронту в жовтневі дні 1917 р. 121

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Л. Шерман (*Харків*)—Радянська історіографія Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні (до початку 30-х років) 127

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- А. Ф. Кізченко—Історія Української РСР (науково-популярний нарис) 133
 В. П. Столяренко, В. М. Тараненко—Нариси історії Київської обласної партійної організації 134
 М. А. Коновалов—Є. Ю. Рівощ. Павло Петрович Постишев 136
 С. Я. Случевська—В. Морозов. Володимир Петрович Затонський 137
 І. М. Теодорович (*Чернівці*), І. М. Гойло (*Чернівці*)—С. М. Стецкевич. Рабочее движение в Польше в 1918—1919 годах (ноябрь 1918—июль 1919) 138

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

В. П. Булкіна—Ювілейна наукова сесія 140

Історики вузів України—славному 50-річчю

- Б. А. Шрамко (*Харків*)—Харківський університет 142
 Г. І. Кулик (*Полтава*)—Полтавський педінститут 144
 А. М. Катренко—Наукова сесія українських істориків-архівістів 144
 М. Ф. Дмитрієнко—Міцніють узи братерської дружби 145
 І. М. Маркович—Українські історики на наукових конференціях у Берліні 147

Алфавітний покажчик матеріалів, надрукованих у журналі в 1967 р. 149

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

І. Л. Бутич, А. М. Гаєвський (заст. головного редактора), І. О. Гуржій, М. Р. Доній, В. А. Жебокрицький, П. М. Калениченко, І. П. Кожукало, І. І. Коломійченко, І. В. Лупандін (відповідальний секретар), І. Д. Назаренко, А. В. Санцевич (заст. головного редактора), В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, П. М. Шморгун (заст. головного редактора).

Адреса редакції: Київ, 1, Кірова, 4, телефон: Б 9-71-31.

Украинский исторический журнал, № 12, 1967.

Выходит ежемесячно

(на украинском языке)

Технічний редактор *Л. А. Стражник* Коректори *Л. Б. Усатова, З. К. Калуга, Л. П. Волкова*

БФ 01769. Зам. К-210. Тираж 6941. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друк. фіз. аркушів 10. Умовн. друк. аркушів 14. Обліково-видавн. аркушів 16.4. З'являється до складання 27. X 1967 р. Підписано до друку 13.XII 1967 р.

Статті

До 50-річчя Радянської України

М. О. БУЦЬКО

В. І. ЛЕНІН І ПЕРЕМОГА СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ

У період підготовки і здійснення Великої Жовтневої соціалістичної революції Комуністична партія на чолі з великим Леніним провела титанічну роботу по згуртуванню революційних сил російського і українського народів. Цей період дає блискучі зразки єднання трудящих колишньої царської Росії. В революційному союзі широких мас, у єдності дій російських і українських робітників В. І. Ленін бачив один з найголовніших факторів забезпечення корінних інтересів обох народів і насамперед вирішальну умову здійснення споконвічних сподівань українського народу, зокрема його давньої мрії про вільну Україну.

«При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна *можлива*, без такої єдності про неї не може бути й мови»¹,— писав В. І. Ленін у роботі «Критичні замітки з національного питання».

Керуючись ленінською програмою з національного питання, Комуністична партія вела рішучу боротьбу як проти великодержавної політики Тимчасового уряду, так і проти місцевого буржуазного націоналізму. Вона проголосила право націй на самовизначення аж до утворення окремих національних держав. «Ми,— говорив Володимир Ілліч,— хочемо братерського союзу всіх народів. Якщо буде Українська республіка і Російська республіка, між ними буде більше зв'язку, більше довір'я. Якщо українці побачать, що у нас республіка Рад, вони не відокремляться, а якщо у нас буде республіка Мілюкова, вони відокремляться»².

В. І. Ленін гостро викривав великодержавну політику Тимчасового уряду в українському питанні. В працях «Україна», «Україна і поразка правлячих партій в Росії», «Не демократично, громадянине Керенський!» та інших він затаврував ганьбою дикий шовінізм розлучених контрреволюціонерів. Вождь пролетаріату вчив трудящих України і Росії ні в чому, ні на хвилину не довіряти як буржуазії російській, так і українській і всіляко зміцнювати союз двох братніх народів.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 14.

² В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 263.

Трудящі України високо цінили керівництво Комуністичної партії та її вождя В. І. Леніна їх визвольною боротьбою. Численні резолюції мітингів і зборів, листи до Володимира Ілліча і в редакцію газети «Правда» пройняті глибокою любов'ю і довір'ям до більшовицької партії, великого Леніна. «Особисто Леніна ми не знаємо, але що говорити — знаємо. Він говорить те, що нам потрібно, він допомагає нам»³. Ці слова взяті з листа донецького шахтаря, надісланого Володимиру Іллічу через редакцію «Правды» у 1917 р. І таких листів були тисячі. Ленінські ідеї глибоко проникали в серця трудящих України, про них знали не тільки робітники, а й селянські маси. В донесенні органам Тимчасового уряду з Тарашанського повіту Київської губернії у липні 1917 р. повідомлялося про відмову селян працювати на поміщиків внаслідок агітації серед місцевих жителів одного солдата, уродженця села Попівки, який «відверто заявляє про свою належність до більшовиків, вихваляє Леніна, виголошує в церкві промови, що підбурюють селян до всіляких самоуправств»⁴. Як сповіщали з Катеринославської губернії, у селі Лошкарівка більшовицькі агітатори зібрали селянський сход, де «читали газети більшовиків і виправдували Леніна в усіх його діях, заявляючи, що Ленін хороша людина, він стоїть за робочий народ і захищає в усьому його інтереси, правду»⁵.

Під впливом революційного руху та більшовицької агітації посилювалися заворушення й серед розташованих на Україні військових частин. «Шлемо привіт товаришеві Леніну, «Правде», «Голосу соціал-демократа» і обіцяємо всіляко... підтримувати цих виразників наших поглядів»⁶, — говорилося в резолюції одного з мітингів робітників і солдатів м. Києва.

Про усвідомлення трудящими України революційних завдань, поставлених більшовицькою партією перед народними масами країни, яскраво свідчить надрукований в «Правде» 16 травня 1917 р. лист українського солдата-більшовика з Полтавщини Б. Г. Ониська. Він писав: «...Як соціаліст за переконанням, я в полоні проповідував соціалізм. Дізнавшись по дорозі в Росію про повалення Миколи Кривавого, я почав говорити іншим інвалідам, що російський народ не повинен на цьому зупинитися, він повинен тепер почати боротьбу за знищення капіталізму, за перехід влади до рук самого народу, бо, думаю, що війни можуть бути знищені тільки тоді, коли сам народ у власних інтересах керуватиме країною»⁷.

У період підготовки соціалістичної революції зв'язки між трудящими Росії і України невинно розширювалися і міцніли. Українські робітники використовували досвід своїх петроградських братів по класу, організовували Ради, профспілки, фабрично-заводські комітети, створювали загони Червоної Гвардії. Події в Петрограді сприяли піднесенню революційної активності трудящих мас України. 23 жовтня 1917 р. робітники Одеських головних залізничних майстерень на організованому більшовиками багатолюдному мітингу ухвалили резолюцію, в якій вимагали негайно передати всю владу Радам робітничих і селянських депутатів. Резолюція закінчувалася словами: «Шлемо глибоке презирство угодовцям-меншовикам та есерам і шлемо привіт Леніну...»⁸

³ Журн. «Прапор», 1957, № 4, стор. 10.

⁴ Боряба за владу Советов на Киевщине. Сборник документов и материалов. К., 1957, стор. 227.

⁵ Журн. «Прапор», 1957, № 4, стор. 10.

⁶ Газ. «Голос социал-демократа», 25 травня 1917 р.

⁷ Газ. «Правда», 16 травня 1917 р.

⁸ Історія заводу ім. Січневого повстання в Одесі (1876—1920 рр.), Харків—Одеса, 1932, стор. 138.

ЦК РСДРП(б) подавав значну допомогу партійним організаціям України в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Напередодні Жовтневого повстання, за далеко неповними даними, ЦК РСДРП(б) мав зв'язки і вів листування з 27 партійними організаціями України⁹, а також надсилав на місця літературу. Велику кількість її одержали зокрема більшовики Маріуполя (Жданов), Олександрівська (Запоріжжя), Харкова, Києва, Одеси та інших міст. Після VI з'їзду партії, який націлив її на збройне повстання, Центральний Комітет послав на Україну 33 представники¹⁰ для налагодження діяльності місцевих партійних осередків у підготовці мас до збройного виступу.

25 жовтня 1917 р. петроградські робітники, червоногвардійці, революційні солдати і матроси, здійснюючи вироблений ЦК партії план повстання, скинули владу Тимчасового буржуазного уряду, поклали початок новій ері в історії людства — епосі переходу від капіталізму до соціалізму.

З 69 Рад України, представлених на II Всеросійському з'їзді, переважна більшість — 43 — висловилися за лозунг «Вся влада Радам»¹¹. Можна з упевненістю сказати, що рішення з'їзду, у прийнятті яких брали участь 126 делегатів українських Рад, виражали волю трудового народу України¹². Воля делегатів з'їзду була і волею українських трудящих, що йшли пліч-о-пліч з своїми російськими, білоруськими та іншими народами-братями багатонаціональної Росії¹³.

Після проголошення II Всеросійським з'їздом Рад влади Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів трудящі окраїн Росії повели рішучий наступ на органи Тимчасового уряду в боротьбі за перехід усїєї повноти влади до представників революційних мас.

Повсюдно на Україні робітники й селяни вимагали передачі влади Радам. До цього закликала резолюція шеститисячного мітингу, що відбувся на Брянському заводі в Катеринославі (тепер завод ім. Петровського). У ній говорилось: «Події, які спалахнули в Петрограді і вилилися у відкрити сутичку між народом і контрреволюційним урядом, є для нас закликком, жодної хвилини не вагаючись, стати до лав робітників і солдатів, що борються за повалення уряду і створення влади робітників, солдатів і селян...»¹⁴. На підтримку петербурзького пролетаріату і з вимогою негайної передачі влади Радам виступили також робітники трубопрокатного заводу, Нижньодніпровських вагонних майстерень, заводу «Русское общество» та інших промислових підприємств Катеринослащини¹⁵. Революційний Петроград вітали також

⁹ Адресная книга ЦК РСДРП(б), журн. «Исторический архив», 1956, № 5, стор. 32—40.

¹⁰ История гражданской войны в СССР, т. 2, М., 1947, стор. 51.

¹¹ Історія робітничого класу Української РСР, т. 2, К., 1967, стор. 38; С. М. Королівський. До питання про представництво України на II Всеросійському з'їзді Рад, «Український історичний журнал», 1960, № 4, стор. 33.

¹² Второй Всероссийский съезд Советов Р. и с. д. (Сборник документов и материалов), М.—Л., 1928, стор. 90—91, 175—176.

¹³ Докладно про це див.: Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР. Сборник документов и материалов, К., 1962, стор. VIII; М. І. Супруненко. Жовтнева революція і боротьба за владу Рад на Україні, «Український історичний журнал», 1967, № 10; Ю. М. Гамрецький. Представництво України на II Всеросійському з'їзді Рад, «Український історичний журнал», 1967, № 10.

¹⁴ Газ. «Звезда», 28 жовтня 1917 р.

¹⁵ Октябрь в Екатеринославе. Сборник документов и материалов, Днепропетровск, 1957, стор. 202—203; Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями (ноябрь 1917 г.—февраль 1918 г.). Сборник документов, М., 1957, стор. 333.

робітники Донбасу, Харківщини та інших районів України. «Вітаємо петроградський пролетаріат за те, що він скинув контрреволюційний уряд і створив дійсно народну владу в особі Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів...» — заявили на своїх зборах шахтарі Ново-Смоляннівського рудника¹⁶.

Радо зустріли перемогу повстання у центрі країни, і вимагали встановлення народної влади на місцях також трудящі українського села. Селяни містечка Городище Черкаського повіту в одностайно прийнятій резолюції висловили «повну готовність стояти до останньої краплини крові за Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів»¹⁷. Більшовики містечка Терни Лебединського повіту Харківської губернії в заяві Харківському військово-революційному комітету писали, що «всі селяни м. Терни шлють привітання вождю, т. Леніну за його щирсерду роботу на благо біднішим селянам і робітникам». Вітали II Всеросійський з'їзд Рад і хлібороби Глухівського повіту Чернігівської губернії, села Водяне на Херсонщині та сотень і тисяч інших українських сіл¹⁸. По всій Україні робітники і трудящі селяни вимагали встановлення твердої революційної влади Рад на місцях. Перемогу петроградського пролетаріату український народ сприйняв як початок свого власного визволення і піднявся на підтримку революції у центрі, на боротьбу за встановлення Радянської влади на Україні.

ЦК партії і уряд Радянської Росії уважно стежили за революційними подіями на Україні. Незважаючи на гостру нестачу кадрів у центрі, партія виділила сотні кращих працівників для відправки їх на окраїни Росії. За вказівкою ЦК партії для подання допомоги трудящим України Петроградський військово-революційний комітет тільки з 25 жовтня по 25 листопада 1917 р. направив на Україну понад 50 агітаторів і понад 30 комісарів з спеціальними завданнями. В середині листопада 1917 р. Центробалт відрядив на Україну велику групу матросів-агітаторів, з яких тільки в Київську, Харківську, Полтавську, Херсонську і Таврійську губернії прибуло 103 чоловіки¹⁹.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції у величезній, багатогранній діяльності В. І. Леніна по керівництву партією і Радянською державою значне місце посідали й українські справи. Так, 2 листопада 1917 р. за пропозицією Володимира Ілліча Військово-революційний комітет двічі розглядав питання про становище в Харкові, 7 листопада — про хід революційних подій у Донбасі. Протягом листопада — грудня 1917 р. Петроградський військово-революційний комітет 49 разів обговорював питання в зв'язку з становищем на Україні²⁰.

Вождь революції особисто піклувався про забезпечення трудящих України зброєю. В листі до тульських робітників він писав: «Дорогі товариші, Рада Народних Комісарів просить Вас негайно забезпечити гвинтівками, наганами, патронами та ін. озброєнням Червону гвардію

¹⁶ Борьба за власть Советов в Донбассе. Сборник документов и материалов, Донецк, 1957, стор. 175.

¹⁷ Газ. «Пролетарская мысль», 11 листопада 1917 р.

¹⁸ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, Сборник документов и материалов, т. 2, К., 1957, стор. 167; Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов. Сборник документов, М., 1957, стор. 536.

¹⁹ Установление Советской власти на местах, М., 1953, стор. 158, 163—165; ЦДА ВМФ (Ленінград), ф. 92, спр. 271, арк. 15.

²⁰ В. І. Ленін і перемога Жовтневої революції на Україні, К., 1967, стор. 181; «Исторический журнал», 1937, № 10, стор. 151, 153; журн. «Пролетарская революция», 1940, № 3, стор. 30.

Боківського гірничого району Донської області. Зброя потрібна на п'ятсот чоловік»²¹. У листопаді 1917 р. з проханням такого змісту до В. І. Леніна зверталися Артем (Ф. А. Сергеев), представники Маріуполя, Рад робітничих і солдатських депутатів Луганська, Катеринослава, Юзівки та інших міст України.

Робітники шахти № 4 Макарівського рудника на одному з мітингів вирішили зібрати по 5 карбованців з кожного на придбання зброї і послали своїх представників до Петрограда. За вказівкою ЦК РСДРП(б), вони одержали 300 гвинтівок і 2 кулемети, а також патрони. Перед від'їздом у Донбас гірники мали бесіду з В. І. Леніним²².

Трудящі України одержували і велику фінансову допомогу. РНК на своєму засіданні 25 листопада 1917 р. прийняв постанову, в якій вказувалось: «Видати з десятимільйонного фонду на непередбачені кошторисами екстрені потреби чотириста п'ятдесят тисяч карбованців в розпорядження кременчуцької повітової земської управи для видачі допомоги населенню Кременчуцького повіту», що потерпіло весною того року від повені²³.

У середині грудня РНК постановила надіслати до Харкова для виплати заробітної плати українським залізничникам 13,6 мільйона крб.²⁴ З ініціативи В. І. Леніна уряд Радянської Росії фінансував народне господарство України. З листопада 1917 р. до квітня 1918 р. на ці потреби було видано близько 2 мільярдів крб.²⁵

Робітничий клас України, революційна боротьба якого завжди розвивалася в нерозривній єдності з загальноросійським робітничим рухом, за прикладом петроградського пролетаріату одним з перших піднявся на збройну боротьбу проти органів і військ буржуазного Тимчасового уряду, проти буржуазно-поміщицької влади на Україні. Велику роботу в цьому напрямі провели більшовицька організація та Рада робітничих і солдатських депутатів м. Києва. Після перемоги збройного повстання в Петрограді Київський комітет РСДРП(б) відразу ж звернувся до трудящих міста із закликом скинути буржуазно-поміщицьку владу і встановити диктатуру пролетаріату. «Робітники й солдати Києва,— говорилося у відозві,— повинні тепер зімкнути свої ряди для підтримки повстання робітників і солдатів Петрограда, для боротьби проти контрреволюційної буржуазії»²⁶. В місті посилено озброювалися робітничі загони, проходила мобілізація революційних військових частин. 27 жовтня об'єднане засідання Рад робітничих і солдатських депутатів прийняло рішення про створення Київського революційного комітету Рад робітничих і солдатських депутатів. Ревком зосередив у своїх руках усю повноту влади і всі збройні сили революції, що були в Києві.

У жорстоких боях робітники й солдати розгромили основні сили білогвардійських військ Тимчасового уряду, роззброїли їхні ударні загони — школи юнкерів, прапорщиків, військові училища, захопили всі найважливіші об'єкти міста і 31 жовтня, завдавши вирішального удару контрреволюції, здобули перемогу. Того ж дня Київський ревком повідомив телеграфом голову Раднаркому В. І. Леніна про повалення

²¹ В. І. Ленін про Україну, К., 1957, стор. 439.

²² Из истории первых лет Советской власти, Л., 1959, стор. 66.

²³ В. І. Ленін про Україну, стор. 440.

²⁴ О. Юрченко. Ленін і Україна, журн. «Комуніст України», 1957, № 4, стор. 22.

²⁵ І. О. Гуржій, М. Н. Лещенко. Ленін і революційний рух на Україні, К., 1966, стор. 45.

²⁶ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 2, стор. 29.

влади Тимчасового уряду в Києві. Але в той час, як робітники і революційні солдати під керівництвом більшовицької організації і революційному в кривавій боротьбі громили контрреволюційні частини Київського військового округу, Центральна рада спішно стягувала до міста куркульсько-націоналістичні формування і захопила стратегічно важливі пункти — вокзал, телеграф, пошту, зайняла урядові установи й приміщення. Трудящим Київщини, як і всієї України, довелося боротися за встановлення Радянської влади не лише з військами Тимчасового уряду, але й з буржуазно-націоналістичними збройними силами Центральної ради, яка вступила в союз з контрреволюційним донським отаманом Каледінім.

Велику допомогу більшовицьким організаціям і трудящим України в боротьбі проти Центральної ради і білогвардійщини подали ЦК РСДРП(б), Раднарком і особисто В. І. Ленін. Великий вождь невтомно кував братерство російського і українського народів. У промові на першому Всеросійському з'їзді військового флоту 22 листопада 1917 р. Ленін говорив: «Ми скажемо українцям: як українці, ви можете влаштувати в себе життя, як ви хочете. Але ми простягнемо братерську руку українським робітникам і скажемо їм: разом з вами ми будемо боротись проти вашої і нашої буржуазії. Тільки соціалістичний союз трудящих усіх країн усуне всякий ґрунт для національного цькування і гризні»²⁷.

8 грудня 1917 р. ВЦВК, Петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів, Всеросійський селянський з'їзд, профспілки і ряд інших організацій у зверненні «До українських робітників, солдатів, селян, до всього українського народу» вказували, що Центральна рада в союзі з іноземними капіталістами обманює народні маси України, сіє розбрат між українцями та росіянами. Звернення закінчувалося словами: «Вимагайте переходу всієї влади на Україні в руки Рад.— український робітник, український селянин і російський робітник і російський селянин — рідні брати»²⁸.

Після прийняття Декларації прав народів Росії, яка визнала повну рівноправність усіх націй, Комуністична партія на чолі з великим Леніним з перших днів встановлення диктатури пролетаріату приступила до практичного розв'язання національного питання. 29 листопада ЦК партії прийняв постанову про надання права вирішувати всі термінові справи з українського питання комісії ЦК у складі Леніна, Сталіна і Свердлова²⁹. Одним з перших кроків радянського уряду було оголошення Маніфесту до українського народу від 3 грудня 1917 р., у якому визнавалось право Української Народної Республіки на повне відокремлення і створення самостійної держави без будь-яких обмежень. «...Ми безумовно стоїмо за повну й необмежену свободу українського народу»,— говорив В. І. Ленін³⁰.

У відповідь на посилення ворожої діяльності Центральної ради, яка стала серйозною загрозою справі перемоги соціалістичної революції не тільки на Україні, але і в інших районах країни, Рада Народних Комісарів 3 грудня прийняла написаний В. І. Леніним Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної ради. Маніфест викрив контрреволюційну, антинародну і антирадянську суть Центральної ради, показав, що вона є ворогом трудящих

²⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 305.

²⁸ Газ. «Правда», 9 грудня 1917 р.

²⁹ Протоколи Центрального Комітету РСДРП(б). Август 1917 — февраль 1918, М., 1958, стор. 155.

³⁰ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 305.

мас України, веде ворожу Радянській Росії політику розвалу фронту, роззброює і висилає радянські війська, підтримує кадетсько-каледінську змову і повстання проти революційної влади. Звертаючись до українського народу, Радянський уряд ще раз підтверджував право всіх народів Росії на самовизначення аж до відокремлення і заявляв: «Все, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу, визнається нами, Радою Народних Комісарів, зараз же, без обмежень і безумовно»³¹.

У цей період ЦК партії, Раднарком і ВЦВК на своїх засіданнях неодноразово обговорювали питання про Україну.

В ході боротьби за перемогу соціалістичної революції перед більшовиками України з усією гостротою постало завдання згуртувати революційні сили навколо єдиного партійного і радянського центру. Робітники, селяни та солдати на своїх зборах рішуче засуджували контрреволюційну політику Центральної ради і вимагали негайного скликання Всеукраїнського з'їзду Рад як єдиного виразника волі трудящих мас України.

Яскравим свідченням цих настроїв є резолюція шахтарів Олександрівського рудника, в якій говорилося: «Протестуємо проти наклепництва Центральної ради на більшовиків, як на російських, так і українських, справжніх захисників і виразників волі пролетаріату та бідніших селян... Ми вимагаємо центральної влади на Україні в особі Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів»³². Загальні збори робітників і службовців Харківського вузла Південних залізниць, що відбулися 22 листопада, також висловили протест проти «контрреволюційної політики (Центральної — М. Б.) ради — саботажниці робітничо-селянської революції, організуючої сили для боротьби з Радами і Радянською владою»³³. Матроси і робітники Дніпровської флотилії на своїх зборах вказували, що «Центральна рада не виражає інтересів українського народу і на нього не спирається... Збори вважають волею українського народу Ради, які розкинулися по всій Україні і складаються з прямих представників народу»³⁴.

Слідом за пролетаріатом за встановлення Радянської влади на Україні все рішучіше виступала також сільська біднота. Так, у постанові зборів селян с. Дергачівки Лебединського повіту Харківської губернії, що відбулися 7 грудня 1917 р., говорилося: «Не визнаючи влади Центральної ради, заявляємо категоричний протест проти її дій і вимагаємо негайного переходу влади на Україні, як і по всій Росії, до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів»³⁵.

Резолюція загальної сходки селян с. Дальник (поблизу м. Одеси) закликала «не визнавати влади Центральної ради, яка сіє ворожнечу і розбрат між народами, підтримувати всіма силами Раду Народних Комісарів»³⁶.

Скинути Центральну раду та її Генеральний секретаріат і скликати Всеукраїнський з'їзд Рад для проголошення Радянської влади вимагали більшовицька фракція виконкому Київської Ради робітничих і солдатських депутатів, загальні збори Київської центральної ради професійних робітничих спілок, загальні збори робітників київського

³¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 319.

³² Газ. «Звезда», 24 грудня 1917 р.

³³ Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине. К., 1947, стор. 254.

³⁴ Газ. «Пролетарская мысль», 11 листопада 1917 р.

³⁵ Газ. «Донецкий пролетарий», 16 грудня 1917 р.

³⁶ Хроніка революційних подій в Одесі, Одеса, 1958, стор. 163.

«Арсеналу», селяни с. Вишеньки Остерського повіту Чернігівської губернії, солдати 8-го важкого артилерійського дивізіону м. Києва, робітники Катеринослава, Одеси, Полтави, Миколаєва. З такими ж вимогами виступили трудящі багатьох інших населених пунктів України.

Більшовики України, озброєні настановами Центрального Комітету партії, мобілізували трудящих на боротьбу проти Центральної ради, викривали її буржуазний контрреволюційний характер. Величезну роль у визначенні тактики більшовицьких організацій, в згуртуванні революційних сил робітничого класу і трудового селянства для відсічі українським буржуазним націоналістам і Центральній раді відіграв обласний з'їзд РСДРП(б) Південно-Західного краю, скликаний у Києві 3—5 грудня 1917 р. Він закликав українських робітників і селян об'єднатися з трудящими інших частин Росії для спільної боротьби з ворогами народу. «Українських соціал-шовіністів, соціал-націоналістів, які розпалюють національну ворожнечу, вносять незгоду між братами, робітниками, солдатами і селянами,—говорилося у резолюції з'їзду,—українська робітничо-селянська демократія повинна позбавити довір'я»³⁷.

Популярність Радянської влади, вождя революції В. І. Леніна день у день зростала. Робітники України відмовлялися коритися розпорядженням Центральної ради і визнавали єдиною владою Раду Народних Комісарів, звертаючись до неї по допомогу й підтримку. У листопаді—грудні 1917 р. з проханням до Раднаркому РРФСР виділити кошти для виплати зарплати робітникам зверталися київські залізничники, делегації Деміївського снарядного заводу та заводу «Арсенал». Зокрема робітники снарядного заводу писали в листі до В. І. Леніна, що трудящі України не визнають влади Центральної ради і чекають як моральної, так і матеріальної підтримки від уряду Радянської Росії³⁸.

Вирішальну роль у завоюванні на бік революції відсталих верств українського селянства і ослабленні впливу Центральної ради відіграв ленінський декрет про землю. Дізнавшись про цей історичний документ, селяни України негайно приступили до його здійснення. По всій Україні очолений більшовицькою партією революційний рух починає переростати в листопаді—грудні 1917 р. у збройне повстання за повалення контрреволюційного уряду і встановлення влади Рад. У боротьбі за перемогу соціалістичної революції на Україні велике значення мав I Всеукраїнський з'їзд Рад, що відбувся у Харкові 11—12 грудня 1917 р. Виконуючи волю українського народу, з'їзд проголосив, що Центральна рада не може бути визнана урядом робітників і трудящих селян України і що «влада на території Української республіки віднині належить виключно Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів... Україна оголошується Республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів»³⁹. I з'їзд Рад України завершив свою роботу по створенню Української Радянської держави обранням верховного органу державної влади—Центрального Виконавчого Комітету, який негайно сформував перший радянський український уряд—Народний Секретаріат.

Отже, лише завдяки перемозі Великої Жовтневої соціалістичної революції і керівництву Комуністичної партії вперше за багатомісячну історію український народ заснував свою справді суверенну державу—

³⁷ Більшовики України в боротьбі за встановлення Радянської влади. Жовтень 1917—січень 1918 рр. Документи, К., 1957, стор. 82.

³⁸ Нариси історії Київської обласної партійної організації, К., 1967, стор. 192.

³⁹ Більшовики України в боротьбі за встановлення Радянської влади, стор. 16

Українську Радянську Соціалістичну Республіку. 12 грудня 1917 р. ЦВК Рад України надіслав вітальну телеграму голові Ради Народних Комісарів В. І. Леніну. В ній вказувалось, що Центральна рада, яка проти волі українського народу намагалася втягнути його в братовбивчу війну, тепер повалена, і новий уряд Радянської України вважає своїм найважливішим завданням мобілізувати всі сили на зміцнення братерського союзу і співробітництва російського й українського народів. Уряд Радянської Росії заявив про свою готовність подати всебічну допомогу молодій Українській республіці. У телеграмі-відповіді говорилось: «Вітаючи утворення в Харкові дійсно народної Радянської влади на Україні..., Рада Народних Комісарів обіцяє новому урядові братньої республіки цілковиту і всіляку підтримку»⁴⁰.

Виражаючи прагнення українського народу до співробітництва з народами Радянської Росії, з'їзд у своїй резолюції «Про самовизначення України» проголосив, що він боротиметься за «самовизначення України в інтересах робітників і селян,... за скасування всяких національних обмежень, всякої національної ворожнечі і ненависті, за Українську робітничо-селянську республіку, засновану на тісній солідарності трудящих мас України, незалежно від їх національної належності, з трудящими масами всієї Росії»⁴¹.

Робітники, селяни і солдати України з захопленням зустріли звістку про утворення першого Радянського уряду України. По всій республіці, в тому числі й на території, яка ще номінально була під владою Центральної ради, проходили багатолюдні мітинги і збори, на яких висловлювалось глибоке довір'я ЦВК Рад України і Народному Секретаріату, схвалювались прийняті ними закони і постанови. Так, 14 грудня 1917 р. залізничники Харківського вузла на своїх зборах, де були присутні 3 тис. чоловік, одностайно ухвалили резолюцію, в якій говорилося: «Ми, робітники, вітаємо створений Всеукраїнський ЦВК як нову Радянську владу України — союзника Ради Народних Комісарів»⁴².

15-тисячний мітинг робітників кадіївських шахт і заводів у своїй постанові гаряче вітав Радянську владу на Україні і виявив цілковиту готовність в усьому підтримувати Раду Народних Комісарів і видані нею декрети. «А ідею більшовизму, — підкреслювалося в постанові, — захищатимемо до останньої краплі крові. Хаїї живе більшовизм в особі товариша Леніна і його соратників!»⁴³

Місцеві партійні організації, робітники, селяни, матроси і солдати підкреслювали необхідність єднання з російським народом для боротьби за зміцнення Радянської влади на Україні. Так, 2,5 тис. селян Данилівської волості Ізюмського повіту Харківської губернії, зібравшись на об'єднаний мітинг, заявили про свою цілковиту підтримку Центрального Виконавчого Комітету — «цього правдивого виразника думок солдатів, робітників і селян всієї України... Геть буржуазну Центральну раду, що обеззброює революційних солдатів і робітників і розпалює національну ворожнечу! — говорилось в резолюції. — Протягаємо братню руку братам великоросам!»⁴⁴

Трудящі Радянської Росії уважно стежили за визвольною боротьбою українського народу і палко схвалювали проголошення Україн-

⁴⁰ Більшовики України в боротьбі за встановлення Радянської влади, стор. 22.

⁴¹ Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине, К., 1951, стор. 407.

⁴² Газ. «Донецкий пролетарий», 16 грудня 1917 р.

⁴³ Газ. «Вестник УНР», 20 лютого 1918 р.

⁴⁴ Газ. «Вестник УНР», 13 січня 1918 р.

ської Радянської Республіки. 14 грудня 1917 р. загальноармійський з'їзд, заслухавши радіограму від українського Центрального Комітету Рад про перехід в його руки всієї повноти влади на Україні, надіслав привітання до українського народу, у якому зазначав, що делегати «з захопленням і величезною радістю вітають демократію України в особі рідного всьому трудящому народові органу. Робітники й селяни — великороси ніколи не мали сумніву в тому, що робітники й селяни України — брати однієї трудової сім'ї, тісно спаяні спільними інтересами, однаковими сподіваннями, єдиними прагненнями, скинуть з себе віковий гніт капіталу...»⁴⁵

Вітальні телеграми були також одержані від II Всеросійського з'їзду солдатів-литовців, від II Загальносибірського з'їзду Рад робітничих, солдатських, селянських і козачих депутатів, від представників частин Московського військового округу та багатьох інших органів і установ. Все це свідчило про одностайну і рішучу підтримку трудящими масами Радянської влади на Україні.

Після I з'їзду Рад України боротьба за перемогу соціалістичної революції на території республіки вступила у вирішальну фазу. Керуючись директивами ЦК партії, більшовики України розгорнули величезну роботу в масах по мобілізації їх на остаточний розгром буржуазно-націоналістичної контрреволюції. В. І. Ленін уважно стежив за подіями на українській землі. Він не мав ніяких сумнівів щодо перемоги трудящих над силами контрреволюції. В грудні 1917 р. вождь писав: «У самій Україні революційний рух українських трудящих класів за повний перехід влади до Рад набирає все більших розмірів і обіцяє перемогу над українською буржуазією в найближчому майбутньому»⁴⁶. Відзначаючи успіхи українського народу у встановленні влади Рад, Ленін закликав російський народ подати допомогу українським братам і особисто організував її. 15 січня 1918 р. Володимир Ілліч запропонував по телеграфу морському революційному комітету вжити екстрених заходів по виділенню щонайменше двотисячного загону моряків на допомогу українським трудящим у їх боротьбі проти антинародної Центральної ради⁴⁷.

А трохи раніше В. І. Ленін дав розпорядження народному комісару у військових справах видати начальнику Червоної гвардії Харківського округу Миколі Кузьмичу Кузьміну — «патронів до наганів, браунінгів усіх трьох номерів та інших патронів якомога більше...»⁴⁸ За вказівкою вождя, трудящі Петрограда послали в Харків бронепоезд, збудований на Путіловському заводі. Команда складалася з робітників заводу і матросів-балтійців на чолі з більшовиком-путіловцем Зайцевим⁴⁹.

У першій половині грудня 1917 р. Катеринославський комітет РСДРП(б) відрядив своїх представників до В. І. Леніна з проханням надіслати зброю робітникам міста. Володимир Ілліч тепло прийняв делегацію. Незабаром з Тули на береги Дніпра прибуло кілька вагонів з гвинтівками, патронами та іншою зброєю⁵⁰.

Винятково важливе значення для перемоги соціалістичної революції на Україні мала безпосередня допомога російського народу і

⁴⁵ Газ. «Донецкий пролетарий», 17 грудня 1917 р.

⁴⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 374.

⁴⁷ Див. В. І. Ленін про Україну, стор. 456.

⁴⁸ Там же, стор. 455.

⁴⁹ Я. Бровкін. Боротьба за владу Рад на Україні, журн. «Вітчизна», 1957, № 8, стор. 142.

⁵⁰ І. Семенов. Вогонь революційних битв, журн. «Вітчизна», 1957, № 8, стор. 146.

його центральних партійних і радянських органів у формуванні збройних сил республіки. За директивою Ради Народних Комісарів на Україну були направлені при повному озброєнні і забезпеченні українські військові частини, що перейшли на бік революції. Військово-революційний комітет ВЦВК уже на початку листопада приступив до створення великих загонів з революційно настроєних солдатів-українців, забезпечував їх усім необхідним спорядженням і відправляв на Україну.

В середині січня 1918 р. розгорнувся могутній наступ проти ворогів Радянської влади. Під дружним натиском об'єднаних українських і російських червоногвардійських загонів, революційних солдатів і матросів гайдамацькі частини Центральної ради змушені були відступити на всіх ділянках фронту і поспішно відкочувались на Захід. Після вирішального бою під ст. Крутами більшість петлюрівських частин розбіглася. Шлях на Київ був відкритий.

Після розгрому буржуазно-націоналістичних збройних сил влада Рад перемогла у Миколаєві, Херсоні, Олександрівську (Запоріжжі), Маріуполі (Жданові) та інших містах України. Протягом першої половини січня 1918 р. очолені більшовиками кримські робітники і матроси Чорноморського флоту в запеклій боротьбі проти білогвардійців і націоналістичної (татарської) контрреволюції також встановили Радянську владу в Криму⁵¹. Тріумфальною перемогою закінчився перший і найважливіший етап боротьби українського народу під керівництвом Комуністичної партії і В. І. Леніна за своє соціальне і національне визволення. В ході встановлення і зміцнення Радянської влади ще більше зцементувався союз братніх народів Радянської Росії і України. Кров українських і російських робітників та селян, пролита в ім'я соціалістичної революції на Україні, назавжди освятила їх братерство. За роки Радянської влади цей союз переріс у непорушну дружбу і могутню русійну силу, яка веде країну по шляху до комунізму.

«Не було в історії України такого важливого повороту,— говорить в звіті Центрального Комітету XXIII з'їздові КП України,— коли б український народ не відчував могутнього плеча вірного брата і друга — російського народу, братерської підтримки всіх народів нашої країни. В незабутні роки становлення Радянської влади, в час розгорнутого соціалістичного будівництва, в грізну годину Вітчизняної війни ми завжди були разом з усіма народами Радянського Союзу. Ми — навіки разом!»⁵²

Оцінюючи величезне значення ленінської національної політики, чуття єдиної родини трудящих СРСР, перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест вказував: «Ідеї дружби і братерства народів, ідеї пролетарського інтернаціоналізму — невід'ємна частина ідеології українського народу, закон його життя. Український народ глибоко вірить у правоту ленінської справи, безмежно відданий ідеалам комунізму, і це є невичерпним джерелом його зростаючої політичної і трудової активності»⁵³.

Трудящі Радянської України, керовані ленінською партією, створили свою соціалістичну, справді вільну державу, домоглися визначних досягнень у господарському й культурному житті і нині успішно здійснюють грандіозну програму комуністичного будівництва.

⁵¹ І. І. Зарецький. Боротьба за владу Рад на Україні, К., 1966, стор. 41.

⁵² Матеріали XXIII з'їзду Комуністичної партії України, К., 1966, стор. 58.

⁵³ «Литературная газета», 5 липня 1967 р.

Г. М. МУЛТИХ

БІЛЬШОВИКИ УКРАЇНИ В БОРОТЬБІ ЗА ВЛАДУ РАД

Великий Жовтень визволив від соціального і національного гноблення народи нашої Батьківщини, пробудив і підняв їх до самостійної історичної творчості, відкрив їм шлях до створення і розвитку власної державності, до економічного і культурного розквіту в братерській багатонаціональній радянській сім'ї. Під керівництвом Комуністичної партії, пліч-о-пліч з героїчним російським народом, з народами всієї країни український народ сміливо пішов ленінським шляхом, створив суверенну Українську Радянську державу, перетворив її у високорозвинуту індустріально-колгоспну республіку великого Радянського Союзу.

Про боротьбу робітників і селян України за владу Рад, про життєві і багатогранну діяльність у цей героїчний період місцевих більшовицьких організацій написано багато праць. Певним підсумком досягнень радянської історіографії з цієї тематики є фундаментальні дослідження, видані до 50-річчя Жовтня Інститутом історії партії ЦК КП України, інститутами історії Академії наук СРСР і Академії наук УРСР та іншими науковими установами¹. Але незважаючи на наявність великої кількості літератури, є ряд питань, які потребують дальшого поглибленого вивчення, уточнення, конкретизації і розробки.

* * *

Для правильного висвітлення політичної і організаторської діяльності більшовицьких організацій України надзвичайно важливе значення має уважний розгляд обстановки, що склалася тут на час розгортання боротьби за владу Рад.

Завдяки невтомній роботі партії більшовиків в масах стався корінний поворот у їх настроях. Це виявилось, насамперед, у зміні позиції Рад, багато з яких слідом за Петроградською і Московською Радами на початку вересня 1917 р. висловились за більшовицьку політику. Найбільш яскравим виявленням настроїв трудящих була рішення підтримка найширшими верствами робітників, солдатів, селян України збройного повстання в Петрограді, палке схвалення ними історичних декретів і постанов II Всеросійського з'їзду Рад.

Величезне значення для закріплення завоювань революції в центрі і тріумфального маршу її на місцях мали збройні повстання робітників і солдатів Києва і Вінниці. Вони скували значні сили контрреволюції і зірвали спроби Тимчасового уряду кинути на Петроград і Москву війська Південно-Західного фронту.

Наприкінці жовтня і протягом листопада до Рад перейшла влада в Луганську, в Дружківському, Краматорському, Макіївському, Горлівському, Щербинівському та інших районах Донбасу. Перемога ро-

¹ Українська РСР в період громадянської війни. 1917—1920 рр., т. I, К., 1967; Історія Української РСР, т. 2, К., 1967; С. М. Короливський, М. А. Рубач, Н. Й. Супруненко. Победа Советской власти на Украине, М., 1967; В. І. Ленін і перемога Жовтневої революції на Україні, К., 1967 та ін.

бітничого класу промислових центрів відіграла визначну роль у боротьбі за владу Рад в інших районах України. Радянська влада була встановлена в Кременці, Ровно, Дубно, Луцьку, Новограді-Волинському, Кам'янці-Подільському, Могилеві-Подільському, Проскуріві та інших містах і районах. Робітничий клас усює України в союзі з революційними солдатами і найбільшим селянством самовіддано боровся проти сил контрреволюції, за перемогу Радянської влади.

Проте на значній території України владу узурпувала буржуазно-націоналістична Центральна рада. Скориставшись перемогою організованого більшовиками Києва повстання, її військові формування підступно захопили урядові установи в місті. Повсталі робітники і солдати Києва, виснажені кривавими боями з військами Тимчасового уряду, не мали сил, щоб негайно розгорнути боротьбу проти Центральної ради. 7 листопада рада видала свій третій універсал, в якому проголосила створення буржуазної «Української Народної Республіки», а себе верховним органом в ній.

Буржуазні і особливо буржуазно-націоналістичні історики розглядають факт проголошення Центральною радою своєї влади як доказ того, що на Україні не було умов для соціалістичної революції і що вона була експортована сюди ззовні. Вони принижують роль і силу більшовицьких організацій в суспільно-політичному житті України і всіляко перебільшують роль і силу Центральної ради, намагаючись довести, що вона була революційним парламентом України, цілі і принципи якого збігалися з інтересами усього українського народу. Націоналістичні писакі всіляко уникають відповіді на запитання: чому Центральна рада, яка на їх думку виражала інтереси всього українського народу, не втрималася при владі і трьох місяців.

Навіть Винниченко — один з керівників Центральної ради — мав мужність визнати, що причиною її поразки була більшовизація українських трудящих мас, які рішуче виступили на боротьбу за владу Рад. А деякі сучасні фальсифікатори історії лицемірно твердять, що нібито український народ боровся за відокремлення України від Росії, а Центральна рада не прислухалась до вимог мас, своїм русофільством викликала їх невдоволення і тому зазнала поразки.

Концепції націоналістичних істориків не витримують ніякої критики. Історичні факти незаперечно свідчать про те, що Центральна рада була запеклим ворогом українського народу не тому, що вона обмежувалась несміливими зверненнями до Тимчасового уряду про автономію України, а саме тому, що вона була в одному таборі з Тимчасовим урядом, не здатна була задовольнити корінні вимоги трудящих мас, а після повалення Тимчасового уряду намагалась відірвати Україну від Радянської Росії і з допомогою внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів ліквідувати революційні завоювання українського народу.

Історичні факти свідчать про те, що влада Центральної ради була примарною, фіктивною. Вона мала певну силу лише там, де були значні націоналістичні військові формування, а соціальною опорою Центральної ради були не трудящі маси, а українське куркульство і міська буржуазія, темні сили всеросійської контрреволюції, які стали збиратися під її крильцем після перемоги Радянської влади в центрі. Буржуазно-націоналістичну контрреволюцію активно підтримували іноземні імперіалісти.

Трудящим України, зв'язаним з російським та іншими народами країни багатовіковою спільною боротьбою проти внутрішніх експлуататорів та іноземних загарбників, вихованим партією більшовиків на

ідеях пролетарського інтернаціоналізму, був чужий націоналізм Центральної ради. Найширші верстви українського населення боролися за перехід усієї влади до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, за братерський союз вільних народів.

І якщо Центральна рада деякий час користувалась певною підтримкою з боку частини селян і солдатів, то зовсім не тому, що вони поділяли її буржуазно-націоналістичну програму, а тому, що вона об'єднано пристосовувалась до революційних настроїв мас.

Розуміючи, який величезний вплив мали ленінські ідеї на трудящих України і прагнучи зберегти на них свій вплив, Центральна рада лицемірно рекламувала свою опозиційність до Тимчасового уряду і прихильність до партії більшовиків. Слідом за більшовиками вона бойкотувала Державну нараду, скликану Тимчасовим урядом у серпні 1917 р., після розгрому корніловщини висловились проти входження до уряду кадетів, схвалила ряд вимог більшовицької резолюції Петроградської Ради від 31 серпня 1917 р. Верховом підступності Центральної ради був її третій універсал, в якому проголошувались встановлення 8-годинного робочого дня, державний контроль над виробництвом, передача поміщицьких, монастирських і церковних земель селянам, вихід з імперіалістичної війни і т. д. Обмануті витонченою брехнею мало-свідомі верстви селян і солдатів повірили на деякий час, що Центральна рада є українською Радянською владою. Проте основана на обмані мас влада Центральної ради не могла бути ні міцною, ні довготривалою. Вона була антинародною установою і тому скоро збанкрутувала.

Однією з причин тимчасової узурпації влади буржуазно-націоналістичною контрреволюцією було те, що більшовицькі організації України, переслідуювані Тимчасовим урядом, не мали достатніх сил і засобів, щоб організаційно закріпити той великий вплив, який мали їх ідеї в масах. Так, наприклад, найбільші Ради України після розгрому корніловщини висловились за більшовицьку політику, більшість Рад України, представлених на II Всеросійському з'їзді Рад, підтримали більшовицькі вимоги, а тимчасом у виконках Рад ще переважали меншовики і есери. Аналогічним було становище і в ряді інших масових організацій. Давалося взнаки і те, що перед лицем об'єднаних у масштабі України буржуазно-націоналістичних сил Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів не мали всеукраїнського об'єднання. Не було і єдиного партійного центру, який би спрямовував діяльність усіх місцевих більшовицьких організацій.

* *

Аналіз обстановки, що склалася на Україні на час Жовтня, є ключем для розуміння політики і тактики боротьби більшовицької партії і її місцевих організацій за перемогу і зміцнення Радянської влади на Україні.

В. І. Ленін, ЦК РСДРП(б), місцеві більшовицькі організації визначили чітку програму боротьби за перемогу революції на Україні, виробили гнучку тактичну лінію щодо Центральної ради. Вони виходили з того, що на Україні є всі необхідні передумови для встановлення влади пролетаріату і найбіднішого селянства: хитке, невиразно-перехідне становище влади, широкий рух робітників, солдатів і селян за мир, за землю, за владу Рад.

Характеризуючи обстановку на Україні, В. І. Ленін писав: «Визнання Радянської влади більшістю населення Росії, і в першу чергу

трудящих мас усіх націй, є очевидний для всіх факт. У самій Україні революційний рух українських трудящих класів за повний перехід влади до Рад набирає все більших розмірів і обіцяє перемогу над українською буржуазією в найближчому майбутньому»².

На чолі революційного піднесення мас стояв випробуваний бойовий загін більшовицької партії, ряди якого неухильно зростали і міцніли. Якщо у квітні 1917 р. в більшовицьких організаціях України налічувалось 10 тис. чоловік, то в жовтні їх було вже не менше 50 тис., а в листопаді — грудні — понад 70 тис. комуністів. Це була велика, загартована, згуртована і організована сила, здатна повести маси на боротьбу за перемогу революції.

Досвід розвитку революції в усій країні свідчив, що єдино можливим шляхом перемоги робітників і селян є безумовний перехід влади на Україні до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів знизу доверху. Що ж до методів боротьби за владу Рад, В. І. Ленін і Центральний Комітет партії виявляли величезну гнучкість, враховували конкретну обстановку і реальне співвідношення класових сил, робили все можливе, щоб згуртувати під своїм прапором найширші верстви народу, майстерно застосовуючи для цього тактику принципальних угод і компромісів з іншими партіями, щоб забезпечити якомога швидкий і безболісний перехід влади до рук пролетаріату. «Ми,— говорив В. І. Ленін,— твердо стоїмо на принципі Радянської влади, тобто влади *більшості*, що склалась на останньому з'їзді Рад, ми були згодні і *лишаємось згодними* поділити владу з меншістю Рад, при умові лояльного, чесного зобов'язання цієї меншості коритись більшості і проводити програму, *яка схвалена всім* Всеросійським Другим з'їздом Рад і полягає в поступових, але твердих і неухильних кроках до соціалізму»³.

Більшовицькі організації України неухильно керувалися лєнінськими тактичними настановами. Одним з яскравих прикладів цього була тактика Київського комітету РСДРП(б) в період підготовки і проведення збройного повстання. На цьому питанні варто зупинитись тому, що багато істориків до останнього часу засуджували тактику більшовиків Києва як опортуністичну. Навіть один з безпосередніх провідників цієї тактики В. П. Затонський пізніше, в певних умовах, змушений був кваліфікувати її як легковажний «роман» більшовиків з Центральною радою⁴.

Насправді критика деякими істориками тактики більшовиків Києва у жовтневі дні є зовсім необгрунтованою, вона не враховує конкретної обстановки, що склалась на той час. Адже не можна забувати, що головним ворогом революції були сили Тимчасового уряду. У Києві вони налічували 10 тис. багнетів. Війська Центральної ради налічували близько 18 тис. чоловік, а на боці більшовиків було 6 600 революційних солдатів і червоногвардійців. Перед ними стояло першочергове завдання розгромити сили Тимчасового уряду в місті, перешкодити спробам контрреволюції перекинути на допомогу Керенському, який організував похід на Петроград, війська з Південно-Західного і Румунського фронтів. В такій обстановці елементарною тактичною вимогою було з'ясувати позицію Центральної ради в питанні про збройне повстання у Петрограді, її ставлення до сил Тимчасового уряду в Києві, спробувати хоча б на деякий час нейтралізувати її. Сама Цен-

² В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 374.

³ Там же, стор. 267.

⁴ Незабутні роки. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні, К., 1967, стор. 17.

тральна рада, боячись викриття себе в очах народних мас, прагнула уникнути сутички з більшовиками. При цьому рада обіцяла більшовикам підтримку в разі контрреволюційного виступу військ Київського гарнізону.

Чи могли справжні революціонери перед вирішальним боєм з головним оплотом контрреволюції відхилити пропозицію Центральної ради? Звичайно, не могли. І Київський комітет РСДРП(б) погодився укласти угоду з Центральною радою на таких умовах: Київський комітет визнає Центральну раду крайовим органом влади *в разі переходу всієї влади на місцях до Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів*. Центральна рада підтримує дії більшовиків, визнає повстання в Петрограді, не допускає перекидання військ з Південно-Західного і Румунського фронтів для придушення повстання в центрі Росії. Тактичний крок більшовиків був продиктований високими і благородними інтересами захисту завоювань соціалістичної революції в усій Росії. Вони усвідомлювали, що від цього залежить доля революції на Україні та в інших національних районах країни.

Більшовики йшли на компроміс з Центральною радою, насамперед, в ім'я подання братерської допомоги Радянській владі, що перемогла в центрі країни, а також щоб нейтралізувати Центральну раду, яка мала в своєму розпорядженні значні військові сили, і тим забезпечити успіх боротьби проти головного ворога — військ Тимчасового уряду. Угода давала можливість перевірити на ділі ставлення Центральної ради до корінних вимог народних мас, примусити її розкрити своє справжнє обличчя.

На зазначених вище принципіальних умовах представники Київського комітету РСДРП(б) В. Затонський, І. Крейсберг та інші 25 жовтня ввійшли до складу Центральної ради і створеного нею «Комітету захисту революції». Однак вже 26 жовтня на засіданні ради стало очевидним, що вона підло зріклася своїх зобов'язань, прийнявши резолюцію, що засуджувала збройне повстання в Петрограді і заявляла про намір енергійно боротися проти повстання на Україні. Більшовики негайно залишили Центральну раду, зробивши заяву, в якій засуджувались її ворожі до революції дії. Вже вранці 27 жовтня більшовиками була випущена листівка, яка докладно інформувала робітників і солдатів про умови, на яких була укладена угода, і гнівно викривала зраду Центральної ради⁵. Питання про цей компроміс київських більшовиків з Центральною радою правильно і чітко висвітлював М. І. Супруненко в статті «Жовтнева революція і боротьба за владу Рад на Україні» («Український історичний журнал», 1967, № 10). Тому відсилаємо читача до цієї статті.

Щоб переконатися в тому, що поведінка київських більшовиків була цілком витриманою і правильною, варто навести таке порівняння. На початку вересня 1917 р., після розгрому корніловщини, коли кадети залишили Тимчасовий уряд, В. І. Ленін запропонував меншовицько-есерівському урядовому блоку компроміс на таких умовах: більшовики, не претендуючи на участь в уряді, відмовляються від висунення вимоги негайного переходу влади до пролетаріату та найбіднішого селянства, від революційних методів боротьби за цю вимогу і погоджуються на те, що меншовики, есери формують уряд *цілком і виключно звітний перед Радами, при переході до Рад усієї влади на місцях*. З свого боку меншовики і есери забезпечують цілковиту свободу агітації, широкий демократизм у комплектуванні Рад

⁵ Див. Боряба за власть Советов на Киевщине. Сборник документов и материалов, К., 1957, стор. 361.

(перевибори їх) і в їх діяльності, що забезпечило б мирне подолання партійної боротьби в Радах. При цьому В. І. Ленін підкреслював, що коли навіть є бодай один шанс з ста, щоб укласти таку угоду, то варто піти на це, щоб уникнути кровопролиття. Він писав: «Тільки в ім'я цього мирного розвитку революції — можливості, *надто* рідко в історії і *надто* цінної, можливості, винятково рідкої, тільки в ім'я її більшовики, прихильники всесвітньої революції, прихильники революційних методів, можуть і повинні, на мою думку, йти на такий компроміс»⁶.

Спроба більшовиків укласти компроміс з есеро-меншовицьким урядовим блоком не увінчалась успіхом. Але вона мала велике позитивне значення. Відмовившись утворити уряд без буржуазії, підзвітний перед місцевими Радами, меншовики та есери ще раз викрили себе як прислужники буржуазії.

Так само тактика Київського комітету РСДРП(б) щодо Центральної ради в жовтневі дні дала позитивні результати. По-перше, в момент запеклої збройної боротьби робітників і революційних солдатів проти військ Тимчасового уряду рада все-таки не наважилася відкрито виступити проти повстанців і, по-друге, тактичний маневр більшовиків мав надзвичайно важливе значення для викриття Центральної ради. Засудивши повстання в Петрограді і відмовившись визнати владу Рад, вона скинула з себе маску революційності, якою прикривалась у переджовтневі дні.

Такою ж гнучкою була тактика В. І. Леніна, ЦК РСДРП(б) і більшовиків України щодо Центральної ради і після узурпації нею влади. Партія тримала курс на те, щоб довести масам небажання і нездатність урядових буржуазно-націоналістичних партій задовольнити корінні інтереси українського народу, добитися переходу усєї влади на Україні до рук Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів шляхом зміни складу і політики Центральної ради через переобрання її на Всеукраїнському з'їзді Рад. Тільки після того, як були вичерпані всі спроби більшовиків саме таким шляхом врегулювати конфлікт з Центральною радою, після того, як вона зірвала скликання з її участю Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів, після того, як вона своїми діями поставила себе в стан війни з Радянською владою,— тільки після того більшовики змушені були вдатися до збройного повалення її влади.

Прагнучи мирно розв'язати питання про перехід влади до Рад, враховуючи те, що певні верстви трудящих ще вірили соціалній демократії Центральної ради, вбачали в ній українську Радянську владу, більшовицькі організації виступили з такими вимогами: безумовне визнання Радянської влади в центрі, перехід усєї влади на Україні до Рад, переобрання Центральної ради на Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

З листопада 1917 р. більшовицькі фракції Ради робітничих і Ради солдатських депутатів Києва на об'єднаному засіданні виступили з заявою, що вони всемірно підтримують революційну владу Рад і закликають до цього виконавчі комітети Рад робітничих і солдатських депутатів. Що ж до організації влади на Україні у заяві говорилося: «1) що крайовою владою є Центральна рада, причому фракція більшовиків вимагає скликання з'їзду робітничих, солдатських і селянських депутатів України для реорганізації Центральної ради в Центральну раду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Разом з тим фракція підтримує скликання Установчих зборів України;

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 276.

2) що крайова влада повинна діяти через Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, які є органами влади на місцях; 3) що Ради, як місцева влада, проводять в життя постанови Радянського уряду і Центральної ради»⁷.

10 листопада на пленарному засіданні Харківської Ради була прийнята запропонована більшовицькою фракцією резолюція, в якій поряд з визнанням перемоги революції в Росії, рішень II Всеросійського з'їзду Рад і Ради Народних Комісарів, говорилося: «...Ми визнаємо, що і на Україні, як і по всій Росії, вся влада і на місцях і в центрі повинна належати з'їздові Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів Української республіки і виділеним з цього Центральної раді і Генеральному секретаріатові, і прикласти всі старання скликати в найкоротший строк українські Установчі збори»⁸. З аналогічними вимогами виступили також більшовики Катеринослава, Одеси, Кременчуга і багатьох інших міст.

У працях деяких істориків така позиція більшовиків у питанні про крайову владу на Україні безпідставно трактується як визнання ними буржуазно-націоналістичної Центральної ради, як груба помилка, яка дезорієтувала трудящі маси і утруднювала їх боротьбу проти контрреволюції. Слід мати на увазі, по-перше, що подібна позиція більшовицьких організацій України була практичним застосуванням загальної лінії ЦК РСДРП(б) і Ради Народних Комісарів в питанні боротьби за владу Рад, по-друге, що вимога більшовиків аж ніяк не означала визнання даної, буржуазно-націоналістичної Центральної ради, а Центральної ради, перебраної на Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Необхідно також враховувати, що до Рад входили представники багатьох партій і що більшовицькі депутати ще становили в них меншість. Тому їм доводилося маневрувати, шукати компромісів, йти на угоди заради того, щоб провести в Радах свої корінні вимоги, в даному разі — визнання Радами України влади Рад в центрі країни. Ми вже не говоримо про те, що у подані більшовицькими фракціями проекти резолюцій вносилися доповнення і поправки представниками інших партій і тому не можна звинувачувати більшовиків за ті чи інші невдачі, чи помилкові положення прийнятих Радами резолюцій.

Певне уявлення про обстановку в Радах у ті буремні дні дає опублікована в газеті «Звезда» від 29 жовтня 1917 р. інформація про пленарне засідання Катеринославської Ради, присвячене обговоренню подій в Петрограді. В ній розповідалося, що засідання тривало з ранку до пізнього вечора і проходило в гарячих спорах, в нервозній і напруженій обстановці. «Десь біля п'ятої години, — розповідає далі газета, — оголошується перерва для наради фракцій і для вироблення спільної від усіх фракцій резолюції. Проте десь біля 7 години з'ясується, що спільної резолюції не досягнуто. Резолюція більшовиків збрала 450 голосів... До резолюції більшовиків вносяться доповнення і поправки, які приймаються більшістю».

Ось текст цієї резолюції. «Ми приєднуємося до повсталих робітників і солдатів Петрограда, які повалили контрреволюційний уряд, і закликаємо усіх відданих синів революції зімкнути свої ряди для створення влади робітників, солдатів і селян. Уповноважуємо виконавчий комітет Ради робітничих і солдатських депутатів міста Катеринослава

⁷ Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918 гг.). К., 1962, стор. 425.

⁸ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 2, Харьков, 1957, стор. 151.

взяти владу в місті і в губернії до своїх рук, поповнивши свій склад представниками усіх вказаних організацій і міського самоуправління». Немає ніякого сумніву, що в цій частині резолюції Ради висловлені вимоги більшовиків. Але далі в ній викладалися вимоги, яких більшовики не могли виставляти: «Визнати вищою крайовою владою виділений Центральною радою Київський революційний комітет і запропонувати Катеринославському губернському комітетові надіслати в указаний Комітет свого представника». Ця вимога була висунута представниками українських меншовиків та есерів і прийнята більшістю голосів. Головне ж в резолюції полягало у визнанні Радою робітничих і солдатських депутатів одного з найкрупніших центрів країни Жовтневого перевороту в Петрограді. І це була величезна перемога катеринославських більшовиків.

Щоб не залишалось ніякого сумніву в тому, що викладена вище позиція більшовиків України аж ніяк не означала визнання крайовою владою буржуазно-націоналістичної Центральної ради, дуже важливо з'ясувати, як самі більшовики тоді, у 1917 р., оцінювали резолюції, проведені ними в Радах. 11 листопада 1917 р. в газеті «Пролетарская мысль» була опублікована стаття «Самовизначення і «визначення», спеціально присвячена з'ясуванню питання, що розглядається нами. На основі аналізу резолюцій більшовицьких фракцій Київської, Кременчуцької та інших Рад, газета підкреслювала, що ці резолюції означають рішуче «ні» буржуазно-націоналістичній Центральній раді.

* * *

У період тріумфального маршу Радянської влади В. І. Леніну, ЦК партії, місцевим працівникам доводилось розв'язувати складні питання державного будівництва, зокрема, про конкретні форми здійснення права націй на самовизначення. До перемоги Жовтневої революції більшовики виходили з того, що після ліквідації соціального і національного гноблення відпаде необхідність державного відокремлення раніше пригноблених націй. На практиці, в ході революції, виявився потяг націй до створення своєї національної державності. Партія не могла не рахуватися з цим фактом. Виявляючи велику увагу до національного питання, В. І. Ленін швидко помітив цю тенденцію і розробив питання про федеративний устрій Радянської багатонаціональної держави. Велике значення для вироблення нової лінії в питаннях державного будівництва мав досвід революції на Україні, досвід діяльності більшовицьких організацій України, які виявляли цінну ініціативу в розв'язанні багатьох назрілих питань.

Щоб вирвати з рук буржуазних і дрібнобуржуазних партій прапор національної державності, більшовики України відразу після Жовтневого перевороту висунули ідею створення Української Радянської Соціалістичної Республіки як федеративної частини Радянської Росії і розгорнули боротьбу за перемогу соціалістичної революції. Для здійснення цієї ідеї вирішено було, насамперед, скликати Всеукраїнський з'їзд Рад, що знайшло підтримку Центрального Комітету РСДРП(б) і гаряче схвалення широких трудящих мас.

Боротьба за утворення Української Радянської держави висунула перед більшовицькими організаціями невідкладне завдання створити єдиний партійний центр для згуртування усіх революційних сил і мобілізації їх на боротьбу проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції. Необхідність об'єднання усіх більшовицьких організацій України, насамперед, відчули партійні працівники правобережних районів, що

діяли в центрі зосередження сил націоналістичних партій, які об'єднувались Центральною радою і мали свої всеукраїнські партійні центри.

Ініціаторами створення всеукраїнського партійного центру виступили більшовики Південно-Західного краю. 11 листопада 1917 р. обласний комітет РСДРП(б) Південно-Західного краю звернувся з листом в ЦК РСДРП(б) з проханням розглянути питання про об'єднання більшовицьких організацій України. 12 листопада з аналогічним листом звернувся до ЦК Полтавський комітет РСДРП(б).

Порушуючи питання про створення соціал-демократичної партії більшовиків України, ці партійні організації вважали, що вона має бути не відособленою партією, а одним з загонів єдиної РСДРП(б). Роз'яснюючи позицію більшовиків у цьому питанні, газета «Пролетарская мысль» у редакційній статті писала: «Виростає потреба об'єднання всіх організацій революційної соціал-демократії на Україні в крайову організацію і створення свого центру, який би входив, як частина в ціле, до Російської соціал-демократичної робітничої партії, був би одним з її загонів»⁹.

Ознайомившись з пропозиціями більшовиків України, секретар ЦК РСДРП(б) Я. М. Свердлов підтримав ідею скликання крайового з'їзду. Він також, як і місцеві працівники, вважав небажаним створення окремої від РСДРП(б) партійної організації України¹⁰.

29 листопада 1917 р. пропозиція більшовиків України була розглянута на пленумі ЦК РСДРП(б). Пленум доручив бюро ЦК на чолі з В. І. Леніним виробити остаточне рішення. Бюро визнало за необхідне створити єдину партійну організацію України. У зв'язку з цим Центральний Комітет 18 грудня 1917 р. інформував Полтавський комітет: «Не відповідали вам досі на ваше запитання про Україну тому, що до цього часу не було ухвалено остаточного рішення ЦК. Тепер питання розв'язано так: Україна, як самостійна одиниця, може мати свою самостійну с.-д. організацію, а тому може називати себе соціал-демократичною робітничою партією України, але оскільки вони не хочуть відокремлюватися від загальної партії, то існують на тих самих правах, як і самостійний район»¹¹.

Важливу роль у розв'язанні питань державного і партійного будівництва на Україні і мобілізації сил на боротьбу за перемогу Радянської влади відіграв обласний з'їзд РСДРП(б) Південно-Західного краю, який відбувся у Києві 3—5 грудня 1917 р. На ньому були представлені 24 партійні організації з Київської, Чернігівської, Полтавської, Подільської, Волинської, Катеринославської і Херсонської губерній та деяких військових частин Південно-Західного фронту.

На доповідь В. П. Затонського про ставлення до Центральної ради з'їзд ухвалив, що «партія всіма засобами буде боротися проти нинішнього складу Центральної ради і буде прагнути на Україні, як і по всій Росії, утворити справді революційну владу Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів»¹².

У дні роботи крайового з'їзду, 4 грудня, Рада Народних Комісарів оголосила по радіо написаний В. І. Леніним «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради», в якому ще раз підтверджувалось безумовне і беззастережне визнання

⁹ Газ. «Пролетарская мысль», 9 листопада 1917 р.

¹⁰ Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями (ноябрь 1917 г.— февраль 1918 г.), М., 1957, стор. 251.

¹¹ Там же, стор. 112.

¹² Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 2, стор. 555.

Української республіки, національних прав і національної незалежності українського народу, викривалося антинародне, контрреволюційне обличчя Центральної ради і висувалася вимога припинити ворожі дії проти Радянської республіки. В резолюції на доповідь А. С. Александрова про ставлення до цього історичного документу, з'їзд роз'яснив українському народу, що не йому, а контрреволюції, яка засіла в Центральній раді, Рада Народних Комісарів оголосила війну і закликав робітників, солдатів і селян України об'єднатися з робітниками, солдатами і селянами Росії для спільної боротьби за владу Рад.

Заслухавши і обговоривши доповідь В. М. Шахрая про крайовий партійний орган і роботу в краї, з'їзд визнав необхідним об'єднати більшовицькі організації України в єдину партію «РСДРП більшовиків-соціал-демократів України», як складову частину єдиної РСДРП(б). З'їзд обрав керівний партійний центр — Головний Комітет, до складу якого ввійшли: А. С. Александров, В. Х. Аусем, Є. Б. Бош, А. В. Гриневич, О. Б. Горвіц, В. П. Затонський, І. Ю. Кулик, Г. Ф. Лапчинський і В. М. Шахрай.

Однак з ряду причин цей орган не став ще загальноукраїнським центром більшовиків, оскільки, насамперед, керівні працівники Донецько-Криворізької обласної партійної організації не зразу зрозуміли необхідність створення Української Радянської держави, а звідси необхідність об'єднання партійних організацій в єдину організацію. Тому партійні організації Харкова і Донбасу не прислали на з'їзд своїх представників. Не було представників і від більшовиків Миколаєва. Не розуміли необхідності створення єдиної партійної організації деякі керівні працівники Південно-Західної обласної партійної організації. Тимчасом утворення Комуністичної партії України було надзвичайно важливою умовою проведення в життя ленінської національної політики, успішної боротьби за створення Української Радянської держави.

5—6 грудня 1917 р. в Харкові відбулась обласна конференція РСДРП(б) Донецько-Криворізького басейну, яка теж відіграла важливу роль в мобілізації сил партійних організацій, робітничого класу і всіх трудящих на боротьбу проти буржуазно-націоналістичної і білогвардійсько-каледінської контрреволюції, за утвердження і захист Радянської влади. Конференція висловила за скликання Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, а також — з'їзду партійних організацій Донецько-Криворізького басейну і Південно-Західного краю для вироблення спільної лінії боротьби проти Центральної ради.

* * *

Рішення обласного з'їзду РСДРП(б) Південно-Західного краю і обласної конференції РСДРП(б) Донецько-Криворізького басейну відіграли важливу роль у згуртуванні комуністів і всіх трудящих України на боротьбу проти націоналістичної і каледінської контрреволюції, за перемогу Радянської влади.

Невтомна робота більшовицьких організацій України в масах по розгортанню боротьби проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції за владу Рад увінчалась успіхом. 11—12 грудня 1917 р. в Харкові відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд Рад. Це була видатна подія в історії українського народу. Від імені трудящих України з'їзд гаряче вітав перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, одноставно схвалив внутрішню і зовнішню політику Комуністичної

партії і Ради Народних Комісарів РРФСР, проголосив утворення суверенної Української Радянської держави.

З'їзд оголосив Центральну раду поза законом, скасував усі її постанови і доручив Центральному Виконавчому Комітету Рад України негайно поширити в республіці декрети і розпорядження робітничо-селянського уряду РРФСР. Виражаючи волю українського народу, з'їзд першим відгукнувся на «Декларацію прав народів Росії», урочисто заявив про встановлення тісного союзу Радянської України з Радянською Росією. Обраний з'їздом Центральний Виконавчий Комітет Рад України утворив уряд Радянської України — Народний Секретаріат, до складу якого ввійшли Є. Б. Бош, В. П. Затонський, Ф. А. Сергеев (Артем), М. О. Скрипник та інші. Головою першого українського Радянського уряду став на початку березня 1918 р. М. О. Скрипник.

Україна була першою радянською національною республікою. Досвід її утворення та налагодження відносин з РРФСР був для Комуністичної партії дуже цінним в справі будівництва першої в світі багатонаціональної радянської держави. Рада Народних Комісарів і особисто В. І. Ленін гаряче привітали створення Української Радянської Республіки. У відповіді на вітальну телеграму українського уряду говорилося: «Вітаючи утворення в Харкові дійсно народної Радянської влади на Україні, вбачаючи в цій робітничій та селянській Раді справжній уряд Народної Української Республіки, Рада Народних Комісарів обіцяє новому урядові братньої республіки повну і всебічну підтримку в справі боротьби за мир, а також у справі передачі всіх земель, фабрик, заводів та банків трудящому народу України»¹³.

Утворення Української Радянської держави було величезною перемогою ленінської національної політики Комуністичної партії і мало вирішальне значення для остаточного розгрому буржуазно-націоналістичної контрреволюції на Україні. Після Першого Всеукраїнського з'їзду Рад більшовицькі організації, ЦВК Рад України і Народний Секретаріат спрямували всі сили трудящих мас на найшвидший розгром сил контрреволюції.

Велику допомогу робітникам і селянам України надавав героїчний російський народ. Організатором цієї допомоги, натхненником і керівником визвольної боротьби трудящих України була Комуністична партія, керована В. І. Леніним.

Завдяки самовідданій боротьбі робітничого класу і трудящих України при братерській допомозі Радянської Росії Радянська влада швидко поширювалась на території України. Наприкінці грудня 1917 р. в результаті збройного повстання робітників і солдатів влада Рад була встановлена в Катеринославі. У січні 1918 р. перемогло збройне повстання в Одесі. Радянська влада була встановлена у Миколаєві, Херсоні, Олександрівську, Маріуполі та в інших містах України. На початку січня українські радянські війська почали наступ на Київ і 26 січня з допомогою повсталих київських робітників і солдатів оволоділи ним. 30 січня сюди переїхав уряд Радянської України. На Україні перемогла Радянська влада. Своєю героїчною боротьбою проти темних сил білогвардійської націоналістичної контрреволюції робітники і селяни України внесли гідний вклад у загальну справу перемоги соціалістичної революції в нашій країні.

¹³ Газ. «Правда», 17 грудня 1917 р.

Про вплив Великого Жовтня на західноукраїнські землі

Ю. П. ЛЯПУНОВ

ТРУДЯЩІ ХОТИНЩИНИ В БОЯХ ЗА ВЛАДУ РАД

На Хотинщині — східній частині Північної Буковини — в запеклих битвах проти іноземних загарбників неодноразово проявлялась доблесть російського та українського народів. У 1806 р. вона була визволена від турків і за Бухарестським мирним договором 1812 р. увійшла до складу Росії як Хотинський повіт Бессарабської губернії.

Доля Хотинщини склалася щасливіше частини Північної Буковини, загарбані Австро-Угорщиною. Проте і тут, як в інших районах Російської імперії, царизм проводив політику жорстокого соціального та національного гноблення. Із загальної кількості 290,5 тис. дес. орної землі в користуванні селян було 158 тис. дес. Якщо на кожного поміщика в середньому припадало по 268,7 дес. кращої орної землі, то 93,7% усіх селянських господарств мали менш як 5 дес. кожне¹. 38% селянських господарств змушені були на кабальних умовах орендувати землю поміщиків. Понад 16,5 тис. бідняків щороку йшли на заробітки на південь Буковини й Бессарабії². Умови праці робітників промисловості, представленої на Хотинщині цукроварнею в Зарожах, 10 винокурнями та 57 паровими млинами³, були дуже тяжкими. За мізерну плату доводилося працювати по 12—14 годин на добу, терпіти гніт капіталістів, лихварів.

Безпросвітне життя штовхало на боротьбу з гнобителями. Виховані на героїчних традиціях, хотинці разом з усіма трудящими Росії вели невпинну боротьбу проти поміщицького й поліцейського гніту царизму, за свободу та землю. Вони брали активну участь у подіях першої російської революції 1905—1907 рр. Після поразки революції більшовики продовжували роботу серед трудящих.

Тільки-но на Хотинщині стало відомо про повалення царизму, в містах та селах повіту, як і по всій Бессарабії, пройшли численні збори й мітинги. На них робітники і селяни разом зі своїми російськими братами, одягненими в солдатські шинелі, вітали Лютневу революцію, поздоровляючи петроградських робітників та солдатів з важливою перемогою. З Хотина та сіл повіту були вигнані царські урядовці. В березні 1917 р. у Хотині утворюються Ради солдатських та робітничих депутатів. Ради робітничих депутатів виникли також у Новоселиці, Липканах і Бричанах, а в сс. Романківці, Сокиряни, Кельменці, Данківці, Грозинці та інших були створені селянські комітети⁴. Влада в

¹ О. Ф. Пастух. Діяльність земельних комітетів Хотинського повіту в 1917—1918 рр., Наукові записки Чернівецького державного університету, т. XXXV, вип. 4, 1959, стор. 89, 90.

² К. Г. Ципко. Велика Жовтнева соціалістична революція і боротьба трудящих Буковини за владу Рад та возз'єднання з Радянською Україною, Чернівці, 1958, стор. 15.

³ Там же, стор. 14.

⁴ Там же, стор. 22.

повіті перейшла до Тимчасового уряду. Повітовим комісаром став місцевий поміщик Уатт, колишній видавець монархічної газети, член «Союзу руського народу». Апарат, що діяв за часів царизму (старшини, волосні судді), залишився майже без змін.

Тривала кривава імперіалістична війна, дедалі тяжчало становище робітників, даремно чекали землі селяни. Буржуазно-поміщицький уряд не задовольняв сподівань народних. Вже 8 квітня 1917 р. Хотинський повітовий комісар повідомляв, що «в деяких селах повіту почались заворушення..., місцями селяни стали відбирати землю у поміщиків, рубити поміщицькі ліси»⁵. Під впливом більшовиків трудящі повіту включаються в революційний рух за визволення від соціального й національного гноблення. У зростанні впливу більшовицької партії на Буковині велику роль відіграли армійські комуністи, робітничі та солдатські делегації з Петрограда, Москви, Харкова. Зміцнилась позиція більшовиків у Радах робітничих і солдатських депутатів у Чернівцях, Хотині, Новоселиці, а також у численних селянських комітетах.

У квітні 1917 р. в Хотині створюється об'єднана Рада робітничих і солдатських депутатів, у роботі якої найактивнішу участь бере більшовик Волощенко-Мардар'єв. Рада керувалася таким наказом Чернівецької Ради: «Наш депутат повинен стати не на точку зору панівної буржуазії, яка говорить: «війна до переможного кінця», а на точку зору робітничого класу: «за негайне закінчення війни...» Всі землі — не лише царські, удільні, монастирські, але й землі поміщиків — повинні перейти безплатно селянам»⁶.

Наступ на фронті, розв'язаний Тимчасовим урядом, провалився. На початку серпня 1917 р. російська армія залишила Чернівці і відійшла за Прут. Австрійські війська, що повернулися в Чернівці, відновивши окупаційний режим, жорстоко придушили революційний рух трудящих. Посилилась боротьба між силами революції і контрреволюції на Хотинщині. Серед генералів та офіцерів VIII армії, розташованої у східних районах Буковини, було чимало прихильників Корнілова, який у травні — червні 1917 р. командував цією армією. Проте у трудящих мас контрреволюційна змова Корнілова викликала гнів і обурення. В резолюціях комітетів 2-го Заамурського полку, 1-ї кавалерійської дивізії, 23-го армійського корпусу і загальних зборів армійського комітету солдати одностайно визнали дії Корнілова контрреволюційними і зрадницькими, вимагаючи негайного віддання Корнілова та всіх його співучасників під військово-революційний суд⁷.

Серед солдатів фронту, робітників і селян Хотинщини зростає вплив більшовицької партії. Цьому сприяло створення в Хотині у вересні 1917 р. більшовицької організації. На мітингах, що проходили в Хотині, Клішківцях, Романківцях, Динівцях та інших місцях, трудящі вимагали передачі влади Радам⁸.

На початку вересня 1917 р. в Хотинському повіті почалися масові селянські заворушення. Селяни не визнавали місцевих органів Тимчасового уряду, в яких засіли поміщики, і виступали на боротьбу за знищення поміщицької власності на землю. Повітовий комісар доповідав Головному управлінню міліції, що «при збиранні кукурудзи се-

⁵ А. Юрченко. Хотинское восстание, К., 1948, стор. 17.

⁶ Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення і возз'єднання з УРСР. Збірник документів і матеріалів (далі — Боротьба трудящих Буковини), Чернівці, 1958, стор. 36.

⁷ Там же, стор. 412.

⁸ Там же, стор. 5.

ляни відмовляються половину врожаю віддавати власнику»⁹. Органи Тимчасового уряду намагалися придушити революційний рух, загрожуючи суворою розправою за захоплення землі поміщиків і вирубки їх лісів. Поряд з цим повітові власті за допомогою есерів і меншовиків продовжували обдурювати селянство. У вересні були створені волосні земельні комітети. Щоб відвернути увагу селян від поміщицької землі, вони заходилися складати проекти земельної реформи. Але окремі волосні комітети (наприклад, Кельменецький), до складу яких були обрані селяни-бідняки, почали революційним шляхом ділити землю поміщиків¹⁰.

Все рішучіше виступали трудящі за негайне припинення імперіалістичної війни. 24 вересня 1917 р. в с. Клішківцях відбувся мітинг 165-ї дивізії, на якому були присутні понад 10 тис. чоловік. Командування намагалось заборонити його, але солдати не підкорилися. Була прийнята резолюція з вимогою припинити військові дії, яку Тимчасовому уряду мала передати тут же обрана делегація. Цю вимогу підтримали солдати 32-ї дивізії та інших військових частин. У жовтні комісар VIII армії Лапчинський надіслав телеграму комісарові Румунського фронту, в якій говорилося: «Настрій частин незадовільний у зв'язку з загальним переконанням, що вже війна продовжуватись не може. Виноситься багато резолюцій про необхідність твердих і певних кроків уряду до укладення миру. В частинах 33 корпусу винесене недовір'я Раді демократичного засідання...»¹¹

Трудящі Хотинщини разом з солдатами VIII армії під керівництвом більшовицької організації почали боротьбу за повалення Тимчасового уряду і встановлення влади Рад. У військових частинах створюються військово-революційні комітети. До комітету 33-го корпусу був обраний один з керівників хотинських більшовиків Волошенко-Мардар'єв. Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів поступово звільнюються від меншовиків та есерів і стають на більшовицькі позиції.

У жовтні 1917 р. Хотинська Рада робітничих і солдатських депутатів разом з комітетом залізничників представляла близько 100 тис. чоловік. На повітовому з'їзді Рад, що проходив 15—17 жовтня, був обраний комісаріат у складі 6 осіб¹².

Революційний рух на Хотинщині з кожним днем набував дедалі більшої сили. На 25 жовтня лише у східній частині повіту було розгромлено 23 поміщицькі маєтки. 27 жовтня селяни захопили поміщицькі економії в Бузовицях та Комарово¹³. І в цій справі місцевому населенню допомагали військовослужбовці. Наприклад, солдати 623-го полку 17-го корпусу разом з селянами розгромили 8 економії у Сокирянській волості¹⁴.

На II Всеросійський з'їзд Рад трудящі Хотинщини делегували більшовика Леоніда Опанасовича Томаха і дали йому наказ «сприяти утворенню влади, яка могла б припинити війну і провести революційні заходи в країні». Від імені делегації солдатів-фронтовиків, що прибула вітати історичний з'їзд, виступив солдат Никифор Адажій, селянин з с. Ставчани Хотинського повіту¹⁵.

⁹ Н. В. Березняков. Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов в 1917—1920 гг., Кишинев, 1957, стор. 54.

¹⁰ Борьба трудящихся Буковины, стор. 413.

¹¹ Там же, стор. 52—53.

¹² Там же, стор. 58.

¹³ Н. В. Березняков. Назв. праця, стор. 63.

¹⁴ Борьба трудящихся Буковины, стор. 52, 53.

¹⁵ К. Г. Ципко. Назв. праця, стор. 68, 69.

Велику Жовтневу соціалістичну революцію трудящі повіту й солдати VIII армії зустріли захоплено. Беручи владу в свої руки, селяни експропріювали поміщицькі землі, ліси, сільськогосподарський реманент. Утворений 27 жовтня Військово-революційний комітет 13-го прикордонного полку 33-го корпусу взяв у свої руки владу в полку. Комітет видав наказ, що схваливав повалення Тимчасового уряду і закликав солдатів до організованого братання. В автомайстернях VIII армії, у 1-й Заамурській, в 32-й та 165-й дивізіях солдати виступили за підтримку Ради Народних Комісарів¹⁶. Незважаючи на опір есеро-меншовицького армійського комітету, в частинах VIII армії почалися перевибори військових комітетів, причому вплив більшовиків на маси весь час зростав.

12 листопада в 11-му корпусі відбувся з'їзд представників частин, який ухвалив укласти перемир'я з противником та припинити воєнні дії на ділянці корпусу. Цілковиту солідарність з цим рішенням висловив з'їзд усіх ВРК 33-го корпусу, а також солдати інших військових частин. Змучені війною австрійські солдати також прагнули миру. 27 листопада 1917 р. в Чернівцях, куди прибули російські парламентарі, між російськими й австро-німецькими військами на Буковинській ділянці фронту було укладено перемир'я¹⁷.

На початку грудня в Липкани прибули уповноважені від Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету та Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів. Вони виступали на численних зборах і мітингах у Новоселиці, Динівцях та інших населених пунктах. Трудящі повіту і солдати VIII армії одностайно висловилися за підтримку Радянської влади й схвалили декрети II з'їзду Рад про мир і землю, демократизацію армії, контроль над виробництвом. Про це делегація доповіла ВЦВК¹⁸.

Хотинський селянський з'їзд, що проходив 8—9 (21—22) січня 1918 р., визнав Радянську владу і постановив: «Проводити негайно в життя всі декрети, видані Всеросійською Радою селянських, робітничих і солдатських депутатів, основані на волі всього трудового народу». Делегати рішуче виступили проти бессарабських буржуазних націоналістів, які намагалися включити Бессарабію до складу королівської Румунії. З'їзд висловив недовір'я генеральним директорам — буржуазно-націоналістичному уряду Бессарабії і ухвалив: «Автономію Бессарабії визнати тільки як Федеративно-Радянську республіку, маючи тісний зв'язок з народами республік усїєї Росії»¹⁹. Одночасно в повіті велась боротьба і проти українських буржуазних націоналістів. Резолюція засідання ВРК VIII армії від 10 (23) січня 1918 р. про Центральну раду гласить: «Вважати Раду контрреволюційною і посилити боротьбу з нею. Осіб, які підтримують її, вважати контрреволюційними, усувати від життя армії і не зупинятися перед вжиттям найрішучіших заходів по боротьбі з ними»²⁰.

18 лютого 1918 р. відбувся V селянський з'їзд Хотинського повіту, який прийняв постанову про встановлення Радянської влади на Хотинщині: «Доручаємо Раді селянських депутатів разом з Хотинським міським солдатським і робітничим комітетом при допомозі і керівництві Центрального Виконавчого Комітету взяти владу в свої

¹⁶ Боротьба трудящих Буковини, стор. 413.

¹⁷ Там же, стор. 68, 413.

¹⁸ Там же, стор. 69—70, 74—76.

¹⁹ Там же, стор. 78—80.

²⁰ Там же, стор. 81.

руки»²¹. Таким чином, Радянська влада була встановлена на території нинішніх Хотинського, Новоселицького, Кельменецького і Сокирянського районів.

У плані здійснення ленінського декрету про землю в Хотинському повіті ще в січні 1918 р. були проведені перевибори земельних комітетів, в яких селяни-бідняки посіли переважну більшість. Було складено і схвалено повітовою Радою селянських депутатів та V селянським з'їздом проект земельної реформи. Радянська влада передала селянам 119,8 тис. дес. орної землі і сінокосів, конфіскованих у поміщиків, монастирів та акціонерних товариств²². Одержавши землю, селяни Хотинщини переконалися, що тільки Радянська влада відстоює інтереси трудящого люду. Саме тому під час роботи V повітового селянського з'їзду стало можливим об'єднання Хотинської Ради робітничих і солдатських депутатів з Хотинською Радою селянських депутатів. Керівництво цією об'єднаною Радою зосередилося в руках більшовиків. 20 лютого 1919 р. Хотинський повітовий виконком Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів надіслав Всеросійському Центральному Виконавчому Комітетові рішення V з'їзду, яке вказувало, що з'їзд разом з Радою робітничих і солдатських депутатів вирішив узяти в свої руки всю повноту влади і боротися за те, щоб усе населення Бессарабії згуртувалося навколо Радянської влади та йшло з трудящими Росії шляхом будівництва соціалізму²³.

Продовженню соціалістичних перетворень перешкодила інтервенція. За допомогою Антанти почали наступ на радянську територію румунські війська. Їх головною метою було захоплення Бессарабії. Для боротьби з загарбниками ревком VIII армії оголосив добровільну мобілізацію. Робітники і селяни повіту рішуче піднялися на боротьбу з окупантами. На Хотинщині були створені загони Червоної гвардії. Разом з революційними частинами VIII армії вони зупинили наступ румунських військ і очистили від них залізничну станцію Окницю. Але Радянській Хотинщині загрожував інший ворог. Зосередивши в Чернівцях великі військові сили, 28 лютого 1918 р. перейшли в наступ австро-німецькі загарбники. Захопивши північну частину Бессарабії, вони ліквідували тут владу Рад і встановили жорстокий окупаційний режим.

Загарбники відновили на території повіту старі буржуазно-поміщицькі порядки. Хотинське земство й Хотинська міська управа старанно служили окупантам, покійрно виконуючи їхні накази. На підставі розпорядження австро-німецьких властей Хотинська повітова земська управа 6 березня 1918 р. зобов'язала населення повіту повністю сплатити всі недоїмки, категорично заборонила збори й мітинги. 16 березня 1918 р. управа видала наказ про те, що землі «ні в якому випадку не підлягають самочинному розподілу між селянами», про стягнення з сільських громад за одержану ними землю орендної плати в розмірі по 15 крб. з десятини. Селян примушували повертати назад поміщицькі землі та реманент, працювати на поміщиків, сплачувати контрибуцію окупантам і нести на їх користь різні повинності. За невиконання цих розпоряджень окупанти били селян, топтали їх людську гідність.

Трудящі Хотинщини піднялися на боротьбу з австро-німецькими окупантами. В с. Перківцях та інших почалися селянські заворушення. Особливо гострого характеру набули вони восени 1918 р. Як доповідав

²¹ Боротьба трудящих Буковини, стор. 95, 96.

²² К. Г. Ципко. Назв. праця, стор. 84.

²³ Н. В. Березняков. Назв. праця, стор. 87.

керівник одного з каральних загонів, «ні постріли вгору, ні демонстративні штикові атаки на натовп уже не діють»²⁴.

Революція в Німеччині та розпад австро-угорської імперії Габсбургів поклали кінець австро-німецькій окупації. Тікаючи від українського народу, що у 20-х числах жовтня 1918 р. піднявся на вітчизняну війну проти загарбників, окупаційні війська залишили східні райони Буковини. Хотинські повстанці перетинали шляхи відступу окупантів, обеззброювали їх і відбирали награване майно.

Свою владу намагався закріпити в Хотинському повіті український контрреволюційний уряд гетьмана Скоропадського. Проте на земських зборах, що відбулися 28 жовтня 1918 р. в Хотині, було вирішено не визнавати влади гетьманського старости. Трудящі Хотинщини висловили своє прагнення до зміцнення братерського союзу з російським народом і відновлення влади Рад. Селяни почали створювати в селах ревкоми і відбирати у поміщиків землю та хліб.

Не маючи змоги придушити революційний рух, хотинські поміщики звернулися по допомогу до румунського уряду, за вказівкою якого командир 1-ї румунської кавалерійської дивізії оголосив про приєднання Хотинського повіту, як і всієї Буковини, до Румунії. 10—11 листопада територію Хотинського повіту повністю окупували румуни. 15 листопада 1918 р. комендант Хотина майор Г. Попеску видав наказ, що зобов'язував населення негайно здати всю наявну зброю, російські вивіски замінити румунськими. В тому ж наказі говорилося: «Ніхто не має права говорити вдома, на вулицях, в ресторанах, кав'ярнях, установах і школах нічого проти румунського війська, взагалі вести розмови, що стосуються румун». За порушення наказу встановлювались арешт або штраф від 100 до 2 тис. лей і навіть розстріл²⁵. Місцеві установи не мали права вирішувати будь-яке питання без дозволу окупаційних властей. Місцеві газети було закрито, міську думу розпущено. За допомогою румунських військ поміщики відбирали у селян землю, худобу, реманент. Населення повинно було сплачувати всілякі податки. Вчителів примушували викладати у школах тільки румунською мовою. За найменший протест окупанти жорстоко карали людей.

Численні реквізиції, насильства, вбивства викликали опір населення. На початку грудня 1918 р. у повіті повсюдно створюються повстанські комітети, очолені учасниками революційного руху і демобілізованими фронтовиками — Й. Волошенком-Мардар'євим, В. Кандибою, Л. Воронянським, К. Шинкаренком (Хотин); К. Яремецьким, Ф. Шестибузом (Рукшин); Д. Чекмаком (Малинці); Л. Руснаком (Данківці); М. Просвіріним (Анадоли); Ф. Дубковецьким (Зарожани); Н. Адажієм (Ставчани). На лівобережжі Дністра створюється «Національний Союз бессарабців», який обирає комітет під назвою Директорія у складі 5 чоловік. Від більшовиків Хотинщини до комітету ввійшов Волошенко-Мардар'єв²⁶⁻²⁷. Директорія встановила зв'язки з окремими повстанськими комітетами, розповсюджувала листівки й відозви із закликом до збройного повстання, переправляла на Хотинщину зброю.

Головною силою повстання були селяни повіту, які ще задовго до початку відкритих дій об'єдналися в партизанські загони. 19 січня 1919 р. організований на Поділлі загін переправився через Дністер у районі Могилів-Подільська. Повстанці напали на румунські війська

²⁴ К. Г. Цилко. Назв. праця, стор. 95.

²⁵ Боротьба трудящих Буковини, стор. 130—131.

²⁶⁻²⁷ Л. Ф. Новицький. Хотинське повстання 1919 року. Тези доповідей міжвузівської ювілейної наукової конференції, присвяченої 25-річчю воз'єднання Північної Буковини з УРСР, Чернівці, 1965, стор. 76.

в південній частині Хотинщини і звільнили деякі села Сокирянської волості²⁸. В ніч на 23 січня повстання стало загальним. До ранку після запеклого бою румуни були вигнані з Хотина. Селяни повіту повсюдно роззброювали окупантів. Цього ж дня до Хотина прибула Директорія і видала кілька відозв. Вона оголосила, що вся земля переходить у руки селян²⁹. Директорія керувала партизанськими загонами і здійснювала владу на визволеній від окупантів території. Були створені три полки повстанців — Анадольський, Данківецький і Рукшинський.

Ввечері 23 січня повстанські полки виступили з Хотина і почали наступ у трьох напрямках — на Новоселицю, Липкани й Окницю. Змушені відступати, окупанти сіяли на своєму шляху смерть і руїни. Так, у с. Недобойвці румунські солдати спалили 8 будинків, пограбували селян, убили 53 чоловіка. Пожежі і вбивства сталися також у Ставчанах, Ширівцях та інших селах³⁰.

У боротьбі з окупантами повстанці проявляли масовий героїзм, але відчувалась нестача зброї і належного керівництва. Вони були відірвані й ізольовані петлюрівськими бандами від Радянської України та Росії, звідки тільки і можна було одержати дійову допомогу. Крім того, керівники Директорії Лискун і Лисак дотримувались явно петлюрівської орієнтації. В найбільш напружений для повстання момент вони залишили Хотин і поїхали в ставку Петлюри у Вінниці. І хоч хотинські події викликали хвилю співчуття по всій Буковині (на знак солідарності з повстанцями в Чернівцях оголосили страйк робітники, почались заворушення в ряді буковинських сіл), повстання зазнало поразки.

Десять днів мужньо боролися повстанці з румунськими військами. Одержавши значну допомогу, румуни перейшли в наступ і 31 січня 1919 р. захопили Хотин. Окупанти жорстоко розправилися з населенням повіту. В Хотині було розстріляно 500 чоловік, в Недобойвцях — 200, Рукшині — 200, на ст. Окниця — 165 залізничників. Усього було вбито й замордовано більш ніж 10 тис. чоловік і 2 тис. засуджено на довічну каторгу. Більшість повстанців із своєю зброєю та близько 50 тис. жителів повіту, рятуючись від розправи, перейшли на лівий берег Дністра³¹. Багато хто з них вступив у ряди Червоної Армії і мужньо бився на фронтах громадянської війни за Радянську владу, за свою Батьківщину.

22 роки перебували трудящі Хотинщини разом з усіма буковинцями під ярмом румунських окупантів. Але влади останніх хотинці ніколи не визнавали і брали найактивнішу участь у революційній боротьбі за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. Радісно зустріли вони історичний день 28 червня 1940 р., коли Червона Армія перейшла Дністер і вигнала з Буковини румунських окупантів. У суворі роки Великої Вітчизняної війни хотинці знову піднялися на боротьбу — проти німецьких та румунських фашистів. У патріотичному підпіллі та партизанських загонах, в рядах Радянської Армії сини і дочки хотинських повстанців захищали свободу й незалежність соціалістичної Батьківщини. Нині разом з усіма трудящими Радянського Союзу вони беруть активну участь у будівництві комунізму.

²⁸ Н. В. Березняков. Назв. праця, стор. 197, 198.

²⁹ Боротьба трудящих Буковини, стор. 136.

³⁰ Там же, стор. 144, 145.

³¹ К. Г. Ципко. Назв. праця, стор. 125, 126.

І. М. СІРКО, В. Ю. ЛАПШИН

ЧЕРВОНІ ГАЛИЦЬКІ ЧАСТИНИ В БОРОТЬБІ ЗА ВЛАДУ РАД

Восени 1918 р., в ході буржуазної революції в Австро-Угорщині, народи, що входили до її складу, стали на шлях створення своїх національних держав. Використавши прагнення трудящих звільнитися від ненависного ярма, буржуазно-націоналістичним колам Галичини вдалося захопити владу і сформувати уряд Західноукраїнської Народної Республіки. Українська націоналістична буржуазія розглядала ЗУНР як засіб до боротьби з революційним рухом галицьких робітників і селян, які прагнули йти шляхом, вказаним Великим Жовтнем.

З перших днів існування уряд ЗУНР розпочав формування частин галицької армії, чисельність якої була доведена до 100 тис. чоловік. Новостворена армія мала стати знаряддям для збереження недоторканної, буржуазно-поміщицької власності.

У своїй зовнішній політиці лідери ЗУНР орієнтуючись на Антанта, відкинули пропозиції Радянського уряду пропустити частини Червоної Армії в Угорщину, де в березні вибухнула революція і була проголошена Радянська влада. Уряд ЗУНР виступив також проти пропозиції щодо спільних дій Червоної та галицької армій проти буржуазної Польщі. Розраховуючи на підтримку Антанти, він не вжив належних заходів для захисту західноукраїнських земель від загарбання їх буржуазною Польщею.

Тимчасом уряд Польщі, отримавши від країн Антанти військову допомогу, перекинув з Франції в Галичину корпус генерала Галлера, і розпочав наступ. Влітку 1919 р. галицька армія змушена була залишити Галичину і, переправившись через Збруч, об'єднатись з петлюрівцями.

Буржуазний уряд ЗУНР, вірний своїм класовим інтересам, пішов на угоду з Директорією, надавши в її розпорядження деякі частини своєї армії для боротьби з наступаючою Червоною Армією.

Восени 1919 р., коли петлюрівська армія опинилась у безвихідному становищі, галицька контрреволюція перекинулась на бік генерала Денікіна, який відвів для розквартирування галицької армії район Поділля.

Ще влітку 1919 р. в галицькій армії спалахнула епідемія тифу. Хворі, роздягнуті й босі солдати були позбавлені медичної допомоги. Чимало їх загинуло від епідемії.

Переможний наступ Червоної Армії, який завершився розгромом денікінської армії, докорінно змінив становище УГА. Її командування заявило про перехід на бік радянських військ. Це рішення палко схвалили всі солдати.

Після реорганізації галицька армія стала називатися Червоною українсько-галицькою армією (ЧУГА). Тепер до Головного штабу армії ввійшли комуністи. З трьох корпусів було сформовано три бригади, ненадійних, політично ворожих Радянській владі офіцерів усунуто з посад, у кожній бригаді призначено комісарів і створено політвідділи.

В галицьких частинах зароджувалися партійні осередки. В цьому велика заслуга Галицького організаційного комітету (Галорком) в

складі Ф. Кона, В. Порайка, М. Барана, М. Левицького та ін. За погодженням з Реввійськрадою 12-ї армії та Галоркому на посади комісарів бригад було призначено випробуваних комуністів-українців з інших частин.

Так, командиром 1-ї бригади ЧУГА став М. Баран, а комісаром О. Бондаренко.

Для солдатів-галичан, а також частини офіцерів основним мотивом об'єднання з Червоною Армією була віра в те, що лише з допомогою Червоної Армії вони зможуть звільнити Галичину і повернутися на батьківщину. Враховуючи це прагнення, командування Червоної Армії в 1920 р. направило всі три галицькі бригади на польський фронт.

1-а галицька бригада була включена до складу 44-ї радянської дивізії, 2-а — до 45-ї дивізії і 3-я — до 58-ї.

23 квітня 1920 р. у Києві відбулася конференція галицьких і буковинських комуністів, що перебували в лавах Червоної Армії та працювали на Україні.

Використавши те, що частина комуністів виїхала до Києва для участі в роботі конференції, контрреволюційне офіцерство 2-ї та 3-ї галбригад вчинило заколот. Використавши обман, залякування і терор, вони відкрили фронт білополякам, що сприяло тимчасовому успіху останніх.

1-ша бригада ЧУГА, де був більший прошарок робітників, а тому і сильніший вплив комуністів, залишилася вірною Червоній Армії, і навіть в умовах оточення героїчно билася з ворогом. Ця бригада відрізнялась від інших своєю згуртованістю, добре налагодженою пропагандистською роботою, вдалим добром і розстановкою командирів і політпрацівників.

Так, у 1-му полку працювали такі герої-комуністи, як І. Цепко, С. Мельничук і П. Шеремета, які пізніше в 1922 р. керували партизанським загonom у Галичині і загинули в нерівній боротьбі з польськими панами. В політвідділі бригади працював відповідальним секретарем, а пізніше виконуючим обов'язки начальника політвідділу письменник-комуніст Мирослав Ірчан. Чимале значення мало і те, що командиром бригади був призначений комуніст-галичанин М. Баран, який користувався авторитетом і довір'ям солдатських мас.

Наприкінці квітня 1920 р. під Романовим, Чудновим-Волинським, Пяткою, в районі Бердичева і Козятина бійці мужньо витримали жорстокі кровопролитні бої з у декілька разів переважаючими силами білополяків. Близько половини особового складу бригади загинуло й було поранено, але тільки прорив польської кінноти на сусідній ділянці фронту змусив бійців відступити. Незважаючи на великі втрати, бригада відступала організовано, разом з частинами 44-ї дивізії.

З складу 1-го полку 1-ї бригади залишився лише очолений комуністом-галичанином П. Шерметом 2-й батальйон. До його складу влились бійці інших батальйонів, які зазнали у бою великих втрат і не могли вже діяти як самостійні підрозділи. Зведений батальйон увійшов до складу 132-ї пластунської бригади 44-ї дивізії і пройшов з нею славний бойовий шлях від Корсуня до кордонів Польщі. Залишилися вірними Радянській владі також галицькі частини, розташовані в тилу фронту.

Після зради двох галицьких бригад Реввійськрада республіки з кінця травня до липня 1920 р. реорганізувала галицькі частини. За рахунок комуністів-галичан були зміцнені партійні осередки в частинах, підібрані кадри командирів і політпрацівників, бійці отримали

нове обмундирування та зброю. У липні в зв'язку з наступом Червоної Армії на польському фронті галицькі частини вирушили в район бойових дій. Вони влилися до складу 14 армії, яка вела бої в Галичині.

Багато галичан у період громадянської війни поповнювали також ряди інших частин Червоної Армії, особливо багато їх було в Богунській і Тарашанській бригадах 44-ї стрілецької дивізії.

В результаті революційного руху трудящих мас і успішного наступу Червоної Армії в 16 повітах Східної Галичини владу буржуазії і поміщиків було ліквідовано і створено як тимчасовий робітничо-селянський уряд Радянської Галичини — Галревком у складі В. Затонського, М. Барана, А. Бараля (Савки), М. Левицького, К. Литвиновича, І. Немоловського та ін. Тимчасовою столицею Радянської Галичини став Тернопіль.

Трудящі Галичини радо зустрічали Червону Армію, подавали їй всіляку допомогу. В містах і селах проходили мітинги. Багато галичан пішли добровольцями в ряди Червоної Армії.

Протягом майже трьох місяців існувала Радянська влада в частині Східної Галичини. За цей порівняно короткий час вона завоювала великий авторитет, зміцнила віру трудящих у те, що рано чи пізно Галичина здобуде свободу.

Під натиском переважаючих сил білополяків Червона Армія у вересні 1920 р. відступила з Галичини. На схід евакуювалися радянські та партійні установи. На території Радянської України галицькі червоні частини було переформовано в три полки. 1-й галицький полк чисельністю близько 1500 багнетів розквартирувався в с. Хацьки неподалік Черкас. Дещо пізніше за наказом Реввійськради він передислокувався в м. Умань і влився до складу 45-ї стрілецької дивізії, якою командував Й. Е. Якір. Сюди ж було направлено запасний галицький полк під командуванням комуніста-галичанина Нагуляка, пізніше комісара Харківської школи Червоних старшин ім. ВУЦВК. Третій галицький полк розташувався в містечку Погребище.

Завдяки невтомній праці політвідділу дивізії, комуністів-галичан ці полки стали надійними частинами Червоної Армії.

Червоноармійці галицьких частин брали активну участь у зміцненні Радянської влади в багатьох районах Київщини. За тодішніх умов ця допомога носила бойовий характер. Не раз доводилося галицьким червоним частинам відстоювати Радянську владу в боях з різними петлюрівськими бандами.

В 1921 р. в районі Тальнівки на Уманщині з'явилася велика петлюрівська банда отамана Дерещука. За наказом командування 45-ї дивізії проти неї виступив батальйон 1-го стрілецького галицького полку під командуванням Крушельницького. В результаті запеклого бою банда була розгромлена. В Умані на Івангородському кладовищі відбулися похорони червоноармійців-галичан, загиблих у цьому бою. На траурному мітингу червоноармійці поклялися дати відсіч будь-якому ворогу, який зазіхатиме на Радянську владу.

В 1922 р. відбулася демобілізація галичан. Тисячі червоноармійців, командирів і політробітників пішли на заводи і фабрики, в різні установи, на навчання в інститути, технікуми та робітфаки. Сотні демобілізованих червоноармійців-галичан пішли працювати в органи міліції м. Києва та інших міст і районів Київщини. Сотні комуністів були направлені на партійну, радянську та господарчу роботу.

Глибокий слід у свідомості трудящих Галичини залишили події громадянської війни. Вони запалювали їх на боротьбу за соціальне і національне визволення, за воз'єднання з Радянською Україною.

П. Н. СЕРПЕНІНОВ

ВІДГОМІН ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ НА ВОЛИНІ

(1920 р.)

У вогні героїчної боротьби проти сил світового імперіалізму та його посібників, буржуазно-націоналістичних банд пліч-о-пліч з робітниками та селянами всієї України, з усіма народами Радянської Вітчизни йшли трудящі Волині. У даній статті розкриваються окремі аспекти розвитку революційної боротьби трудящих у колишніх Луцькому, Ковельському і Володимир-Волинському повітах.

Західна Волинь на початок 1920 р. перебувала під владою польських окупантів, що встановили тут жорстокий військово-колоніальний режим. Спільно з українським буржуазно-націоналістичним охвістям загарбники головний удар спрямували проти завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції. Були ліквідовані Ради, проти революційного авангарду більшовиків та активних борців за соціальне й національне визволення вжито надзвичайні репресії.

Буржуазно-поміщицький уряд Польщі з перших днів свого існування зімкнувся з західними імперіалістами для боротьби проти молоді Радянської держави. Особливого значення правлячі кола Польщі надавали територіальним загарбанням на Сході. Саме цим пояснюється створення польським урядом ще в 1918 р. так званого Комітету захисту кресів*. Один з чиновників цього органу в жовтні 1919 р. писав: «Основним завданням... по відношенню до східних окраїн є включення їх тим чи іншим засобом до складу Польської держави»¹.

Здійснюючи свої загарбницькі плани, пілсудчики спиралися також на зрадників українського народу — буржуазно-націоналістичні банди. Петлюрівські запроданці ще 24 травня 1919 р., тобто через тиждень після окупації білополяками Луцька, склали у Варшаві таємний договір, що передбачав відторгнення Польщею значної частини західно-українських земель. Зокрема петлюрівські «самостійники» погоджувалися на те, щоб західні повіти Волині були «включені до меж політичних кордонів Польської держави»². Так ціною торгу територією й долею українського народу буржуазно-націоналістичне охвістя здобувало собі підтримку в імперіалістичному таборі, в тому числі в буржуазно-поміщицьких колах Польщі.

На Волині польські окупанти тероризували й грабували населення, відновлювали поміщицьке землеволодіння, насильно насаджували свою адміністрацію, що, як вони самі мусили визнати, була «виразником тільки поміщицьких інтересів, протилежних інтересам решти населення»³. Для трудящих окупація, за визнанням інспектора «захисту кресів» Луцького повіту, принесла: «карні експедиції з жандармерією, військами й кулеметами, биття населення, стягнення контрибуцій, що

*Кресами (окраїнами) в буржуазно-поміщицькій Польщі називали землі Західної України і Західної Білорусії.

¹ Документи и материалы по истории советско-польских отношений (далі — Документи и материалы), т. II, М., 1964, стор. 359.

² Там же, стор. 234.

³ Там же.

накладені цілком довільно, вигнання жандармерією наймитів з приміщень без вироку суду»⁴.

Разом з окупаційними військами повернулося чимало поміщиків, які за допомогою військово-поліцейського апарату відновили права на свої маєтки. Селяни повинні були віддавати поміщикам не менше третини врожаю, зібраного на землях, що раніш належали йому. Масові реквізиції продовольства, штрафи, різні повинності, зокрема постачання підвід, вщент розорили населення міст і сіл. Навесні 1920 р. склалися нестерпне становище. Пуд борошна коштував 1—2 тис. марок, фунт цукру — до 90 марок. У багатьох містах і селах смерть від голоду стала масовим явищем. Наприклад, лише з 7 по 13 квітня 1920 р. в Датинській гміні Ковельського повіту від голоду померло 12 чоловік, а в Ратно з 7 по 12 травня — 41 чоловік⁵.

Вже перші кроки господарювання білополяків на Волині супроводжувалися політикою примусової колонізації. В усіх установах було введено польську мову, закрито більшість культурно-освітніх закладів. У зв'язку з цим уряд України 28 травня 1920 р. в телеграмі на ім'я Г. В. Чичеріна зазначав, що польські окупанти «закривають українські школи, а вчителів відправляють у концтабори під Краків...»⁶. Політика примусової колонізації призвела до того, що в західних повітах Волині у 1920 р. майже не було українських шкіл. Однак шкіл з польською мовою викладання також існувало дуже мало.

Ні демагогія, ні жорстокі репресії польських окупантів та їх петлюрівських посібників не могли придушити боротьбу трудящих Волині за торжество ідей Великого Жовтня, за єдність з робітниками та селянами всієї України, з усім радянським народом. Революційну боротьбу волинян очолювали комуністи. Під керівництвом ЦК і Волинського губкому КП(б)У в Луцькому, Ковельському, Володимир-Волинському та інших повітах діяло більшовицьке підпілля. В Луцькому повіті найактивніше працювала парторганізація Луцька. В січні 1920 р. тут було створено міськомком партії, який очолив Г. В. Григоренко (партійна кличка Старик). Активну участь у Луцькому більшовицькому підпіллі брали С. С. Гарб, Г. А. Штернберг, Т. Кібрик, О. Лавров, С. Твішер та багато ін. На чолі Ковельського революційного підпілля стояв Б. М. Сильванський⁷.

Головне завдання підпілля полягало в організації трудящих мас на боротьбу проти окупантів та петлюрівських банд, за відновлення влади Рад. Особливе значення надавалося викриттю демагогії та різних антирадянських наклепів. Цю роботу підпільники проводили за допомогою численних бесід з трудящими і друкованого більшовицького слова. Учасник Луцького підпілля С. С. Гарб з цього приводу писав: «Літературу ми одержували з центру в одному примірнику, а потім розмножували її від руки і на машинці. Пізніше нам вдалося встановити зв'язок з робітниками друкарні, що значно полегшило нашу роботу»⁸.

Комуністичне підпілля приділяло велику увагу роз'ясненню серед населення основних принципів політики Радянської влади, зокрема в аграрному питанні. Не випадково поліцейські донесення 1920 р. ряс-

⁴ Документи и материалы, т. II, стор. 363.

⁵ Волинський обласний державний архів (далі — ВОДА), ф. 58, оп. 1, спр. 1, арк. 2; спр. 8, арк. 8, 16.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 742, арк. 2.

⁷ За владу Рад, Львів, 1957, стор. 109—111; І. За болотний. Нескорена Волинь, Львів, 1964, стор. 28, 29.

⁸ За владу Рад, стор. 111.

ніли відомостями про активну революційну агітацію та її вплив на селян. Так, у рапорті до Луцького старости за березень 1920 р. зазначалося, що в Рожищі, Ківерцях, Уляниках, Доросинях «невідомими особами проводиться агітація населення, щоб ухилилися від викупу землі, бо вже скоро прибудуть більшовики і землю народ одержить безкоштовно». У с. Лище Тростянецької гміни того ж місяця малоземельних селян закликали не звертати уваги на польські власті й засівати поміщицькі землі, які після відновлення Радянської влади будуть віддані селянам⁹. Волинські селяни здебільшого з нетерпінням чекали свого визволення і, прагнучи наблизити цей час, активно включалися в боротьбу за землю, проти окупантів.

Особливе значення для всієї Країни Рад, зокрема для України, мало питання щільного політичного, воєнного й господарського союзу, зміцнення дружби народів. «...Великоруським і українським робітникам,— підкреслював В. І. Ленін у «Листі до робітників і селян України» 28 грудня 1919 р.,— обов'язково потрібен тісний військовий і господарський союз, бо інакше капіталісти «Антанти», «Згоди», тобто союзу найбагатших капіталістичних країн, Англії, Франції, Америки, Японії, Італії, задавлять і задушуть нас поодиночі»¹⁰. Саме в напрямі зміцнення дружби російського й українського народів і проводилась робота Комуністичною партією України, в тому числі підпільниками Волині. Вони роз'яснювали трудящим національну політику Радянської влади, викривали антинародну суть учинків петлюрівських банд, а також колоніальний характер польського окупаційного режиму.

На окупованій території все яскравіше палало полум'я революційної боротьби. «Населення Волині,— говорилося в одному з документів польської армії за березень 1920 р.,— вороже настроєне до польських властей, навіть значно гірше, ніж при вступі наших військ»¹¹. Трудящі відмовлялися виконувати розпорядження окупаційних властей. З особливою силою наростав протест у північно-східних селах Луцького повіту. Тут ще в другій половині 1919 р. відбувалися виступи проти окупантів і факти переходу селян на бік Червоної Армії¹². Щоб припинити розгортання селянського повстання, польські власті в березні 1920 р. перекинули в район Маневичів військові підкріплення. 2 квітня 1920 р. відбувся виступ залізничників Володимир-Волинська¹³. Вороже ставилися трудящі Волині і до зрадників українського народу — петлюрівців. Зокрема неприязно сприймалися слухи про мобілізацію до петлюрівської армії¹⁴.

Народно-визвольна боротьба на Волині набула особливого розмаху під час польсько-радянської війни, особливо в липні — вересні 1920 р. Всупереч волі і національним інтересам польського народу, буржуазно-поміщицька кліка на чолі з Пілсудським з початку 1920 р. активізувала свої антирадянські дії і на вимогу західних імперіалістичних держав форсувала розв'язання війни. Для маскування розбійницького характеру своїх дій вона уклала договори з «урядом» давно вже вигнаного українським народом Петлюри. Порівняно з таємними умовами, підписаними у травні 1919 р., Петлюра у договорі від 21 квітня 1920 р. пішов на ще більші територіальні поступки. Одним розчерком пера він декларував відрив від України понад

⁹ ВОДА, ф. 58, оп. 2, спр. 1, арк. 46, 51, 58.

¹⁰ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 266.

¹¹ Документи й матеріали, т. II, стор. 559.

¹² Боротьба трудящихся Волини за власть Советов, Житомир, 1957, стор. 240.

¹³ ВОДА, ф. 58, оп. 2, спр. 1, арк. 46; оп. 1, спр. 5, арк. 4.

¹⁴ Там же, оп. 1, спр. 5, арк. 5.

100 тис. кв. км її території і 5,2 млн. чоловік населення¹⁵. Крім того, «уряд» Петлюри зобов'язувався допомогти Пілсудському грабувати Україну, забезпечити утримання величезної польської армії за рахунок українського народу. Він віддавав у розпорядження польського командування «свою армію». Так Петлюра і його буржуазно-націоналістичне оточення, що раніше продали Україну німецьким і французьким імперіалістам, цього разу продавали її Польщі.

25 квітня 1920 р. Польща без оголошення війни розпочала воєнні дії проти Країни Рад. Проте і цей антирадянський похід зазнав краху. За вказівкою В. І. Леніна та ЦК РКП(б) на допомогу українському народові були негайно перекинуті легендарна Перша Кінна армія, 25-а Чапаївська стрілецька дивізія, Башкирська кавалерійська дивізія. Для зміцнення Південно-Західного фронту прибули тисячі робітників Москви, Петрограда та інших промислових центрів країни. Лише за три тижні травня ЦК РКП(б) направив на Україну понад 500 комуністів. 5 червня Червона Армія перейшла в контрнаступ проти білополяків та петлюрівців і примусила їх поспішно відступити.

Успішні бойові дії радянських військ викликали нове піднесення революційної активності народних мас. У загальнонародну боротьбу українського народу проти окупантів та їх посібників — буржуазних націоналістів великий вклад внесли трудящі Луцького, Ковельського і Володимир-Волинського повітів. Вони, як і в попередні місяці, відмовлялися виконувати розпорядження окупаційних властей, сприяли розвідникам Червоної Армії, брали участь у повстаннях і партизанському русі. Навіть повідомлення представників польської армії свідчать про постійні сутички між волинянами та окупантами. Так, командир 59-го стрілецького полку в рапорті від 30 червня про ставлення своїх солдатів до місцевого населення писав: «Солдати б'ють селян батогами і прикладами... Не вщухають крики людей і тварин»¹⁶.

Незважаючи на демагогію і наклепи на адресу Радянської влади, які поширювалися буржуазно-націоналістичною пропагандою, трудової Волинь рішуче засудила згівір Петлюри і Пілсудського про відторгнення від України її західних земель. На основі спеціального декрету Пілсудського вже на початку війни білополяків проти Країни Рад було оголошено про включення шести повітів Волині, в тому числі Луцького, Ковельського і Володимир-Волинського, до складу Люблінського воеводства¹⁷. Трудящі Волині зустріли цей акт вороже. Ковельський староста писав, що населення «скрізь не виявляє інтересу до приєднання Ковельського повіту до Польщі»¹⁸. В іншому офіційному повідомленні за 19 червня зазначалося: «Маємо спроби виступів селян, що часто повторюються то тут, то там. Крім того, селяни ...не бажають виконувати накази наших властей і коритися, дивлячись на Схід»¹⁹.

У піднесенні революційної боротьби широких народних мас міста і села велика заслуга належить більшовицькому підпіллю, учасники якого вели невтомну пропаганду, поширювали відозви, листівки. В лип-

¹⁵ М. Супруненко. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни, К., 1957, стор. 269, 270.

¹⁶ ЦДАРА, ф. 1421, оп. 1, спр. 293, арк. 101.

¹⁷ Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, М., 1965, стор. 79. У зв'язку з цим треба відзначити невірне твердження про те, що Луцьк був проголошений воеводським центром у 1919 р. Див. Луцьк. (Нарис історії міста), Луцьк, 1959, стор. 43.

¹⁸ ВОДА, ф. 58, оп. 1, спр. 8, арк. 20.

¹⁹ Там же, спр. 2, арк. 12.

ні 1920 р. комуністи-підпільники організували повстання, в якому взяли участь ковельські залізничники та селяни кількох волостей Ковельського повіту. Повстанцям навіть удалося на короткий час взяти м. Ковель і визволити заарештованих комуністів²⁰. Найбільш активно розгорталися дії повстанців на території Турійської волості. Тут вони руйнували залізничне полотно, мости, телеграфну лінію, приміщення тощо. Рух набув таких масштабів, що примусив польського коменданта в Ковелі 10 липня виступити із спеціальною відозвою до населення, а командування польської армії — розвантажувати військові ешелони далеко від району повстання. В той же час волиняни надавали велику допомогу розвідникам-червоноармійцям. У багатьох документах за липень — серпень 1920 р. підкреслювалося, що місцеве населення виявляє добре ставлення до розвідників і передає цінні дані командуванню Червоної Армії. Наприклад, у донесенні розвідників 44-ї дивізії від 2 серпня 1920 р. зазначалося: «За повідомленням селян, залізничний міст у Рожищі мінований і частини 5-го польського полку змінилися»²¹.

У липні — перших числах серпня 1920 р. Червона Армія визволила від польських окупантів і петлюрівців територію Волині. Радісно зустрічали волиняни радянських воїнів. Учасниці масового мітингу жінок у Любитові щиро вітали червоноармійців і надіслали лист В. І. Леніну та робітницям Москви. 12 серпня у Володимирі-Волинському відбулась урочиста зустріч командирів і бійців 44-ї дивізії з представниками трудящих усіх волостей повіту. На знак вдячності за визволення Володимир-Волинський ревком вручив Червоний прапор командувачу дивізії²².

У визволених волинських містах і селах негайно відновлювалась Радянська влада, утворювалися ревкоми, комнезами, народна міліція. Були створені Луцький, Ковельський і Володимир-Волинський повітові ревкоми, а також повітові комітети КП(б)У. Луцький повітовий ревком у серпні 1920 р. очолював Марореско, секретарем парткому був Могильний, а з 8 вересня — Клименко. Головою Ковельського повітового ревкому був Зінов'єв, а Володимир-Волинського — Холодов²³. Під керівництвом губерньського ревкому повітові ревкоми при активній допомозі армійських політвідділів провели велику роботу по створенню волосних і сільських ревкомів та комнезамів. Комуніст П. С. Лебідь* про ці героїчні дні згадує, що люди обома руками голосували за своїх обранців, в усьому допомагали Червоній Армії і місцевим органам влади. Протягом серпня майже повсюдно було завершено створення органів Радянської влади. В інформації Волинського губернькому про політичний стан на кінець серпня — початок вересня 1920 р. повідомлялося: «В усіх волостях Луцького повіту організовані ревкоми і майже скрізь комнезами... Ставлення селян до Радянської влади добре... У Володимир-Волинському повіті ревкоми організовані майже в усіх волостях»²⁴. У Ковельському повіті вже на 7 серпня, тобто на четвертий день після визволення повітового центру, в 9 волостях працювали ревкоми. Їх, як правило, очолювали комуністи або безпартійні селяни-бідняки.

²⁰ Боряба трудящихся Волини за власть Советов, стор. 386.

²¹ ЦДАРА, ф. 1417, оп. 2, спр. 12, арк. 304, 321.

²² «Бюллетень Политотдела 2-й армии», 28 і 22 серпня 1920 р.

²³ ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 77, арк. 5.

* Був обраний у серпні 1920 р. головою Олеського волосного ревкому. Нині персональний пенсіонер і живе в м. Любомлі.

²⁴ Житомирський обласний державний архів (далі — ЖОДА), ф. Р-1417, оп. 1, спр. 19, арк. 129—130.

Будучи органами військової і цивільної влади, ревкоми на Волині безпосередньо підпорядковувалися реввійськраді 12-ї армії і були підзвітні Волинському губревкому. Перед ревкомми стояли великі завдання: забезпечувати військові частини продовольством, фуражем, пересувними засобами, забезпечувати революційний порядок на місцях, проводити в життя заходи Радянської влади. Трудящі Луцького, Ковельського і Володимир-Волинського повітів виявили високу політичну свідомість у справі надання необхідної допомоги Червоній Армії. Своєчасно виконувалися плани продрозкладки. Селяни с. Вреснігівки Ковельського повіту передали Червоній Армії додатково 17 пудів зерна²⁵. Армійська газета писала з цього приводу: «Селяни Володимир-Волинського повіту гостинно зустрічають Червону Армію і виявляють готовність допомогти їй. При будівні мосту через річку Буг місцеве населення... взяло активну участь»²⁶.

Виявом високого патріотичного почуття був масовий добровільний вступ волинян у ряди Червоної Армії. Успішно проходив запис добровольців у Ковельському повіті. Лише в м. Ковелі близько 400 добровольців вступили до Червоної Армії²⁷. Як повідомляла тогочасна преса, у багатьох селах повіту «прийнято рішення послати на фронт всю молодь, не чекаючи мобілізації... Між селянами і червоноармійцями прекрасні відносини. Червоноармійці допомагають при польових роботах»²⁸. Ковельські залізничники вирішили надати допомогу червоноармійцям білизною. Трудящі м. Любомля за власною ініціативою влаштували для поранених бійців 25-ї Чапаївської дивізії лазарет²⁹. Любитівські селяни організували суботник, під час якого накопили 200 пудів сіна, яке передали військовій частині, що визволяла їх село³⁰.

Для забезпечення революційного порядку в повітових центрах, а також у деяких містах і селах створювалася народна міліція. В Луцьку вже 6 серпня 1920 р. ревком сформував спеціальний батальйон у кількості 210 чоловік³¹. У Ковелі загін робітничо-селянської міліції налічував 37 чоловік³². Невеликі загони народної міліції були в усіх містах і деяких селах.

У діяльності партійних організацій і ревкомів важливе місце займали питання відбудови народного господарства, культурного будівництва, наділення селян землею. За ініціативою комуністів широке визнання серед трудящих знайшла така форма виробничої і політичної активності, як суботники. Під час їх у Луцьку було відбудовано залізничну колію, мости через р. Стир, очищено місто від сміття. Комуністи допомагали в селах проводити в життя закони про землю.

Велику роботу за короткий час своєї діяльності провів Ковельський повітовий ревком. Натхненником усіх заходів була партійна організація, що налічувала в своїх рядах 40 чоловік. Комуністи були ініціаторами суботників по відбудові залізничної станції Вербка, ковельського депо та інших важливих народногосподарських об'єктів. Завдяки самовідданій праці швидко налагодилась робота ковельської залізничної станції. Ревком організував забезпечення населення про-

²⁵ «Бюллетень Политотдела 12-й армии», 28 серпня 1920 р.

²⁶ Газ. «Красная Звезда», 17 серпня 1920 р.

²⁷ ВОДА, ф. 58, оп. 1, спр. 3, арк. 9.

²⁸ Під прапором Жовтня, Львів, 1957, стор. 522—523.

²⁹ «Бюллетень Политотдела 12-й армии», 22 і 21 серпня 1920 р.

³⁰ До історії боротьби трудящих за встановлення Радянської влади на Ровенщині в 1917—1920 рр., Ровно, 1957, стор. 92.

³¹ ЖОДА, ф. 1417, оп. 1, спр. 19, арк. 207.

³² ВОДА, ф. 213, оп. 1, спр. 1, арк. 27.

довольством, борючись із спекулянтами, запровадив тверді ціни. Шкільний відділ Ковельського ревкому в липні провів збори вчителів, налагодив облік дітей шкільного віку, а також облік неписьменних і малописьменних серед дорослого населення. Проводилась робота по відкриттю шкіл у повіті, а також дитячого садка. Завдяки діяльності відділу охорони здоров'я ревкому почала роботу Ковельська міська лікарня на 200 ліжок, дві лікарні в селах по 40 ліжок у кожній, 6 фельдшерських пунктів, родильний будинок та ряд інших медичних закладів. Ревком провів націоналізацію трьох приватних аптек, бані³³.

У відповідності з ленінською національною політикою була проведена українізація партійного і радянського апаратів. Варто звернути увагу на те, що в органах Радянської влади в ряді міст і сіл Волині, зокрема в Ковельському повіті, поряд з українцями, росіянами та іншими були представлені поляки³⁴.

Трудящі міст і сіл виявляли велике довір'я до Радянської влади. Характерним явищем того часу був великий інтерес до радянських видань. Населення ставило питання перед органами Радянської влади, політвідділами військових частин про забезпечення більшовицькими газетами, книгами, про організацію читалень. Для кращого зв'язку з широкими масами і пропаганди комуністичних ідей і завдань Радянської влади Луцький партком 16 серпня 1920 р. прийняв рішення про організацію видання газети «Робітничо-селянська правда», що мала виходити українською і російською мовами два рази на тиждень³⁵.

Бурхливо розгорталось будівництво нового, радянського життя. Проте всупереч волі трудящих, західноукраїнські землі з другої половини вересня 1920 р. знов були захоплені буржуазно-поміщицькою Польщею. Настали довгі роки тяжкого окупаційного гніту, які одночасно були роками продовження героїчної революційної боротьби трудящих мас за свободу і незалежність, за владу Рад.

³³ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, од. зб. 93, арк. 4; ВОДА, ф. 213, оп. 1, спр. 1, арк. 121, 122; За владу Рад, стор. 130, 131.

³⁴ ВОДА, ф. 58, оп. 1, спр. 3, арк. 9.

³⁵ Там же, ф. 213, оп. 1, спр. 1, арк. 27.

На допомогу слухачам і пропагандистам мережі політичної освіти

К. К. ДУБИНА, Б. П. КОВАЛЕВСЬКИЙ

РОЗКВІТ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В БРАТНІЙ СІМ'Ї НАРОДІВ СРСР

Радянський народ, усе прогресивне людство урочисто відзначили півстолітній ювілей першої в світі соціалістичної держави. Трудящі нашої республіки у грудні ц. р. святкують 50-річчя проголошення Радянської влади на Україні. З цієї вершини вони оглядаються на пройдений шлях боротьби й праці, порівнюють своє минуле й сучасне, пильно вдивляються в майбутнє. У ці незабутні дні погляди й думки радянських людей звернуті до рідної Комуністичної партії, до великого В. І. Леніна. Бо це вони вказали шлях до справжнього розквіту й братерської співдружності всіх народів Країни Рад.

Український народ пройшов важкий і славний шлях свого розвитку. Протягом віків він разом з великим російським та іншими народами країни відбивав спустошливі навали чужоземних загарбників, вів безстрашну боротьбу проти соціального й національного гніту, впливавши чимало героїчних сторінок у свою історію.

Велика Жовтнева соціалістична революція змінила хід всесвітньої історії. Вона поклала край існуванню єдиної і всеосяжної капіталістичної системи й провістила світові про початок нової епохи — епохи визволення народів, загального революційного оновлення світу, переможної ходи нового соціалістичного суспільства.

Весь хід розвитку суспільства протягом останнього півсторіччя наочно підтвердив справедливність ленінських слів про те, що це була «...найглибша революція в історії людства»¹.

Жовтнева революція вирвала український народ з мороку відсталості, принесла йому державність і суверенітет, відкрила широкий простір для розвитку його економіки і культури. За роки Радянської влади Українська РСР досягла небаченого розквіту. Вона перетворилася в одну з найпередовіших республік Радянського Союзу, в республіку вугілля й металу, машинобудування й хімії, високорозвинутої легкої й харчової промисловості, великого багатогалузевого соціалістичного сільського господарства, в республіку передової, національної за формою, соціалістичної за змістом культури. Український народ протягом усєї своєї багатовікової історії ніколи не знав такого багатства й достатку, яких він досяг у братній сім'ї радянських народів.

*

До Великої Жовтневої соціалістичної революції Україна була напівколоніальною, переважно аграрною окраїною царської Росії. Хоч питома вага промисловості в її економіці 1913 р. становила 48,2%, а

¹ В. І. Ленін. Твори. т. 28, стор. 427.

сільського господарства — 51,8%, сільських жителів, однак, було 81%².

Таке відставання зумовлювалося прогнилим соціально-політичним ладом, реакційною політикою царизму й засиллям іноземного капіталу у найвирішальніших галузях промисловості. У руках зарубіжних капіталістів зосереджувалося 80% доменних печей, 90% коксохімічних підприємств, 80% криворізьких рудників, 70% видобування марганцю³.

Захопивши найважливіші позиції в економіці, іноземні імперіалісти грабували й руйнували Україну. Трудящі маси зазнавали небаченої експлуатації як з боку російських та іноземних капіталістів, так і з боку своєї власної буржуазії.

Сільське господарство України, як і всієї дореволюційної Росії, було вкрай відстале. Земля оброблялася примітивним сільськогосподарським реманентом. Трудове селянство страждало від безземелля, відчувало на собі тяжкий гніт поміщиків і куркулів. До 1917 р. з 36 млн. га сільськогосподарських угідь 23 млн. належали невеличкій купці поміщиків та куркулів і тільки 13 млн.— трудовому селянству⁴.

Люди праці знемагали в темряві й неутті. Царський уряд всіляко переслідував українську мову і культуру. Понад 72% українців були неписьменними⁵.

Український народ разом з трудящими всієї Росії боровся проти царизму, проти буржуазно-поміщицького ладу, за встановлення народної влади. Робітничий клас завжди йшов у перших рядах багатомільйонної пролетарської армії Росії, у спільній боротьбі постійно зміцнював пролетарську солідарність із своїми братами по класу. Ще в дореволюційні роки кращі представники українського народу Г. І. Петровський, О. Г. Шліхтер, В. П. Затонський, М. О. Скрипник, Д. З. Мануїльський та багато інших більшовиків вписали немало славних сторінок в історію революційної боротьби.

Але тільки перемога Жовтневої революції принесла визволення трудящим. Українські робітники, найбідніше селянство й солдати першими пішли слідом за російським пролетаріатом шляхом Великого Жовтня. Їх героїчна боротьба завершилася перемогою соціалістичної революції. 25 грудня 1917 р. на Всеукраїнському з'їзді Рад у Харкові Україну було проголошено Республікою Рад, обрано перший Радянський уряд України.

Проте на долю республіки, яка щойно народилася і не встигла зміцніти, випали тяжкі випробування. Ще в період жовтневих боїв проти Тимчасового уряду на більшій частині України владу віроломно захопила Центральна рада. Українська буржуазія, поміщики та їхні ідеологи — буржуазні націоналісти — спільно з російською контрреволюцією докладали всіх зусиль, щоб зберегти на Україні поміщицько-капіталістичні порядки.

Підло й підступно обдурюючи народ, вони намагалися припинити процес соціалістичних перетворень, залучити на свій бік селянство й інші верстви населення, які ще коливалися, ізолювати пролетаріат, очолити національно-визвольний рух і використати його в своїх вузько-класових інтересах і контрреволюційних цілях. На початку 1918 р. на заклик Центральної ради на Україну ввели свої війська німецькі імперіалісти. Три роки шматували, спустошували, заливали кров'ю

² Промисловість Радянської України за 40 років, К., 1957, стор. 30; Народне господарство Української РСР у 1965 році. Статистичний щорічник, К., 1966, стор. 27.

³ Промисловість Радянської України за 40 років, стор. 35—36.

⁴ Досягнення Радянської України за 40 років, К., 1957, стор. 57.

⁵ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР, М., 1963, стор. 65.

Радянську Україну інтервенти, білокозачі банди й загони буржуазно-націоналістичної буржуазії. Але трудящі України витримали всі випробування і з допомогою російського та інших народів нашої країни відстояли Радянську владу, викинули геть війська інтервентів і завдали нищівного удару внутрішній контрреволюції.

У боротьбу за справу Жовтня на Україні внесли свій вклад посланці всіх народів нашої країни. В той же час українці активно боролися за владу Рад у Петрограді і Москві, на Уралі і в Сибіру, в Грузії і Вірменії, у багатьох інших районах країни.

Після закінчення громадянської війни народи Країни Рад під керівництвом Комуністичної партії приступили до мирного соціалістичного будівництва. Однак міжнародний імперіалізм продовжував розробляти плани знищення радянського ладу. Зазнавши провалу у відкритому воєнному двобої, він зробив спробу задушити молоду Радянську республіку шляхом економічної блокади, контрреволюційних змов, дипломатичного шантажу.

Перед Комуністичною партією і Радянською владою постало завдання об'єднати зусилля всіх народів країни, створити могутню багатонаціональну державу. Цього вимагали інтереси економічного, політичного і культурного розвитку всіх молодих радянських республік та інтереси оборони країни.

Натхненником і організатором боротьби за створення добровільного й рівноправного об'єднання радянських республік виступила Комуністична партія на чолі з В. І. Леніним. Це питання неодноразово обговорювалося в ЦК партії, в партійних організаціях радянських республік. Україна одна з перших підтримала ідею об'єднання братніх республік у єдиній союзній державі. 30 грудня 1922 р. I-й Всесоюзний з'їзд Рад затвердив Договір і Декларацію про створення Союзу РСР.

Так виникла перша в історії людства справді народна багатонаціональна держава. Корінна відмінність її від інших держав, до складу яких входили різні народи, полягала в тому, що була вона створена шляхом добровільного об'єднання рівноправних Радянських республік на основі найгуманніших соціалістичних принципів тісної співдружності й братерської взаємодопомоги.

Створення СРСР стало всесвітньо-історичною подією. Всьому прогресивному людству був вказаний шлях до розв'язання соціального і національного питань.

Договір про створення СРСР гарантував Україні, як і всім іншим союзним республікам, повну політичну незалежність. Українська РСР як суверенна держава виробила свою Конституцію. Територія УРСР не може бути змінена без згоди її уряду, республіка має свої законодавчі й виконавчі органи влади й управління, свій герб, прапор, столицю. Вона бере безпосередню участь у створенні загальносоюзного законодавства та у формуванні вищих органів влади, в управлінні Радянською державою.

Така широка компетенція та правові гарантії, що випливають з суверенної природи УРСР, створили великі можливості для всебічного розвитку ініціативи республіки в державному, господарському й культурному будівництві.

У складі СРСР український народ знайшов надійний захист від зазіхань імперіалістів на його незалежність, гарантію державного суверенітету, домігся здійснення віковичної мрії — воз'єднання всіх своїх земель у єдиній Українській соціалістичній державі.

Після першої світової та громадянської воєн промисловість Української Радянської республіки була повністю зруйнована. У 1920 р.

обсяг промислового виробництва порівняно з 1913 р. був удесятеро меншим, рівень виплавки сталі становив 1,7%, чавуну — 0,5%. Тovarобіг залізничного транспорту скоротився в 7 раз⁶.

У боротьбі за відбудову народного господарства робітничий клас, трудове селянство України виявили небачений трудовий героїзм. Визволившись з-під експлуатації й національного гніту, ставши господарями своєї країни, усіх її багатств, вони показували зразки самовідданості і працьовитості. Величезну роль у боротьбі з розрухою відіграли комуністичні суботники.

На відбудову економіки України було виділено майже третину загальносоюзних капіталовкладень, внаслідок чого протягом 1921—1925 рр. досягнуто вирішальних успіхів. Рівень великої промисловості впритул підійшов до рівня виробництва в 1913 р. Але це був рівень відсталого царської Росії. Постало завдання створити могутню індустрію, що є матеріальною основою диктатури пролетаріату, зміцнити господарську незалежність країни, провести технічну реконструкцію всіх галузей народного господарства.

Вирішувалося це завдання в обстановці ворожого капіталістичного оточення, без допомоги ззовні, в дуже короткі строки, за рахунок внутрішніх ресурсів, на кошти, створені працею радянського робітничого класу, селянства й інтелігенції. І незважаючи на все це, народ, використовуючи переваги соціалістичного ладу, показуючи зразки трудового героїзму, блискуче справився з важким завданням.

Мудра політика ленінської партії, героїчна праця українського народу, допомога народів-братів стали основою бурхливого розвитку економіки республіки. Дуже скоро Україна перетворилася в один з найбільш індустріально розвинутих районів країни. У роки передвоєнних п'ятирічок на її території з небаченою швидкістю виростили нові шахти і заводи, споруджувалися електростанції, сталінні магістралі, мости. В ті роки стала до ладу найбільша в Європі гідроелектростанція ім. В. І. Леніна, завод «Запоріжсталь», ХТЗ, Краматорський завод важкого машинобудування, Криворізький металургійний комбінат, «Азовсталь» та багато інших промислових гігантів. Виникли машинобудівна, турбінна, авіаційна, електрометалургійна, хімічна та інші важливі галузі промисловості. Далеко вперед пішла легка й харчова промисловість. Уже в 1937 р. Радянська Україна давала стільки промислової продукції, скільки її виробляла вся дореволюційна Росія. На початку 1941 р. Україна перегнала по виробництву металу й машин Францію й Італію. По виплавці чавуну з усіх країн Європи тільки Німеччина йшла попереду нашої республіки⁷.

Успішно здійснювались соціалістичні перетворення на селі. Наприкінці 20-х — на початку 30-х років проведено суцільну колективізацію. Для цього необхідно було подолати споконвічну силу звички дрібного власника, змінити його психіку, переконати в перевазі колгоспного ладу. І це в той час, коли на селі була вкрай відстала техніка, не вистачало кваліфікованих кадрів, коли шаленіли класові вороги, передусім куркульство, які не гребували ніякими засобами боротьби — від антирадянської агітації до масового терору щодо комуністів і сільських активістів.

Та незважаючи на всі труднощі, уже в 1937 р. на Україні на місці понад 5 млн. одноосібних господарств було 27,5 тис. колгоспів, які об'єднували 96,1% селянських дворів і разом з радгоспами обробляли 99,7% усіх посівних площ⁸.

⁶ В братской семье советских народов, К., 1960, стор. 91.

⁷ Українська Радянська Соціалістична Республіка, К., 1966, стор. 148.

⁸ Народне господарство Української РСР у 1960 році, К., 1961, стор. 64.

До кінця другої п'ятирічки в усіх галузях народного господарства утвердилися безроздільне панування громадської власності, суцільна соціалістична система господарства. СРСР перетворився на могутню індустріально-колгоспну державу з міцною матеріально-технічною базою соціалізму. Покінчено було із злиднями й безробіттям, досягнуто певних успіхів у підвищенні матеріального добробуту народу. Як у місті, так і на селі повністю було ліквідовано експлуататорські класи, утвердилася передова марксистсько-ленінська ідеологія. На цій основі небачено зміцніли диктатура пролетаріату, союз робітничого класу й селянства, склалися морально-політична єдність трудящих, братерство всіх народів країни. В СРСР переміг соціалізм.

Новий суспільний лад підняв до творчої діяльності широкі маси трудящих, залучив їх до вищих, соціалістичних форм господарства й культури.

Перемога соціалізму в СРСР, послідовне здійснення ленінської національної політики забезпечили небачений розквіт національної за формою, соціалістичної за змістом культури українського народу. За короткий час УРСР перетворилася на республіку суцільної грамотності, вкрилася густою сіткою шкіл, технікумів, вузів, науково-дослідних і культурно-освітніх закладів. У республіці виросла численна армія нової інтелігенції. Величезним досягненням культурної революції стало «...формування соціалістичної свідомості мільйонних мас трудящих»⁹.

З перемогою соціалізму було в основному ліквідовано політичну, економічну й культурну відсталість народів, розв'язано проблему вирівнювання господарського розвитку республік. Сформувалися нові, соціалістичні нації. На цій основі ще більше зміцніла дружба народів СРСР, їх взаємодопомога. Ще в довоєнні роки Українська РСР широко обмінювалась з іншими республіками матеріальними цінностями й кваліфікованими кадрами. Успішно розвивалися різноманітні форми духовного взаємозбагачення національних культур.

Проте 22 червня 1941 р. мирну працю народів СРСР перервав віроломний напад фашистської Німеччини. У грізні дні війни, коли вирішувалося питання про життя або смерть Радянської держави, всі радянські люди на заклик рідної партії піднялися на священну війну. Грудьми стали на захист своєї Вітчизни, завоювань Великого Жовтня.

Гідний вклад у спільну боротьбу проти німецько-фашистських загарбників внесли українці, які склали, приблизно, одну п'яту Збройних сил СРСР¹⁰.

Високу трудову доблесть, справжній героїзм виявили робітники, колгоспники, інтелігенція України в глибокому тилу, де у співдружності з трудящими інших республік вони забезпечували фронт зброєю і боеприпасами.

На окупованій території України хоробро билися з ворогом 100 тис. комуністів-підпільників і близько 500 тис. партизанів. Цей рух спирався на всебічну допомогу населення й набрав справді всенародного характеру. В рядах українських партизанів були представники 60 національностей Радянського Союзу.

Спільними зусиллями народів Країни Рад, керованих Комуністичною партією, ворога було розбито, над здобутим Берліном піднято прапор Перемоги. Країна повернулася до мирної праці. Але війна принесла радянським людям численні жертви й страждання, викликала колосальні руйнування народного господарства країни.

⁹ 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова Пленуму ЦК КПРС. Тези ЦК КПРС, К., 1967, стор. 15.

¹⁰ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1964, стор. 520.

Тільки на території України гітлерівці вбили й замучили близько 3,2 млн. мирних громадян та понад 1,3 млн. військовополонених. Німецько-фашистські загарбники завдали Українській РСР величезних матеріальних збитків на суму 285 млрд. крб. (у цінах 1941 р.)¹¹.

Здавалося, потрібні будуть довгі роки, щоб підняти з руїн і попелу міста й села. Німецький генерал Штюльпнагель писав: «Проміжок у 25 років — це такий строк, що буде потрібний Росії для відбудови зруйнованого нами». Однак український народ, спираючись на переваги соціалістичного ладу, на допомогу всіх братніх народів, довів безпідставність подібних прогнозів. Уже через п'ять років народне господарство було відбудоване і доведене до передвоєнного рівня.

Відродження розпочалося ще в ході війни, в міру визволення України. Республіці було подано величезну допомогу. Ще протягом 1943—1945 рр. Союзний уряд виділив на відбудову народного господарства України 17 млрд. крб. З усіх кінців країни у визволені райони йшли ешелони з заводським устаткуванням, будівельними матеріалами, промисловими товарами, сільськогосподарськими машинами, продовольством, сировиною. Тільки в 1944 р. колгоспи й МТС республіки отримали близько 20 тис. різних сільськогосподарських машин¹². Над підприємствами України взяли шефство гіганти індустрії, розташовані на сході країни. 57 великих заводів брали участь у відродженні комбінату «Запоріжсталь». Дніпровську гідроелектростанцію ім. В. І. Леніна піднімали з руїн робітники 23 національностей, устаткуванням її забезпечували 120 підприємств Радянського Союзу. І уже в березні 1947 р. Дніпрогрес дав перший промисловий струм¹³.

В 1950 р. випуск промислової продукції республіки на 15% перевищував рівень 1940 р. Підприємства УРСР освоїли виробництво тепловозів, автомашин, дизельних тракторів, вугільних комбайнів, крокуючих екскаваторів, було створено основу для інтенсивного розвитку хімічної, радіоелектронної та інших прогресивних галузей, почала розвиватися газова промисловість. У стислі строки було прокладено газопровід «Дашава — Київ» протяжністю 520 км.

За роки Радянської влади випуск валової продукції Української РСР зріс у 44 рази. Тепер Україна за 8 днів дає стільки промислової продукції, скільки давала за весь 1913 р. Продукція машинобудування й металообробки порівняно з 1913 р. зросла у 400 раз, виробництво електроенергії — в 186, тканин — майже в 33, взуття — в 13, кондитерських виробів — у 35, цукру — більш ніж у 5 раз¹⁴.

Українська РСР займає зараз перше місце в Європі по виробництву чавуну, сталі, прокату, видобутку природного газу й залізної руди, випуску магістральних тепловозів. Металурги дають за рік понад 31 млн. т чавуну, близько 35 млн. т сталі, 23 млн. т прокату. На Україні видобувається вугілля більше, ніж у Франції, Бельгії і Японії разом узятих, а природного газу стільки, скільки його добувають Англія, Франція, Італія і ФРН (35 млрд. куб. м)¹⁵.

Швидкими темпами розвивається промисловість УРСР у нинішній п'ятиріччі. Змагаючись на честь славного 50-річчя Великого Жовтня,

¹¹ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів, К., 1963, стор. XVIII.

¹² Наукові праці з історії КІРС, вип. 6, К., 1966, стор. 146.

¹³ Промисловість Радянської України за 40 років, стор. 61.

¹⁴ П. Ю. Шелест. Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і до 50-річчя встановлення Радянської влади на Україні. Доповідь на Пленумі ЦК КП України 23 січня 1967 року, газ. «Радянська Україна», 26 січня 1967 р.

¹⁵ Газ. «Радянська Україна», 10 червня 1967 р.

працівники промисловості достроково завершили програму минулого року, а за 9 місяців 1967 р. понад державний план видобули 3700 тис. т вугілля, близько 2 млн. т залізної руди, 734 млн. куб. м газу, виробили 310 тис. т мінеральних добрив, десятки тисяч тонн чавуну, прокату, труб, безліч товарів народного споживання¹⁶.

Колісь В. І. Ленін мріяв про 100 тис. тракторів для села. Втім, один тільки Харківський тракторний завод уже випустив понад 1 млн. тракторів.

До Жовтневої революції в сільському господарстві України основними знаряддями були соха й дерев'яна борона. Тепер на полях республіки працює 272 тис. тракторів, 144 тис. тракторних плугів, 83 тис. зернових і бурякових комбайнів, 210 тис. вантажних автомашин та багато інших сільськогосподарських машин і механізмів.

Трудівники села, спираючись на величезну допомогу робітничого класу, домоглися величезних успіхів у розвитку всіх галузей сільськогосподарського виробництва. Врожайність зернових культур підвищилася з 9,4 ц з га в 1913 р. до 21,5 в 1966 р., або в 2,3 рази¹⁷. Тільки за останні два роки, в результаті втілення в життя рішень березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, вироблення зерна збільшилося порівняно з 1964 р. на 12%, м'яса — у 1,5 рази, молока — на одну третину, яєць — у 1,8 рази¹⁸.

Видатним успіхам Української РСР значною мірою сприяє те, що вона отримує з братніх республік велику кількість кольорових металів, нафтопродуктів, лісоматеріалів, машин і обладнання, електротехнічних виробів, бавовника, бавовняних та шерстяних тканин, риби та ін.

У той же час Радянська Україна постачає інші республіки прокатом чорних металів, вугіллям, тракторами, автомобілями, виробами машинобудівної, радіоелектронної та інших галузей промисловості.

У процесі створення матеріально-технічної бази комунізму розширюється спільна участь трудящих УРСР та інших республік у будівництві промислових та інших об'єктів, розгортаються між республіками змагання, регулярний обмін передовим виробничим досвідом, кваліфікованими кадрами.

У радянському суспільстві бурхливо розвиваються й міцніють відносини рівності, дружби й співробітництва, які «повністю відповідають інтересам кожної окремої нації, всій співдружності радянських народів»¹⁹. Ці відносини є могутнім прискорювачем соціального прогресу, запорукою успішного перетворення в життя завдань комуністичного будівництва.

Нині всі прагнення й енергія трудящих республіки спрямовані на здійснення накреслень ХХІІІ з'їзду КПРС та ХХІІІ з'їзду КП України. У 1970 р. Україна вироблятиме промислової продукції вдвоє більше, ніж уся промисловість СРСР напередодні Великої Вітчизняної війни. Видобуток нафти має зрости до 14,3 млн. т, газу — до 60 млрд. куб. м. Буде вироблено понад 45 млн. т чавуну, майже 50 млн. т сталі, близько 39 млн. т прокату²⁰. Майже на 30% зросте виробництво зерна й досягатиме 37—38 млн. т щорічно, а цукрового буряку — 41,6 млн. т²¹.

¹⁶ В. І. Дрозденко. Промова на ІІІ сесії Верховної Ради СРСР, газ. «Радянська Україна», 13 жовтня 1967 р.

¹⁷ П. Ю. Шелест. Назв. доповідь, газ. «Радянська Україна», 26 січня 1967 р.

¹⁸ В. В. Щербинський. Промова на ІІІ сесії Верховної Ради СРСР, газ. «Радянська Україна», 12 жовтня 1967 р.

¹⁹ 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 36.

²⁰ Газ. «Радянська Україна», 20 жовтня 1967 р.

²¹ Матеріали ХХІІІ з'їзду Комуністичної партії України, К., 1966, стор. 103.

Палко схвалив український народ рішення III сесії Верховної Ради СРСР (сьомого скликання), які відбивають генеральну лінію партії в розвитку економіки країни та забезпечують виконання директив XXIII з'їзду КПРС.

З кожним роком поліпшуються матеріальний добробут трудящих, житлові, комунально-побутові умови їх життя. Якщо в 1917 р. загальна площа всього житлового фонду в містах і робітничих селищах становила 38 млн. кв. м, то нині — близько 270²². Тільки за період 1963—1966 рр. у республіці збудовано 3 тис. шкіл, 37 тис. магазинів та підприємств громадського харчування, велику кількість спортивних споруд, лікарень. Якщо в 1913 р. на Україні було тільки 8 тис. лікарів (по два лікаря на 100 тис. населення), то тепер їх 114 тис. (по 25 лікарів на 100 тис.). У республіці працює 344 тис. чоловік середнього медичного персоналу²³.

Трудящі України, як і всього Радянського Союзу, з великою радістю й ширною вдячністю зустріли рішення вересневого (1967 р.) Пленуму ЦК КПРС про дальше підвищення добробуту народу. Тільки в УРСР внаслідок здійснення заходів, накреслених Пленумом, реальні доходи трудящих збільшуються на 1120 млн. крб. в рік²⁴.

Радянська Україна посідає одно з чільних місць у розвитку науки і культури. У нас працює близько 100 тис. науковців, серед них 2 тис. докторів і 20 тис. кандидатів наук²⁵. В один з найбільших наукових центрів перетворилася Академія наук УРСР, яка об'єднує 58 науково-дослідних інститутів і установ, де працює близько 30 тис. чоловік. Крім того, при вузах діє 7 науково-дослідних інститутів, 103 проблемні й галузеві лабораторії, 5 обчислювальних центрів, 4 обсерваторії, 5 ботаничних садів. Учені України домоглися великих загальнонавчаних успіхів. У багатьох галузях знань вони ведуть перед не тільки в СРСР, а й за кордоном. Українські науковці дедалі глибше пізнають закономірності природи й суспільства, створюють нові матеріали й оригінальні машини, прилади й апарати. Тільки в 1966 р. вони передали народному господарству понад 1100 великих винаходів і відкриттів²⁶.

Плідно працюють учені республіки в галузі суспільних наук. Тільки до славного ювілею Великого Жовтня вони підготували ряд фундаментальних праць. Серед них—«Історія Української РСР», «Історія робітничого класу Української РСР», «Історія селянства Української РСР», «Українська РСР в період розгорнутого будівництва комунізму» та ін., де узагальнено величезні соціалістичні перетворення в усіх галузях життя українського народу. Велика робота ведеться зараз по виконанню постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві».

Вклад учених України в науково-технічний та соціальний прогрес високо оцінений Радянським урядом. За видатні дослідження та самовіддану працю 14 українським ученим присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, 34 — лауреата Ленінської премії, 52 — лауреата Державної премії, 46 — заслуженого діяча науки Української РСР²⁷.

²² Газ. «Правда України», 26 січня 1967 р.

²³ Газ. «Радянська Україна», 12 вересня 1967 р.

²⁴ В. В. Щербинський. Назв. промова, газ. «Радянська Україна», 12 жовтня 1967 р.

²⁵ П. Ю. Шелест. Назв. доповідь, газ. «Радянська Україна», 26 січня 1967 р.

²⁶ Газ. «Радянська Україна», 8 жовтня 1967 р.

²⁷ Газ. «Радянська Україна», 8 жовтня 1967 р.

У 33,5 тис. загальноосвітніх шкіл республіки працює 480 тис. учителів і вихователів. У 136 вузах навчається понад 740 тис. студентів²⁸. З кожних 100 тих, що працюють, 54 мають вищу або середню освіту, а кожний третій вчиться. На 100 тис. населення припадає 161 студент, тоді як у Франції — 71, Англії — 53, Західній Німеччині — 44.

Виросли та ідейно загартувались великі творчі організації письменників, композиторів, художників, архітекторів. За роки Радянської влади на Україні випущено 234 тис. назв книг загальним тиражем 3157 млн. примірників, з них 80% українською мовою²⁹. У той же час кращі твори українських класиків і сучасних письменників перекладено на десятки мов народів СРСР.

Нині в УРСР виходить 2685 газет і журналів, з них 2200 українською мовою³⁰. Разовий тираж усіх періодичних видань становить понад 20 млн. примірників³¹. Тут навіть важко порівнювати з дореволюційним часом. Адже тоді книги й газети українською мовою майже не виходили. Нині в республіці працює близько 26 тис. клубів, будинків і палаців культури, 27 тис. кіноустановок, понад 69 тис. бібліотек, 131 музей, 61 театр³². Бібліотеками користується кожний другий житель республіки. В художній самодіяльності бере участь близько 3 млн. чоловік.

У ході комуністичного будівництва прискорюється процес не тільки економічного, політичного, але й духовного зближення народів СРСР. Відбувається обмін культурними цінностями, спільними зусиллями збагачується радянська культура. Яскравим свідченням цього процесу були дні Радянських республік у Москві, присвячені 50-річчю Великого Жовтня, декади й вечори братніх культур в усіх республіках, кінофестивалі, виставки, гастролі окремих артистів і цілих творчих колективів. З великим успіхом пройшли, зокрема, дні Радянської України в Москві (вересень 1967 р.), декада літератури й мистецтва Російської Федерації на Україні (жовтень 1967 р.).

Українська РСР активно виступає на міжнародній арені, вносить великий вклад у справу боротьби проти імперіалізму, у захист миру й безпеки народів. Вона є одним із засновників Організації Об'єднаних Націй і її членом, бере участь у діяльності 70 міжнародних організацій та органів, є учасником 130 міжнародних договорів, угод, конвенцій і декларацій³³.

Великий вклад робить наша республіка в економічне співробітництво Радянського Союзу з зарубіжними країнами. Вона поставляє на міжнародний ринок понад 78% експортованого Радянським Союзом вугілля, близько 98% залізної руди, понад 81% чавуну, понад 77% цукру. Свою продукцію УРСР вивозить у 88 країн світу. Вона бере участь у будівництві 375 підприємств та інших промислових об'єктів, які споруджуються при технічному сприянні Радянського Союзу в 35 країнах світу³⁴.

Українське Товариство дружби і культурних зв'язків підтримує постійні контакти з сотнями зарубіжних організацій, підприємств, установ. Відбувається обмін численними делегаціями громадських діячів.

²⁸ Газ. «Радянська Україна», 12 вересня 1967 р.

²⁹ П. Ю. Шелест. Назв. доповідь, газ. «Радянська Україна», 26 січня 1967 р.

³⁰ П. Е. Шелест. Чувство семьи единой, «Литературная газета», 5 липня 1967 р.

³¹ П. Ю. Шелест. Назв. доповідь, газ. «Радянська Україна», 26 січня 1967 р.

³² Народне господарство Української РСР у 1965 році. Статистичний збірник, К., 1965, стор. 637, 640, 644, 645.

³³ «Робітничая газета», 14 вересня 1967 р.

³⁴ Газ. «Радянська Україна», 12 вересня 1967 р.

учених, спеціалістів народного господарства, працівниками культури. Ці зв'язки невинно ширяться й міцніють.

* * *

50 років український народ живе й працює під зорею Радянської влади. Українська РСР належить до найбільших республік СРСР. За своєю територією — 603 тис. кв. км — вона займає після РРФСР друге місце в Європі. Її населення — 46 млн. чоловік — дорівнює населенню Норвегії, Данії, Голландії, Бельгії, Австрії й Греції разом узятих. Щедро наділила природа землю України, але найбільше її багатство — люди, героїчна, самовіддана праця яких в ім'я комунізму є зразком служіння своїй соціалістичній Вітчизні.

Величезні досягнення України, як і всього Радянського Союзу, стали можливими тільки під прапором Жовтневої революції, тільки на комуністичному шляху. Український народ ясно усвідомлює, що своєю свободою і незалежністю, досягненнями й перемогами, своїм чудесним сьогодні і ще кращим завтра він зобов'язаний славній Комуністичній партії, рідному Радянському урядові, ленінській дружбі народів СРСР.

Повідомлення

М. Д. БРЕЗКУН

УЧАСТЬ БІЛЬШОВИКІВ ПЕТРОГРАДА І БАЛТІЙСЬКОГО ФЛОТУ В БОРТЬБІ ЗА ВЛАДУ РАД НА УКРАЇНІ

Важливу роль у боротьбі за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні в 1917 — на початку 1918 рр. відіграли більшовики Петрограда і Балтійського флоту. З Петрограда, Кронштадта, Гельсінґфорса в усі кінці Росії йшли більшовицькі агітатори — робітники, матроси і солдати, щоб роз'яснювати трудящим контрреволюційну суть Тимчасового уряду, зрадницьку політику буржуазних і угодовських партій, згуртовувати народні маси на боротьбу проти експлуататорів.

У травні 1917 р. на прохання селян до Глухівського повіту Чернігівської губернії прибули депутати Петроградської Ради робітників-путіловці більшовики І. Травников та Д. Євдокимов. Тут як і раніше верховодили поміщики і куркулі. Петроградці їздили по селах, виступали на зборах, закликали селян: «Беріть хліб і землю. Не чекайте Установчих зборів». Глухівські власті, налякані більшовицькою агітацією, заарештували путіловців, відібрали у них зброю, мандати і під конвоем відправили до Петрограда. Від'їзд більшовиків-петроградців перетворився у справжню демонстрацію: їх проводжало кілька сот селян, які дякували представникам столиці за поради і науку¹.

В кінці травня 1917 р. посланець Петрограда т. Єлманов виступав з доповіддю про події в столиці на чотиритисячному мітингу робітників і солдатів Катеринослава. Трудящі міста, заслухавши і обговоривши доповідь т. Єлманова про хід революційних подій в Росії, ухвалили палко вітати вождів партії, які «стійко борються за свободу, рівність і братерство»².

Весною 1917 р. з мандатами Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів прибули в Таврійську губернію робітники Путиловського заводу тт. Чернопольський і Ломейко. Вони агітували за негайне організоване захоплення поміщицьких земель у сс. Михайлівці, Якимівці, Веселому, Білозерці, станції Пришиб та інших населених пунктах Мелітопольського і Михайлівського повітів.

Робітники заводу Розенкранца відрядили для проведення революційної агітації в селах кількох чоловік, відрахувавши 2% від свого заробітку на їхній проїзд та на літературу для селян. На Чернігівщину з заводу прибув член Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів більшовик П. С. Успенський. Він виступав в селах Новгород-Сіверського повіту, розповсюджував більшовицьку літературу. Великим авторитетом користувався серед селян Лохвицької волості Полтавської губернії депутат Ради робітничих і солдатських депутатів Виборзького району Петрограда робітник А. І. Шевченко³.

¹ История Путиловского завода, М.—Л., 1939, стор. 701—702.

² Газ. «Звезда», 30 травня 1917 р.

³ Газ. «Деснянська правда», 1 жовтня 1957 р.

Групу агітаторів для роботи на селі направив колектив Балтійського суднобудівного заводу. Зокрема, в Дігтярівці Новгород-Сіверського повіту побували земляки селян — робітники заводу М. Чмихун і В. Воробйов. Вони роз'яснювали односельчанам основні положення аграрної програми більшовиків, промову В. І. Леніна на I Всеросійському з'їзді селянських депутатів⁴.

Більшовики Петрограда регулярно надсилали в провінцію літературу. Лише один Виборзький райком з квітня по червень 1917 р. за завданням ЦК партії надіслав у віддалені сільські райони 50 тис. примірників «Правды», 23 тис. примірників «Солдатской правды» і безліч листівок та брошур⁵.

Чимало літератури посилали на периферію більшовики Кронштадта і Гельсінгфорса. З опублікованих Кронштадтським комітетом РСДРП(б) даних за березень — квітень 1917 р. видно, що кількість газет, надісланих у безрези, становила 51.160 примірників, а в квітні вже 73.220. Газети надходили у різні райони країни, в тому числі в Чернігівську, Полтавську, Київську, Подільську губернії⁶.

Члени Кронштадтського комітету більшовиків та Кронштадтської Ради робітничих і солдатських депутатів часто виїжджали не лише на сусідні бази і кораблі, а й далеко за межі Балтійського флоту, зокрема, на Україну. В протоколі засідання Кронштадтського комітету РСДРП(б) від 5 квітня 1917 р. є такий запис: «Було заслухано прохання товариша з Єлисаветграда про відрядження туди двох членів Кронштадтського комітету РСДРП(б) для допомоги у справі організації. Просьбу задоволено»⁷. В Єлисаветград відрядили матросів С. Баранова і А. Агапова. Вони одержали посвідчення, в яких зазначалося, що ЦК РСДРП(б) уповноважив матросів об'їжджати міста Росії з метою агітації, виступати від імені партії більшовиків і захищати її програму. Перед групою моряків, які виїздили вести агітацію в провінцію, в будинку Кшесинської виступив В. І. Ленін⁸.

Особливу активність проявили кронштадтські матроси в середині 1917 р. Як відомо, 16 травня Кронштадтська Рада, що перебувала під впливом більшовиків, проголосила себе єдиним органом влади у Кронштадті, відмовилась підкорятись комісарові Тимчасового уряду і примусила його виїхати з фортеці. Приймавши таке рішення, Рада надіслала своїх представників у ряд губерній країни, доручивши їм закликати робітників і селян підтримати її. У травні з Кронштадта з посвідченнями Ради виїхало близько 600 матросів-агітаторів, хоч передбачалось послати тільки 400⁹.

У цей період посланці Кронштадта були в багатьох губерніях України. Вони закликали робітників і селян наслідувати приклад Кронштадтської Ради, не визнавати комісарів Тимчасового уряду. 13 червня на київському заводі «Арсенал» проходив багатолюдний мітинг. Учасники його висловили своє ставлення і до кронштадтських подій. Представник Кронштадтської Ради робітничих і солдатських депутатів т. Кузюк розповів про кронштадтські події. Як повідомляла газета «Голос социал-демократа», голова зборів т. Паламарчук вітав кронштадтців від імені зборів. У прийнятій резолюції говорилось: «Вітаємо

⁴ Газ. «Шлях колгоспника» (Новгород-Сіверський), 7 листопада 1957 р.

⁵ А. С. Коган. Аграрная программа большевиков в буржуазно-демократической революции, М., 1958, стор. 42.

⁶ Газ. «Голос правды», 6 червня 1917 р.

⁷ Газ. «Голос правды», 7 квітня 1917 р.

⁸ Военные моряки в борьбе за победу Октябрьской революции, М., 1958, стор. 380.

⁹ Газ. «Волна», 29 червня 1917 р.

товаришів-кронштадтців за їх істинно революційну тактику і послідовне проведення в життя принципів революційної демократії»¹⁰.

За завданням Центробалту в місто Станіслав весною 1917 р. приїжджав більшовицький агітатор матрос крейсера «Рюрик» І. К. Горбатов. Він, зокрема, виступав на зборах солдатів лейб-гвардії Кексгольмського полку, перед робітниками деяких підприємств, розповсюджував більшовицьку літературу¹¹. І. К. Горбатов нині проживає в м. Держинську Донецької області. Весною 1917 р. активну роботу серед селян Протопоповської волості Новгород-Сіверського повіту і робітників цукрового заводу проводив матрос есмінця «Забіяка» Л. І. Скоболов, згодом член Центробалту IV скликання¹². Нині Л. І. Скоболов проживає в м. Чернігові.

Чимало посланців Смольного їхало в провінцію з наказом військової організації при ЦК РСДРП(б), в якому підкреслювалося, що агітатори повинні розповідати «всю правду про грабіжницьку війну і про те, як уряд капіталістів і поміщиків, що підтримується меншовиками і соціалістами-революціонерами, продовжує війну, нічого не робить для укладення миру, а, навпаки, бореться з більшовиками, які на ділі виступають проти війни, за справедливий демократичний мир, ведуть боротьбу проти капіталістів і поміщиків»¹³.

На початку травня в Чернігівську губернію прибули з Кронштадта матроси: Н. Точений — у Ніжинський повіт, О. Стрижак — у Стародубський, а М. Чмир — у Глухівський. Разом з місцевими активістами вони проводили сходи селян, закликали їх організовано відібрати землю у поміщиків і передавати її біднякам, боротися за негайне припинення імперіалістичної війни, за усунення Тимчасового уряду, передачу влади Радам. З допомогою матроса Точеного селяни с. Монастирище відібрали землю в поміщика Троцини і розподілили її між собою¹⁴. Нині Н. І. Точений живе в Києві. Так само активно діяли матроси Чмир і Стрижак. Орган губернського Тимчасового уряду «Известия Черниговских губернских исполнительного и продовольственного комитетов» від 3 червня 1917 р. повідомляв: «12 травня на станції Хутір Михайлівський матрос 2-ї статті 2-ї роти 1-го Балтійського флотського екіпажу Микола Чмир... агітував публіку до непокори теперішньому Тимчасовому уряду, причому закликав присутніх до розправи над поміщиками і розподілу їх земель, вказуючи, що нинішній момент найсприятливіший для цього. Чмиря, як такого, що чинив опір Тимчасовому уряду, закликав до погромних дій, затримано і передано судовим властям».

17 червня офіцер М. Данилов у листі до командуючого Київським військовим округом просив захистити його матір поміщицю, що живе в с. Попівці Тарашанського повіту на Київщині, від більшовицького агітатора Ю. Мельника, який «вихваляє Леніна, виголошує в церкві козунські промови, закликає селян до розподілу її землі і майна»¹⁵. У червні 1917 р. графиня Милорадович з селища Любеч Городнянського повіту на Чернігівщині скаржилась Тимчасовому уряду, що в її

¹⁰ Газ. «Голос социал-демократа», 16 червня 1917 р.

¹¹ Газ. «Радянська Донеччина», 26 жовтня 1965 р.

¹² Газ. «Правда Украины», 5 листопада 1965 р.

¹³ Газ. «Солдат», 1 жовтня 1917 р.

¹⁴ Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни, Чернігів, 1958, стор. 148.

¹⁵ Боротьба за владу Советов на Киевщине. Сборник материалов и документов, К., 1957, стор. 227.

маєтках відбуваються заворушення, селяни, підбурювані більшовиком Потієм з Петрограда, захоплюють землі і ліси. Подібне повідомлення надійшло 16 серпня 1917 р. з Волинської губернії: «У Ровенському повіті і в маєтках тривають заворушення. Натовп намагається захопити землі та майно і арештувати адміністрацію. Натовпом керують кронштадтці»¹⁶. Влітку і восени 1917 р. до урядових органів надходило багато подібних скарг. Повідомлення про революційну діяльність петроградців надходили до Тимчасового уряду з багатьох районів України. Поміщики, буржуазія і їх прихвостні — меншовики та есери — не випадково називали більшовиками-ленінцями робітників і матросів, що по-революційному діяли в містах і селах. Багато з них були членами більшовицької партії і, як правило, перебуваючи на місця, допомагали робітникам і селянам створювати партійні осередки. Одним з перших організаторів більшовицької групи у Дружківці Катеринославської губернії влітку 1917 р. був матрос Балтійського флоту Д. Пономарьов¹⁷. Формувати більшовицькі групи в Ніжинському і Городнянському повітах Чернігівської губернії допомагав селянам матрос Н. Точений¹⁸.

Петроградські події 3—4 липня 1917 р. стали переломним моментом в історії російської революції. Період її мирного розвитку закінчився. В країні створилось таке становище, що повалити владу контрреволюційної буржуазії можна було тільки шляхом переможного збройного повстання трудящих. В серпні — жовтні 1917 р. стали частішими відрядження робітників у провінцію. На початку жовтня член Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів робітник А. Соколов прибув для подання допомоги Макіївському комітету РСДРП(б). Він виступав на зборах, мітингах шахтарів з доповіддю про поточний момент, розповідав про боротьбу петроградських робітників. Шахтарям доставив більшовицьку літературу, проводив на шахтах і у селах політичну роботу робітник Путіловського заводу К. Лаврушин, член партії більшовиків з 1912 р.¹⁹ На Нелеповському руднику в Донбасі балтієць І. Кротов разом з більшовиком колишнім фронтовиком І. Огневим створив червоногвардійський загін²⁰. За участю посланця Петроградського гарнізону члена КПРС з 1917 р. М. Негреєва в с. Березі Глухівського повіту Чернігівської губернії ще восени була створена група РСДРП(б), а згодом і червоногвардійський загін. В с. Гиринього ж повіту діяв робітник більшовик Г. Власов²¹.

Прибувши на місця, посланці центру підтримували зв'язок з Петроградським, Кронштадтським, Гельсінгфорським комітетами партії, Радами робітничих і солдатських депутатів. Велику допомогу товаришам, які направлялись у провінцію, подавав ЦК РСДРП(б). Часто Я. М. Свердлов і О. Д. Стасова особисто інструкували їх, підтримували з ними письмовий зв'язок.

Влітку 1917 р. в селище Добрянку Чернігівської губернії повернувся з Петрограда фронтовик І. Л. Костильов. Виїжджаючи додому, він встановив зв'язок з ЦК РСДРП(б). На місці Костильов багато зробив, щоб з фронтовиків і робітників селища створити Раду робітничих депутатів, більшовицьку організацію²². В листопаді 1917 р. І. Ко-

¹⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. 406, оп. 2, спр. 252, арк. 94—95.

¹⁷ Н. Гончаренко. Октябрь в Донбассе, Луганск, 1961, стор. 179.

¹⁸ Партархів Ленінградського обкому КПРС, ф. 4000, оп. 5, од. зб. 1270, арк. 41.

¹⁹ М. Запорожец. Коммунисты Макеевы в борьбе за победу и укрепление Советской власти, Донецк, 1961, стор. 130.

²⁰ Рассказы о великих днях, Донецк, 1957, стор. 59—62.

²¹ Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 208—210.

²² Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 237—238.

стильова було призначено комісаром Петроградського військово-революційного комітету в селищі Добрянка Чернігівської губернії²³.

25 жовтня 1917 р. робітники, солдати і матроси Петрограда під керівництвом більшовицької партії повалили владу контрреволюційного Тимчасового уряду.

Значну роль у популяризації декретів II Всеросійського з'їзду Рад про мир і землю відіграли відряджені в усі райони агітатори, комісари і емісари з Петрограда. За нашими приблизними підрахунками в перші тижні революції тільки з Петрограда, Кронштадта і Гельсінґфорса виїхало понад 2 тис. робітників, матросів і солдатів. Посланці Петрограда були, зокрема, в Катеринославській, Подільській, Київській, Чернігівській, Херсонській, Таврійській губерніях, побували в містах: Єлисаветграді, Маріуполі, Одесі, Полтаві, Чернігові, селищі Добрянці Чернігівської губернії. Комісарами зокрема були: в Чернігівській губернії — Т. В. Барановський (путіловський робітник), в Одесі — В. В. Ланге, в Єлисаветграді — І. Д. Козенко, в Маріуполі — Г. Д. Старличанов. Емісарами були призначені в Катеринославську губернію — В. Г. Бек і Тарчевський, в Чернігівську — І. С. Ашкеназі, в Херсонську — К. Загоруйко, в Подільську — А. Швець та І. Посполитак. Зокрема, посилаючи А. Швеця емісаром в Подільську губернію, Петроградський військово-революційний комітет наказав друкарні «Известий» видати йому для доставки на батьківщину 15 тис. звернень до козаків, декретів про мир, землю та ін.²⁴

Петроградський військово-революційний комітет звернувся до робітників, солдатів і матросів з закликом записуватися в агітатори для виїзду в провінцію. На його заклик відгукнулись пролетарі Петрограда, революційні солдати і матроси. Багато їх пішло у найвіддаленіші кутки Росії, несучи звістку про перемогу соціалістичної революції. В Харківську губернію приїхало 11 агітаторів, в Донецький басейн — 10, Чернігівську губернію — 8, Херсонську — 8, Подільську — 5, Полтавську — 4, Катеринославську — 4, Київську — 3²⁵.

В перші дні після перемоги Жовтневого повстання з Кронштадта було відряджено в різні кінці країни 331 революційний матрос, з них у Херсонську, Таврійську і Катеринославську губернії — 50, в Харківську і Полтавську — 53²⁶. Під їх впливом робітники, селяни, солдати приймали більшовицькі резолюції, спрямовані на підтримку петроградського пролетаріату, робітничо-селянського уряду. 9 листопада 1917 р. відбулися шеститисячні збори робітників і службовців Харківського залізничного вузла. Вони заслухали доповідь представників Балтійського флоту й у своєму рішенні схвалили дії революційних сил столиці. Учасники зборів просили представників Балтійського флоту передати революційному Петрограду, що всіма силами і засобами разом з ними боротимуться проти спільного ворога²⁷. Наприкінці листопада 1917 р. з мандатом Кронштадтської Ради робітничих і солдатських депутатів у Чернігівську губернію прибув матрос В. Циганок. За короткий строк він згуртував навколо себе чимало селян Глухівського повіту і створив з них добре озброєний навіть з бронемашиною червоногвардійський загін. 1 січня 1918 р. загін В. Циганка оволодів Глуховом і встановив у ньому владу Рад. Посланця Кронштадта було

²³ Петроградский военно-революционный комитет. Документы и материалы, т. 2, М., 1966, стор. 265.

²⁴ Там же, т. 1, стор. 222.

²⁵ Там же, т. 3, стор. 366.

²⁶ С. Хеснин. Матросы революции. М., 1958, стор. 130.

²⁷ Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине (Сборник документов и материалов), К., 1951, стор. 121.

обрано головою Глухівського ревкому²⁸. В с. Роїще Чернігівського повіту діяв моряк Г. Печорний. Селяни обрали його заступником голови сільського ревкому і заступником командира об'єднаного революційного загону, який налічував близько 1 500 бійців²⁹.

На батьківщину в Ніжинський повіт вдруге прибув з Кронштадта матрос Н. Точений. Разом з ним приїхав і балтієць Н. Єсипенко. Селяни с. Дроздівки обрали Н. Точеного головою ревкому, а повітові більшовики — членом Чернігівського губкому партії. Н. Єсипенко також чимало зробив для зміцнення Радянської влади в с. Мильниках цього ж повіту. Пізніше обидва матроси стали членами Центрального військово-революційного повстанського штабу Чернігівської і Полтавської губерній, очолюваного М. Кропив'янським³⁰. В м. Сумах Харківської губернії активно діяв спільно з місцевими більшовиками матрос І. Завальний. В грудні 1917 р. його обрали членом Сумської Ради робітничих і солдатських депутатів і затвердили членом штабу Червоної гвардії³¹.

Наприкінці 1917 р. з Петроградської парторганізації в Глухівський повіт Чернігівської губернії прибули більшовики І. П. Прохода, П. С. Хилобок, І. І. Шумицький та ін. Вони допомогли місцевим активістам створити революційний комітет і розгорнули підготовку до повітового з'їзду Рад, до усунення від влади буржуазії і поміщиків. Ревком призначив більшовика І. П. Проходу організатором і командиром червоногвардійських загонів повіту³². Велику роботу по організації збройних загонів шахтарів для боротьби з Каледініним проводив у Донбасі відомий більшовик Балтійського флоту, член КПРС з 1909 р., делегат VII Всеросійської конференції РСДРП(б) Т. Ульяновцев³³.

Опорними пунктами боротьби трудящих України проти буржуазно-націоналістичної ради і її контрреволюційних сил були пролетарські центри Донбасу і Харків. Успішній боротьбі трудящих Харкова і Донбасу сприяли надіслані сюди за рішенням ЦК РСДРП(б) партійні працівники. Обласна партійна конференція в грудні 1917 р. обговорила економічне становище Донбасу, поточний момент, ставлення до Центральної ради, а також відзначила, що з Петрограда в Донбас прибуло 40 керівних працівників³⁴.

Для збройної боротьби з ворогами революції, які сконцентрувались на півдні Росії, Радянський уряд за вказівкою В. І. Леніна створив спеціальний штаб по боротьбі з контрреволюцією на чолі з видатним партійним і військовим працівником В. О. Антоновим-Овсієнком. Прибувши до Харкова в грудні 1917 р., він очолив усі революційні війська. Разом з Антоновим-Овсієнком прибули петроградські червоногвардійці і матроси, які відігравали при штабі активну роль. Так, матроси Бабкін і Новиков займалися постачанням революційних військ, матрос Канунников виконував обов'язки першого радянського коменданта Харкова.

10 грудня в Харків був відправлений 1-й Петроградський загін з матросів Балтійського флоту та червоногвардійців Путіловського заводу. Загін складався з п'яти полків, по дорозі до нього приєднува-

²⁸ Жовтень на Сумщині. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, Суми, 1958, стор. 87—97.

²⁹ Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 50—55.

³⁰ Там же, стор. 153.

³¹ Жовтень на Сумщині, стор. 17, 27.

³² Там же, стор. 79.

³³ Путь славных. Воспоминания ветеранов борьбы за Советскую власть, К., 1957, стор. 11.

³⁴ Газ. «Донецкий пролетарий», 8 грудня 1917 р.

лись військові частини місцевих гарнізонів³⁵. Під командуванням Р. Ф. Сіверса у Харків з півночі був направлений «Резервний летючий загін», який поповнився тут місцевими червоногвардійцями. 22 грудня загін прибув до Микитівки. У Донбасі до нього приєдналось близько 2 тис. червоногвардійців. Незабаром до Харкова прибули 1-й і 2-й петроградські маршеві ешелони Червоної гвардії. В складі першого ешелону було два батальйони з 1253 червоногвардійців. Командував ним робітник заводу «Новий Лесснер» член Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів більшовик М. Г. Воробйов³⁶. Другий ешелон налічував 1500 червоногвардійців з Балтійського, Путіловського і Трубного заводів, фабрики «Скороход». Комісаром ешелону був більшовик В. Трифонов³⁷.

У січні 1918 р. почався широкий наступ червоногвардійців проти військ Каледіна і Центральної ради. В жорстоких боях рідшали ряди червоногвардійців. 18 січня 1918 р. В. О. Антонов-Овсієнко телеграфував у Петроград: «Настійно прошу терміново надіслати 500 матросів у Микитівку через Харків проти каледінських банд»³⁸. У відповідь на його прохання Радянський уряд відправив у Донбас 500 кронштадтських матросів під командуванням члена Кронштадтської Ради більшовика К. Қалліса. Загін прибув у Микитівку 28 січня 1918 р.

В другій половині грудня 1917 р. по лінії Гомель — Бахмач на Україну вирушив сформований за завданням Ради Народних Комісарів 1-й Мінський революційний загін під командуванням більшовика Р. Й. Берзіна. На допомогу йому було виділено зведений загін з 400 матросів-балтійців на чолі з мічманом Яковлевим³⁹.

Загін одразу ж почав бойові дії проти петлюрівців. Велику бойову активність проявили моряки. Вже 22 грудня 1917 р. дві роти балтійців разом з ротою солдатів оволоділи містечком Сновськ⁴⁰. Наступ бійців 1-го Мінського революційного загону йшов успішно. До 30 грудня вони визволили від петлюрівців станції: Городня, Мена, Макошино, Доч. Революційні війська наближались до Бахмача. Трудящі міст і сіл України, через які йшли червоногвардійці і моряки Росії, радісно зустрічали їх, подавали ширу допомогу. Р. Й. Берзін у своїй телеграмі Раді Народних Комісарів доповідав 14 січня 1918 р.: «Українське населення зустрічає з радістю як рятівників і визволителів від українських юнкерів, біглих офіцерів, українських «куренів смерті». Всі дають хліб, фураж, коней, самі вказують дорогу, ведуть розвідку, організують бойові селянські дружини, які борються разом з революційними силами»⁴¹.

Стрімкий наступ вимагав великого напруження. Моряки, крім активної участі в боях, виконували ряд інших важливих обов'язків. Вони залишались комісарами визволених населених пунктів, залізничних станцій, керували роботами по відбудові зруйнованих залізничних колій і мостів, входили до складу виборних органів місцевих Рад. Так, боець загону Р. Й. Берзіна більшовик Єфремкін після розгрому військ

³⁵ Газ. «Правда», 21 грудня 1917 р.

³⁶ Партархів Ленінградського обкому КПРС, ф. 4000, оп. 6, од. зб. 103, арк. 1—10.

³⁷ Там же, оп. 5, од. зб. 1902, арк. 3; од. зб. 3006, арк. 4.

³⁸ Моряки в боротьбі за владу Советов на Україні. Сборник документов, К., 1963, стор. 591.

³⁹ Там же, стор. 585.

⁴⁰ ЦДАРА СРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 15, арк. 293.

⁴¹ Большевицские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918 гг.). Сборник документов и материалов, К., 1962, стор. 42.

Центральної ради в м. Городні був обраний головою міської Ради робітничих і солдатських депутатів⁴². 6 січня 1918 р. Р. Й. Берзін надіслав Центробалту телеграму з проханням прислати ще 2 тис. балтійських моряків з морськими гарматами, «щоб остаточно закріпити здобутий успіх»⁴³. Його просьбу підтримали. Про неї повідомили в Смольний. 15 січня 1918 р. В. І. Ленін написав морському революційному комітету: «Прошу вжити екстрених заходів, щоб дати негайно в розпорядження тов. Тер-Арутюнянца 2 000 матросів для воєнних дій проти буржуазної Ради»⁴⁴.

Незабаром війська 1-го Мінського революційного загону разом з іншими радянськими частинами оволоділи Бахмачем і підійшли до станції Крути. 17 січня вони повели бій з основними силами Центральної ради, якими командував сам Петлюра, і розгромили їх. 26 січня від петлюрівців був визволений Київ. У боротьбі за визволення України і її столиці брали участь також інші загони петроградських робітників і балтійських моряків.

Революційний Петроград і героїчна Балтика дедалі посилювали допомогу українським трудящим в їх боротьбі з збройними силами контрреволюції, за встановлення влади Рад. Радянська влада на Україні перемогла.

Боротьба за підготовку і перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, створення і зміцнення влади Рад була невід'ємною складовою частиною спільної боротьби українських і російських трудящих, вона ще більше зміцнила братерський союз російського і українського народів.

⁴² Журн. «Летопись революции», № 4, 1925, стор. 113.

⁴³ ЦДАВМФ СРСР, ф. Р-5, оп. 1, спр. 149, арк. 17.

⁴⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 36, стор. 423.

К. І. ПОЗНЯКОВ, П. М. КАЛЕНИЧЕНКО

РЕВОЛЮЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ КРПП У ПОЛЬСЬКОМУ ТИЛУ (1920 р.)

Розгромивши головні сили внутрішньої та зовнішньої контрреволюції, на початку 1920 р. молода Радянська держава одержала короткочасний перепочинок і взяла курс на мирний економічний розвиток, на відбудову народного господарства. Перспективи соціалістичного будівництва накреслив IX з'їзд більшовицької партії, який відбувся у березні — квітні 1920 р. Робітничий клас і трудове селянство країни включилися в самовіддану боротьбу по відродженню народного господарства.

Проте мирна передишка тривала недовго. Уже наприкінці квітня імперіалістична Антанта розпочала новий похід проти Країни Рад, використовуючи як ударну воєнну силу буржуазно-поміщицьку Польщу, очолювану Пілсудським, і білогвардійські війська генерала Врангеля. За визначенням В. І. Леніна, цими «двома руками» робилася «ще раз спроба міжнародних імперіалістів задушити Радянську республіку...»¹.

Похід Пілсудського на Київ з самого початку був непопулярним серед польського народу. Адже пілсудчики втягли Польщу у війну проти Радянської України всупереч волі польських трудящих та інтересам мирного економічного розвитку країни, на догоду загарбницьким планам імперіалістів Антанти.

Найбільш активно виступав проти цього походу робітничий клас Польщі. Виразником інтернаціональної солідарності з трудящими Країни Рад і організатором революційної боротьби робітничого класу була Комуністична робітничая партія Польщі (КРПП). Вона керувалася, зокрема, зверненням Виконкому Комінтерну від 18 травня 1920 р. до робітників усіх країн із закликом захищати першу в світі соціалістичну державу. Цей документ містив розділ щодо програми дій польського пролетаріату. Центральним у ній було завдання — «ударити в тил білій Польщі»².

КРПП утворилася в грудні 1918 р. в результаті злиття революційних партій польського робітничого класу — Соціал-демократії Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ) та Польської соціалістичної партії-лівиці (ППС-лівиці). У 1919 р. КРПП налічувала близько 6700 членів, об'єднаних у 20 великих організаціях³. Перебуваючи майже з самого початку свого утворення в глибокому підпіллі, партія зазнавала жорстоких переслідувань з боку властей. Як писав діяч КРПП Павел Лапінський у листі до Виконкому Комінтерну від 28 липня 1920 р., «якщо до 1 липня кількість заарештованих по обвинуваченню в належності до комунізму була не менше 800 чоловік, то за останні тижні ця кількість збільшилась принаймні втричі»⁴.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 273.

² Журн. «Коммунистический Интернационал», 1920, стовп. 1861—1864.

³ Franciszka Świetlikowa. Z badań nad strukturą organizacyjną Komunistycznej partii robotniczej Polski w latach 1918—1923, журн. «Z pola walki», 1959, № 1, стор. 32.

⁴ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, апрель 1920 г.— март 1921 г., М., 1965, стор. 208.

Партії, її Центральному Комітету доводилось діяти в надзвичайно тяжких умовах. І все ж при ЦК КРПП функціонували залізничний і сільськогосподарський відділи, під впливом компартії в 1920 р. перебував ряд профспілок країни, зокрема працівників шкіряної, тютюнової, паперової, борошномельної та нафтової галузей промисловості, будівельників, капелюшників, службовців торгівлі. Особливо значний вплив мали комуністи серед членів профспілки залізничників⁵.

Сильним знаряддям у руках партії були газети, передусім орган ЦК КРПП «Червони штандар», і листівки. Вже на початку агресії пілсудчиків ЦК КРПП у листівці, присвяченій підготовці до святкування 1 Травня, викрив імперіалістичний характер нападу на Радянську Україну, показав можливі катастрофічні наслідки його для Польщі⁶.

Трохи пізніше таку ж саму оцінку було дано польсько-радянській війні в рішеннях першої конференції КРПП, яка відбувалась на початку травня 1920 р. В них вказувалося, що польська буржуазія, замість того, щоб зміцнювати економічне становище країни, розпочала нову загарбницьку війну, яка приведе до дальшого занепаду економіки, нового зростання цін на продовольчі товари і посилення безробіття. «Пілсудського чекає на Україні доля німців і Денікіна»⁷,— пророче заявляла Комуністична партія.

Труднощі, викликані мобілізацією сил для ведення війни, тяжким тягарем лягали на плечі польських робітників і селян. У містах зростали ціни на промислові й продовольчі товари, ширилися безробіття і спекуляція⁸. Особливо бідували селяни південно-східних районів Польщі. На початок січня 1920 р. у них уже не було ні пшениці, ні жита, ні картоплі⁹. Жалюгідним було існування сільськогосподарських робітників. Поміщики повсюдно погіршували умови найму. Будь-які спроби протесту придушувались силою.

Висловлюючи думки найбільш свідомих у політичному відношенні трудящих і викриваючи брехливі базікання про те, що війна ведеться, мовляв, «за визволення України», КРПП у численних листівках і відозвах закликала протестувати проти кривавої бойні, брати участь у боротьбі за припинення воєнних дій. Висувались водночас завдання боротьби за соціалістичну революцію в Польщі. Лозунги «Геть війну!», «Досить проливати братню кров!», «Геть мобілізацію!» ставились поряд з гаслами «Хай живе соціалістична революція!», «Хай живе диктатура пролетаріату!», «Хай живе Польська республіка Рад робітничих депутатів!», «Хай живе революційна боротьба з буржуазією!», «Солдати! Не йдіть добровольно на забій! Створітьте солдатські Ради і слухайте тільки їх!» та ін.¹⁰

З ініціативи Комуністичної партії святкування 1 Травня у 1920 р. пройшло під знаком протесту проти походу на Київ. У Варшаві в першотравневій демонстрації взяло участь 30 тис. чоловік. П'ять багатотисячних походів відбулося у Домбровському кам'яновугільному басейні. З нагоди міжнародного свята пролетарської солідарності демон-

⁵ Franciszka Świetlikowa. Wpływy i taktyka KPRP w ruchu zawodowym w latach 1919—1923, журн. «Z pola walki», 1964, № 3, стор. 13—14.

⁶ Archiwum Zakładu historii partii przy KC PZPR, z. 158 (Odezwy), 1920, sygn. VI.

⁷ KPP, Uchwały i rezolucje, t. I, I—II zjazdu (1918—1923), Warszawa, 1954, стор. 94.

⁸ Wojewódzkie archiwum państwowe w Krakowie, z. Starostwa m. Chrzanowa, syng. 292, арк. 45 ув.; там же. z. Starostwa województwa Krakowskiego, sygn. 75.

⁹ Wojewódzkie archiwum państwowe w Poznaniu, z. Rady Narodowej, sygn. 138, арк. 1.

¹⁰ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 73, 87, 93, 115, 461 та ін.

страції мали місце в Лодзі, Влоцлавеку, Кутно, Ченстохові, Жирардові, Пабіаницях, Згежі, Озоркові та інших містах. І скрізь на мітингах промовці-комуністи вимагали негайно припинити антирадянську війну, таврували ганьбою політику польської буржуазії, закликали боротися за перетворення Польщі в Республіку Рад робітничих депутатів. Війна, говорили вони, ведеться не за визволення українців і білорусів, як це намагалася зобразити урядова пропаганда, а за те, щоб нав'язати українським робітникам і селянам старий, ненависний порядок, відібрати у них заводи і землю¹¹.

Активізація революційних виступів робітників уже з самого початку імперіалістичного походу спостерігалась у Познані. 26 квітня тут відбулася велика демонстрація залізничників. Її учасники вимагали підвищення заробітної плати за понаднормову працю, поліпшення матеріального становища. Міністр залізничних шляхів Казімеж Бартель, що прибув до Познані, відхилив вимоги робітничої делегації. Це призвело до ще більшого вибуху обурення серед робітників. Три тисячі чоловік, які прийшли до будинку місцевих властей, заявили, що вони діють від імені всіх трудящих міста. Тоді поліція пустила в хід зброю. Було вбито 7 і поранено 10 чоловік¹². Проте це не злякало пролетарів. Поховавши загиблих, вони через кілька днів, 1 Травня, влаштували демонстрацію пролетарської солідарності, під час якої вимагали припинення війни і встановлення демократичного миру¹³.

Відчутних ударів завдавали урядові Пілсудського робітники Варшави. Так, вони у відповідь на заклик КРПП провели 16 червня на Театральній площі антивоєнний мітинг. На його учасників напала поліція. Кілька чоловік забитих — такий результат поліцейської розправи¹⁴. Другим сильним ударом був могутній страйк працівників комунального господарства столиці у тому ж місяці. Спочатку він мав економічний характер, але незабаром переріс у політичний виступ. За визнанням тимчасово повіреного в справах США у Варшаві Г. Уайта, цей страйк був однією з причин відступу польських легіонерів з Києва¹⁵.

Широкого розмаху набрали робітничі заворушення проти мілітаризації підприємств, яка позбавляла права страйкувати і накладала воєнну судову відповідальність за будь-які класові виступи. Так, ще в березні 1920 р. демонстрацію протесту проти мілітаризації провели гірники в районі Катовіц¹⁶. Рішуче боролися за свої права й залізничники Лодзі, очолювані комуністами¹⁷⁻¹⁸.

Самовіддано діяли комуністи серед робітників нафтових промислів. У м. Харклові вони сміливо розклеювали революційні відозви, які закликали бойкотувати війну¹⁹. Досить сильним був страйк гірників Домбровського басейну, проведений в третій декаді червня на знак протесту проти призову в армію і війни з радянськими республіками²⁰.

¹¹ Józef Kowalski. Zarys historii polskiego ruchu robotniczego w latach 1918—1939, zeszyt I, lata 1918—1928, Wydanie drugie, rozszerzone, Warszawa, 1962, стор. 154—155.

¹² Archiwum Muzeum historii ruchu robotniczego imienia Marcina Kasprzaka w Poznaniu, газ. «Tygodnik ludowy», 2 травня 1920 р., стор. 3.

¹³ Там же, стор. 6.

¹⁴ История Польши в трех томах, т. III, М., 1958, стор. 137.

¹⁵ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 85—86.

¹⁶ Archiwum Muzeum historii ruchu rewolucyjnego w Lodzi, sygn. A/262.

¹⁷⁻¹⁸ Там же.

¹⁹ Henryk Dobrowolski. Powiat Jasielski w okresie międzywojennym, «Studia z dziejów Jasła i powiatu Jasielskiego», Kraków, 1964, стор. 419.

²⁰ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 125.

В деяких східних районах країни робітничі маси готувалися до можливого приходу Червоної Армії. Як свідчить польський історик Станіслав Кшикала, в Любліні виник нелегальний революційний комітет, організації якого були також у таких містах, як Грубешув, Замосць, Хелм, Краснистав, Пулави, Краснік і Жулкевка. Крім ревкому, в Любліні в червні 1920 р. діяла в підпіллі воеводська Рада робітничих депутатів як орган диктатури пролетаріату. Народна міліція, що була організована, мусила запобігти евакуації місцевих властей²¹.

Керуючи революційною боротьбою трудящих, Центральний Комітет КРПП не раз звертався до них із спеціальними відозвами. Так, у відозві від 14 червня він закликав робітників і солдатів створювати Ради і брати справу укладення миру з Радянською країною в свої руки. «Піلسудський і сейм принесли Польщі воєнну катастрофу,— говорилося в цьому документі.— Ви, робітники і солдати, дайте їй мир! Піلسудський і сейм не визнають Українського Радянського уряду. Хай організуються Ради робітничих депутатів і простягнуть братерську руку Червоній Армії і запанує мир між Польщею, Україною і Росією»²².

1 серпня 1920 р. ЦК Комуністичної робітничої партії Польщі знову звернувся до робітників, селян і солдатів із закликом допомагати Червоній Армії і посилити боротьбу за створення Польської Республіки Рад²³.

У відповідь на це польські робітники продовжували виступати проти антирадянської війни навіть тоді, коли революційний рух у країні загалом пішов на спад. Як і раніше, робітники нафтових промислів міст Ясло і Кросно Жешовського воеводства висували вимогу покінчити з брудною війною. На 2-тисячному мітингу у вересні місяці нафтовики ухвалили спеціальну резолюцію. В ній підкреслювалося, що польський пролетаріат готовий виступити на захист робітничого класу Країни Рад, подати йому через фронт руку в разі незгоди уряду Польщі укласти мир²⁴.

Ідеї Комуністичної партії, гостра класова боротьба робітників справляли значний революціонізуючий вплив на польське селянство. Його переважна більшість, як свідчать праці сучасних польських дослідників, була проти авантюристичного походу Піلسудського²⁵.

Безземельні й малоземельні селяни, не кажучи вже про сільсько-господарських робітників, з захопленням сприймали чутки про поділ поміщицької землі в Росії, на Україні і в Білорусії. Вони самі хотіли поділити магнатську землю. Характеризуючи настрої селянства, один з керівників селянської так званої Тарнобжезької республіки, що існувала приблизно за півтора року до описуваних подій, ксьондз Євгеніуш Оконь говорив на початку липня 1920 р. у сеймі: «Те, що тягне селян до Росії, до більшовизму,— це власне принада землі...»²⁶. Майже те ж саме і тоді ж заявив у сеймі діяч селянського руху Мацей Ратай: «Люди на селі повсюди говорять: «Ми чекали на землю від своїх, може, її дадуть нам чужі»²⁷.

Найбільш поширеною формою протесту селян, як і робітників, проти ганебної антирадянської війни було ухиляння від військової

²¹ Stanisław Krzykała. Z dziejów KPP na Lubelszczyźnie (1918—1923), Lublin, 1961, стор. 28—29.

²² Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 87.

²³ Там же, стор. 237—239.

²⁴ Henryk Dobrowolski. Назв. праця, стор. 419.

²⁵ Tadeusz Kuźmiński. Wieś w walce o Polskę Ludową, 1918—1920, Warszawa, 1960, стор. 250.

²⁶ Tadeusz Rek. Książd Eugeniusz Okoń, Warszawa, 1962, стор. 216.

²⁷ Цит. за Tadeusz Kuźmiński. Назв. праця, стор. 231.

служби, від призову в армію. Так, у Кросненському повіті на призовні дільниці з'явилися представники лише однієї гміни з 28²⁸. У Замоїському і Томашовському повітах з'явилися не більше 30% призовників, з яких дев'ять десятих просили дати їм відстрочку. У Ланьцувському повіті жоден селянин не виявив бажання вступити в загін кавалерії, що формувався графом Потоцьким, хоча останній і обіцяв добровольцям дати по п'ять моргів землі. Староста Ілжецького повіту на Келеччині просив воєводські власті прислати війська, щоб з його допомогою провести облаву на тих, хто ухилявся від призову. Населення українських сіл у південно-східних районах Польщі масово відмовлялося служити в армії²⁹. І подібних фактів можна навести багато.

Отже, мав рацію начальник II відділу командування військового округу в Любліні, коли зробив такий висновок: «Сільське населення за деякими винятками не бере участі в справі оборони країни. Селяни вважають Польщу «панською»³⁰. Проте слід сказати, що в західних районах країни позиція селянства щодо участі в антирадянській війні була більш поміркованою.

Розглядаючи причини, які сприяли зростанню революційних настроїв на селі, слід мати на увазі, крім земельного голоду, революціонізуючого впливу Країни Рад, наближення Червоної Армії, також агітаційну діяльність радянських військовополонених. Вони, спілкуючись з місцевими селянами, поширювали серед них більшовицькі ідеї. Прагнучи запобігти цьому, познанський воєвода 4 серпня 1920 р. своїм циркулярним листом до повітових старост і магістрату м. Бидгощі звертав увагу останніх на «небажаність та шкідливість» цього явища і повідомляв про те, що він попросив командування військового округу «не використовувати більшовицьких агентів на роботах, при яких вони мають можливість спілкуватися з нашим селянством та робітниками і поширювати свої підривні ідеї...»³¹.

З метою консолідації всіх антирадянських сил й зміцнення влади панівних класів 1 липня була створена Рада оборони держави*. На одному з своїх засідань, 14 липня, вона зобов'язала уряд ухвалити рішення про те, що всі, хто ухиляється від призову і тікає за межі Польщі, назавжди втрачатимуть польське громадянство і право жити в країні не тільки для себе, а й для своїх родин³².

Справедливо сумніваючись у тому, що цей та інші заходи, в тому числі звернення до Антанти за допомогою, вже незабаром дадуть відчутні результати, і намагаючись якомога швидше залучити на свій бік селянство, польський уряд вирішив негайно приступити до здійснення аграрної реформи, закон про яку було прийнято рік тому. 15 липня 1920 р. сейм ухвалив так звані виконавчі правила до закону про земельну реформу. Згідно з ними дещо збільшувалась кількість землі, яка підлягала поділові, а першочергове право на придбання земельних наділів надавалося інвалідам і солдатам польської армії, особливо ветеранам і добровольцям, безземельним та малоземельним

²⁸ Witold Stankiewicz. Konflikty społeczne na wsi polskiej, 1918—1920, Warszawa, 1963, стор. 309.

²⁹ Tadeusz Kuźmiński. Назв. праця, стор. 234—235.

³⁰ Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 153.

³¹ Там же, стор. 260.

* До її складу входили: глава країни, прем'єр-міністр, голова сейму, представники уряду, військового командування й усіх основних буржуазно-поміщицьких та угодовських партій.

³² Protokoły Rady obrony państwa, «Z dziejów stosunków polsko-radzieckich, Studia i materiały», т. I, Warszawa, 1965, стор. 196.

селянам і сільськогосподарським робітникам³³. Але й це не дало бажаних наслідків.

Незадоволення війною та існуючими порядками зростало, правда, в значно меншій мірі, і серед інтелігенції. Під впливом комуністів перебувало чимало студентів Варшавського університету. Серед студентства створювалися політичні організації, які підтримували відозви комуністів, чим були занепокоєні буржуазні партії³⁴.

Вплив комуністів на трудящих і деяку частину інтелігенції викликав серйозну тривогу навіть серед духовенства. Керівництво католицької церкви випустило спеціальне звернення до всього населення, в якому закликала не слухати комуністів, щоб «не потрапити в пекло»³⁵.

Польському урядові допомагало боротися з комуністами й створене буржуазією так зване Товариство забезпечення єдності поляків проти більшовизму. Ще на початку 1920 р. воно скликало у Варшаві свій з'їзд, на якому виголошувались такі, наприклад, доповіді: «Історична місія Польщі як захисника християнської цивілізації і завдання нинішньої війни з більшовиками», «Боротьба польської держави з більшовизмом», «Деградація культури як наслідок більшовизму»³⁶.

Тривога правлячих кіл та їх ідеологічних прислужників була не даремною. Трудящі прислухалися до голосу комуністів, знаходили в їхніх відозвах і листівках правдиву відповідь на болючі питання. Під впливом КРПП посилювалась революційна боротьба, активізувались виступи мас за припинення війни з Радянською країною.

Важливою діяльною діяльністю Комуністичної робітничої партії Польщі була армія. В численних листівках КРПП закликала солдатів не йти воювати за інтереси поміщиків і буржуазії. Так, у листівці від 24 червня 1920 р., зверненій до новобранців, Варшавський комітет Компартії запитував їх: «Чи вже не досить цієї жадливої бойні? Чи не досить цієї братовбивчої війни? *Український і російський робітник та селянин не хотів і не хоче з вами воювати... Чи дозволите ви, щоб вас і дали перетворювали на кривавих катів?*» І тут же відповідав: «*Солдати!.. Геть війну! Геть дальшу бойню! Поверніть свої багнети проти тих, хто посилає вас на смерть, хто бажає, щоб війна тривала без кінця доти, доки буржуазії не вдасться задушити вашими руками українську і російську революцію!*»³⁷

Польські комуністи-агітатори вели в армії також широку роз'яснювальну роботу, про що довідуємось з рапортів генералів і офіцерів³⁸.

Значна кількість комуністичних організацій була в частинах Краківського військового округу, де революційні агітатори, ризикуючи життям, сміливо і самовіддано виступали проти політики війни³⁹. Поширенню комуністичного впливу серед солдатів округу сприяло повернення з фронту в госпіталі Кракова поранених, які привозили з собою більшовицькі листівки. Багато таких листівок розповсюджували у військовому госпіталі № 3 поранені й хворі солдати 12-ї роти 35-го пі-

³³ Witold Stańkiewicz. Назв. праця, стор. 312.

³⁴ Wojewódzkie archiwum państwowe w Poznaniu, z. Rady Narodowej, sygn. 184, арк. 1—5.

³⁵ Там же, sygn. 139, арк. 1—5.

³⁶ Там же, sygn. 184, арк. 1—4.

³⁷ Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 103—104.

³⁸ Див. Ignacy Pawłowski. Polityka i działalność wojskowa KPP. 1918—1928, Warszawa, 1964, стор. 146—147.

³⁹ Там же, стор. 155—156.

хотного полку. При обшуку і вилученні прокламацій солдати, як допс відало командування Краківського військового округу, «проявили велику непокору щодо старших за званням чинів, в результаті чого кілька [солдатів] заарештовано»⁴⁰.

Активно діяли комуністи у військах, розташованих у Любліні та його околицях. У листівці, виданій Люблінською солдатською організацією у серпні 1920 р., зазначалося: «Ми повинні побрататися з солдатами Червоної Армії і разом з ними нести прапор. Солдати по той бік окопів — це не наш ворог..., це не агресор, а брат, який несе прапор боротьби... І ми повинні об'єднатися з ними, побрататися. Ми закликаємо вас: Ставайте в ряди солдатських комуністичних організацій!»⁴¹.

Комуністична група діяла також серед солдатів 1-го танкового полку, розквартированого в Лодзі. У серпні 1920 р. військово-поліцейським органам вдалося виявити і заарештувати її керівника рядового Станіслава Чарковського⁴².

Комуністична робітничка партія Польщі вела активну агітаційну роботу безпосередньо на фронті. При цьому широко використовувалася пропагандистська література, яка видавалася польською мовою в Радянській країні і закидалася у ворожий тил. На Україні виходила газета «Жолнеж польські», спеціально призначена для легіонерів⁴³. Часті звертання у листівках до своїх у недавньому минулому однополчан колишні легіонери, які перейшли на бік Червоної Армії⁴⁴. Авторами багатьох листівок були польські комуністи, що тимчасово перебували в нашій країні⁴⁵.

Значну увагу приділяла КРПП агітації серед призовників з метою зриву надходжень свіжих резервів до рідючих військових частин. Комуністи роз'яснювали звернення партії, які викривали класовий характер польсько-радянської війни, і закликали селян до солідарності з польським робітничим класом. Так, серед резервістів і призовників сіл Добра та Поремба (гміна Рудзенко) вів агітаційну роботу комуніст Кароль Арашкевич, у с. Домброва Яновського повіту — член КРПП Ян Жендзікський, якому вдалось організувати ряд нелегальних зборів. На цих зборах він розповсюджував комуністичну літературу, закликав створювати Ради солдатських депутатів⁴⁶.

В архівах ПНР зберігаються документи, які розповідають про агітаційну діяльність, що її вели Піотр Гаврила і Станіслав Вечорек. На мітингу призовників у м. Краснистав 11 липня 1920 р., що проводився місцевими властями з метою агітації за добровільний вступ до армії, Піотр Гаврила виголосив полум'яну промову. Він закликав молодь не вступати в ряди війська. «Для чого йти до війська і захищати панів,— говорив він,— адже ми тут, у Польщі, раби». Жандарми кинулися, щоб заарештувати оратора, але молодь вчинила опір. Тоді

⁴⁰ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 73—74.

⁴¹ Цит. за кн. Stanisław Krzykała. Назв. праця, стор. 29.

⁴² Ignacy Pawłowski. Назв. праця, стор. 161.

⁴³ П. М. Калениченко. Польські трудящі в боротьбі за зміцнення Радянської влади (1918—1920 рр.), «Український історичний журнал», 1965, № 11, стор. 62.

⁴⁴ Коммунистическая партия Польши в борьбе за независимость своей страны, Материалы и документы, М., 1955, стор. 43—47.

⁴⁵ Р. Ермолаева. Агитационно-пропагандистская деятельность коммунистов-поляков в Советской России в период польско-советской войны (1920). Из истории польского рабочего движения. Сборник статей к 20-летию Польской рабочей партии (1942—1962), М., 1962, стор. 321—323.

⁴⁶ Ignacy Pawłowski. Назв. праця, стор. 160.

було викликано озброєний загін уланів. Лише після цього властям удалося розігнати мітинг і заарештувати Піотра Гаврилу⁴⁷. Станіслав Вечорек з м. Кельце намовляв не йти служити в армію⁴⁸.

В результаті комуністичної агітації та наступу радянських військ у багатьох частинах польської армії настрої солдатів і підофіцерів був зовсім не бойовий. Більше того, в травні 1920 р. деякі частини 9-ї піхотної дивізії браталися з радянськими воїнами⁴⁹. Тоді ж розпропагований 32-й полк 169-ї бригади відмовився наступати, в зв'язку з чим його було відведено в тил. Подібна ж історія трапилася з 35-им полком 57-ї дивізії⁵⁰. В червні в двох полках, розташованих у Лоеві, а через деякий час і в 14-му полку в Варшаві вибухнули солдатські бунти. У військової частині, яка стояла в Модліні, було розкрито військово-революційну організацію⁵¹.

Однією з форм солдатських протестів проти антирадянської війни було дезертирство, яке з кожним днем набирало все більшого розмаху. За визнанням д'Абернона, члена прибулої в Польщу місії від країн Антанти, в липні 1920 р. кількість дезертирів з армії Пілсудського досягала 100 тис. чоловік⁵².

Для властей боротьба з цим явищем ускладнювалася ще й тим, що дезертири користувались загальною підтримкою з боку населення, передусім сільського. Щотижневий рапорт II відділу командування I армії від 20 червня змушений був з цього приводу констатувати: «Якщо дезертир говорить, що втікає з більшовицького полону, населення відмовляє йому в будь-якій допомозі. Якщо ж він скаже, що тікає з фронту, він одержує допомогу натурою і вказівки відносно дальшого шляху»⁵³.

Питання про боротьбу з дезертирством не раз обговорювалося на засіданнях Ради оборони держави⁵⁴. Загрозливе становище в зв'язку з дальшим зростанням числа втікачів примушувало органи Військового міністерства вдаватися до крайніх заходів. Після невдалого призову контингенту 1900—1901 років народження (велика кількість призовників даного віку ухилилася від служби в армії) заступник військового міністра генерал К. Соснковський підписав наказ про проведення по країні масової облави 12 і 15 травня 1920 р.⁵⁵ Коли з'ясувалося, що облава не дала бажаного ефекту, той же Соснковський за вказівкою Ради оборони держави видав 24 липня новий наказ — про введення надзвичайних і воєнно-польових судів з метою ліквідації дезертирства на фронті⁵⁶.

Боячись, як вогню, революційних ідей, польський уряд створив спеціальний міністерський орган для боротьби з розповсюдженням комуністичної літератури⁵⁷. Оскільки серед військовослужбовців і ци-

⁴⁷ Ignacy Pawłowski. Назв. праця, стор. 159.

⁴⁸ Там же, стор. 160.

⁴⁹ История Польши в трех томах, т. III, стор. 137.

⁵⁰ Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 69.

⁵¹ История Польши в трех томах, т. III, стор. 137.

⁵² Ignacy Pawłowski. Назв. праця, стор. 145.

⁵³ Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 102.

⁵⁴ Protokoły Rady obrony państwa, стор. 187, 196, 198, 209; Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 171—172, 218—219.

⁵⁵ Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 28.

⁵⁶ Там же, стор. 194—196.

⁵⁷ Wojewódzkie archiwum państwowe w Krakowie, s. Starostwa grodzkiego Krakowskiego, sygn. 9 a.

вільного населення Краківського воєводства вплив комуністичної агітації був особливо сильний, цей орган у цілком таємному листі керівникам краківської поліції вимагав посилення нагляду і виявлення нелегальних брошур та листівок. У ньому, зокрема, вказувалося, що друкарня у Відні видає польською мовою велику комуністичну літературу, яка переправляється в Польщу через Краків⁵⁸.

У цій справі вживалися заходи і по лінії військових властей. На початку 1920 р. командування Краківського військового округу провело спеціальну нараду в питанні про форми і методи придушення комуністичного руху в армії. Крім того, за розпорядженням командування від кожної частини було виділено по 2 чоловіки для проходження спеціальних курсів антибільшовицької боротьби в Жешові. Випускники курсів були зобов'язані уважно стежити за уланами, за їх настроями і своєчасно повідомляти про найменшу підозру в співчутті комуністам або в революційній діяльності⁵⁹.

Викриваючи загарбницький характер антирадянської війни і мобілізуючи трудящих проти неї, КРПП розкривала зв'язок правлячої кіл Польщі з міжнародним імперіалізмом, поєднувала завдання польських робітників з завданнями пролетаріату головних капіталістичних країн. З самого початку війни Центральний Комітет Комуністичної робітничої партії Польщі роз'яснював трудящим своєї країни, що Пілсудський і Врангель мали спільні інтереси. Як тепер відомо, Врангель за згодою голови Военної Ради Антанти маршала Фоша навіть розробив спеціальний план створення єдиного польсько-врангелівського фронту⁶⁰.

В багатьох зверненнях і відозвах ЦК КРПП, випущених у вигляді листівок або опублікованих на сторінках газети «Червони штандар», роз'яснювалось, що так само як посилення Врангеля означає безумовне зміцнення Пілсудського, так і будь-яке посилення Пілсудського веде до більш активної діяльності Врангеля.

Розуміння цілей, характеру і планів походу Антанти дозволило КРПП правильно поєднувати свої внутрішні інтереси з інтернаціональними. Характерним у цьому відношенні є Звернення її Центрального Комітету від 25 серпня 1920 р. до міжнародного пролетаріату із закликом виступити на підтримку Країни Рад, зривати поставки воєнних вантажів Врангелю і Пілсудському, протестувати проти будь-якого збройного втручання урядів своїх країн у внутрішні справи Радянської держави. Підкреслюючи нерозривний зв'язок завдань революційної Польщі з розгромом ворогів радянського ладу, ЦК КРПП заявляв, що для польського пролетаріату в його боротьбі за визволення не може бути страшнішої поразки, ніж повалення влади трудящих в радянських республіках⁶¹.

В цей же самий час посилюється рух солідарності з російським пролетаріатом робітників Англії, Франції, США, Німеччини, Чехословаччини та інших капіталістичних країн. «В багатьох країнах створювались комітети «Руки геть від Радянської Росії»,— вказується у Тезах Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції».— Масовий рух на підтримку молодого республіки Рад скоював дії міжнародного ка-

⁵⁸ Wojewódzkie archiwum państwowe w Krakowie, s. Starostwa grodzkiego Krakowskiego, sygn. 9 a.

⁵⁹ Ігнасу Равловські. Назв. праця, стор. 155—156.

⁶⁰ Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. III, стор. 390—392.

⁶¹ Там же, стор. 337—338.

піталу»⁶². Цей рух робітничого класу на захист Країни Рад значною мірою допоміг Червоній Армії розгромити останній похід Антанти.

В боротьбі проти війни разом з польськими комуністами виступали ліві елементи в складі угодовської опортуністичної Польської соціалістичної партії (ППС) і селянського (людового) руху, передусім, ППС-опозиція на чолі з Тадеушем Жарським і Адамом Лянди, яка в серпні 1920 р. об'єдналася з КРПП, а також депутат сейму від Польського стронництва людового-лівиці, один з керівників згадуваної Тарнобжезької республіки Томаш Домбаль.

Крім того, приблизно в цей самий час у ППС почали складатися нові опозиційні групи. Одну з них очолив генеральний секретар Центрального виконавчого комітету ППС Єжи Чешейко-Сохацький, а другу, яка діяла в Західній Галичині,— Станіслав Ланьцувський⁶³.

Що ж до ППС в цілому, то вона, точніше її націоналістично настроєні лідери, підтримували антирадянську війну, брали участь у буржуазно-поміщицькому уряді⁶⁴. ЦВК ППС у зверненні до робітників від 8 липня 1920 р. і в своєму центральному друкованому органі — газеті «Напшуд», демагогічно граючи на національних почуттях поляків, брехливо називав Червону Армію ворогом польського народу⁶⁵.

Подібні твердження і дії ППС серйозно перешкоджали польським комуністам згуртовувати і мобілізувати трудящих під прапором боротьби за соціалістичну революцію. Тим-то ЦК КРПП піддавав нищівній критиці зрадницьку роль правих лідерів ППС, роз'яснював, що вони бояться викривати спільного ворога робітників Польщі, Радянської Росії та Радянської України, що ППС закликає пролетарів не до класової боротьби, а до класового миру⁶⁶.

Значну увагу приділяла Комуністична робітничая партія Польщі викриттю антинародного союзу Пiлсудського з ватажком українських буржуазних націоналістів Петлюрою. Як відомо, буквально напередодні походу на Київ вони підписали політичну та військову конвенцію, згідно з якою петлюрівська армія, що силкувалась відновити на Україні буржуазні порядки, одержувала від Пiлсудського військову допомогу і спорядження, а Польща здобувала Східну Галичину, значну частину Волині, кілька повітів Подiлля і мала б практично необмежений вплив у буржуазній васальній українській державі⁶⁷.

Зважаючи на антинародний характер цих угод, КРПП глибоко засуджувала їх. У таких своїх документах, як резолюція першої конференції про найближчі завдання партії, звернення від 14 червня 1920 р. та інших, Комуністична партія викривала контрреволюційну суть петлюрівщини, її зрадництво щодо Радянської України⁶⁸.

Повертаючись до ходу польсько-радянської війни, слід сказати, що до середини серпня бойові дії частин Червоної Армії, яка зуміла відбити наступ ворога, розвивалися досить успішно. Переслідуючи від-

⁶² 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС, К., 1967, стор. 11.

⁶³ Józef Kowalski. Назв. праця, стор. 160.

⁶⁴ З цього приводу див. докладніше Artur Leinwand. Polska partia socjalistyczna wobec wojny polsko-radzieckiej 1919—1920, Warszawa, 1964.

⁶⁵ Газ. «Naprzód», 9 липня 1920 р.

⁶⁶ Газ. «Czerwony sztandar», 23 червня 1920 р.

⁶⁷ Р. Г. Симоненко. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (II половина 1919 — березень 1921 р.), К., 1965, стор. 108; Документи и матеріали по історії советско-польских отношений, т. II, ноябрь 1918 г.— апрель 1920 р., М., 1964, стор. 656—658, 660—663.

⁶⁸ KPP, Uchwały i rezolucje, т. I, стор. 95—96.

ступаючих легіонерів, радянські війська вступили на територію Польщі (район Бялистока), де одразу, 30 липня, було створено Польський тимчасовий революційний комітет⁶⁹.

Саме на цей час — липень і серпень, як справедливо вказують польські історики, припадає найбільший розмах руху на захист Країни Рад у Польщі⁷⁰. Потім він поступово почав спадати, на що серйозно вплинув націоналістичний чад, який охопив значну частину поляків. Націоналістичне піднесення пояснюється, в свою чергу, буржуазною пропагандою, яка облудно, всупереч неодноразовим заявам Радянського уряду, твердила, що, мовляв, Червона Армія, перейшовши кордон, ліквідує щойно відроджену польську державу.

Використовуючи скрутне становище радянських військ, передові загони яких відірвалися від своїх тилів на кілька сотень кілометрів, а також спираючись на різнобічну допомогу капіталістичних країн Заходу, буржуазно-поміщицька Польща зірвала наступ Червоної Армії на Варшаву і перехопила в свої руки ініціативу у воєнних діях. Проте польська армія, ослаблена в попередніх боях на радянському фронті, виявилася неспроможною здобути серйозні стратегічні перемоги.

У вересні 1920 р. радянські війська, підтягнувши свої резерви, готувалися знову завдати пілсудчикам вирішального удару з тим, щоб відбити у них бажання до нових провокацій. Це змусило польський уряд погодитися на перемир'я. Радянська країна добилася перемоги. Війна закінчилася «миром для нас вигіднішим, ніж той, який ми пропонували Польщі в квітні»⁷¹.

Одна з історичних причин поразки армії Пілсудського — те, що стан її тилу виявився вкрай слабким: економічні й людські резерви були майже вичерпані.

Значну роль в ослабленні польського тилу відіграла Комуністична робітничка партія Польщі. Її самовіддана діяльність в 1920 р. мала велике значення також для наступної революційної боротьби. Виховуючи народні маси в дусі пролетарського інтернаціоналізму, партія пробуджувала в них прагнення до здійснення соціалістичної революції. Цієї мети вони досягли після переможного закінчення другої світової війни.

⁶⁹ Про його діяльність див.: П. Калениченко. О деятельности Польской временного революционного комитета. Октябрьская революция и зарубежные славянские народы, М., 1957; Tymczasowy komitet rewolucyjny Polski, Warszawa, 1955.

⁷⁰ Andrzej Ajnenkiel. Od «rządów ludowych» do przewrotu majowego. Zarys dziejów politycznych Polski, 1918—1926, Warszawa, 1964, стор. 112.

⁷¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 437.

Л. О. ЛЕЩЕНКО

ДО ПИТАННЯ ПРО АГРЕСИВНУ ПОЛІТИКУ ІЗРАЇЛЮ

Важливий у стратегічному відношенні і багатий нафтою район Близького Сходу в післявоєнний період став ареною напружених міжнародних подій.

У гострій боротьбі з імперіалізмом та колоніалізмом ряд арабських держав здобув національну незалежність. Внутрішні соціально-економічні зрушення, що відбулися в найпередовіших з них (ОАР, Сірія, Алжир) свідчать про рішучість народів цих країн йти шляхом некапіталістичного розвитку. Реакційні сили намагаються всіляко перешкодити їх поступальному рухові по шляху національного відродження і будівництва нового суспільства. В наступі на арабські держави, що стали на шлях прогресу, міжнародний імперіалізм широко використовує Ізраїль. Протягом останніх двадцяти років тричі спалахував збройний ізраїльсько-арабський конфлікт. У своїх загарбницьких зазіханнях екстремістські правлячі кола Ізраїлю культивують шовіністичні настрої в країні, розпалюють ворожнечу і ненависть до арабів та всіх тих, хто підтримує їх справедливую боротьбу, передусім до Радянського Союзу.

Слід зауважити, що стосунки між єврейським і арабським населенням мають свою давню історію, яка спростовує вигадки імперіалістів про «вічний арабо-іудейський конфлікт». На територію стародавньої Палестини, заселену семітськими племенами, древньоєврейські племена вторглися у середині II тисячоліття до н. е. В 935 до н. е. єдина древньоєврейська рабовласницька держава розпалась на Ізраїльське та Іудейське царства. Проте і вони існували недовго — в 722 р. до н. е. Ізраїль був завойований Ассірією, а Іудея в 586 р. до н. е. — Вавілонією. З цього часу почалося масове вигнання євреїв, яке завершилось після завоювання Палестини римлянами у I ст. до н. е. Євреї змушені були шукати притулку на інших територіях, що входили до складу Римської імперії.

В 636 р. н. е. Палестину завоювали араби. Єрусалим, з яким тісно пов'язане зародження християнства та іудаїзму, став також одним з центрів ісламу. Мусульмани виявились досить толерантними щодо іновірців. Саме завдяки цьому певна кількість євреїв змогла повернутися з вигнання до Палестини протягом VII ст. Арабське та єврейське населення цього краю спільно переживало і навалу хрестоносців, і панування мамлюків. З 1516 р. до кінця першої світової війни Палестиною правили турки-османи, а потім, аж до 1948 р. вона була підмандатною територією Великобританії. Протягом майже 13 століть між арабським та єврейським населенням не помічалося скільки-небудь серйозних чвар.

Арабо-єврейський конфлікт виник після створення держави Ізраїль у 1948 р. головним чином через втручання імперіалістів, яким вигідно було сіяти розбрат між народами, нацьковувати їх один на одного, діючи за добре відомою формулою «поділяй і владарюй». В боротьбі проти національно-визвольного руху народів Близького Сходу імпері-

алісти США та Великобританії зробили ставку на реакційну, націоналістично-релігійну течію — сіонізм*, що виник наприкінці XIX ст.

Родоначальником сіонізму був Теодор Герцль. У виданій 1895 р у Відні брошурі «Єврейська держава», яка стала «біблією сіонізму» Герцль висловив ідеї розв'язання «єврейського питання» шляхом імміграції євреїв на «землю предків» і створення держави за расовою ознакою, де не було б серед «богом обраного єдиного народу» ні соціальної, ні політичної нерівності. Висуваючи лозунг класового миру сіоністи намагалися зробити все, щоб тільки відвернути трудящих від участі в загальній боротьбі пролетарів усіх національностей проти своїх класових гнобителів.

В. І. Ленін гостро критикував сіонізм, вказуючи, що «...сіоністська ідея — зовсім хибна і реакційна по своїй суті»¹. Родоначальники і ідеологи цього напрямку (Теодор Герцль, Макс Нордау, Хаїм Вейцман) неодноразово заявляли про територіальні претензії сіоністів не тільки на всю Палестину, але й на великі навколишні райони. Закликаючи своїх єдиновірців зібратись навколо «святої» гори Сіона до «єврейського національного вогнища», той же Герцль підкреслював, що вони мають прагнути до однієї мети — відновлення «Палестини Давида і Соломона», він не приховував жадібних апетитів сіоністів. «Територія Ізраїлю повинна простягатися від Ніла до Євфрата. Однак спочатку, з метою консолідації, буде необхідний перехідний період...» — писав Герцль. — Як тільки єврейське населення складе дві третини всього населення, можна буде встановити політичне панування євреїв...»²

При потуранні світової реакції в 1897 р. у Базелі (Швейцарія) було створено Всесвітню сіоністську організацію (ВСО). Члени її намагалися всіляко перешкодити розгортанню революційного руху. Вони вороже зустріли перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і вступали в тісний союз з найлютішими ворогами Радянської влади, активно співробітничали з махровими реакціонерами, організаторами масових єврейських погромів. Так, Гессен діяв спільно з монархістами, відкрито виправдував білогвардійські погроми як «відповідь на більшовизацію єврейських трудящих мас»³. Запеклому сіоністу есеру Рутенбергу випало бути серед останніх захисників гинучого буржуазного уряду Росії: в жовтні 1917 р. Керенський призначив його генерал-губернатором Петрограда і начальником охорони Тимчасового уряду в Зимовому палаці⁴. Інший сіоністський верховод Д. Пасманік заявляв, що «більшовизм являє собою величезну небезпеку для всього російського єврейства. Більшовизм як система веде до повного зруйнування економічного добробуту євреїв...» Згодом цей сіоніст-білогвардієць став міністром в «уряді» барона Врангеля, а після розгрому останнього втік за кордон і в Парижі брав активну участь у розробці планів нових дій контрреволюції проти Радянської влади. Вештались такі політики і при денікінському «уряді».

На Україні сіоністи підтримували абсолютно всі реакційні режими, що насаджувались внутрішньою контрреволюцією та іноземними імперіалістами. Так, ватажки партії «Паолой Ціон» Ревуцький і Гольдман

* Походить від назви «святого» пагорба Сіон в Єрусалимі, де, згідно з біблейською легендою, була резиденція іудейського царя Давида і храм бога Яхве.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 7, стор. 76

² А. В. Кайалі. «Имперские» замыслы Тель-Авива, журн. «За рубежом», 1967. № 34, стор. 12.

³ Газ. «Радянська Україна», 1 серпня 1967 р.

⁴ А. Леонидов. За кулісами ізраїльської політики. М., 1959. стор. 13.

були причинниками контрреволюційної Центральної ради та «уряду» гетьмана Скоропадського. Один з лідерів партії «Альгаме сіоністи» В. Жаботинський, який пізніше заснував у Ізраїлі проамериканську фашистську партію «Херут», в роки громадянської війни на Україні досяг угоди з катом українського народу і організатором погромів єврейської бідноти Петлюрою про спільну боротьбу проти Радянської України. Прагнучи вислужитись перед своїм покровителем, Жаботинський створив навіть окремі єврейські військові легіони «Бріт Гахаяп» («Союз війська»), які розбіглися після перших же ударів червоних військ. У травні 1926 р., коли в Парижі було убито Петлюру, В. Жаботинський гірко оплакував загибель свого друга.

У зв'язку із бурхливим зростанням під впливом Великого Жовтня національно-визвольної боротьби народів Близького Сходу міжнародна реакція відчула потребу в створенні такої залежної єврейської держави в Палестині, яка була б сторожовим псом інтересів імперіалістичних хижаків у цьому районі. Ще задовго до утворення держави Ізраїль один з провідних сіоністських діячів Макс Нордау запевняв імперіалістичні кола Заходу: «Ми знаємо, що ви чекаєте від нас, щоб ми охороняли Суецький канал. Ми повинні охороняти ваш шлях в Індію через Близький Схід. Ми готові виконати таке важке завдання, однак треба, щоб ви дозволили нам стати силою, для того, щоб ми змогли виконати свій обов'язок»⁵⁻⁷.

Збіг інтересів насамперед англійського імперіалізму та сіоністів призвів до появи на світ 2 листопада 1917 р. декларації міністра закордонних справ Великобританії лорда Бальфура, в якій Форін Оффіс обіцяв сприяти створенню єврейського «національного вогнища» в Палестині. Вивчити питання про кордони майбутньої ізраїльської держави було доручено спеціальній консультативній комісії, до якої ввійшов і ряд сіоністських представників⁸. Позиція сіоністів знайшла відображення в представлених британському урядові 6 листопада 1918 р. рекомендаціях комісії, в яких передбачалось провести кордон Палестини на півночі по річці Літані до Баніяса, а потім безпосередньо до Дамаска. На сході рубежем мала стати хіджазька залізниця, а на півдні запропонований кордон охоплював значну частину Сінайського півострова і проходив поблизу Ель-Аріша та Акабської затоки⁹. Отже, сіоністи, ще не одержавши під свій контроль «землю обітовану», готували ґрунт для експансії за рахунок арабських територій і планували виселити місцеве населення. У здійсненні своїх далекосяжних задумів вони спілкувалися навіть з найчорнішими силами реакції і фашизму.

У грошах не відчувалось нестачі — мільярдери США, фінансові тузи Великобританії, Франції та інших імперіалістичних держав виділяли практично необмежені суми з своїх надприбутків на сіоністську діяльність. У 1929 р. після реорганізації виконавчого комітету Всесвітньої сіоністської організації і злиття його з групою промислових та фінансових магнатів західних держав — Ротшільдів, Уорбергів, Рокфеллерів та інших, ВСО стала відкритим агентом міжнародного капіталу і надалі продовжувала існувати й діяти на його утриманні.

Після другої світової війни під тиском бурхливої хвилі національно-визвольної боротьби народів Близького Сходу питання про дальшу долю Палестини було поставлено на розгляд Генеральної Асамблеї

⁵⁻⁷ Газ. «Радянська Україна», 1 серпня 1967 р.

⁸ E. Dugdale. The Balfour Declaration, Origins and Background, London, 1943.

⁹ А. В. Кайалн. Назв. стаття, стор. 13.

ООН. В результаті тривалих і гострих дискусій в кінці листопада 1947 р. ООН прийняла рішення про створення на території Палестини двох незалежних держав: арабської — площею 11,1 тис. кв. км і єврейської — площею 14 тис. кв. км. Передбачалось також інтернаціоналізувати і поставити під спеціальний режим місто Єрусалим — колиску трьох світових релігій¹⁰. Навіть на території, що мала за рішенням ООН належати євреям, араби становили 45% населення. Але сіоністи виступали проти створення окремої арабської держави і вимагали для себе всієї Палестини.

14 травня 1948 р. Великобританія відмовилась від мандату на Палестину. Того ж дня в Тель-Авіві було проголошено створення держави Ізраїль. Окремі збройні сутички між арабами і євреями переросли у війну між Ізраїлем та арабськими країнами. По суті ця війна була спровокована іноземними імперіалістами, що намагалися втрутитися у внутрішні справи цих країн і тим самим зберегти своє панування на Близькому Сході.

В ході воєнних дій 1948—1949 рр. ізраїльські війська окупували значну частину (6,7 тис. кв. км) палестинської території, на яку мала поширити свою владу арабська держава. За укладеним навесні 1949 р. перемир'ям, неокупована Ізраїлем арабська частина Палестини відійшла до Йорданії, а місто Єрусалим було поділено на дві половини: в західній утвердився Ізраїль, у східній — Йорданія, район Гази перейшов до Єгипту.

На нових загарбаних територіях, та й у власне Ізраїлі, сіоністи вдалися до політики справжнього геноциду щодо місцевого арабського населення, до його масової насильної депортації. В результаті близько мільйона арабів змушені були покинути свої домівки і землі та шукати притулку в сусідніх арабських країнах. Так виникла проблема палестинських біженців, що стала одним з найсерйозніших чинників загострення стосунків між Ізраїлем та арабським світом.

Генеральна Асамблея ООН в грудні 1948 р. прийняла спеціальну резолюцію, в якій недвозначно вказала на право палестинських біженців повернутися на батьківщину і зобов'язала Ізраїль надати їм можливість добровільної репатріації та виплатити компенсацію за майно, залишене тими біженцями, які не бажатимуть повернутися до Палестини¹¹. Оскільки ізраїльські власті ігнорували це рішення, ООН змушена була робити борги, щоб виділити значні кошти на допомогу палестинським біженцям. Як зазначав нинішній генеральний секретар ООН У Тан, число арабів, що одержували таку допомогу, зросло з 1950 р. і до початку червня 1967 р. з 950 тис. до 1,3 млн. чоловік і на них було витрачено за цей час понад 580 млн. доларів¹².

Радянський Союз, який у свій час голосував в ООН за створення Ізраїлю, вважав і вважає, що ця держава має право на існування, але ізраїльські власті повинні насамперед сприяти у співдружності з арабськими країнами справедливому розв'язанню проблеми палестинських біженців, а також дотримуватися принципів мирного співжиття з сусідніми державами. Використання Ізраїлю сіонізмом та імперіалістичними колами як знаряддя для придушення національно-визвольного руху народів Близького Сходу зустрічало і надалі зустрічатиме рішучу протидію з боку СРСР. Вірність цьому принципу Радянський Союз не раз

¹⁰ К. Иванов, З. Шейнпс. Государство Израиль, его положение и политика, М., 1959, стор. 27—28.

¹¹ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 194 (III) от 11 декабря 1948 г., параграф II.

¹² Газ. «New York Times», 20 серпня 1967 р.

демонстрував на ділі. Послідовна позиція СРСР, його підтримка арабських країн у їх боротьбі за визволення з-під гніту імперіалізму та колоніалізму знайшли яскравий прояв у 1956 р.

У липні 1956 р. після націоналізації «Міжнародної компанії морського Суецького каналу» імперіалісти західних держав почали воєнні дії проти Єгипту. Роль детонатора війни на Близькому Сході узяли на себе екстремістські кола Ізраїлю. Орган ізраїльських фашистів газета «Херут» прямо писала 29 липня 1956 р., звертаючись до західних держав: «Дайте нам зброю і ми зробимо справу»¹³.

Змова імперіалістів Заходу з ізраїльськими мілітаристами призвела до того, що в ніч з 29 на 30 жовтня ізраїльські війська вторглися на територію Єгипту і почали просуватись через Сінайський півострів у напрямку до Суецького каналу. 30 жовтня Єгипту було пред'явлено англо-французький ультиматум з вимогою надати військам інтервентів можливості зайняти ключові позиції на єгипетській території — в Суєці, Порт-Саїді та Ісмаїлії. Офіціальним мотивом агресії ізраїльської воєлччини було запобігти вторгненню єгипетських військ. Проте навіть буржуазні коментатори, які всіляко виправдують англо-франко-ізраїльську інтервенцію проти Єгипту, спростовують цей привід як безпідставний: «Сумнівно, щоб насправді Абдель Насер мав серйозний намір напасти на Ізраїль»¹⁴, — пише відомий буржуазний англійський дослідник близько-східних проблем Джон Марлоу. Агресія проти Єгипту викликала рішучий протест з боку СРСР, інших соціалістичних країн і прогресивної світової громадськості. Терміново скликана надзвичайна сесія Генеральної Асамблеї ООН засудила агресорів та поставила вимогу припинити воєнні дії з обох сторін¹⁵.

Оскільки інтервенти не виконували рішення міжнародної організації, уряд СРСР надіслав їм суворе попередження. «Ми, — вказувалось в посланні Голови Ради Міністрів СРСР до прем'єр-міністра Великобританії від 5 листопада 1956 р., — сповнені рішучості застосуванням сили завдати агресорам нищівного удару і відновити мир на Сході»¹⁶. У посланні Радянського уряду до прем'єр-міністра Ізраїлю Бен-Гуріона підкреслювалось, що правлячі кола цієї країни «злочинно і безвідповідально грають долею миру, долею свого народу». Вони сіють «таку ненависть до держави Ізраїль серед народів Сходу, яка не може не позначитись на майбутньому Ізраїлю і яка поставить під сумнів саме існування Ізраїлю як держави»¹⁷.

Мужній опір єгипетського народу, особливо героїчна оборона Порт-Саїда, рішуча підтримка з боку Союзу РСР та інших держав примусили інтервентів відступити. Проте Ізраїль, за спиною якого стояли монополісти США, ще тривалий час не бажав евакуювати свої армійські частини з району Гази та Шарм аш-Шейха, хоч Генеральна Асамблея ООН 6 разів приймала резолюції щодо виводу військ агресора. І все ж під тиском миролюбних сил їм довелося 6—8 березня 1957 р. повністю залишити окуповані єгипетські території. В районі Гази та Шарм аш-Шейха розташувались спостерігачі й війська ООН. Однак імперіалістичні кола і надалі намагалися підтримати напруженість у районі Су-

¹³ Суецкий вопрос и империалистическая агрессия против Египта, М., 1957, стор. 91.

¹⁴ John Morlowe. Arab Nationalism and British Imperialism. A Study in Power Politics, London, 1961, стор. 136.

¹⁵ Суецкий канал, Сб. документов, М., 1957, стор. 164.

¹⁶ СССР и арабские страны. 1917—1960. Документы и материалы, М., 1961, стор. 259.

¹⁷ Там же, стор. 261.

ецького каналу. Нерозв'язані питання про кордони, про долю палестинських біженців, а найголовніше — про роль держави Ізраїль на Близькому Сході перешкоджали нормалізації ізраїльсько-арабських відносин.

Сіоністська доктрина абсолютно відкидає принцип справедливого і мирного розв'язання спірних питань між Ізраїлем та арабським світом. Посилання на біблію використовуються для виправдання агресії. Разом з тим міжнародна сіоністська корпорація намагається отруїти свідомість трудящих євреїв націоналізмом та шовінізмом, посилено закликаючи їх повернутися з «діаспори» («розсіяння») на «землю предків». Імміграція в Ізраїль проводиться тільки за расовою ознакою. Особливий наголос робиться на доказі «безкласовості» єврейського суспільства. Всі ці стандартні методи буржуазної пропаганди по одурманюванню мас, по відверненню їх від класової боротьби добре відомі і вже давно розбиті марксистсько-ленінською наукою. Як і в кожній капіталістичній країні, в Ізраїлі є панівна верхівка багатіїв-експлуататорів — капіталісти, великі землевласники — і маса експлуатованих — робітники, селяни. Надзвичайно високого рівня досягло безробіття. Так, за даними ізраїльського міністра праці І. Аллона, кількість безробітних у середині 1966 р. становила 51 тис. чоловік, а до початку 1967 р. — близько 70 тис., тобто більше 10% усіх працюючих (650 тис. чоловік)¹⁸. Тому Ізраїль не позбавлений і класових суперечностей, і класової боротьби.

В економічному плані тільки колосальна допомога з-за кордону відвертає економічний крах Ізраїлю, дозволяє витратити величезні кошти на зовнішні авантюри (з 1952 р. по 1967 р. воєнні видатки цієї країни зросли в 14 разів). З 1950 р. іноземна допомога та західнонімецькі репарації сягають щорічно за 400 млн. доларів.

В Ізраїлі серед різних груп євреїв не існує національної рівності. Іммігранти з Європи користуються привілеями. Оскільки в основному вони сповідують сіонізм, під їх контролем перебувають усі політичні партії, профспілкові організації, кібуци — кооперативні сільськогосподарські поселення. Вихідці з азіатських і африканських країн розцінюються як «другосортні євреї», «неповноцінні», «чорні», саме вони в більшості своїй зазнають дискримінації в різних сферах життя. Можливо, якраз тому поряд з масовою імміграцією понад 250 тис. євреїв не знайшли тут свого щастя і назавжди покинули «землю предків»¹⁹.

У країні панує засилля клерикалів, церква не відокремлена від держави і має серйозний вплив як на зовнішню, так і на внутрішню її політику. Жупел арабської загрози був широко використаний лідерами Тель-Авіва для маскування підготовки до дальшої агресії, для штучного підтримування атмосфери воєнного психозу в «обложеної фортеці». Найголовнішим, що позначається на всіх сферах життя Ізраїлю, є повсюдна милітаризація. Це єдина країна в світі, де існує обов'язкова військова повинність для неодружених жінок віком від 18 до 35 років. Озброївши до зубів свою армію з допомогою США, Великобританії та ФРН, ізраїльські лідери однією рукою підписували декларації про свою миролюбність, а іншою — плани нової агресії проти арабських держав.

Навесні 1967 р. ізраїльські «ультра» неодноразово влаштовували збройні провокації на кордоні з Сирією. Уряду ОАР стало відомо про детально розроблений план вторгнення в Сирію. Зриваючи задум імперіалістів та їх зброєносців, що намагалися розправитися з арабськими державами, уряд ОАР заявив, що він виконає свої союзницькі зобов'я-

¹⁸ Dwight J. Simpson. Israel: The Unrelenting Battle. Журн. «Current History», лютий 1967 р., т. 52, № 306, стор. 80—81.

¹⁹ За 20 років, з 1948 по 1967 р., населення Ізраїлю зросло з 608 тис. до 2,5 млн. чоловік (журн. «За рубезжом», 1967, № 34, стор. 15).

зання про взаємну допомогу. На прохання властей ОАР війська ООН в кінці травня були виведені з районів Гази та Шарм аш-Шейха, їх місце зайняли єгиптяни. В цей час у Тель-Авіві вже не гальмували залупшену машину агресії.

Вранці 5 червня 1967 р. збройні сили Ізраїлю напали на ОАР, Йорданію і Сірію. Приводом для початку цих загарбницьких дій було те, що власті ОАР заборонили ізраїльським суднам перевозити стратегічні матеріали через Тіранську протоку в затоці Акаба. Тельавівські верховоди скористалися також невитриманими заявами окремих арабських лідерів (зокрема Ахмеда Шукейрі, голови організації «Національне визволення», що бореться за відновлення арабської Палестини), які в розпалі полеміки в пропагандистських цілях закликали «зіпхнути в море» Ізраїль, готуватися до «священної війни». Посилаючись на подібні заяви, сіоністи силкувалися зобразити свій напад «вимушеним», викликаним нібито «боротьбою за існування».

Хід воєнних дій показав, що арабські держави не готували агресію проти Ізраїлю, вони виявились невідготовленими навіть до захисту своєї території. Протягом 6 днів ізраїльська армія, скориставшись несподіваністю нападу, підірвала воєнний потенціал жертв агресії і окупувала частину території Сирії, Західну Йорданію та весь Сінайський півострів у ОАР. Загарбники досягли східного берега Суецького каналу. Лише суворе попередження Радянського Союзу та інших країн соціалістичної співдружності примусило Ізраїль виконати рішення Ради Безпеки ООН про припинення вогню. Сіоністам та їх хазяям не вдалося повалити прогресивні режими в ОАР, Сирії та Алжирі, припинити рух арабських народів по шляху поступу.

Хоч під час останньої ізраїльської авантюри імперіалісти США, Англії і ФРН намагались прикритися тогою нейтралітету, цілком очевидно, що без концентрованої воєнної, економічної та дипломатичної підтримки ззовні Тель-Авів не наважився б на агресивну війну. Якраз навесні 1967 р. США поставили Ізраїлю додатково 400 нових танків і близько 250 літаків. У цей же період сюди прибуло близько 1 тис. американських «добровольців» — військових льотчиків, штурманів, які раніше служили в американських частинах в Європі або США²⁰. В глибокій таємниці з Бонна в Тель-Авів широким потоком йшло інше озброєння — підводні човни, зенітна артилерія, вертольоти. Західнонімецька газета «Білд цайтунг» похвалялася 10 червня 1967 р.: «Зброя, що забезпечила воєнну перемогу Ізраїлю, була поставлена Федеративною Республікою Німеччини»²¹.

Незадовго до початку агресії, відповідаючи на запитання кореспондента американського журналу «Юнайтед Стейтс ньюс енд Уорлд ріпорт», чи очікує Ізраїль допомоги з боку західних держав, Леві Ешкол прямо заявив: «Я, зрозуміло, розраховую на таку допомогу, особливо якщо взяти до уваги всі ті урочисті обіцянки, які були дані Ізраїлю. Ми одержуємо ці обіцянки, коли просимо зброї у Сполучених Штатів...»²². Не останню роль у воєнному успіху загарбників відіграли шпигунські дані ЦРУ про збройні сили арабських держав та їх розташування, передані Ізраїлю і широко використані ним.

Імперіалістичні кола США і Великобританії зробили неоціниму послугу Ізраїлю на надзвичайній сесії Генеральної Асамблеї ООН, скликаній терміново влітку 1967 р. за пропозицією СРСР. Під тиском

²⁰ Журн. «Международная жизнь», 1967, № 8, стор. 40—41.

²¹ Журн. «За рубежом», 1967, № 30, стор. 14.

²² Журн. «Мировая экономика и международные отношения», 1967, № 8, стор. 22.

імперіалістичних держав значна частина делегацій утрималася від голосування за резолюцію про засудження Ізраїлю як агресора, про компенсацію шкоди, завданої ним арабським країнам, і повернення ізраїльських військ на лінію розмежування, що існувала до 5 червня 1967 р. Однак сесія, важливість якої підкреслювалась тим, що 15 делегацій очолювали глави держав чи урядів, а 38 — міністри закордонних справ, публічно викрила призвідників і натхненників ізраїльської агресії, продемонструвала, що більшість членів ООН засуджує цей ганебний акт загарбання чужих земель. Надзвичайна сесія Генеральної Асамблеї ООН також звернулася 14 липня 1967 р. до Ізраїлю з майже одногасійною рекомендацією скасувати вже здійснені заходи і надалі утриматись від будь-яких дій, що могли б змінити статус Єрусалима²³.

Прявліть сіоністські кола в Тель-Авіві ігнорували вимогу ООН та світової громадськості — арабську частину Єрусалима було анексовано, загарбники не проявляють щонайменшого наміру звільнити окуповані території, які за площею в 4 рази більші ніж власне Ізраїль. У відповідь на рішення Хартумської наради глав держав і урядів арабських країн прем'єр-міністр Ізраїлю заявляв, що кращого природного кордону між Ізраїлем та ОАР, ніж Суецький канал, не знайти²⁴. Йому вторять інші прибічники курсу «йти напролом». Міністр оборони Моше Даян ще відвертіше розкрив плани сіоністської воячини. «Уряд вирішив залишитись на окупованих територіях доти, поки не буде укладено миру, — заявив цей палій війни. — Ми повинні вести переговори з арабськими країнами, виходячи з реальності кордонів 1967 р. Історичний обов'язок для нас, євреїв, полягає в тому, щоб встановити для Ізраїлю постійні кордони... Нам потрібна країна, в якій народились наші предки»²⁵. Запеклий реакціонер і сіоніст 81-річний Бен-Гуріон — перший прем'єр-міністр Ізраїлю — наполягав на «абсолютній і життєвій необхідності» збільшити імміграцію, щоб заселити євреями всю «землю предків»²⁶.

Провідні діячі націоналістичної, профашистської партії «Херут», зокрема її лідер, міністр без портфеля Монахем Бегін, вихованець та ідейний нащадок вищезгаданого сіоніста Жаботинського, закликають відкинути маскування і негайно анексувати всі загарбані арабські території. Те, що Ізраїль вперто чіпляється за окуповані землі, є результатом дій міжнародного імперіалізму. В ході червневої агресії 1967 р. сіоністи захопили на Сінайському півострові в Абу-Суейра 10 нафтопромислів. Тут добувалось 5 млн. т нафти на рік, що становило $\frac{2}{3}$ усього видобутку ОАР. Тепер окупанти присвоїли собі чужу власність, відновили видобуток і експорт нафти, наживаючись на грабежі природних багатств ОАР²⁷.

Важливе стратегічне значення Близького Сходу і багатющі нафтові родовища (країни Близького і Середнього Сходу дають $\frac{3}{4}$ світового видобутку цієї сировини — 480 млн. т у 1966 р.²⁸), на яких нафтові корпорації, насамперед американські, одержують величезні надприбутки *, е

²³ Газ. «Известия», 17 серпня 1967 р.

²⁴ Газ. «Известия», 26 вересня 1967 р. Недарма найзападовіші ізраїльські вояки, вирвавшись на лівий берег Суецького каналу, виставили вздовж нього заздалегідь приготовлені величезні щити з написом: «Територія Ізраїлю».

²⁵ Газ. «New York Times», 11 серпня 1967 р.; газ. «Известия», 12 серпня 1967 р.

²⁶ Там же.

²⁷ Газ. «Правда», 9 вересня 1967 р.

²⁸ Журн. «Международная жизнь», 1967, № 7, стор. 10.

* Підраховано, що 1 барель (159 літрів) нафти коштує американським та англійським компаніям в арабських портах лише 5 центів, а після перевезення її в Європу і переробки ціна одного бареля для споживача становить близько 11 доларів. Загалом же нафтові фірми США вклали в арабські країни майже 3 мільярди доларів, а їх прибуток від видобутку нафти в них становив минулого року понад мільярд (газ. «Правда», 14 серпня 1967 р.; журн. «За рубежом», 1967, № 42, стор. 14).

причиною особливої заінтересованості імперіалістів у цьому районі. Зокрема до нафтопромислів Абу-Сувейра звернуті жадібні погляди «Стандард ойл компанії оф Індіана», «Філіпс петролеум компанії» та інших корпорацій США. Чи не тому 436 з 438 американських конгресменів, опитаних агентством Ассошіейтед пресс, висловились проти відведення ізраїльських військ? ²⁹

Серйозним наслідком ізраїльського нападу на арабські країни є поява нових сотень тисяч біженців, що були вигнані сіоністами під страхом смерті або самі залишили свої оселі, рятуючись від терору окупантів. За даними ООН, їх кількість зросла ще на 323 тис. ³⁰.

Уся світова реакція з неприхованою радістю зустріла «бліцкриг» генерала Даяна. В цьому хорі особливо виділяються голоси сіоністських та інших кіл монополістичної буржуазії. Брудний бізнес на агресії потребує нових капіталовкладень. З цією метою в середині серпня 1967 р. до Єрусалима злетілось 60 єврейських мільйонерів та економічних спеціалістів *. Протягом двох днів за закритими дверима сіоністи-банкіри Уолл-стріта і Сіті — справжні хазяї ізраїльської економіки і фінансів обговорювали з найвищими представниками уряду Ізраїлю плани збільшення капіталовкладень у цій країні та ефективного використання воєнної здобичі. «Рада мільйонерів» вирішила створити постійний секретаріат і регіональні комітети в США, Латинській Америці і Західній Європі по підготовці на квітень 1968 р. широкої економічної наради в Єрусалимі за участю 500 представників ³¹.

У багатьох західних країнах сіоністи розгорнули активну діяльність по збору «пожертвувань» на продовження агресії. Мільйони доларів потекли в Тель-Авів з США, фунти стерлінгів з Британських островів. Незважаючи на рішучі протести сотень французьких євреїв, які не вважають себе приналежними до «обраної нації» і відмовляються фінансувати розбійницькі акції агресорів, сіоністам вдалося зібрати у Франції і передати Ізраїлю понад 42 млн. марок ³². Допомогу Ізраїлю шлють і західнонімецькі реваншисти, які вбачають в його діях гідний наслідкування зразок «возз'єднання Німеччини» (під цим вони розуміють поглинення НДР) шляхом «блискавичного превентивного удару» ³³. Надзвичайно тісні стосунки встановили ізраїльські сіоністи з расистами Південно-Африканської Республіки. Як тільки спалахнула воєнна пожежа на Близькому Сході, власті ПАР направили до Ізраїлю один з найбільших загонів добровольців у складі 860 чоловік, а також виділили 30 млн. доларів допомоги ³⁴.

Характерно, що навіть відверті антисеміти, українські буржуазні націоналісти раптом пройнялися палкою любов'ю до сіоністів. Їх ідейна платформа виявилась ідентичною з програмою єврейської реакції — це антирадянщина і антикомунізм. Особливо прагнуть вислужитися перед імперіалістичними колами Заходу організації т. зв. «Державного Центру Української Національної Ради в еміграції». 4 червня 1967 р. їх

²⁹ Журн. «Международная жизнь», 1967, № 8, стор. 45.

³⁰ Газ. «New York Times», 20 серпня 1967 р.

* Серед них були саме ті, хто вклав зброю в руки ізраїльської армії — 38 фінансових і промислових магнатів США (у тому числі Абрахам Файнберг, головний управляючий «Американ Банк енд траст компанії оф Нью-Йорк», Макс Фішер, «нафтовий король» з Детройта та ін.), представник династії Ротшільдів з Франції, торгові тузи з Англії (лорд Зіф, глава фірми «Макс енд Спенсерс», та Хаман Моррісон, власник фірми «Грейт юніверсал сторс»). Газ. «New York Times», 10 серпня 1967 р.; газ. «Известия», 10 серпня 1967 р.

³¹ Газ. «Известия», 13 серпня 1967 р.

³² Журн. «За рубежом», 1967, № 36, стор. 8; № 37, стор. 7.

³³ Журн. «За рубежом», 1967, № 33, стор. 6.

³⁴ Газ. «Известия», 30 серпня 1967 р.

ватажки надіслали листа до прем'єр-міністра Ізраїлю Леві Ешкола «з висловами симпатії для народу Ізраїлю». Українські буржуазні націоналісти повністю виправдують розбійницькі дії правлячих кіл цієї держави як «законний акт». Разом з тим вони намагаються знайти тісніші контакти з сіоністами для спільної антирадянської боротьби. «Ми можемо одверто признавати рацію Ізраїлеві,— нахабно заявляє брудний націоналістичний листок «Українське слово»,— знаючи, що це сприятиме знайденню спільної мови між нами й українським жидівством».

Для підтримки сіоністських агресорів у Мюнхені створено спеціальний «комітет для допомоги Ізраїлеві» по збору матеріальних коштів на користь загарбників. Там же в Мюнхені діє організований німецько-ізраїльським товариством аукціон мистецьких творів, прибуток з продажу яких призначено переправляти в Тель-Авів.

Прогресивна світова громадськість засудила імперіалістичний розбій на Близькому Сході і всіляко сприяє мобілізації сил арабських народів для ліквідації наслідків ізраїльської агресії. Така політика відповідає не тільки інтересам загального миру, але й національним інтересам ізраїльського народу. Трудящі Радянської України на масових мітингах і зборах, що хвилею прокотилися по республіці, одностайно з усім радянським народом затаврували ганьбою сіоністських агресорів і беззастережно підтримали політику уряду СРСР.

Оскільки сила арабських країн полягає в єдності їх дій, імперіалісти намагаються посварити арабів, ізолювати їх від щирих друзів, посіяти недовір'я до політики СРСР та інших соціалістичних держав. Великою підмогою ворогам миру в цьому плані стала злісна антирадянська кампанія групи Мао Цзе-дуна. Гідною відповіддю наклепникам був рішучий виступ Радянського Союзу за негайне припинення агресивних дій Ізраїлю на Близькому Сході, всебічна й широка матеріальна, дипломатична та воєнна допомога Країни Рад жертвам агресії. Всупереч сподіванням імперіалістів радянсько-арабська дружба витримала випробування, вона дедалі міцніє. Одним з свідчень цього став обмін візитами провідних державних діячів СРСР та арабських країн. Зокрема Москву відвідали в 1967 р. глава держави Сирії Н. Атасі, голова Революційної ради і ради міністрів Алжіра Х. Бумедьєн, президент Іраку А. Р. Ареф, міністр закордонних справ ОАР М. Ріад, король Йорданії Хусейн. Зробив візити в ОАР, Сирію та Ірак голова Президії Верховної Ради СРСР М. В. Підгорний. Справедливу боротьбу арабських країн підтримала могутня співдружність соціалістичних держав. На двох нарадах у Москві та Будапешті влітку 1967 р. керівники братніх партій і урядів соціалістичних країн схвалили рішення про згуртування міжнародних прогресивних сил для боротьби за ліквідацію наслідків ізраїльської агресії.

Незважаючи на підтримку з боку світової реакції, загарбники опинилися в становищі морально-політичної ізоляції. Народи світу таврують Ізраїль як агресора, більшість держав — членів ООН засуджує його експансію. Навіть уряди деяких провідних капіталістичних країн не схвалюють екстремізму Тель-Авіва. На засіданні Ради Міністрів Франції 21 червня 1967 р. президент де Голль заявив: «Франція висловила проти війни на Сході. Звичайно, вона вважає справедливим, щоб кожна держава, зокрема держава Ізраїль, могла існувати... Але вона засуджує початок воєнних дій Ізраїлем... Франція не вважає остаточною ніяку зміну, викликану воєнними діями»³⁵.

³⁵ Журн. «Международная жизнь», 1967. № 8, стор. 47.

Сподівання імперіалістів та їх зброєносців на падіння прогресивних режимів в ОАР, Сирії та Алжирі не збулися. Дедалі збільшується роль народних мас цих країн у захисті й зміцненні своєї незалежності. Після нападу Ізраїлю навіть лідери держав прозахідної орієнтації, таких, як Саудівська Аравія, Йорданія та деякі інші, під тиском народних мас займають більш послідовну позицію щодо зміцнення арабської солідарності. Нарада глав урядів арабських країн наприкінці серпня 1967 р. у Хартумі прийняла рішення, які показують, що араби поступово долають розбіжності в поглядах і досягають єдності дій в організації відсічі агресору.

Тимчасовий воєнний успіх не зробив становище Ізраїлю стійким. Загострюються внутрішні суперечності в ізраїльському суспільстві. Економіка його зіткнулася з серйозними труднощами, що є наслідком воєнних акцій, наростає рух опору на окупованих арабських землях. Тому реакція всередині країни прагне консолідувати свої сили. Прийнято рішення про об'єднання буржуазно-націоналістичних партій МАПАЙ (лідер Леві Ешкол), РАФІ (провідні діячі Бен-Гуріон, М. Даян, Голда Меїр) та Ахдут Гаавода на чолі з Ілал Аллоном³⁶. Проте це не вносить певності в завтрашньому дні.

В чаді мілітаризму шовіністичні сіоністські настрої охопили значні верстви населення Ізраїлю. Але дедалі частіше звучать і тверезі голоси людей, невдоволених і стурбованих авантюристичним курсом лідерів Тель-Авіва. Прогресивні сили країни поки що неорганізовано підіймають свій голос проти агресивних планів правлячої верхівки. Найбільш послідовної лінії дотримуються комуністи. Незважаючи на цькування з боку сіоністів, масові арешти і судові переслідування, Компартія Ізраїлю проводить в життя ленінські принципи інтернаціоналізму. На цьому шляху їй доводиться долати і ряд внутрішніх труднощів, бо навіть частина комуністів (невелика група Сне-Мікуніса) не змогла встояти перед натиском сіоністських ідей. Справжні інтернаціоналісти-комуністи на чолі з секретарем політбюро ЦК Компартії Ізраїлю М. Вільнером на XVI пленумі ЦК (літо 1967 р.) заявили в прийнятому рішенні, що війна, почата ізраїльським урядом, завдала великої шкоди національним інтересам держави та її міжнародному статусу. Комуністи рішуче виступили за вивід ізраїльської армії за лінію перемир'я, припинення агресії і встановлення миру³⁷.

Криза на Близькому Сході ще не минула, ізраїльська вояччина не бажає поступатися загарбаним, влаштовує нові провокації. Проте ця політика є короткозорою і приреченою на провал. 22 листопада 1967 р. Рада Безпеки ООН схвалила резолюцію про виведення ізраїльських збройних сил з окупованих у червні 1967 р. арабських територій. Резолюція передбачає забезпечення свободи судноплавства по водних шляхах цього району і досягнення справедливого врегулювання проблеми біженців. Тепер справа за тим, щоб примусити агресора негайно звільнити загарбані території. Майбутнє Ізраїлю не в союзі з імперіалізмом проти арабських народів, а в союзі з арабськими народами проти імперіалізму. За таку лінію борються ізраїльські комуністи, всі прогресивні кола, яким дорогий мир на землі.

³⁶ Газ. «New York Times», 4 вересня 1967 р.

³⁷ Газ. «Правда», 8 серпня 1967 р.

У спільній боротьбі за владу Рад

Я. Я. КАЙМІНЬ

ПІД ПРАПОРОМ ЖОВТНЯ

Однією з найважливіших закономірностей соціалістичної революції є інтернаціональна згуртованість і єдність трудящих різних національностей. «Найістотнішим, найголовнішим виявом народного характеру Жовтневої революції,— підкреслено в Тезах ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції»,— були союз робітничого класу і селянства, спільна боротьба і братерське співробітництво трудящих усіх націй проти гнобителів»¹.

Непорушна дружба українського і латиського народів загартовувалася і зміцніла протягом віків у їх спільній боротьбі з експлуаторами і самодержавством. Тому не дивно, що коли в роки першої світової війни значна частина промислових підприємств Латвії була евакуйована на Україну, латиські робітники швидко знайшли спільну мову з своїми українськими братами, влившись разом з ними в єдиний революційний фронт боротьби з самодержавством.

У Харкові, Катеринославі та інших містах України у складі місцевих більшовицьких організацій виникли латиські більшовицькі групи. Напередодні жовтневих днів латиські секції при організаціях РСДРП(б) на Україні об'єднували близько 500 комуністів². У той же час у складі військових частин Північного фронту, що проходив по Прибалтиці, майже кожний п'ятий солдат був українець. На тому ж фронті діяло 8 латиських стрілецьких полків. В окопах імперіалістичної бойни солдати різних національностей поступово переконувались у злочинному характері війни, підносили голос протесту проти ненависного самодержавства. Цьому сприяла агітаційна література, що надходила від партійних організацій великих міст, у тому числі з Харкова.

Після перемоги Лютиєвої буржуазно-демократичної революції робітники Харкова, серед яких було багато вихідців з Латвії, встановили тісні контакти з військовими частинами Північного фронту. В травні 1917 р. до Риги прибула делегація Харківської Ради робітничих депутатів, яка звернулася до Виконкому об'єднаної Ради латиських стрільців з проханням надати їй можливість зустрітись з латиськими стрільцями. Виконком охоче організував зустріч харків'ян з солдатами чотирьох полків 1-ї латиської стрілецької бригади. Це поклало початок регулярним зв'язкам латиських стрільців з робітниками Харкова³.

В травні 1917 р. II з'їзд латиських стрільців прийняв резолюцію недовіря Тимчасовому уряду, проголосивши своїм гаслом резолюцію партії «Вся влада Радам!» За умов цькування і наклепів, до яких вдалась буржуазія щодо більшовицької партії, делегати з'їзду заявили, що вони вважають В. І. Леніна виразником дум і сподівань латиських стрільців, а партію більшовиків — своїм ідейним і політичним керівником⁴.

¹ 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС, К., 1967, стор. 8.

² Коммунистическая партия Латвии в Октябрьской революции. Документы и материалы, Рига, 1963, стор. 756.

³ Партархів ЦК КП Латвії, ф. 42, оп. 1, од. зб. 1, арк. 57.

⁴ Коммунистическая партия Латвии в Октябрьской революции. Документы и материалы. Рига, 1963, стор. 125—127.

Оцінку резолюціям з'їзду одними з перших дали робітники харківського заводу ВЕК. Вони сердечно вітали рішучі кроки латиських стрільців, обіцяючи їм моральну і матеріальну підтримку⁵.

Розуміючи, яку небезпеку несе посилення більшовицького впливу в армії, зокрема серед солдатів-латишів, контрреволюційні сили вживали найрізноманітніших контрзаходів до припинення цього впливу. В Ризі відбулась ціла низка обшуків та арештів, заборонялись мітинги і збори. В місті концентрувались козацькі частини і «батальйони смерті», яких натравлювали проти латиських стрільців. В цих складних умовах відбувся IV з'їзд латиських стрільців, що перетворився на яскраву демонстрацію інтернаціональної солідарності солдатів різних національностей. Привітати делегатів прийшли представники російських, українських, татарських, казахських солдатів, делегація донських козаків. У своєму привітанні солдати-українці підкреслили, що вони пліч-о-пліч з латиськими стрільцями боротимуться за право самовизначення, що без вільної Латвії не буде вільної України і навпаки⁶.

В жовтні 1917 р. влада на неокупованій німецькими військами території Латвії перейшла до Рад. З перших днів існування Радянської влади латиський народ виступив на захист її від зазіхань внутрішньої і зовнішньої контрреволюції. 25 і 26 листопада за розпорядженням Радянського уряду в Петроград прибули підрозділи латиських стрільців і взяли в свої руки охорону Смольного, де розмістився уряд, допомагали настинам гарнізону навести в місті революційний порядок. Вони ж несли охорону поїзда, яким уряд переїжджав з Петрограда до Москви, в березні 1918 р. охороняли нову резиденцію уряду — московський Кремль.

В грудні 1917 р. командуючий радянськими військами по боротьбі з контрреволюцією на півдні країни В. О. Антонов-Овсієнко звернувся до уряду з проханням надіслати полк латиських стрільців для допомоги робітникам Донбасу⁷. В. І. Ленін підтримав це клопотання⁸. В Донбас було направлено 3-й Курземський полк, який під командуванням К. Я. Калніня брав участь у розгромі білогвардійських частин генерала Каледіна.

За допомогою польського корпусу, який був створений Тимчасовим урядом і розміщався в Білорусії, польській контрреволюції вдалося перервати зв'язок Петрограда з Україною. Для виправлення становища в Білорусію було направлено два латиські полки, які разом з іншими частинами, об'єднаними під загальним командуванням І. Вацетіса — колишнього командира 5-го Земгальського латиського стрілецького полку, — на кінець січня 1918 р. розгромили заколотників, відновивши рух по лінії Петроград — Гомель, що мало велике господарське і стратегічне значення⁹.

В лютому 1919 р. німецькі загарбники захопили всю територію Латвії. В цих умовах латиські стрілецькі полки з боями відійшли на територію Радянської Росії, де були об'єднані в Латиську стрілецьку радянську дивізію — першу регулярну дивізію Радянської Армії. Її командиром було призначено І. Вацетіса, комісарами К. Петерсона і К. Дозіта.

У вересні 1919 р. Латиську дивізію було направлено на Південний фронт, де вона брала участь у розгромі денікінської армії.

⁵ Я. Кайминь. Латышские стрелки в борьбе за победу Октябрьской революции, Рига, 1961, стор. 171.

⁶ Там же, стор. 218—220.

⁷ Коммунистическая партия Латвии..., стор. 609.

⁸ Там же, стор. 617.

⁹ Я. Кайминь. Назв. праця, стор. 387—390.

Після завершення боїв дивізію було розквартировано у великому районі між Харковом і Дніпром. У цей період мирного перепочинку перед бійцями дивізії постало нове завдання — допомогти трудящим України створити радянський апарат, відбудувати зруйноване війною народне господарство.

Велику роботу провели бійці дивізії серед сільського населення. Цьому великою мірою сприяв досвід боротьби, набутий стрільцями ще тоді, коли вони були сільським пролетаріатом Латвії. Під час зборів, мітингів, бесід вони роз'яснювали селянам аграрну політику Радянської держави, завдання в будівництві нового життя. Так, наприклад, у березні 1920 р. збори селян с. Підгородня, заслухавши доповідь представника латиських стрільців, записали в резолюції, що тільки аграрна політика Радянської влади відповідає інтересам селян-бідняків, забезпечує поліпшення їх становища і підвищення культурного рівня. Селяни вітали Комуністичну партію як керівника і організатора народу в боротьбі за світле майбутнє¹⁰.

Розгортанню пропагандистської роботи на селі значно сприяла періодична преса. Щомісяця політвідділ дивізії розсилав підрозділам лише російською мовою 67 тис. примірників газет, значна кількість яких потрапляла до селян¹¹.

У звільнених від денікінських військ районах відновлювали роботу партійні і комсомольські осередки. Цьому значно сприяла більшовицька організація дивізії. З числа досвідчених товаришів у кожному полку були створені комісії, які допомагали партійним і комсомольським осередкам організаційно зміцнити, створити місцеві радянські органи¹².

У багатьох містах України відновили свою роботу латиські секції при місцевих організаціях РКП(б). Найбільш численні секції існували в Харкові та Катеринославі. На початку червня 1920 р. Всеукраїнська конференція латсекцій накреслила практичні завдання по згуртуванні мас латиських робітників, їх завдання у відбудові народного господарства, налагодженні агітаційної і культурно-освітньої роботи¹³.

Дійовою формою масової роботи серед населення були безпартійні конференції робітників і селян. У серпні 1920 р. в Катеринославі відбулась безпартійна конференція латиських робітників, 47 делегатів якої обговорили становище народного господарства України і висунули ряд конкретних пропозицій щодо поліпшення роботи гірничої промисловості і транспорту, поліпшення житлових умов робітників, заготівлі палива і налагодження культурно-освітньої роботи¹⁴.

В Бериславі успішно пройшла конференція безпартійних робітників, селян і червоноармійців. Результати її роботи обговорили бійці латиської дивізії і пообіцяли зробити все необхідне для допомоги робітникам і селянам у будівництві нового життя¹⁵.

Бійці брали активну участь у комуністичних суботниках. Під час суботника 1 травня 1920 р. в районі розквартирування дивізії було надано допомогу в обробітку землі сім'ям червоноармійців і селянської бідноти. В господарстві Асканія-Нова оброблено 400 кущів виноградних лози, 300 плодкових дерев, наведено порядок у ряді тваринницьких ферм¹⁶. В місяцях розташування дивізії широко практикувались «Не

¹⁰ Газ. «Cinas Balse», 14 квітня 1920 р.

¹¹ Газ. «Cinas Balse», 25 квітня, 8 червня, 10 і 19 серпня, 16 вересня 1920 р.

¹² Газ. «Cinas Balse», 8 лютого 1920 р.

¹³ Партархів ЦК КП Латвії, ф. 686, оп. 1, од. зб. 6, арк. 35, 68.

¹⁴ Газ. «Cinas Balse», 31 серпня 1920 р.

¹⁵ Газ. «Cinas Balse», 21 жовтня 1920 р.

¹⁶ Газ. «Cinas Balse», 7 травня, 4 червня 1920 р.

цілі селянина», під час яких провадилась значна робота як політичного, так і господарського характеру. Під час мітингів і зборів політпрацівники, бійці і командири роз'яснювали аграрну і продовольчу політику радянської держави. Одночасно подавалась практична допомога: оброблялись поля, виконувались ремонтні роботи, заготовлювались паливо, виділялись селянам на певний час коні та ін.¹⁷ Так, від 1-го легкого артдивізіону латиської дивізії в «Неділі селянина» брав участь 81 стрілець з 61 конем. Бійці зібрали урожай з 17 дес. землі, обмолотили 120 тудів зерна, допомогли заготовити паливо¹⁸.

Латиські стрільці своїми справами доводили робітникам і селянам України, що вони і в праці і в бою захищають їх інтереси. Це зміцнювало зв'язки армії з народом, виховувало інтернаціональні почуття у трудящих.

Латиські стрільці вносили в найглухіші райони пролетарські революційні традиції: урочисте святкування 1 Травня, річниці Жовтневої революції та ін. Навіть у період запеклих боїв з денікінською армією використовувались найменші можливості для цього. Напередодні другої річниці Жовтня більшовицький комітет 6-го Тукумського латиського стрілецького полку, що перебував на передовій лінії фронту, обговоривши заходи по відзначенню знаменної річниці, вирішив, що, незважаючи на складне становище, необхідно направити в день свята в найближчі села оркестр і провести летючі мітинги населення і червоноармійців¹⁹.

Третю річницю Жовтня в районі перебування дивізії було відзначено широко й урочисто. Спеціальна комісія політвідділу дивізії накреслила план проведення свята, розробила тези доповідей. У дні свят газета «Голос боротьби» вийшла на 16 сторінках (замість 4). В ній було показано зростання могутності нашої держави, героїчну боротьбу трудящих за перемогу революції. Газета вмістила вірші, присвячені знаменній даті, і спогади стрільців про епізоди боротьби за Радянську владу. Культкомісії полків і окремі підрозділи дивізії підготували вистави драмгуртків, концерти. Комісії, які розробляли програми проведення свят, працювали в міцному контакті з місцевим населенням, залучаючи його до участі в святі.

Велика увага в латиській стрілецькій дивізії приділялась культурно-освітній роботі. Відповідні комісії керували роботою клубів, бібліотек, читалень, політичних, наукових, спортивних секцій, колективів художньої самодіяльності червоноармійців. Але всі дивізійні культурно-освітні заходи поширювались на цивільне населення. Лише протягом літа і осені 1920 р. в них взяло участь близько ста тисяч робітників і селян²⁰. Театральні вистави, концерти, як правило, влаштувались спільно з місцевими мистецькими силами. Так, наприклад, українська драматична трупа міста Берислава, об'єдналася з колективом драматичного гуртка дивізії²¹.

Тісні зв'язки з робітниками і селянами України зміцнювали бойовий дух бійців латиської дивізії, посилювали їх упевненість в остаточному розгромі ворога. Братерська дружба і взаємодопомога українського і латиського народів сприяла встановленню радянської влади в нашій країні*.

¹⁷ Газ. «Cinas Balse», 5 жовтня 1920 р.

¹⁸ Газ. «Cinas Balse», 9 грудня 1920 р.

¹⁹ Партархів ЦК КП Латвії, ф. 633, оп. 1, од. зб. 1, арк. 74.

²⁰ Газ. «Cinas Balse», 2 жовтня, 13 листопада, 28 грудня 1920 р.

²¹ Газ. «Cinas Balse», 26 серпня, 17 жовтня 1920 р.

* Про бойові дії латиських стрільців в роки громадянської війни на Україні, див. В. Р. Раєвський, Г. І. Кур'янек. Революційні латиські стрільці на Україні в роки громадянської війни, «Український історичний журнал», 1960, № 3.

Н. К. СЕМКОВ

БОЙОВІ ДІЇ БІЛОРУСЬКИХ КУРСАНТІВ НА УКРАЇНІ

У Гомелі в 1919 р. дислокувались Мінські радянські піхотні курси командуючого складу Червоної Армії, які брали активну участь в боротьбі за владу Рад на Україні і визволенні Києва від денікінців і петлюрівців. У червні 1919 р. курси були заново укомплектовані 300 фронтівиками й комуністами, направленими укомами і повітками Гомельської губернії. Більшість з них ще на початку 1919 р. брала участь у ліквідації численних банд, заколотів і контрреволюційних повстань. Серед курсантів були люди різних національностей — росіяни, українці, латиші, литовці та інші, дві третини — білоруси.

Перед слухачами курсів стояло завдання — навчитися військової майстерності, дати армії поповнення червоних командирів.

Недовго тривало наше навчання. Становище в країні було напруженим, йшла громадянська війна і доводилося битися з ворогами молоді республіки Рад. На Гомельщині в той час оперували грабіжницькі банди, які нападали на радянські установи в селах і волостях, особливо терпіло від них місцеве населення. Курсанти часто відривалися від занять, щоб йти на бойові операції.

24 жовтня 1919 р. по бойовій тривозі було перервано навчання, і курсанти виїхали до Чернігова на допомогу радянським військам і уряду України для наведення порядку в одній з частин, яка, не виконавши наказів радянського командування, розпоряджень уряду, покинула фронт. Кілька дезертирів перейшло у ворожий табір, до Петлюри. По над 70 км довелося пройти до розташування частини. Партійна організація курсів, розуміючи важливість завдання, розгорнула широку роботу серед солдатів. Уважно слухали більшовицьких агітаторів бійці, шукаючи в їх словах роз'яснення найбільючіших питань. День у день несли курсанти слово правди в солдатські маси, які стали їх спільниками і до помагали виявляти ворожі елементи. Заколот було ліквідовано, через шість днів ми повернулися до Гомеля.

Через два тижні курсанти виїхали під Київ для ліквідації банди петлюрівського полковника Струка. Їхали повільно, з тривалими зупинками. Паровоз ледь тягнув вагони. Проїдемо десятки, сотню кілометрів паровоз стане. Ми з пилками, сокирами вирушаємо в ліс на заготівлю палива, а машиніст у цей час «наганяє пар».

На ст. Ворзель ми приїхали надвечір і зразу ж вступили в бій з петлюрівцями. Через дві години над нами нависла нічна темрява. Стало тихо, лише де-не-де чулися поодинокі постріли. Ворог під прикриттям ночі втік до Бородянки. На полі бою лишилося багато пораниених і вбитих петлюрівців. Кілька наших бійців не повернулося з поля бою.

Вранці наші товариші на чолі з Я. Братенковим відправилися на розвідку. Значну допомогу їм подали місцеві жителі, вони вказували розташування ворога. Нелегко нам дісталася перемога, багато товаришів загинуло, але з Ворзеля і Бородянки націоналістична банда була вигнана.

Після запеклих боїв розмістилися у с. Петрівці на відпочинок, ал незабаром наказ — відправитися до Гостомеля і зайняти оборону п

р. Ірпінь, де розташувався III інтернаціональний полк. Вночі прибули до місця призначення, розмістившись на околиці містечка. На світанку тривога. В містечку з'явився ворожий броневий автомобіль і відкрив вогонь по будинках, де розквартирувалися курсанти. А слідом за ним з'явилися ворожі вершники і піхотинці. Нам довелося під кулеметним вогнем переправлятися через р. Ірпінь по тонкому льоду, що тріщав і бійці вибиралися з ополонок, а деяким так і не пощастило дістатися до берега.

Я був кулеметником і разом з О. Зборовським тягнув кулемет. На середині річки лід не витримав, і ми опинились у воді. З великим зусиллям добралися до берега і зразу ж вступили в бій з артилерійською ротою денікінців. Міст через р. Ірпінь ми втримали, залишивши ворога на протилежному боці. На світанку, після короткого перепочинку, перегрупувавши сили, курсанти перейшли в наступ. Стояв грудень 1919 р., навкруги грязюка, бездоріжжя внаслідок відлиги. Бувало вступиш у болото, чоботи загрузнуть і не витягнеш, а поли шинелі обліплені чорним місивом. У таких умовах протягом місяця ми воювали з денікінцями і петлюрівцями в районі Бородянки, Ворзеля, Гостомеля на підступах до Києва.

16 грудня 1919 р., на світанку, з боку Святошина ми вступили до Києва, а потім переслідували ворога. В боях за владу Рад на Україні віддали своє життя 78 курсантів. Серед них були білоруси, українці. В цих боях загартувалася і зміцніла співдружність братніх народів, які відстояли завоювання Великого Жовтня.

Замітки

З ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗМАГАННЯ В МЕТАЛУРГІЙНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ (1959—1965 рр.)

Важливою формою соціалістичного змагання в роки семирічки був рух колективів і ударників комуністичної праці. В металургійній промисловості України першими в змагання за почесне право називатися комуністичними вступили бригада доменщиків з заводу ім. Дзержинського, очолювана П. Лигуном і В. Пільтяєм, мартенівці «Запоріжсталь» на чолі з комуністом І. А. Каєлою та сталевари з бригади А. Савенка на Донецькому металургійному заводі¹. У січні 1959 р. за починком комсомольців України розгорнувся рух ударників комуністичної праці.

Цей рух швидко поширився. На Україні в 1959 р. в ньому брало участь 580 тис. чоловік². У перших рядах йшли комуністи і комсомольці. В 73 бригадах чотирьох металургійних заводів — Донецького, «Азовсталь», Макіївського і Єнакієвського — більше половини від загального числа тих, хто боровся за почесне звання, становили комуністи й комсомольці.

Основне завдання учасників руху за комуністичну працю полягало в досягненні високих виробничих показників. Після XXI з'їзду КПРС на підприємствах України розгорнулося змагання за дострокове виконання семирічного плану. Металурги України взяли зобов'язання виконати семирічку за п'ять років. Колектив доменного цеху «Азовсталь» звернувся до доменщиків республіки з закликом переглянути свої зобов'язання і здійснити планові завдання по виробництву чавуну за чотири роки.

Особливістю нового виду змагання було те, що в ньому боротьба за високі виробничі показники поєднувалась з підвищенням культурно-технічних знань. Прагнення учасників руху вчитися, працювати і жити по-комуністичному особливо яскраво проявилось в ряді патріотичних починань (впровадження нової техніки та прогресивної організації праці, боротьба за підвищення продуктивності праці, гагановський рух та ін.).

Навесні 1960 р. під час трудової вахти, присвяченої 90-річчю з дня народження В. І. Леніна в змагання за комуністичну працю стали включатись колективи цілих підприємств. Липневий Пленум ЦК КПРС (1960 р.) вказав на необхідність і в дальшому піклуватися про розвиток руху, множити ряди його учасників, зробити його всенародним³.

Одним з перших в металургійній промисловості України в змагання за звання підприємства комуністичної праці включився завод «Запоріжсталь»⁴. Наприкінці 1961 р. на Україні виборювали це звання понад 4000 підприємств, а завоювали—184⁵. Широкого розмаху набув новий рух влітку 1961 р. у дні підготовки до XXII з'їзду КПРС. З цінною ініціативою виступили керівники дев'яти колективів комуністичної праці України на чолі з краснодонським шахтарем М. Мамаєм. Їх заклик допомогти завоювати високе звання суєдінній бригаді, дільниці був схвалений ЦК КП України, знайшов численних послідовників серед трудящих.

Значну роботу провели партійні організації республіки по розширенню руху за комуністичну працю після XXII з'їзду КПРС. 10 жовтня 1962 р. Дніпропетровський

¹ Газ. «Днепропетровская правда», 20 листопада 1958 р.; Партійний архів Запорізького обкому КП України, ф. 102, оп. 69, од. зб. 5, арк. 1; Партійний архів Донецького обкому КП України, ф. 326, оп. 56, од. зб. 94, арк. 122.

² Журн. «Економіка Радянської України», 1961, № 5, стор. 84.

³ Пленум ЦК КПРС, 13—16 люля 1960 г. Стенографический отчет, М., 1960, стор. 332—333.

⁴ Газ. «Днепровский металлург» (орган парткому, завкому і адміністрації заводу «Запоріжсталь»), 28 червня 1962 р.

⁵ Движение коллективов и ударников коммунистического труда на Украине (1958—1961). Збірник документів і матеріалів, К., 1963, стор. 12.

обком КП України разом з редакцією обласної газети «Зоря» провів нараду партгупорів бригад комуністичної праці по обміну досвідом роботи у виконанні рішень XXII з'їзду. Учасники наради звернулися з відкритим листом до партійних груп підприємств і будов області, пропонуючи, щоб передові колективи і ударники комуністичної праці передавали свій досвід, навчали передовим методам і підтягували до свого рівня інших. Обком партії поставив перед міськкоматами, райкоматами, партійними комітетами завдання поліпшити керівництво змаганням, створити всі умови для виконання взятих зобов'язань⁶.

Партійні організації в керівництві рухом особливу увагу приділяли виховній роботі. Так, стан виховної роботи серед учасників руху розглядався на бюро Дніпропетровського міськкому партії⁷. На пленумі Дніпродзержинського міськкому⁸ партії стояло питання «Про роботу міської партійної організації по вихованню нової людини». Це питання обговорювалося також на зборах партійного активу Орджонікідзевського району Запоріжжя⁹.

Місцеві партійні організації у 1962—1965 рр. докладали чимало зусиль до дальшого розвитку змагання, викоринення в ньому недоліків.

Запорізький обком партії у липні 1963 р. схвалив заходи по розгортанню руху за комуністичну працю, акцентуючи увагу на вивченні і впровадженні досвіду кращих робітничих колективів коксохімічного заводу, доменного цеху «Запоріжсталі» та інших підприємств. 25 лютого 1964 р. бюро Запорізького обкому КП України розглянуло питання «Про керівництво Запорізьким міським комітетом профспілки металургів змаганням за комуністичну працю»¹⁰.

Важливу роль в розгортанні змагання відіграли зльоти, естафети, переклички ударників комуністичної праці. Зльоти проходили регулярно в масштабах підприємств, районів, міст, областей. Так, в Дніпропетровській області вони відбулися у 1962, 1963 і 1964 рр. Металурги Запоріжжя щороку проводили естафети бригад комуністичної праці, присвячені Великому Жовтню.

В 1964 р. колектив комуністичної праці тонколистового цеху «Запоріжсталі» запропонував провести перекличку колективів і ударників комуністичної праці з метою дальшого розвитку патріотичного руху. Цю ініціативу підтримав обласний комітет партії. У березні—липні була організована перекличка, відбулися вечори трудової слави, «вогники маяків»^{11—12}.

Зростання руху вимагало глибокого аналізу, узагальнення і наукового керівництва ним. З ініціативи обкомів партії організовувались постійно діючі школи по вивченню і розповсюдженню досвіду передовиків і новаторів змагання, за комуністичну працю. У 1963 р. така школа була створена на Дніпропетровщині при обласному комітеті профспілки металургів. Тут вчилася понад 100 керівників колективів комуністичної праці. Серед них — сім Героїв Соціалістичної Праці: старший оператор заводу ім. Дзержинського комуніст М. П. Іванін, оператор трубоного заводу ім. Леніна Е. М. Долесова, сталевар заводу ім. Петровського П. С. Махота та ін. У програмі школи-семінару було відведено день на ознайомлення з підприємствами Криворіжжя, зокрема, з постановкою передачі досвіду новаторів і передовиків виробництва. Більшість слухачів, що пройшли курс навчання, стали активними пропагандистами нового, передового на підприємствах області.

Донецький обком партії разом з обкомом профспілки металургів 23 квітня 1965 р. провів семінар на тему: «Про практику організації змагання за комуністичну працю і побут», 4 березня 1966 р. у м. Макіївці відбулась обласна методична конференція пропагандистів шкіл комуністичної праці металургійної промисловості, присвячена обміну досвідом роботи в нових умовах.

В результаті діяльності партійних організацій змагання дедалі ширилось. Тільки на металургійних підприємствах Донецької області в 1964 р. рухом за комуністичну працю було охоплено 119 741 чоловік, а в 1965 — 210 896¹³.

В період між ХХІІ і ХХІІІ з'їздами КПРС остаточно були відшліфовані організаційні форми змагання. Важливу роль в цій справі відігравали первинні партійні організації, які, безпосередньо працюючи в гущі народних мас, зуміли узагальнити і при-

⁶ Партійний архів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 88, од. зб. 50, арк. 44.

⁷ Там же, ф. 18, оп. 27, од. зб. 167, арк. 7—9.

⁸ Поточний архів Дніпродзержинського міськкому КП України. Стенограма V Пленуму Дніпродзержинського МК КП України від 21 листопада 1964 р.

⁹ Поточний архів Орджонікідзевського райкому КП України м. Запоріжжя. Протокол № 8 зборів партійного активу від 16 вересня 1965 р.

¹⁰ Партійний архів Запорізького обкому КП України, ф. 6433, оп. 1, од. зб. 135, арк. 100—102

^{11—12} Там же, ф. 6438, оп. 1, од. зб. 176, арк. 3—4.

¹³ Підраховано за статистичним звітом Донецького ОК профспілки металургів за 1964—1965 рр.

вести в струнку систему досвід мільйонів людей. Так, партійний комітет заводу «Запоріжсталь» спільно із заводком профспілки розробив умови присвоєння почесного звання. На загальноцехових чи змінних зборах керівник колективу або кращий робітник звітували про свою роботу. Після цього начальник цеху, відділу, лабораторії доповідали заводському зльоту про відповідні кандидатури, який і присуджував високе звання. На засіданні заводку рішення зборів затверджувалося, вручалися свідоцтва і Червоний прапор переможцеві змагання, схвалювалися рекомендації, спрямовані на поліпшення роботи.

Колективи і ударники комуністичної праці звітували на робітничих зборах про те, як вони живуть і працюють. В разі порушення морального кодексу будівника комунізму і невиконання соціалістичних зобов'язань заводком ставив питання про позбавлення почесного звання.

Великого значення надавалось гласності змагання. Так, у газеті «Дніпровський металург» під рубрикою «Ваше мнение, товарищи» називалися прізвища кандидатів для присвоєння почесного звання.

Комуністи заводу повсякденно дбали про втілення в життя ленінського принципу порівняння досягнутих результатів змагання. Для цього встановлювались спеціальні дошки показників за добу, місяць, випускалися «блискавки», стінні газети, хід змагання висвітлювали багатотиражка, заводське радіо. Протягом 1964 р. на заводі було вивчено й узагальнено досвід 23 кращих виробничників. На зльотах, вечорах трудової слави передовики виробництва ділилися досвідом роботи. 25 квітня 1962 р. в концертному залі ім. Глінки відбувся заводський зліт бригад і ударників комуністичної праці з участю представників підприємств-споживачів: «Ростсельмаш», «Комунар» Дніпропетровського трубоелектрозварювального ім. Леніна, Бердянського ім. Першого Травня, а також колгоспників підшефних сільгоспартілей. По «червоній доріжці слави» на сцену піднялися члени передових бригад. З доповіддю виступив директор заводу Герой Соціалістичної Праці Л. Д. Юрко. Було надано слово і гостям, які висловили побажання щодо поліпшення якості продукції та її своєчасного постачання. Після зльоту металурги «Запоріжсталі» уклали договори із заводами-споживачами.¹⁴

Важливим стимулом у пошукненні змагання було підбиття підсумків, коли враховувалось не тільки виконання плану, але й продуктивність праці, якість продукції її собівартість, стан культури виробництва. Цьому сприяв розподіл членів виробничо-масової комісії партійного комітету по цехах. Завком виробив спеціальне положення, контролював і подавав допомогу окремим колективам, обговорював на засіданнях звіти. Щоденне підбиття підсумків, впроваджене на «Запоріжсталі», запозичили й металурги «Азовсталі», макіївського заводу ім. Кірова та колективи інших металургійних підприємств республіки. Змагання в роки семирічки збагатилися новим змістом. Поряд з виконанням планових завдань учасники руху боролися за використання всіх резервів виробництва і підвищення продуктивності праці. Так, заклик луганських шахтарів — виконувати змінне завдання за 6, замість 7 годин, дуже швидко знайшов відгук серед трудящих республіки. Змагання за «луганську годину» переросло в рух за «українську годину». Почин був підтриманий Центральним Комітетом КП України та партійними організаціями Луганської, Донецької, Дніпропетровської і Запорізької області.

Схвалюючи почин шахтарів, колектив Комунарського металургійного заводу взяв на 1962 р. підвищені зобов'язання: дати додатково до плану 10 тис. т. агломерату 30 тис. т. чавуну, 10 тис. т. сталі, 9 тис. т. прокату, підвищити продуктивність праці проти плану на 5%, зекономити за рахунок зниження собівартості продукції 200 тис. крб.¹⁵ В результаті дальшого розвитку змагання за «українську годину» колектив заводу в січні 1962 р. після тривалого відставання виконав план виробництва по всьому металургійному циклу, зокрема по чавуну — на 101,2%, виробництву товарного прокату — на 100,4%.

Цей рух поширився й на інші металургійні підприємства республіки. Так, на заводі ім. Петровського в 1963 р. у ньому брали участь 62 бригади комуністичної праці¹⁶, на Донецькому металургійному заводі — 39 бригад і дві ділянки¹⁷. Робітники «Запоріжсталі», включившись в змагання за «українську годину», звернулися до металургів республіки з закликком почати комплексну боротьбу за збільшення виплавки металу і за високу якість. Ініціатива була схвалена Запорізьким обкомом партії і підхоплена металургами області¹⁸. Під час трудової вахти на честь XXIII з'їзду КПРС колективи металургійних підприємств особливу увагу звертали на поліпшення

¹⁴ Партійний архів Запорізького обкому КП України, ф. 229, оп. 8, од. зб. 80, арк. 102—103.

¹⁵ Партійний архів Луганського ОК КП України, ф. 179, оп. 2Г, од. зб. 800, арк. 30, 65—66.

¹⁶ Партійний архів Дніпропетровського ОК КП України, ф. 395, оп. 3, од. зб. 22, арк. 8.

¹⁷ Партійний архів Донецького ОК КП України, ф. 50, оп. 4, од. зб. 58, арк. 34.

¹⁸ Партійний архів Запорізького ОК КП України, ф. 6433, оп. 1, од. зб. 49, арк. 9—12.

техніко-економічних показників. Так, на «Запоріжсталі» зобов'язалися за рахунок надпланового виробництва металу, зниження витрат матеріалів і палива, скорочення втрат від браку, збільшити суму прибутку в порівнянні з 1965 р. на 2%, видати за перший квартал 1966 р. 12 700 т. чавуну, 21 700 т. сталі і 40 300 т прокату понад план¹⁹. 15 жовтня 1965 р. колектив доменної печі № 10 Дніпродзержинського металургійного заводу зобов'язався на честь змагання до 20 грудня 1965 р. виплавити 20 тис. т металу понад план, зменшити випуск неконденційного чавуну на 5%, знизити собівартість 1 т чавуну на 50 коп. 20.

На металургійних підприємствах республіки партійні організації разом з профспілковими виробили умови змагання за право називатися колективами імені ХХІІІ з'їзду КПРС.

В переддень ХХІІІ з'їзду КПРС у країні пошавилися галузеве змагання робітників, зокрема і в металургійній промисловості. Договори між собою уклали колективи заводів імені Дзержинського і «Запоріжсталь», макіївські та запорізькі сталевари та ін.

Організація змагання за комуністичну працю забезпечила успіх в роботі металургів. Семирічний план по виробництву прокату був виконаний у 1960 р., по сталі — в середині 1963 р., по чавуну — в першій половині 1965 р. За роки семирічки в республіці було вироблено понад 5 млн. т чавуну, 18 млн. т сталі, близько 19 млн. т прокату понад план²¹.

А. І. КОНДРАТЮК

¹⁹ Поточний архів Запорізького ОК КП України, Протоколи засідання бюро від 21 жовтня 1965 р.; 25 грудня 1965 р.

²⁰ Поточний архів Дніпродзержинського міськкому КП України. Протокол засідання бюро від 15 жовтня 1965 р.

²¹ Газ. «Правда», 20 грудня 1965 р.

ГРЕЧАНСЬКА ЧЕРВОНА ГВАРДІЯ

З великим політичним піднесенням зустріли робітники депо і станції Гречани* звістку про повалення самодержавства в 1917 р. Після мітингу, що відбувся з цього приводу, вони прогнали начальника служби Оголіна та його помічника Родіонова, які довгий час знущалися з них¹.

11 березня гречанські залізничники взяли участь у демонстрації робітників і солдатів гарнізону Проскурова, яка пройшла під лозунгами встановлення демократичної республіки, запровадження 8-годинного робочого дня й укладення миру². Незабаром гречанські й проскурівські робітники спільно з революційно настроєними солдатами протягом кількох днів очистили Подільську залізницю на дільниці Кам'янець-Подільський—Гречани—Шепетівка від жандармів і поліції³. Восени 1917 р. під керівництвом ревкому Подільської залізниці** гречанські залізничники затримали відправку військових частин, які Ставка мала перебазувати в райони Петрограда й Москви для придушення сил революції.

Робітники депо і станції Гречани були надійною опорою Проскурівської організації РСДРП(б). Одному з них, О. М. Дубініну, на початку жовтня вона доручила організувати загін Червоної гвардії, який і був створений у другій половині місяця в складі 100 бійців. Його ядром стали залізничники депо. Загін поділявся на 4 взводи, мав на озброєнні 8 кулеметів і 2 гармати⁴. Його підрозділи очолили переважно колишні фронтовики. Котельники Косогляд і Сейдер, машиніст Серебрянський, наприклад, стали командирами взводів, коваль Ткачевський — командиром кулеметників. До штабу загону спочатку входило 7 чоловік: слюсарі Малашкевич і Лисаков, машиністи Оборевич, Павлов і Степанов, помічник машиніста Мартянов і командир загону О. М. Дубінін.

* Передмістя Проскурова (нині — Хмельницький).

¹ І. С. Зеленюк. 1917 рік на Поділлі, Львів, 1966, стор. 17.

² П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, К., 1958, стор. 28.

³ Хмельницький обласний партійний архів (далі — ХОПА), ф. 1475, оп. 1, од. зб. 52, арк. 4—5.

** Ревком очолював більшовик машиніст О. М. Дубінін.

⁴ Газ. «Радянське Поділля», 20 лютого 1965 р.

Загін швидко зростав. Наприкінці 1917 р. в його рядах налічувалося вже близько 700 бійців. Внаслідок тісних зв'язків з революційними частинами Проскурівського гарнізону червоногвардійці мали гвинтівки, кулемети, гармати, боеприпаси й навіть бронепоезд⁵.

Після переобрання в кінці жовтня Проскурівська Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів стала більшовицькою. Цьому сприяло й те, що робітничі станції Гречани й солдати гарнізону, до складу якого входили важкий артилерійський дивізіон, команда радіотелеграфу, санітарний батальйон та інші частини, віддали свої голоси більшовикам⁶. У першій половині листопада Проскурівська Рада встановила контроль над діями органів Тимчасового уряду й Центральної ради в місті⁷, а в другій половині місяця повністю взяла владу в свої руки⁸. Протягом цього часу загін Червоної гвардії забезпечував революційний порядок у Проскуріві й на залізниці.

Після проголошення в місті Радянської влади за ініціативою солдатів ряду полків 2-ї Фінляндської дивізії та Проскурівського комітету більшовиків створюється військово-революційний комітет 7-ї армії. Його опорою в Проскуріві були Гречанський загін Червоної гвардії, 6-й Фінляндський гвардійський полк та інші революційні частини⁹. Незабаром командира червоногвардійців станції Гречани О. М. Дубініна обрали до складу ревкому 7-ї армії й призначили комісаром Подільської залізниці¹⁰.

На початку грудня військам Центральної ради вдалося захопити Шепетівку та Старокостянтинів і встановити контроль за цією залізничною ділянкою. Перед червоногвардійцями навколишніх станцій було поставлено завдання відновити рух поїздів на Шепетівку. Робітники Гречанського депо обладнали й озброїли двома гарматами й кількома кулеметами товарний состав, назвавши його бронепоездом «Гроза». На ньому вони й вирушили в бій з гайдамаками.

«Бронепоезд» із снігоочищувачем попереду наводив паніку серед солдатів Центральної ради, які, побачивши його, нерідко розбігалися, кидаючи зброю¹¹. Якось червоногвардійці дізналися, що в поміщицькому маєтку в с. Воронківці розташувалася гайдамацький загін. Вони оточили маєток і примусили ворожих солдатів скласти зброю.

Захопивши Старокостянтинів, Центральна рада розгромила міські й повітові органи Радянської влади. Гречанці дізналися від місцевих робітників про те, що в сирому й холодному підвалі тюрми, недалеко від станції, ув'язнені керівники Старокостянтинівської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Червоногвардійці з ходу зайняли станцію і розгорнули наступ на район, де знаходилася тюрма. Не пройшло й півгодини, як гречанці, очолювані О. М. Дубініним, визволили з неї всіх політичних в'язнів¹².

Дальші дії Гречанського загону Червоної гвардії злилися з наступом українських радянських військ проти гайдамаків. На початку січня 1918 р. частини 7-ї армії визволили від петлюрівців Старокостянтинів і Шепетівку. В цій операції брали участь також і гречанці¹³.

5(18) січня відбулися збори робітників депо і станції Гречани. Обговоривши доповіді про політичний момент, які зробили начальник польового штабу ВРК 7-ї армії О. В. Павлов й командир загону червоногвардійців О. М. Дубінін, вони одностайно ухвалили боротися із зброєю в руках за владу Рад. Розглядаючи питання про значення Червоної гвардії, збори відзначили, що завдяки зусиллям революційних солдатів і місцевих червоногвардійців залізницю від Гречан до Шепетівки очищено від контрреволюційних військ. Вони закликали всіх залізничників стати в ряди захисників Радянської влади¹⁴.

Після цих зборів гречанці почали готуватися до походу на Бердичів, де зосереджувалися значні сили Центральної ради. Для озброєння загону ревком 7-ї армії відпустив із складу 40 гвинтівок, 25 тис. патронів, 4 кулемети, 25 револьверів і повний комплект медикаментів¹⁵. 31 січня 1918 р. гречанські червоногвардійці прибули

⁵ ХОПА, ф. 1475, оп. 1, од. зб. 52, арк. 17, 18, 19.

⁶ П. Г о л у б. Назв. праця, стор. 180.

⁷ Газ. «Пролетарская мысль», 7 листопада 1917 р.

⁸ А. В а с и л ь к о в. Військова діяльність більшовиків України в період підготовки і проведення Великого Жовтня, К., 1964, стор. 76.

⁹ Боротьба за владу Рад на Поділлі, Документи й матеріали, Хмельницький, 1957, стор. 187; П. Г о л у б. Назв. праця, стор. 196.

¹⁰ В боях за Жовтень, Хмельницький, 1958, стор. 31.

¹¹ Борьба и строительство на Юго-Западной железной дороге за 10 лет (1917—1927), К., 1927, стор. 196.

¹² В боях за Жовтень, стор. 80.

¹³ А. Г. Т к а ч у к. Червона гвардія прифронтових губерній України в 1917—1918 рр., «Український історичний журнал», 1965, № 11, стор. 114.

¹⁴ Боротьба за владу Рад на Поділлі, стор. 254—255.

¹⁵ А. Г. Т к а ч у к. Назв. стаття, стор. 114.

в Жмеринку. 1 лютого разом із жмеринцями вони включилися в бойові операції радянських військ по визволенню Бердичева, які були успішно завершені наступного дня.

Напередодні австро-німецької окупації Ізяславський та майже весь Старокостянтинівський повіти захопили війська буржуазно-поміщицької Польщі. Щоб дізнатися про їх сили й напрям просування, гречанці послали під виглядом мирної делегації від залізничників групу розвідників до штабу польського генерала Довбур-Мусницького. Делегація в складі Адамського, Верді, Косогляда, Лисакова, Рушковського, Черкерди та Янковського виїхала у Старокостянтинів. Тут її затримали й відвезли на станцію Антоніни, де перебував штаб легіонерів.

В Антонінах одна частина розвідників вела переговори з генералом про зарплату і постачання залізничників, а друга, розмовляючи з польськими солдатами, з'ясувала обстановку. Однак за червоногвардійцями встановили нагляд. Не встигли вони виїхати з Антонін, як були розкриті ворожою контррозвідкою. Довбур-Мусницький наказав затримати членів делегації в Старокостянтиніві й розстріляти їх¹⁶. Але машиніст, що віз делегацію, випадково дізнався про небезпеку і повідомив про це Рушковського, якому вдалося втекти й добратися до Гречан¹⁷.

Питання про ситуацію, що склалася, розглядалося на спільному засіданні Проскурівського ревкому й штабу загону. Врятувати розвідників доручили О. М. Дубініну. З властивою йому енергією він взявся за справу і домовився з польським офіцером, який мав керувати розстрілом, що той відпустить заарештованих. Членів делегації було врятовано, хоч генералу доповіли про «виконання» його наказу¹⁸.

В ніч з 17 на 18 лютого штаб загону одержав звістку про зосередження біля Волочиська значних сил австро-німецьких військ. Ранком на об'єднаному засіданні Проскурівського комітету РСДРП(б), ревкому й штабу загону було створено комісію по евакуації військового майна й залізничного транспорту¹⁹. Тут же вирішили, хто разом з червоногвардійцями піде на фронт, а хто залишиться в тилу ворога для підпільної роботи²⁰.

Відправивши в Жмеринку всі справні паровози й вагони, заїгн почав готуватися до боїв. Перед тим із складів 7-ї армії надійшло 500 гвинтівок, 10 кулеметів, 5 гармат та багато іншої зброї²¹. Сибірський артилерійський дивізіон передав у розпорядження Проскурівського ревкому для озброєння червоногвардійців артилерію²².

В Жмеринці відбулися загальні збори гречанців, на яких було вирішено перейменувати заїгн у «Подільську залізничну комуну». З того часу почався новий період в історії Гречанської Червоної гвардії.

С. К. ГУМЕНЮК

¹⁶ ХОПА, ф. 1475, оп. 1, од. зб. 52, арк. 33.

¹⁷ Там же, од. зб. 61, арк. 6.

¹⁸ Борьба и строительство на Юго-Западной железной дороге, стор. 197—198.

¹⁹ С. К. Гуменюк. Борьба червоногвардійських загонів Поділля з німецькими окупантами і бандами Центральної ради. Тези доповідей наукової конференції Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, Кам'янець-Подільський, 1965, стор. 57.

²⁰ ХОПА, ф. 1475, оп. 1, од. зб. 52, арк. 34.

²¹ Борьба за владу Рад на Поділлі, стор. 276.

²² А. Г. Ткачук. Назв. стаття, стор. 114.

СЛІДАМИ ЛИСТА В. І. ЛЕНІНА

В збірнику «В. І. Ленін про Україну» на 439 сторінці вміщено лист вождя революції до зброярів Тули. Володимир Ілліч звертався до тульських пролетарів з проханням допомогти зброєю Боківському червоногвардійському загону в Донбасі¹. Колишня Боківка, або Боково-Хрустальне, тепер квітуче шахтарське місто Антрацит на Луганщині. Працівники Антрацитівського райкому партії зацікавились важливим історичним документом часів буремного 1917 р. Внаслідок всебічного дослідження революційних подій на Антрацитівщині з'ясовано, що робітники цього гірничого району в дружньому єднанні з трудовою біднотою навколишніх сіл із зброєю в руках боролися за своє визволення 50 років тому, в дні Великої Жовтневої соціалістичної революції. На чолі трудящих мас стояла невеличка, але міцна більшовицька організація. Після Лютневої революції в Боково-Хрустальне повернувся з печорського

¹ В. І. Ленін про Україну, К., 1957, стор. 439.

заслання потомствений шахтар, член КПРС з 1913 р. Є. І. Поздняков. Невдовзі сюди прибув слюсар залізничних майстерень м. Ростова, професіональний революціонер М. В. Переверзєв. Навколо них згуртувались однодумці: І. Є. Сурженко, А. Д. Люновський, С. Богачов, В. Черніков, А. Абакумов, Надєїнський, Г. Малина, Д. Богородченко, С. Брагін, Т. Макаров, Н. Шемолінін, Я. Гришин, П. Корнєєв, Соловійов, Княжиченко, Дубовиков, Парфьонов та ін.

Боківські більшовики розгорнули роботу за посилення свого впливу в Раді робітничих депутатів, де на той час більшість мали есери й меншовики. Боково-Хрустальна Рада робітничих депутатів дедалі більше ставала господарем становища в районі. Вона захищала інтереси робітників шахт, сільської бідноти. Широко впроваджувався робітничий контроль за діяльністю власників шахт. Це дуже допомогло, коли останні почали дезорганізувати роботу рудників з метою викликати економічну катастрофу в країні. Рада повела рішучу боротьбу за поліпшення умов життя і праці шахтарів, за підвищення зарплати й запровадження 8-годинного робочого дня на шахтах району.

Після нових виборів до Ради, що відбулися 28 вересня 1917 р., вплив більшовиків ще більше посилювався, кількість меншовиків і есерів серед депутатів Ради значно зменшилась². Рада створила ревком, а з шахтарів і членів груп самооборони навколишніх сіл сформувала червоногвардійський загін.

Проте восени становище ускладнилось. За погодженням з контрреволюційною Центральною радою білокозачий генерал Каледін ввів свої війська в прикордонні з Донською областю райони Донбасу. Але робітничий клас Донбасу не збирався схиляти голови і на заклик більшовиків піднявся на боротьбу з ворогом. Антрацитівщина стала одним із перших гірничих районів, де розгорнулися бої з білокозаками.

Незважаючи на вперту боротьбу червоногвардійців, каледінці продовжували наступ. Їх сили значно переважали. Шалені й несподівані нічні нальоти козаків нелегко було відбивати. В сутичках з ворогами загинули кращі бійці-ленінці: Л. Ожеред, Л. Сухоплещенко, В. Романенко, А. Пономарьов. Каледінці розгромили ревкоми в селах Дякове, Вишневе, Бобрикове, Рафаїловка, Картушине. Становище стало загрозливим.

За цих умов 17 листопада 1917 р. на своє засідання зібралась Боково-Хрустальна Рада робітничих і селянських депутатів. На порядку денному стояло одне питання: «Про поточне становище». Вирішено було надіслати до Петрограда В. І. Леніну телеграму з проханням: «Насилля козаків посилюються, сили нашої більш немає. Просимо допомоги»³. Авторами телеграми були Є. І. Поздняков і М. В. Переверзєв⁴.

ЦК партії і Раднарком швидко відгукнулись на прохання боківських трудящих. В. І. Ленін особисто піклувався про подання їм допомоги. 25 листопада 1917 р. Володимир Ілліч писав у листі до фабрично-заводського комітету Тульського збройового заводу: «Дорогі товариші, Рада Народних Комісарів просить Вас негайно забезпечити гвинтівками, наганями, патронами та ін. озброєнням Червону гвардію Боківського гірничого району Донської області. Зброя потрібна на п'ятсот чоловік.

Голова Ради Народних Комісарів

В. І. Ульянов (Ленін)»⁵.

Тульські зброярі ділом відгукнулись на заклик вождя. Боківському та Макіївському районам Донбасу, що найбільш потерпіли від каледінців, було надіслано 1 тис. гвинтівок, 150 тис. патронів, 3 кулемети. Нелегке завдання довести зброю до боківських рудників крізь територію, що контролювалася білогвардійцями, дісталось на долю комуніста І. Є. Сурженка. Ризикуючи життям, він привіз вагони зі зброєю на станцію Щотове і передав їх червоногвардійському загоні⁶. Ленінська допомога надійшла своєчасно.

Незбаром Радянський уряд з метою захисту робітників і селян Донбасу від дальших кривавих злочинів каледінців надіслав сюди загони балтійських моряків, латиських стрільців, пітерських та московських робітників. Прибулі з Москви й Петрограда полки робітників і моряків, загони Червоної гвардії Донбасу в поєднанні з діями місцевих партизанських загонів і груп остаточно витіснили каледінців з шахтарського краю. Каледінська авантюра ганебно збанкрутувала.

І. І. РОЖКОВ

² Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов. Сборник документов, М., 1957, стор. 242—243.

³ Газ. «Луч», 24 липня 1957 р.

⁴ Е. И. Поздняков. Юность комиссара, М., 1962, стор. 80.

⁵ В. І. Ленін про Україну, стор. 439.

⁶ Газ. «Заря коммунизма», 13 серпня 1966 р.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У МЕЛІТОПОЛІ

В справу боротьби за встановлення Радянської влади на Україні великий вклад внесли трудящі Таврії. Вивченню цього питання присвячено чимало праць радянських істориків. Але окремі моменти вимагають дальшого вивчення і уточнення, зокрема дата встановлення Радянської влади в м. Мелітополі. Деякі автори, посилаючись на спогади учасників революційних подій, твердять, що в Мелітополі Радянська влада була встановлена зразу після того, як стало відомо про успішне збройне повстання в Петрограді, інші доводять, що цю дату слід віднести на середину листопада 1917 р. Так, у передмові до збірника документів та спогадів «За власть Советов» вказується, що «в листопаді 1917 року озброєні робітники, очолювані більшовиками і підтримані матросами Чорноморського флоту, які прибули з Севастополя, всю владу в місті передали Раді робітничих та солдатських депутатів»¹. Л. Волошинов у монографії «Октябрь в Крыму и Северной Таврии» також дотримується цієї думки². У спецвипуску газети «Радянський степ», присвяченому десятиріччю Великої Жовтневої соціалістичної революції на Мелітопольщині, вказувалося, що Радянська влада в місті була встановлена в ніч з 16 на 17 листопада 1917 р.³

Вивчення документів і періодичної преси тих днів дозволяє зробити висновок, що Радянська влада в Мелітополі була встановлена дещо пізніше.

Робітники, солдати й селяни Мелітополя та повіту, як і всієї країни, з радістю зустріли перемогу соціалістичної революції. Повідомлення про збройне повстання в Петрограді надійшло в Мелітополь наступного дня, 26 жовтня (8 листопада) 1917 р. Увечері того ж дня, в обстановці великого революційного піднесення, Мелітопольська Рада робітничих і солдатських депутатів під головуванням більшовика М. І. Пахомова вітала перемогу пролетарської революції в Петрограді. На пропозицію більшовиків було ухвалено рішення про передачу всієї влади в місті Раді робітничих і солдатських депутатів.

Революційне піднесення було таке велике, що меншовики й есери не наважилися одразу відкрито виступити проти цього рішення⁴. Проте вони вдалися до провокаційних дій з метою викликати у місті невдоволення і заворушення. Підбурювані ними нестійкі елементи, кримінальні злочинці почали громити крамниці, винні склади, влаштовували погроми і т. д. 1 листопада (за старим стилем) 1917 р. газета «Земля і Воля» повідомила, що місто оголошено на воєнному стані. Направлені з Севастополя загін моряків і дві роти солдатів з Сімферополя приборкали погромників. Керівник загону чорноморських революційних матросів М. А. Пожаров, направлений ЦК РСДРП(б) для революційної роботи в Севастополь, 31 жовтня 1917 р. повідомив Севастопольську Раду про те, що в Мелітополі «поступово відновлюється порядок, нами виставлені варти й патрулі»⁵.

Таврійська губернська Рада робітничих і солдатських депутатів, яка ще перебувала в руках угодівських партій, а також меншовики і есери з Мелітопольської Ради звинувачували більшовиків у тому, що вони своїми діями викликали обурення мас, анархію і безладдя⁶. Але ввести в оману маси їм не вдалося. Робітники Мелітополя добре розуміли, хто і для чого організував у місті погроми.

2 листопада Мелітопольська Рада, внаслідок меншовицько-есерівської більшості, прийняла резолюцію невизнання рішень і декретів II Всеросійського з'їзду Рад⁷. В середині Мелітопольської Ради точилась тривала й запекла боротьба більшовиків за владу. Так, 30 листопада 1917 р. на засіданні Ради під час дискусії щодо поточного моменту головуючий більшовик М. І. Пахомов зажадав, щоб міська Рада визнала Раду Народних Комісарів на чолі з В. І. Ленінім єдиною владою в країні. Меншовики й есери виступили проти цієї пропозиції. Меншовик Бархатов заявив, що їм з більшовиками не по дорозі. Ця заява викликала обурення робітників, присутніх на

¹ За власть Советов. Сборник документов и воспоминаний..., Запоріжжя, 1957, стор. XIX.

² Л. Волошинов. Октябрь в Крыму и Северной Таврии, Симферополь, 1960, стор. 79.

³ Газ. «Радянський степ» (орган Мелітопольського окружкому КП(б)У та окр. викому) 1927 р.

⁴ Бронзос К. И. О революционной деятельности Мелітопольской парторганизации РСДРП в Февральской и Великой Октябрьской социалистической революциях. Воспоминания, рукопись. Партархів Запорізького обкому КП України, ф. 337, од. зб. 147, арк. 23. Под знаменем Великого Октября, Мелітополь, 1957, стор. 16—17.

⁵ Центральний державний архів Військово-Морського Флоту, ф. 181, оп. 1, од. зб. 24, арк. 132, С. С. Хесин. Матросы революции, М., 1958, стор. 94—95.

⁶ Газ. «Земля і воля», 8, 9 листопада 1917 р.; газ. «Крымская почта», 23 листопада 1917 р.

⁷ Газ. «Народное дело», 3 листопада 1917 р.

засіданні. За резолюцію, запропоновану більшовиками, проголосувало 53 чоловік проти — 59⁸.

Розповідаючи про боротьбу за владу Рад на Півдні України, секретар Таврійського губернського комітету РСДРП(б) Є. Новосельська писала секретареві Ц РСДРП(б) О. Д. Стасовій, що «в усіх організаціях Таврійської губернії головна діяльність зосереджена на передачі влади Радам на місцях, визнанні Ради Народних Комісарів у центрі. Щодо цього в нас відзначились: Севастополь, Бердянськ, які є поє ними господарями становища. В Євпаторії, Ялті, Мелітополі очікується з дня на день наша перемога. Але боротьба ще важка...»⁹.

Під тиском робітників і солдатів, невдоволених політикою угодовських партій Раді і хазяйнуванням у місті думи, 20 грудня 1917 р. (2 січня 1918 р.) на засіданні Ради було обрано більшовицький виконавчий комітет робітничих та солдатських депутатів і утворено революційний штаб для боротьби з контрреволюцією. Головою виконкому Ради став робітник-більшовик М. І. Пахомов¹⁰.

Така коротка історія боротьби за встановлення Радянської влади в м. Мелітополі після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в центрі країни.

О. С. ШЕРСТЮ

⁸ Газ. «Народное дело», 3 грудня 1917 р.

⁹ Борьба за Советскую власть в Крыму. Документы и материалы, Сімферополь 1957, т. 1, стор. 135.

¹⁰ Газ. «Народное дело», 31 грудня 1917 р.

З ІСТОРІЇ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ ТВЕРІ Й УКРАЇНИ (1898—1903 рр.)

Процес утворення марксистської партії робітничого класу в Росії включав у себе зокрема встановлення й зміцнення зв'язків між місцевими соціал-демократичними організаціями. Без таких контактів створення партії було неможливе. Ці зв'язки сприяли також інтернаціональному згуртуванню соціал-демократів в організаціях, які існували в різних національних районах країни.

Контакти між місцевими соціал-демократичними організаціями склалися в не легких умовах. У країні лютував поліцейський режим. Крім того, через відсутність єдиного партійного центру (й після I з'їзду РСДРП) зв'язки між організаціями були нерегулярними. Вони встановлювалися й підтримувалися, головним чином, шляхом особистого знайомства між їх окремими членами, через зустрічі й листування товаришів по боротьбі, розкиданих по різних кінцях країни.

Однак і такі зв'язки були корисними для місцевих організацій. Вони збагачували їх взаємним досвідом підпільної роботи, сприяли обміну нелегальною літературою інформацією, а головне, піднімали настрій, вселяли віру в непереможність російської соціал-демократії. Виникаючи спочатку на ґрунті особистих знайомств, вони неминуч переросли у відносини між організаціями, ставали часткою їх міцніючої єдності. Така тенденція особливо яскраво виявилася в наступний період, коли ленінська «Искра» стала фактично загальнопартійним центром і повела цілеспрямовану боротьбу з зміцнення зв'язків між місцевими соціал-демократичними організаціями.

Характерними були контакти, що склалися наприкінці 90-х років зокрема між Тверською й Катеринославською партійними організаціями. Катеринославський комітет РСДРП у 1898—1900 рр. був одним з тих небагатьох комітетів, які в обставини ідейного розброду й хитань залишалися на революційних позиціях і розгорнули масову політичну пропаганду серед робітників. Велику роль у цьому відіграло керівне ядро організації, яке перебувало на ленінських позиціях, — І. В. Бабушкін, І. Х. Ляляниця, Г. І. Петровський та М. Г. Цхакая.

В цей же період почала оформлятися соціал-демократична організація в Твері Біля її початків також стояли ленінські учні, колишні члени петербурзького «Союзу боротьби» Б. І. Зінов'єв, С. І. Фунтиков і П. С. Грибакін. Тверська організація не була такою великою й сильною, як Катеринославська. Це значною мірою пояснювалося переважанням у Твері робітників-текстильників, які в ідейно-політичному відношенні відставали від металістів. Тому зв'язки з Катеринославським комітетом РСДРП справили значний вплив на активізацію діяльності тверських соціал-демократів.

У встановленні цих контактів, як часто бувало в той час, певну роль відіграв випадок. Однак через елемент випадковості пробивала собі дорогу необхідність —

прагнення місцевих соціал-демократичних організацій до згуртування та єдності. Вони свідомо шукали й встановлювали зв'язки між собою.

На початку 1898 р. петербурзький соціал-демократ П. А. Морозов, повертаючись із заслання, по дорозі в Катеринослав заїхав у Твер¹, де жила його сестра — дружина С. І. Фунтікова. Тут він познайомився й з іншими тверськими соціал-демократами, в тому числі з Б. І. Зінов'євим, П. С. Грибакіним, В. І. Прошиним та ін.

Прибувши в Катеринослав, П. А. Морозов незабаром увійшов до складу місцевого комітету РСДРП і взяв діяльну участь у розгортанні масової політичної агітації серед робітників. З тверськими товаришами він продовжував підтримувати активні зв'язки, які поступово перетворилися у контакти між двома організаціями. Навіть царська охранка влітку 1899 р. констатувала «існування очевидного зв'язку між революційними гуртками міст Твері й Катеринослава»².

Розвиток контактів між обома організаціями показує, як швидко відбувався процес освоєння ними досвіду революційної роботи, як старанно вони прагнули застосовувати вже випробувані на практиці її прийоми й методи. Так, навесні 1899 р. Катеринославський комітет РСДРП затвердив «Статут міської організації». Він складався з двох частин. У першій визначалися цілі й завдання організації, у другій — її побудова³. П. А. Морозов розіслав соціал-демократам ряду міст «Проект об'єднання дрібних груп робітників у загальну організацію для боротьби з капіталістами й урядом» (так називали статут жандарми)⁴. Немає сумніву, що цей документ було одержано й у Твері. На початок літа 1899 р. дедалі більшою стає схожість в організаційній структурі Катеринославської й Тверської організації. Поступово в обох містах міцніють зв'язки між гуртками робітників та інтелігенції. Контакти між цими гуртками в Катеринославі здійснювалися через І. В. Бабушкіна й І. Х. Лалаянца, в Твері — через Б. І. Зінов'єва й Г. Г. Кугушева.

Ще більше значення зв'язки між катеринославськими й тверськими товаришами мали для зміцнення єдності їх поглядів по важливих ідейних питаннях. Катеринославські соціал-демократи, як відомо, брали активну участь у підготовці й роботі I з'їзду РСДРП. А ставлення до нього, як указував В. І. Ленін, було в той час мірилом ідейних позицій соціал-демократичних організацій. Саме з Катеринослава надійшли у Твер перші відомості про з'їзд, а також кілька примірників його Маніфесту й рішень. Позитивне ставлення соціал-демократів міста до з'їзду знайшло своє відбиття в їх участі у «Робочей газеті», третій номер якої виходив як центральний орган партії. Тверські соціал-демократи направили в цю газету, видання якої навесні 1898 р. було перенесено в Катеринослав, свої кореспонденції. На жаль, текст цих матеріалів не зберігся, але під час арешту члена ЦК Б. Л. Ейдельмана було виявлено план уже майже готового номера газети, де під № 8 значилася кореспонденція з Твері, а під № 9 — з Катеринослава⁵.

Слідом за Катеринославським комітетом РСДРП тверські соціал-демократи з початку 1899 р. взяли курс на перехід до масової агітації. З цією метою вони створили підпільну друкарню, стали випускати листівки, починали організовувати страйки робітників. Царська охранка відзначала, що в Твері соціал-демократи прагнули «широко пропагувати серед робітників революційні погляди й викликати цим самим вибух робітничого руху»⁶.

Однак провал улітку 1899 р. завдав Тверській організації тяжкого удару. В квітні того року у заарештованого на Катеринославському вокзалі П. А. Морозова було виявлено першотравневі листівки. Під час обшуку в нього жандарми знайшли також сліди листування з Твер'ю й деякими іншими районами країни. Ця обставина й стала приводом для арештів серед тверських соціал-демократів⁷.

У Катеринославі жандарми особливо ретельно шукали друкарню, де друкувалися листівки. Але П. А. Морозов тримався на допитах стійко. Як згадував І. В. Бабушкін, хоч «декого й обшукали й навіть заарештували...», але друкарні, що друкувала катеринославські листівки, не знайшли»⁸. Наявність тісних зв'язків між Тверською й Катеринославською соціал-демократичними організаціями навила жандармів на думку про те, що листівки могли бути надруковані й у Твері. Незабаром вони й тут почали шукати друкарню⁹.

¹ ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 2, 1899, спр. 303, арк. 94.

² Там же, арк. 158.

³ І. Іванов-Потьомкін. Катеринославський «Союз боротьби за визволення робітничого класу», К., 1949, стор. 66.

⁴ ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 2, 1899, спр. 303, арк. 80 зв.

⁵ Первый съезд РСДРП. Документы и материалы, М., 1958, стор. 93.

⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. МЮ ВК, 1899, спр. 11997, арк. 84 зв.; Калінінський обласний державний архів (далі — КОДА), ф. 624, спр. 1160, арк. 2.

⁷ ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 2, 1899, спр. 303, арк. 93, 155; КОДА, ф. 624, спр. 1160.

⁸ Воспоминания Ивана Васильевича Бабушкина, М., 1955, стор. 121—122.

⁹ Там же; ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 2, 1899, спр. 303, арк. 155; КОДА, ф. ТГЖУ, спр. 317, арк. 11—13.

Після арешту П. А. Морозова члени Катеринославського комітету РСДРП попередили тверських товаришів про провал і про можливі внаслідок цього обшуки й арешти. С. І. Фунтіков повідомив учасників однієї з нелегальних сходок у Твері про необхідність посилення конспірації в зв'язку з одержаними з Катеринослава відомостями. Однак жандармам вдалося пронюхати про це попередження, й вони будь-що намагалися встановити, хто саме писав у Твер з Катеринослава. Але всі їх спроби не мали успіху¹⁰.

Та, на жаль, тверські соціал-демократи не зуміли повною мірою використати попередження катеринославських товаришів. Конспірація в них перебувала ще на невисокому рівні. Під час обшуків жандарми захопили тут друкарню, папір, шрифти, підготовлений проект листівки, значну кількість нелегальних видань. Близько 20 чоловік було заарештовано.

Проте цей провал тільки тимчасово перервав зв'язки між обома організаціями. Незабаром на роботу в Катеринослав було направлено кількох провідних працівників Тверської організації й серед них члена Бюро Російської організації «Искры» Л. М. Кніпович, твердого лєнінця О. С. Шаповалова, талановитого агітатора С. В. Модестова. Восени 1903 р. сюди з Твері приїхала К. М. Громова-Самойлова. Після за-слання на роботу в Катеринослав прибув також активний діяч Тверської соціал-демократичної організації С. І. Фунтіков¹¹.

Іскрівці Твері мали контакти не лише з Катеринославом. Так, наприкінці 90-х років у Києві почав революційну діяльність О. І. Гусєв — пізніше один з членів Тверського комітету РСДРП і активний кореспондент «Искры». Навесні 1899 р., під час студентського страйку, він був членом організаційного комітету студентів Політехнічного інституту, «одним з визначних агітаторів», як зазначала київська жандармерія. В цей же час він проводив політзаняття в робітничому гуртку на залізничному вузлі¹². І пізніше у О. І. Гусєва збереглися зв'язки з київськими товаришами.

Крім безпосередніх контактів між організаціями, поступово дедалі більшу роль починають відігравати опосередковані зв'язки між ними, в тому числі взаємна інформація, здійснювана шляхом публікацій матеріалів на сторінках «Искры» або листування редакції газети із соціал-демократами на місцях. Так, невідомо, наприклад, соціал-демократична організація Олександрівська (Катеринославська губернія) влітку 1903 р. рекомендувала своїм пропагандистам для вивчення в робітничих гуртках матеріал «Искры» про великий страйк текстильників Вишнього Волочка, який проходив під керівництвом Тверського комітету РСДРП¹³. В свою чергу, соціал-демократи Твері в листівках постійно розповідали про успіхи боротьби робітників Одеси, Києва, Катеринослава. Велике враження на робітників і селян губернії справило зокрема аграрний рух на Україні навесні 1902 р., про який широко повідомляли «Искра» й листівки місцевих соціал-демократів.

В 1902—1903 рр. Тверський комітет РСДРП підтримував зв'язки з «Южным рабочим», що редакція «Искры» не раз використовувала у загальнопартійних інтересах. Так, навесні 1903 р. вона домовилася з усіма найбільшими соціал-демократичними організаціями, в тому числі й з «Южным рабочим», про розповсюдження по всій Росії єдиної загальнопартійної першотравневої листівки. Редакція «Искры» склала її проект й розіслала для погодження на місцях. Але в той період вона не мала зв'язків з Харковом. Тоді Н. К. Крупська написала в Твер Л. М. Кніпович: «Якщо можеш, напиши швидше Юрію («Южный рабочий»).— В. М.), щоб скоріше прислав нові адреси, йому написано 6 листів — і все пропало, очевидно. Все, прислане ним, одержано. Посилаю на адресу Тараса (Тверського комітету.— В. М.) проект травневого листка, його треба негайно послати Юрію»¹⁴. Одночасно Н. К. Крупська повідомила «Южного рабочего», що «травневий листок послано через Твер»¹⁵. Тверський комітет оперативно виконав це важливе доручення. «Травневий листок нашої спільної знайомої одержано, й ми його відправили куди слід»,— повідомляв редакцію «Искры» представник комітету 27 березня 1903 р.¹⁶

Велику роль у зміцненні іскрівських позицій у Твері відіграла Л. М. Кніпович. Після повернення із заслання вона за завданням редакції газети об'їхала ряд комітетів на Україні й домовилася зокрема про видання першотравневої листівки «Искры». В лютому 1903 р. її було направлено на роботу в Твер¹⁷.

¹⁰ ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 2, 1899, спр. 303, арк. 215, 217, 254.

¹¹ Там же, 1903, спр. 828, арк. 2.

¹² Там же, ф. 274, оп. 1, 1899, спр. 459, ч. 1, арк. 443—445; ч. 3, арк. 130—227; оп. 2, 1899, спр. 461, т. 5, арк. 447—485; оп. 1, 1899, спр. 460, т. 1, арк. 127; газ. «Искра» № 50, 15 жовтня 1903 р.

¹³ ЦДАЖР СРСР, ф. ДП ЗВ, 1903, спр. 2310, т. 3, арк. 122.

¹⁴ Исковская организация в Твери 1901—1903 гг. Сборник документов, Калинин, 1957, стор. 90.

¹⁵ Ленинский сборник, VIII, стор. 336.

¹⁶ Исковская организация в Твери, стор. 91.

¹⁷ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 24, оп. 4н, спр. 1421, арк. 1—2.

Українські зв'язки Л. М. Кніпович значною мірою сприяли розширенню контактів Тверського комітету з соціал-демократами України. Так, у 1903 р. тільки Полтавська організація РСДРП («Паша») прислала в Твер 5 тис. примірників першотравневих листівок¹⁸.

Зв'язки соціал-демократичних організацій Твері й України тривали й далі. Вони вписали хоч і невелику, але важливу сторінку в літопис боротьби за створення в Росії марксистської партії.

В. В. МАЛИНОВСЬКИЙ

¹⁸ Искровская организация в Твери, стор. 94.

ПРО ВИДАННЯ «КАПІТАЛУ» К. МАРКСА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ В КАНАДІ

Ще у 1921 р. трудящі Канади, об'єднані у товаристві «Український робітничий дім» (згодом перейменований у товариство «Український робітничо-фермерський дім»), зробили спробу видати українською мовою геніальний твір основоположника наукового соціалізму К. Маркса «Капітал».

На I Східному окружному з'їзді товариства «Український робітничий дім» (31 березня — 1 квітня 1921 р.) Іван Навізівський, один з організаторів комуністичного руху в Канаді, заявив, що при спільній праці українські робітники спроможні опублікувати тут українською мовою видатний твір К. Маркса «Капітал», до видання якого приступають товариші в Берліні. Він звернувся із закликом також випустити другий або третій том і цим самим збагатити робітничу літературу, що виходить українською мовою. З'їзд одностайно схвалив цю пропозицію і прийняв рішення перевести зібрані гроші на видання першого тома «Капіталу», доручивши І. Навізівському зв'язатись з товаришами в Берліні і домовитись щодо друкування цієї праці, а про результати повідомити в Східний окружний Комітет.

Третій з'їзд товариства «Український робітничий дім» (2—6 лютого 1922 р.) ухвалив організувати видавниче товариство «Пролетарська культура» і доручити йому «справу видання «Капіталу» К. Маркса в українському перекладі»¹.

Через рік Матвій Попович, видатний комуністичний діяч і публіцист, писав, що «Робітничо-фермерське видавниче товариство», створене 15 серпня 1924 р. у Вінніпегу, «взяло на себе й допровадило до успішного кінця видання першого тому «Капіталу» К. Маркса та забезпечило своє власне видання дальших двох томів цього твору для Канади і Злучених Держав»².

1927 р. у Канаді вийшов перший том «Капіталу» українською мовою, перекладений з сьомого німецького видання 1914 р. На книзі зазначено: «Накладом «Робітничо-фермерського видавничого товариства», Вінніпег, Ман., Канада». У передмові вказувалося: «Потребу видання «Капіталу» Карла Маркса українською мовою відчувалося вже давно, але здійснити його пощастило, на жаль, через десять років після Жовтневої революції... З ростом українського робітничого руху після Жовтневої революції, як на Радянській Україні, на Західній Україні, так і в Канаді та Злучених Державах (у Північній Америці), постала також потреба видання марксистської літератури українською мовою, і в першу чергу перекладу й видання «Капіталу» Карла Маркса.

Ініціативу та перші кроки в справі українського видання «Капіталу» зробили українські організовані робітники в Канаді. В 1921 році вони доручили своєму видавничому товариству «Пролеткульт» подбати про переклад і видання першого тома «Капіталу»... Переклад і друк такої капітальної праці... «Пролеткульт» доручив був Маркові Бардахові в Берліні, котрий належав ще тоді до Комуністичної партії, користувався довірям українських робітничих організацій і сам запропонував був «Пролеткультурі» свої послуги на вигідних умовах.

В Берліні... справа видання першого тома «Капіталу» затяглася після цього на цілих шість років. Бардах повідомляв спершу «Пролеткульт», а пізніше створене на його місці «Робітничо-фермерське видавниче товариство» у Вінніпегу, що переклад роблять... відомі українські марксистки Порш і Соболев, а далі, що вже книжка наби-

¹ Робітничо-фермерський календар на 1928 рік, Вінніпег, стор. 339.

* У Північній Америці.

² Альманах ТУРФДім 1918—1929, Вінніпег, стор. 37.

рається в друкарні, папір закуплено, а ще пізніше, що вже робиться коректура і книжка друкується. Одночасно з кожним таким повідомленням були й домагання дальших сум грошей на витрати...

Весною 1927 року «Робітничо-фермерське видавниче товариство» доручило одному з своїх членів, що був тоді в Європі, перевірити стан дорученої Бардахові справи видання першого тома «Капіталу» і зв'язаних з нею грошових рахунків. Виявилось, що Бардах витрачав надіслані йому на видання «Капіталу» гроші на інші спекулятивні призначення... а за переклад, коректуру, папір та друкареві він видав менш як тисячу доларів. Перший том «Капіталу» надруковано, але він так і залишився в аркушах у друкарні в Лейпцігу на виключну власність друкаря за борг. Бардах, що так несовісно обманув наше видавництво, було вже виключено з Комуністичної партії і ніякого відношення до робітничих організацій більше він не мав.

Тимчасом, Державне видавництво України підготувало до друку своє видання «Капіталу», текстом якого дозволило нашому Видавництву скористуватися та видати остаточно перший том «Капіталу», точно такий самий, як його видається на Радянській Україні.

Незабаром надіємося видати й дальші два томи «Капіталу» та бажаємо, щоб українські робітники Канади й Злучених Держав з такою самою щирістю їх читали та вчилися з них, з якою ми старались добитись їхнього видання українською мовою³.

Державне видавництво України надіслало кілька партій примірників «Капіталу» для «Робітничо-фермерського видавничого товариства». Однак не завжди передавались разом з книгами накладні, і це створювало труднощі при викупі їх з митниці.

М. Попович у зв'язку з цим написав 16 грудня 1927 р. листа І. Навізівському, який тоді був у Європі і мав намір відвідати Радянську Україну. «Кілька днів тому одержали від Держвидаву один скомплектований примірник «Капіталу» (I том), з виготовленням мною вступним словом і надрукованим нашою фірмою,—повідомляв М. Попович.—Тільки в одному місці у вступному слові зроблена маленька зміна... Я запропонував Раді Директорів вислати умовлену суму на рахунок «Капіталу» та зажадати, щоб його негайно посилали, може отримаємо до з'їзду. Але посилати його треба через Прагу або Берлін. Обов'язково треба посилати «інвойси» (накладні.— П. К.), бо без них не дадуть тут більше нічого. Так нам написали та й ще загрозили карою. ...В зв'язку з «Капіталом» вирішено, щоб ти займався влаштуванням пересилки через Прагу або Берлін. Хоч їдь туди, але доглянь, щоб ми його одержали ще до з'їзду».

Цікаво, чи збереглися хоч деякі примірники «Капіталу», перекладеного у Берліні, надрукованого в кількох примірниках і проданого Марком Бардахом? Треба це з'ясувати. Така знахідка була б речовим доказом великих і благородних зусиль організованих українських робітників Канади по виданню цього безсмертного твору українською мовою, яскравим показником зростання їх політичної зрілості.

ПЕТРО КРАВЧУК

³ Карл Маркс. Капітал, том перший, Вінніпег, 1927, стор. V—VI.

НОВЕ В СТАРОДАВНІЙ ІСТОРІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Більш як 150 років вивчаються старожитності Керченського півострова. Протягом цього часу центром уваги археологів були широко відомі старовинні грецькі міста, що входили до складу могутньої Боспорської держави. Чудові знахідки з Пантікапея, Мірмекія, Тірітаки, Ілурата та інших приморських міст, з гробниці боспорської знаті прикрашають кращі музеї світу. Проте інші райони Східного Криму, як і історія племен — попередників грецької колонізації, до останнього часу майже зовсім не вивчалися. Цю прогалину деякою мірою заповнено завдяки роботам керченської комплексної експедиції, що проводила розкопки в зоні будівництва Північно-Кримського каналу. Протягом трьох польових сезонів (1964—1966 рр.) п'ять загонів експедиції, в складі якої, крім науковців з Києва, були археологи Москви, Ленінграда й Керчі, досліджували пам'ятки, починаючи з кам'яної доби й до середньовіччя включно.

В результаті розкопок стоянок кам'яного віку, поселень епохи бронзи, 62-х курганів, античної садиби й ґрунтового могильника скіфо-сарматського часу одержано великий і різноманітний матеріал, що має важливе значення для вивчення стародавньої історії Півдня європейської частини СРСР.

Ще недавно археологічні пам'ятки Східного Криму датувалися неолітом (приблизно V тисячоліття до н. е.), оскільки вчені вважали, що саме тоді відбувалося його заселення.

Загін Керченського історико-археологічного музею (начальник — Л. Г. Мацкевий) відкрив стоянки первісних мисливців і рибалок епохи мезоліту — період переходу від палеоліту до неоліту. Ця епоха (XII—VII тисячоліття до н. е.), відома в історії людства як час винаходу лука й стріли, поки що порівняно до інших періодів кам'яної доби вивчена недостатньо. В післяльодовиковий час клімат теплішає. Невеликі групи мисливців у пошуках угідь починають пересуватися на значні відстані. Судячи із знахідок, мешканці мезолітичних стоянок Східного Криму займалися, крім мисливства, також рибальством і збиральництвом. Дослідження кремінних знарядь цих стоянок і зіставлення їх з синхронними пам'ятками інших територій дає змогу не тільки значно удревнити час заселення Керченського півострова, а й установити спільність реманенту з аналогічними знахідками в гірському Криму, причорноморських степах і Північно-Західному Кавказі.

Головну увагу експедиція приділяла розкопкам курганів і поселень епохи міді — бронзи. Аналіз виявлених матеріалів показує, що минуле Східного Криму нерозривно пов'язане з історією Півдня Східної Європи. Тут, як і всюди в степах на північ від Каспійського й Чорного морів, на рубежі III і II тисячоліть до н. е. можна простежити зміну древньоюмної культури катакомбною, яка в свою чергу в середині III тисячоліття до н. е. змінюється зрубною, що існувала до кінця бронзової доби — до VIII ст. до н. е. Разом з тим протягом усієї епохи міді — бронзи в Східному Криму помітний вплив синхронних кавказьких культур, особливо наприкінці III — на початку II тисячоліть до н. е. Цим часом датується ряд розкопаних експедицією курганів. Їх поєднують загальний поховальний обряд і специфічна кераміка, що явно відрізняються від древньоюмних. Для цих розкопок характерне широке використання каменю при спорудженні гробниць і курганів. Підшова таких курганів зокрема, як правило, обгороджена кам'яним кільцем заввишки до 1,5 м. Один з них, № 11 (біля с. Іллічево) мав зовнішні й внутрішні прибудови до кільця, де знайдено перекриті плоскими кам'яними плитами поховання. В центральній частині кургана виявлено кілька насипів, під якими також були поховальні ями з масивними плитами. В двох випадках для перекриття використані антропоморфні стели, на яких схематично зображено людські обличчя — очі, ніс, шию. В центрі одного з курганів (біля с. Астаніне) знайдено величезну кам'яну гробницю з вигляді ящика, складеного з чотирьох старанно підігнаних одна до одної плит. П'ята плита служила за підлогу гробниці. Ще дві перекривали її. Стіни цієї споруди прикрашав геометричний орнамент, виконаний червоною вохрою.

В більшості розкопаних поховань зустрічається невеличкий лощений посуд, часто з ручками-упорами. За формою й способом виконання він відрізняється від посуду древньоюмної культури і подібний, з одного боку, до кераміки гірських і приморських районів Криму, з іншого — до посуду населення Північно-Західного Кавказу в III і на початку II тисячоліття до н. е. (племена так званої дольменної культури).

Правомірність зіставлення кераміки підтверджується й спільністю поховальних споруд у цих районах. Оскільки Керченський півострів є мостом, який з'єднує Північно-Західний Кавказ з усім Кримом, стає зрозумілою єдність культури племен мідно-бронзової доби на значній території — від Абхазії на сході до Кримських гір на заході. Картографування пам'яток дольменної культури показує, яким був шлях пересування цих племен — з території сучасної Абхазії на північний захід берегом Чорного моря, а також по річках Лабі й Білій на Кубань і Тамань та далі, через протоку й Керченський півострів, у приморські й гірські райони Криму. Найімовірніше, що в процесі цього руху, який, очевидно, мав характер посупувального проникання, дольменні племена стикалися з носіями інших археологічних культур, зокрема майкопської, й частково вели їх за собою.

Саме відірваність Криму від основної території розповсюдження дольменної та інших кавказьких культур, що зустрічаються в цьому районі поряд з древньоюмними пам'ятками, слід пояснювати деяку різницю в матеріальних залишках племен Північно-Західного Кавказу й гірського Криму. Проміжне місце між ними займають пам'ятки Керченського півострова. Факт міграції кавказьких племен до Криму найкраще підтверджують розкопки А. О. Щепинського, який, досліджуючи культурний шар бронзового віку в одному з курганів поблизу Каркінітської затоки, знайшов поховання в кам'яному ящику з набором бронзових знарядь, ідентичних знахідкам у відомих новосвободненських дольменах (гробницях) на Кубані¹.

Таким чином, неодноразово підкреслюваний у літературі збіг пам'яток III — початку II тисячоліть до н. е. Північно-Західного Кавказу й гірських районів Криму після розкопок експедиції 1964—1966 рр. на Керченському півострові одержав нове пояснення. Тепер мова повинна йти не про окремі культури, що мають між собою

¹ Пленум Института археологии АН СССР 1966 г., Тезисы докладов, М., 1966, стор. 45—46.

певні зв'язки, а про єдину культуру древнього населення Північно-Східного Причорномор'я.

Окреме місце в стародавній історії Півдня нашої країни займають пам'ятки Керченського півострова епохи пізньої бронзи. В цей час тут жили кіммерійці, що стали відомі в ранньому залізному віці (в VIII—VII ст. до н. е.) грандіозними походами вздовж східного узбережжя Чорного моря до Малої й Передньої Азії. Ці походи повідомляють ассирійські хронографи та древньогрецькі історики й географи (Геродот, Страбон та ін.). Більше того, загибель легендарної Трої наприкінці II—на початку I тисячоліття до н. е. дослідники (К. Блеген та ін.) пов'язують з навалом степових племен, а знайдена при розкопках пізніх культурних шарів міста кераміка напрочуд близька до причорноморської². Пам'ятки, виявлені у Західному Причорномор'ї (на території Румунії³ й Болгарії⁴), змушують згадати точку зору, що давня увійшла до археологічної літератури,— про походи кіммерійців у Малу Азію через Фракію й морські протоки ще до їх пересування вздовж кавказького узбережжя. Таким чином, завдяки цим племенам стародавня історія нашої країни вперше стикається з історією країн найстарішої цивілізації Північно-Східного Середземномор'я. Водночас антична топоніміка пов'язує кіммерійців в основному з територією Керченського півострова. Саме тут Геродот називає гору Кіммерій, місто Кіммерік, кіммерійські переправи через море. Та й самий півострів відомий у стародавній період як Боспор Кіммерійський. Однак народ, який здійснив величезні й успішні походи, не міг займати лише таку невелику територію. Проте найдоцільніше пам'ятки кіммерійців шукати саме на Керченському півострові. А результати вивчення їх слід використати для того, щоб визначити ту територію, яку вони займали, й властиву їм археологічну культуру та її місцеві варіанти.

До робіт керченської експедиції пам'ятки епохи пізньої бронзи в Східному Криму були відомі дуже мало. Тому не випадково дослідники пов'язували з кіммерійцями різні археологічні культури. Так, М. І. Артамонов, Т. Б. Попова та інші вважали, що їм належать пізньокатакомбні пам'ятки, а О. О. Кривцова-Гракова і Б. М. Граков висловлювали думку про зв'язок цих племен з пізньозрубною культурою.

Знахідки керченської експедиції показують, що пізньокатакомбні поселення передують пізньозрубним, а відкриття типових ранньозрубних поховань дало змогу окреслити час зміни катакомбної культури зрубною. Встановлено, що на Керченському півострові, як і в усьому степовому Причорномор'ї, існують лише пізньокатакомбні пам'ятки періоду до середини II тисячоліття н. е., а вся епоха пізньої бронзи— час, коли у згаданих районах розвивалася зрубна культура, пізній етап якої слід пов'язувати з кіммерійцями. Цей висновок, одержаний завдяки археологічним знахідкам, узгоджується з даними лінгвістики, яка вважає, що зрубні племена приналежні до північно-іранського етносу. З ним споріднені й кіммерійці, виходячи з аналізу їхніх імен, які збереглися до нашого часу. В зв'язку з тим, що західний кордон пізньозрубної (кіммерійської) культури проходить у Подністров'ї й межує з Фракією, через яку пролягав шлях до Трої, стає зрозумілим, чому Страбон ототожнював трерів-фракійців з кіммерійцями. Мабуть, під час кіммерійських походів через Фракію до них приєднувалося місцеве населення, на яке поширилася загальна назва воявничих племен— «кіммерійці». Участь фракійців у походах останніх підтверджується аналізом ліпної кераміки з пізніх культурних шарів Трої, де поряд з простим, типово пізньозрубним посудом представлений лощений, який за формою й орнаментом тотожний знахідкам у Західному Причорномор'ї, датованим рубежем II—I тис. до н. е. (Бабадаг у Румунії й Руцук у Болгарії).

Яким же був рівень розвитку пізньозрубних племен, що підготували матеріальні передумови для таких далеких і успішних походів? Відповідь на це дають пізньозрубні пам'ятки Причорномор'я.

Одна з них— поселення, досліджене експедицією біля селища Кіровське на Керченському півострові. Воно належало осілому населенню, яке жило в землянках і наземних будівлях із стінами з кам'яною основою. Біля жител знайдено відкриті вогнища й зернові ями. Матеріали, виявлені під час розкопок, свідчать про різноманітність занять мешканців поселення.

Провідною галуззю в їхньому господарстві було землеробство, що підтверджує велика кількість зернотерок, кремінних і бронзових серпів, відбитки зерен злаків на глиняному посуді. Безліч кісток свійських тварин свідчить також про велику роль у житті населення скотарства й дає змогу встановити, що найбільше було великої рогатої худоби, менше свиней і коней. Крім того, жителі поселилися металур-

² Т. Д. Златковская. К вопросу об этногенезе фракийских племен, журн. «Советская этнография», 1961, № 6, стор. 89.

³ Morintz. Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Denube à la lumière des fouilles de Babadag, Dacia, VIII, 1964, стор. 101.

⁴ Г. Георгиев, Н. Ангелов. Розкопки на селищната могила до Русе през 1948—1949 год, Известия Археологического института, XVIII, 1952, стор. 137, 138, мал. 112.

гією й металообробкою, прядінням і ткацтвом, гончарством і різьбленням по кості. На ці заняття вказують знахідки ливарної форми сокири-кельта, бронзові ножі, шпильки, шильця, глиняні й кістяні пряслиця, керамічні вироби, унікальна колекція кістяних знарядь (більш як 100), зокрема багато скобелів, скребачок, гребенів для чесання вовни, різноманітні держачки, голки, шильце, проколки, пряслице, зубчаті штампи, наконечники стріл, предмети кінської упряжі та ін. Для облачення великого товстостінного господарського посуду заввишки понад метр, можливо, були якісь примітивні гончарні печі. Цей посуд використовувався для зберігання зерна й трапляється, як правило, в господарських ямах.

Знахідки великої кількості скарбів ливарних форм і готових бронзових виробів (головним чином, знарядь праці та зброї) свідчать не лише про розвиток металообробки в Північному Причорномор'ї, появу тут ремісників-ливарників, але й про небезпеки, що примушували людей ховати свої багатства. Аналіз поховань того часу вказує на класову диференціацію суспільства. Серед численних рядових могил зустрічаються багаті, під великими курганами, в складних поховальних спорудах, із зброєю, іноді з золотими прикрасами. Чимало могил пограбовані ще в давнину — мабуть, було що грабувати.

За Геродотом, кіммерійці були витіснені з Північного Причорномор'я скіфами. Більшість дослідників гадає, що Східний Крим входив до складу володінь скіфів-царських, які вважали «інших скіфів своїми рабами».

Це повідомлення Геродота підтвердили багаті знахідки у курганах поблизу античного Пантікапея і древньогрецького міста Німфея. Однак до експедиції 1964—1966 рр. скіфські кургани степів Керченського півострова не досліджувалися. В результаті вивчення матеріалів з 50 скіфських поховань V—III ст. до н. е., відкритих одним із загонів Керченської експедиції (начальник — Е. В. Яковенко), з'ясувалося, що вони помітно відрізняються поховальним обрядом від нижньодніпровських та приазовських і мають багато спільного з синхронними пам'ятками нижнього Дону та Прикубаня.

Особливо впадають в очі зв'язки керченських скіфів з Боспорським царством. Це виявляється насамперед у великій кількості речей грецького походження в похованнях, а також у спільності деяких елементів будівництва, зокрема при спорудженні кам'яних гробниць.

Матеріали з керченських курганів добре ілюструють майнове розшарування у скіфів. Так, поряд з рядовими похованнями трапляються такі, що ще в давнину були розграбовані. Про цінності в гробницях скіфської знаті свідчить зокрема знахідка золотих виробів початку V ст. до н. е. у похованні в кургані № 1 (біля с. Іллічеве). Тут знайдено 4 золотих речі загальною вагою близько 800 г. Це — порожнистий предмет невідомого призначення у вигляді зрізаного конуса з отвором посередині денця, шийна чотиригранна в перетині гривня, нашивна бляха, прикрашена витисненим зображенням у звіриному стилі, й обкладка сагайдака для стріл, що складається з двох частин. Особливо цікава верхня, всю поверхню якої займає унікальний фриз із зображенням оленя. Його одночасно шматують левиця, змія та орел. Цей майстерний твір античного ювеліра, виконаний, очевидно, на замовлення багатого скіфа, — один з кращих зразків скіфського звіриного стилю.

Важливе значення для характеристики культури скіфів мають також матеріали ґрунтового могильника скіфо-сарматського часу, вперше дослідженого в Криму одним із загонів неподалік від с. Фронтове (начальник — В. М. Корпусова). Наявність цього могильника, як і курганні сімейні склепи, свідчить про осілий спосіб життя керченських скіфів. У зв'язку з цим особливе значення мають розкопки сільських поселень Боспорського царства. Тільки їх комплексне вивчення разом з поховальними пам'ятками дасть змогу з'ясувати етнічний склад населення степової частини півострова часів Боспорського царства, дізнатися про його відносини з грецькими колоністами, а також про соціальний склад боспорських землеробів.

Саме ці питання стояли перед загонем (начальник — І. Т. Кругликова), що досліджував античну садибу кінця V—III ст. до н. е. поблизу с. Андріївка. Тут розкопано 16 приміщень, великий, вкритий бруківкою двір, кілька господарських прибудов та зернові ями. Така пам'ятка тут була виявлена вперше.

Наприкінці I тисячоліття до н. е. скіфи змінили сармати. Для характеристики сарматської епохи в Криму важливе значення має вже згадуваний могильник поблизу с. Фронтове, де понад 30 поховань належать до II—III ст. н. е. В них знайдено бронзові монети, срібні фібули, плити з грецькими написами і так званими сарматськими знаками. Ліпна кераміка цих поховань має аналоги в синхронних пам'ятках Кубані, але не зустрічається в придніпровських степах.

Очевидно, починаючи з III тисячоліття до н. е. і до перших століть н. е., населення Керченського півострова підтримувало тісні зв'язки з племенами Північного Кавказу. Водночас населення центрального Криму було таким же самим, як і в усій степовій смузі Північного Причорномор'я.

УКРАЇНСЬКИЙ КРАЄЗНАВЕЦЬ І АРХЕОЛОГ В. О. БАБЕНКО

Цього року минуло 90 років з дня народження українського краєзнавця і археолога Василя Олексійовича Бабенка, з ім'ям якого пов'язано відкриття салтівської культури.

В. О. Бабенко народився 9 квітня 1877 р. у м. Вовчанську в сім'ї ремісника. Трудове життя розпочав рано. В семирічному віці був хлопчиком на побігеньках у місцевого фабриканта. Пізніше вчився в школі, а потім у Вовчанській учительській семінарії, після закінчення якої у 1897 р. одержав звання народного вчителя і місце у Верхньосалтівській школі на Харківщині. Завершив освіту на Вищих вчительських курсах у Харкові, де прослухав, зокрема, спеціальний курс з історії та етнографії.

Коли В. О. Бабенко вчителював у Верхньому Салтові, він одержав анкету Попереднього Комітету по підготовці XII Археологічного з'їзду з проханням сповістити про історичні пам'ятки села. З розповідей місцевих жителів В. О. Бабенко знав про знахідки кісток та старовинних речей у ярах поблизу села. Він почав пошуки і у 1900 р. відкрив Салтівський могильник. Це відкриття сільського вчителя відразу привернуло увагу харківських учених. У Салтів негайно були відряджені археологи П. П. Єфименко та М. Е. Воронець. Через рік Салтівський могильник відвідали Д. І. Багалій, О. М. Покровський, П. П. Єфименко та інші вчені Харківського університету. Відтоді і до початку першої світової війни В. О. Бабенко спочатку з Д. І. Багалієм та О. М. Покровським, а потім самостійно провадив археологічні дослідження могильника, вивчав Салтівське та Вовчанське городища. Про наслідки своєї праці він доповідав XII, XIII, XIV та XV Археологічним з'їздам, і щоразу його доповіді викликали великий інтерес. В «Трудах» з'їздів та інших виданнях публікувалися наукові праці В. О. Бабенка, присвячені салтівській культурі.

У 1912 р. Рада Московського Археологічного інституту за плідну наукову роботу в галузі археології обрала В. О. Бабенка почесним членом інституту.

За дорученням Російського музею В. О. Бабенко провадив етнографічні дослідження в Катеринославській та Харківській губерніях. Результати цих досліджень були опубліковані, а зібраний ним цікавий етнографічний матеріал експонувався на виставках XII та XIII Археологічних з'їздів. У той час В. О. Бабенко багато працював також над вивченням кустарних промислів Харківщини.

Особливо слід відзначити культурно-освітню діяльність В. О. Бабенка як засновника музею старовини у Вовчанську, пізніше реорганізованого в Окружний культурно-історичний музей. В. О. Бабенко керував музеєм від часу заснування у 1911 р. до 1930 р., перетворивши його на важливий краєзнавчий та культурно-освітній центр. Після Великої Жовтневої революції при музеї були створені археологічний, історико-етнографічний, художньо-історичний, історико-революційний відділи, комітет по охороні пам'яток.

У 1920—1927 рр. В. О. Бабенко брав участь у дослідженнях Салтівського могильника, що їх провадили в ті роки Вовчанський музей, Харківський та Одеський Археологічні музеї. Крім того, він виявляв нові пам'ятки салтівської культури у басейні Сіверського Дінця, розкопував Вовчанське городище. У праці «Розповсюдження стародавньої салтівської та схожих на неї культур в межах Східної Європи», що вийшла 1926 р. у Харкові, В. О. Бабенко підбив підсумки досліджень салтівської культури, простежив межі поширення її.

У 1928 р. за багаторічну і корисну діяльність Президія ВУЦВК удостоїла В. О. Бабенка звання Героя Праці з врученням відповідної грамоти.

У 30-і роки Василь Олексійович працював завідуючим архіву у Вовчанську і проводив велику культурно-освітню роботу серед трудящих.

Протягом 1943—1947 рр., працюючи науковим співробітником Харківського державного історичного музею, В. О. Бабенко багато зробив для відновлення його археологічної експозиції, що була знищена під час тимчасової фашистської окупації міста. У 1946 і 1947 рр. брав участь у розкопках Салтівського могильника в складі експедиції Інституту археології АН УРСР та Харківського університету.

1948 р. В. О. Бабенко знов у Вовчанську. Незважаючи на похилий вік, він продовжує працювати над історією промисловості міста, його окремих підприємств, зокрема, маслозаводу, ткацької фабрики.

В останні роки життя вчений писав працю з історії вивчення салтівської культури, але закінчити її не встиг. У листопаді 1955 р. В. О. Бабенко помер.

Своєю самовідданою працею В. О. Бабенко зробив великий внесок у розвиток вітчизняної історичної науки та в справу поширення історичних знань серед трудящих.

В. І. КАДЄЄВ

На допомогу викладачу історії

ВИХОВАННЯ КОМУНІСТИЧНОГО СТАВЛЕННЯ УЧНІВ ДО ПРАЦІ

Праця відіграє велику роль у формуванні всебічно розвиненої людини, яка повинна свідомо ставитись до трудових обов'язків, розуміти їх суспільне значення. У цій справі важливо забезпечувати органічний зв'язок трудової діяльності з різносторонньою ідейно-виховною роботою.

Викладання загальноосвітніх предметів, зокрема історії, у школі дає для такої роботи великий матеріал. Учителі історії в V—X класах розкривають перед учнями основні закономірності розвитку людського суспільства, показують характер способу виробництва, розвиток продуктивних сил і виробничих відносин у кожній суспільно-економічній формації. На цій основі в учнів формуються матеріалістичні переконання, розвиваються правильні погляди на історію людського суспільства. Учні дістають уявлення про знаряддя праці, їх характер і розвиток на різних етапах історії людства, про тяжкі умови життя і праці трудящих у суспільстві з антагоністичними класами.

Засвоєння учнями курсу історії СРСР сприяє формуванню у них таких переконань, які згодом знаходять свій конкретний прояв у трудовій діяльності, в розвитку творчої ініціативи, високих моральних стимулів, у взаємодопомозі.

Ідейно-політичному спрямуванню трудового виховання значною мірою сприяє ознайомлення учнів з революційними і трудовими традиціями нашого народу, з характером праці в соціалістичному суспільстві. Учителі звертають особливу увагу на такі питання:

1. Розкриття відмінностей між працею на сучасному соціалістичному виробництві, з одного боку, і працею на фабриках та заводах колишньої царської Росії та сучасних капіталістичних країн, з іншого. З цією метою на уроках і в позакласній роботі використовуються розповіді ветеранів праці, відомих робітників, працівників сільського господарства, повідомлення учнів про кращих трудівників, екскурсії до пам'ятних місць, на заводи, фабрики, в музеї.

2. Переконавання учнів у закономірності зародження і розвитку нового, комуністичного ставлення до праці передових людей сучасного соціалістичного виробництва. Це ставлення зумовлено самим характером виробничих відносин і процесом будівництва комунізму. В цьому питанні, крім роботи на уроках, значного поширення набирають диспути, читацькі конференції, бесіди, присвячені трудовим подвигам радянських людей, застосування наочності, читання художньої, документальної та мемуарної літератури про робітничий клас і трудове селянство, народну інтелігенцію, постійне спілкування учнів з передовиками праці.

Різноманітним є втілення в життя цих навчально-виховних завдань. Так, учитель школи № 16 м. Чернігова С. П. Кошуба завчасно, за кілька днів до вивчення теми «Початок пролетарського етапу визвольного руху в Росії», запропонував учням підібрати в обласному історичному музеї фактичний матеріал про тяжкі умови праці робіт-

ників промислових підприємств Чернігівської губернії в кінці XIX ст. Це допомогло учням проаналізувати причини виникнення робітничого руху і зробити висновки про історичну закономірність розвитку класової боротьби в буржуазному суспільстві. На уроці в своїх відповідях учні співставляють умови праці і побуту робітників до революції і в наш час. Зібраний багатий фактичний матеріал дав можливість учням переконливо розкрити вражаючу картину підневільної праці робітників царської Росії кінця XIX — початку XX ст. Учень Володимир П., пославшись на книгу О. О. Русова («Описание Черниговской губернии», Чернигов, 1899), яка зберігається в обласному історичному музеї, розповів, що в кінці XIX ст. на 8 сірникових фабриках Новозибківського повіту умови праці робітників були надзвичайно тяжкими, шкідливими для здоров'я.

Учениця Світлана К. розповіла про умови праці жінок-робітниць, дві третини яких склали неповнолітні дівчата.

На основі вивчення великого фактичного матеріалу учні підводяться до висновку, що капіталізм перетворює працю трудящого на примусову повинність, на засіб збагачення експлуататорів і поневолення експлуатованих. Учитель розкриває суперечність в антагоністичному суспільстві між суттю праці, її творчими можливостями і тяжким становищем трудівника.

Нестерпні умови праці на капіталістичному виробництві, жорстока експлуатація породжували гнівний протест пролетарів. Розгортались класова боротьба, революційний рух, зростала політична свідомість робітничого класу.

Під час вивчення теми «Нове піднесення революційного руху» на урок було запрошено старого комуніста З. С. Малахова, який зустрічався з В. І. Леніним. Гість школярів яскраво розповів про виснажливу працю і низький життєвий рівень дореволюційного робітника. Повсякденна агітаційна діяльність більшовиків, уроки самого життя підводили робітників до висновку про те, що справжнім господарем виробництва повинен бути той, хто працює.

З. С. Малахов розповів про зустріч В. І. Леніна на Фінляндському вокзалі в квітні 1917 р., свідком якої він був. Учні з великим інтересом слухали старого комуніста.

На уроках історії учителі показують становлення і наступність трудових традицій, передачу їх від покоління до покоління робітничого класу, застосування і розвиток їх у сучасних умовах будівництва комунізму. Щоб учні краще засвоїли навчальний матеріал, їм ставились такі запитання: 1. Порівняйте умови праці на чернігівських промислових підприємствах до революції і тепер, зробіть ваші висновки; 2. Якими були житлові умови робітників колись і стали тепер? 3. Як змінився освітній і культурний рівень трудящих Чернігова за роки Радянської влади? Обмірковування подібних питань нашоухе учнів на співставлення і аналіз фактів, що сприяє формуванню правильних поглядів на працю, на її роль в суспільному розвитку.

Однак учителі історії не обмежуються використанням матеріалу з вітчизняної історії. Вони розкривають також умови праці і становище робітників на капіталістичному виробництві за рубежом. З цією метою застосовуються найрізноманітніші засоби конкретизації навчального матеріалу — наочні посібники, художня та публіцистична література, уривки з газет, журналів тощо. Так, розповідаючи про становище робітничого класу в післявоєнній Англії, С. П. Кошуба наводить взяті з книги письменника Гвіна Томаса сумне висловлювання робітників шахтарського селища: «Ми проклинаємо в душі порожня-

ву, холод і злиденність нашого життя»¹. Робітники в світі капіталу ненавидять експлуатацію, але водночас зберігають любов до праці, повагу до майстерності і творчості. Це знайшло своє відображення в народних творах — піснях, казках, легендах, прислів'ях. Капіталістична система спрямована на те, щоб перетворити робітника на придаток машини, позбавити його творчої та політичної активності. На уроці учні наводять численні, взяті з газет факти тяжкої долі робітника в умовах сучасного капіталістичного виробництва.

Учитель пропонує порівняти становище робітника в нашій країні й у капіталістичному світі. Учні наводять переконливі приклади з на-вколишнього життя. Валя П. розповіла: «Моїй тітці присвоєно звання ударника комуністичної праці. Вона і її товаришки-робітниці з кам-вольного комбінату — дружні, працьовиті, добиваються високої якості продукції, спокійні за свій завтрашній день, знаючи, що працюють на себе, на свою рідну Радянську державу. А робітник капіталістич-ного підприємства не має такої впевненості, в будь-який час капіталіст може позбавити його роботи, йому повсякчас загрожує безро-біття».

Проведені заняття показали, що використання на уроках історії фактичного матеріалу, який наочно розкриває істотну відмінність умов праці на капіталістичному і соціалістичному виробництві, сприяє фор-муванню в учнів переконаності в перевазі соціалістичної системи над капіталістичною. А це, в свою чергу, допомагає виробленню умінь від-стоювати комуністичні ідеї, боротися з ворожою буржуазною ідеоло-гією. Комуністична переконаність — необхідна передумова для вихо-вання сумлінного ставлення до праці.

На наступних уроках історії вчителі розкривають перед учнями творчу силу праці робітників, селян і народної інтелігенції в період будівництва соціалізму і комунізму; показують, як праця радянських людей в нинішніх умовах будівництва комунізму дедалі більше пе-ретворюється на життєву потребу; на переконливих прикладах від-значають керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії в роз-витку нових форм організації праці, в підтримці і заохоченні цінних починань в усіх галузях життя.

Розповідаючи, наприклад, про високі моральні якості радянських людей, вчитель звертає увагу на ставлення їх до праці, розкриває провідну роль Комуністичної партії у вихованні трудящих. В цьому плані змістовно і цілеспрямовано вивчався у Х класі школи № 3 м. Кременця (Тернопільська область) ленінський план будівництва соціалізму (вчителька К. Ф. Котова). Навчальний матеріал подавався в світлі ленінської статті «Великий почин». Після короткої вступної розповіді вчителька запропонувала учням на уроці самостійно опра-цювати окремі частини статті. Щоб допомогти учням у роботі, вчи-телька поставила перед ними такі запитання: 1. Які основні риси комуністичного ставлення до праці В. І. Ленін вбачав у суботниках?; 2. Чим можна пояснити, що продуктивність праці на суботниках була значно вищою, ніж звичайно? 3. Чому В. І. Ленін вважав, що про-дуктивність праці є найважливішою умовою перемоги соціалізму?; 4. Яку оцінку дав В. І. Ленін трудовому подвигу робітничого класу?; 5. Наведіть приклади комуністичного ставлення до праці робітників промислових підприємств м. Кременця і колгоспників Тернопільської області.

У своїх відповідях учні відзначили «добровільний, свідомий ха-рактер праці на благо суспільства» (Іван П.), говорили, що «праця

¹ Гвин Томас. Безвестные философы. М., 1958, стор. 22.

під час суботників була справжнім трудовим героїзмом» (Людмила С.), що тоді «робітники працювали в міру всіх своїх сил і можливостей, без розрахунку на винагороду» (Володимир С.), що «в суботниках Володимир Ілліч бачив зародок праці комуністичного суспільства — вільної, творчої, високопродуктивної, яка приносить духовне і моральне задоволення» (Ярослава Г.). У своїх відповідях окремі учні підкреслювали історичне значення суботників у розвитку нових форм організації праці.

Трудове виховання на уроках сприяє розгортанню відповідної позакласної роботи. Учні виготовили альбом «Трудові звершення нашого народу», таблицю «Розвиток соціалістичного змагання в СРСР». Ці засоби унаочнення дають можливість простежити розвиток ставлення до праці радянських людей від комуністичних суботників до руху за комуністичну працю.

Трудовому вихованню учнів значною мірою сприяють зустрічі з передовиками і новаторами виробництва — «зустрічі поколінь». Так заходи часто проводяться в школі № 20 м. Чернігова. Під час вивчення Програми КПРС на уроці в X класі учням допомогли засвоювати навчальний матеріал ударники комуністичної праці, кращі люди промислових підприємств міста. Після вступного слова вчительки Т. Т. Атрощенко, яка визначила поняття матеріально-технічної бази комунізму та вказала на основні завдання щодо її створення, виступив старий комуніст, учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції, перших комуністичних суботників, один з активних організаторів соціалістичного будівництва В. С. Соломенний, який зустрічався з В. І. Леніним, був делегатом з'їздів Комуністичної партії. Він поділився досвідом своєї творчої праці в період будівництва соціалізму, показав, як тоді переборювались труднощі в досягненні поставленої мети. Він говорив: «Світла перспектива завтрашнього радісного дня окрилювала нас на нові трудові звершення. Ще кращу перспективу маємо тепер. Ось чому радянські люди з великим трудовим ентузіазмом, з високою свідомістю, почуттям відповідальності ставляться до здійснення величних накреслень Програми КПРС... Ваше завдання, — звертався ветеран Комуністичної партії до учнів, — будувати комунізм, продовжувати справу, почату нами, старими більшовиками. Наслідуйте приклад кращих, будьте гідними своїх дідів і батьків».

Після цього ударники комуністичної праці Чернігівського заводу синтетичного волокна М. Коваленко і В. Черниш розповіли учням про планові виробничі завдання свого заводу, про той вклад, який вносять робітники підприємства у загальну справу будівництва комунізму. «Молодь нашого заводу, — сказав М. Коваленко, — прагне бути гідною своїх батьків, старших товаришів. Ми вчимося в них жити і працювати».

Яскраві розповіді безпосередніх свідків історичних подій допомогли учням краще засвоїти складний матеріал про створення матеріально-технічної бази комунізму, проникнутись ще більшою повагою до праці, до чудових радянських трудівників.

Розглянуті нами шляхи і засоби роботи вчителя історії по вихованню в учнів комуністичного ставлення до праці дають безсумнівний ефект. Школярі загартовуються ідейно, прискорюється і поліпшується процес їх підготовки до майбутньої продуктивної праці на благо радянського суспільства.

І. К. МАТЮША

Наш календар

НЕЗЛАМНИЙ ВАРТОВИЙ ЗАВОЮВАНЬ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ (До 50-річчя створення ВЧК)

20 грудня 1967 р. Радянська країна відзначила 50-ті роковини створення соціалістичних органів державної безпеки, які під керівництвом Комуністичної партії пройшли славний шлях тяжкої і напруженої боротьби проти численних зовнішніх і внутрішніх ворогів Країни Рад. Саме сувора необхідність бути напоготові, оберігати здобутки Жовтня викликали до життя першу форму радянської служби державної безпеки — Всеросійську надзвичайну комісію по боротьбі з контрреволюцією і саботажем (ВЧК).

Тріумфальний хід Жовтневої революції, її декрети про мир і землю, про скасування класових і національних привілеїв, відокремлення церкви від держави та інші заходи Радянської влади викликали скажену лютю і ненависть повалених експлуаторських класів, усієї внутрішньої і світової реакції. З перших днів існування Країни Рад контрреволюція почала, з одного боку, негайно збирати збройні сили, а з другого — дезорганізувати господарське життя республіки, сприяючи анархії, бандитизму, погромам і грабеджам. Особливу увагу антирадянські елементи приділяли загостренню продовольчої кризи. Реакція намагалася знищити завоювання революції також шляхом саботажу. Саботаж колишніх службовців державних установ призвів до того, що на багатьох підприємствах Петрограда, Москви та інших міст припинилася видача заробітної плати, майже перервали роботу телефонні й телеграфні лінії. Американська, французька, англійська, румунська та інші дипломатичні місії фінансували саботажників, видавали їм наперед тримісячний заробіток, аби тільки вони не працювали на Радянську владу. Дії контрреволюції загрожували паралізувати життя всієї країни. Поряд з цим створювалися змовницькі організації, посилювалась підривна діяльність іноземної розвідки. «Буржуазія іде на найлютіші злочини...»¹ — писав тоді В. І. Ленін.

Обстановка у країні вимагала від Комуністичної партії рішучих заходів для придушення опору реакції. «Необхідність особливого органу... визнавалася усією нашою партією зверху донизу», — відзначав ЦК РКП(б)². Коли В. І. Леніну доповіли про ряд серйозних контрреволюційних виступів, вождь пролетаріату викликнув: «Невже у нас не знайдеться свого Фук'є Тенвіля*, який би приборкав контрреволюцію!»³ 6(19) грудня 1917 р. Володимир Ілліч на засіданні Раднаркому спеціально поставив питання про боротьбу з контрреволюцією і саботажем. Після обговорення РНК доручив Ф. Е. Дзержинському підготувати доповідь з цього питання. Наступного дня, перед засіданням Ради Народних Комісарів В. І. Ленін послав Ф. Е. Дзержинському записку, в якій обгрунтував необхідність створення спеціального органу боротьби з контрреволюцією. «Буржуазія, поміщики і всі багаті класи, — писав Володимир Ілліч, — напружують одчайдушні зусилля для підриву революції... Необхідні екстрені заходи боротьби з контрреволюціонерами і саботажниками»⁴. Вказівки вождя революції були покладені в основу постанови РНК від 7(20) грудня 1917 р. про створення Всеросійської надзвичайної комісії. За пропозицією В. І. Леніна, головою ВЧК Раднарком призначив полум'яного революціонера, члена Центрального Комітету партії більшовиків Фелікса Едмундовича Дзержинського. Так у відповідь на саботаж, змови, грабежі, терор, бандитизм і спекуляцію з ініціативи великого Леніна був створений спеціальний орган придушення опору повалених революцією експлуаторських класів.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 332.

² Газ. «Известия ВЦИК», 8 лютого 1919 р.

* Фук'є Тенвіль — громадський обвинувач ревтрибуналу в період якобінської диктатури французької революції 1789—1794 рр., вів нещадну боротьбу з контрреволюцією.

³ Див. В. Д. Бонч-Бруевич. Избранные сочинения, т. III, М., 1963, стор. 114.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 332.

Дальше загострення класової боротьби всередині країни і воєнна інтервенція іноземної реакції примусили Комуністичну партію розширити апарат ВЧК і надати їй виключні права. 15(28) грудня 1917 р. ВЧК опублікувала звернення, в якому закликала Ради негайно почати організацію місцевих надзвичайних комісій⁵. У відповідь на це звернення по всіх губерніях і повітах країни почалося формування чекістських органів. Створивши апарат ЧК, Комуністична партія забезпечувала їх кращими кадрами, направляючи на роботу в них старих більшовиків-підпільників, активних учасників Жовтневої революції. Крім Ф. Е. Держинського, до складу колегії ВЧК входили (в різний час) І. К. Ксенофонов, Я. Х. Петерс, М. О. Скрипник, М. Я. Лаціс, В. В. Фомін, В. Р. Менжинський, М. С. Кедров, Й. С. Уншлихт та ін. В умовах, коли вирішувалась доля Радянської влади, довірити її охорону і захист можна було лише представникам тих класів, інтереси яких ця влада представляла, — робітникам і біднішим селянам. Саме вони створили основу чекістських кадрів.

Досвід ВЧК Радянської Росії мав вирішальний вплив на чекістський апарат України. Тут формування місцевих ЧК починалося одразу ж після визволення районів від німецьких і гетьманських військ. 3 грудня 1918 р. декретом Робітничо-Селянського Уряду України була створена Всеукраїнська надзвичайна комісія — ВУЧК⁶, яка об'єднала діяльність усіх місцевих чекістських органів. Комуністична партія, ВЧК і особисто Ф. Е. Держинський подавали Всеукраїнській ЧК всебічну допомогу і підтримку. З ВЧК на Україну прибули випробувані, загартовані, досвідчені керівники — голова ВУЧК Мартин Янович Лаціс, член партії більшовиків з 1905 р., член ВРК, ВЦВК, колеги ВЧК і колишній голова ЧК Східного фронту; Ф. І. Ніколаєнко, командир Особливого корпусу військ ВУЧК; начальник Секретно-оперативного відділу Н. Рославець; заступник голови ВУЧК Ю. Г. Євдокимов; голова ВУЧК з 1920 р. В. М. Манцев; керівник Донецької губернської ЧК і заступник голови ВУЧК К. М. Карлсон; голова Чернігівської губернської ЧК П. Карпенко; начальник Особливого відділу Ф. Фомін та багато інших.

У той час, коли героїчна Червона Армія вела кровопролитні бої на фронтах, ВЧК під керівництвом Комуністичної партії пильно оберігала її тил, знешкоджувала контрреволюційні організації, придушувала антирадянські заклоти, громила бандитські зграї. Комуністична партія, створивши ВЧК і надавши їй виключно широкі права в боротьбі з контрреволюцією, поставила її під свій суворий повсякденний контроль. Жоден акт, здійснюваний ВЧК, не проводився в життя без попереднього розгляду в ЦК партії, без належного контролю місцевих партійних організацій. У листі до співробітників надзвичайних комісій від 3 лютого 1918 р. ЦК РКП(б) вказував, що «ЧК створені, існують і працюють лише як прямі органи партії, за її директивами і під її контролем»⁷.

Основою успішної діяльності радянських органів державної безпеки був тісний, нерозривний зв'язок їх з народом, з широкими трудящими масами. На це вказував В. І. Ленін: «...Змовникам доводиться жити серед мас, тому що їм у своїх змовах не можна обійтись без робітників і селян, а тут вони кінцею кінцем завжди натрапляють на людей, які йдуть в... ЧК і говорять: «А там он зібрались експлуататори»⁸. За допомогою робітників і селян, трудової інтелігенції та червоноармійців ВЧК викрила змови «Комітету порятунку», «Союзу захисту Установчих зборів» (1917 р.), Бориса Савінкова, горезвісну змову іноземних послів (1918 р.), «Національного центру», «Тактичного центру», «Штабу добровольчої армії Московського району» (1919 р.), «Петроградської бойової організації» Таганцева (1921 р.) та багато інших контрреволюційних організацій. Всеукраїнська ЧК, невід'ємна частина ВЧК, вміло і вчасно викрила ряд небезпечних змов внутрішніх ворогів і шпигунських осередків іноземних розвідок у Києві, Миколаєві, Одесі, Житомирі, Вінниці та інших містах. Одночасно надзвичайні комісії України задавали смертельних ударів білогвардійському, петлюрівському та махновському підпіллю і бандам. ВЧК стала грозою експлуаторських класів, невиспущим вартовим завоювань Жовтня, мечем пролетаріату в його класовій боротьбі.

Велику роль відіграли органи ЧК в охороні державних кордонів Країни Рад. Вони внесли значний вклад також у зміцнення економічної могутності Радянської держави. Виступаючи 6 лютого 1920 р. на IV конференції губернських ЧК, В. І. Ленін націлив чекістів на активну участь у відбудові народного господарства⁹. ВЧК боролась за встановлення твердої дисципліни праці, відвертала саботаж і диверсії охороняла шахти, залізничний транспорт, організувала заготівлю дров, торфу, ву гілля, приборкувала спекуляцію. Після громадянської війни функція боротьби з контрреволюцією в економіці стала одним з найважливіших завдань у діяльності

⁵ П. Г. Софін о в. Очерки истории ВЧК, М., 1960, стор. 21.

⁶ Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины, 1921, ч. I, стор. 10.

⁷ Газ. «Известия ВЦИК», 8 лютого 1919 р.

⁸ В. І. Ленін н. Твори, т. 30, стор. 210.

⁹ В. І. Ленін н. Полн. собр. соч., т. 40, стор. 113—121.

ВЧК. Велику роботу провели чекістські органи у справі ліквідації дитячої безпритульності. Сотні тисяч дітей були підібрані з вулиць, влаштовані у трудові колонії і тим самим врятовані від голодної смерті. З колишніх безпритульних Радянська влада виховала активних будівників соціалізму.

ЧК під керівництвом В. І. Леніна, Комуністичної партії і випробуваного лєнінця Ф. Е. Дзєржинського вели боротьбу із зовнішньою і внутрішньою контрреволюцією на основі твердої революційної законності. В перший період існування ВЧК соціалістична держава обмежувалася здебільшого такими заходами, як штрафи, конфіскація майна, виселення за межі країни, громадський осуд. За 8 місяців ВЧК не винесла жодного смертного вироку політичним ворогам. Лише тоді, коли повалена буржуазія спільно з іноземними інтервентами вогненним кільцем блокади охопила Радянську республіку, зовні і всередині країни стала на шлях масового білого терору, Рада Народних Комісарів на вимогу робітників і бідніших селян прийняла 5 вересня 1918 р. рішення про введення червоного терору як надзвичайного заходу боротьби з контрреволюцією. Коли становище Радянської влади зміцнилося, червоний терор був скасований.

Комуністична партія, надаючи органам ВЧК особливі права, вимагала, щоб їх застосовували тоді, коли в цьому була гостра потреба. На суворому дотриманні законів Радянської держави, нещадному покаранні кожного, хто зловживає владою, порушує правові норми, наполягав Ф. Е. Дзєржинський.

Бездоганна діяльність ВЧК, її відданість справі революції, рішучість і нещадність у боротьбі з класовими ворогами дістали високу оцінку трудящих мас, Комуністичної партії і особито великого Леніна. «Для нас важливо,—говорив Володимир Ілліч,—що ЧК здійснюють безпосередньо диктатуру пролетаріату, і в цьому відношенні їх роль неоцінима. Іншого шляху до визволення мас, крім придушення шляхом насильства експлуаторів,—немає. Цим і займаються ЧК, в цьому їх заслуга перед пролетаріатом»¹⁰. І понині славні традиції ВЧК розвивають і примножують радянські органи державної безпеки, які пильно стоять на варті мирного життя народу.

В. Д. ГОЛІЧЕНКО

¹⁰ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 148.

ДО 25-РІЧЧЯ З ПОЧАТКУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ ВІД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

Початок визволення України від гітлерівських загарбників необхідно розглядати в безпосередньому зв'язку з наступом Червоної Армії під Сталінградом.

25 років тому, на початок 1943 р., воєнно-політична обстановка на радянсько-німецькому фронті характеризувалася переможним розвитком контрнаступу наших військ від берегів Волги й оточенням біля стін Сталінграда 22 ворожих дивізій, становище яких з кожним днем дедалі погіршувалося. План фашистського командування по деблокуванню своїх військ було зірвано. Зовнішній фронт оточення відсувався все далі на захід.

Наша країна зустріла новий, 1943 р., великими перемогами над ворогом в умовах корінного перелому на фронті на користь Радянських Збройних Сил, перед якими стояло почесне й відповідальне завдання — продовжувати масове вигнання гітлерівців з меж СРСР. Вони зокрема мали визволити Україну, населення якої зазнавало жорстокого гніту в умовах фашистської окупації.

Виходячи з обстановки, що створилася, Ставка Верховного Головнокомандування поставила перед Воронежським, Південно-Західним і Південним фронтами завдання — розвинути наступ, початий біля берегів Волги, і завдати могутніх ударів по великих угрупованнях ворога, розташованих на сході України та на захід від Воронежа.

Після розгрому противника на Верхньому Дону Воронежський фронт повинен був приступити до визволення північно-східних областей УРСР. Очистити від ворога східні області республіки, включаючи важливу вугільно-металургійну базу країни — Донбас, доручалося Південно-Західному й Південному фронтам.

16 грудня 1942 р. війська Воронежського й Південно-Західного фронтів перейшли в наступ з району Верхня Мамонтовка Воронежської області.

Першими на територію України вступили частини й з'єднання 1-ї гвардійської армії під командуванням генерал-лейтенанта В. Кузнецова. 18—20 грудня вони ви-

зволити села Півнівку, Олексіївку і Морозівку Міловського району Луганської області, а в наступні дні — ряд інших населених пунктів того ж і Марківського районів¹. Так було покладено початок вигнанню фашистів з території УРСР.

З перших же днів битви за Україну радянські воїни показали зразки героїзму. Під Морозівкою 25 воїнів 573-го стрілецького полку вступили в бій з 400 фашистами. Завдяки величезній мужності вони знищили 178 гітлерівців й очистили село від ворога.

Населення радісно зустрічало своїх визволителів, всіляко їм сприяючи. Так, під час боїв біля села Землівки велику допомогу нашим воїнам подали жителі цього села М. Зелик, І. Старинов та ін. Один з них, В. Дмитрієнко, наприклад, не раз ходив у розвідку, виконуючи завдання радянського командування.

Розвиваючи наступ, 41-а й 195-а гвардійські дивізії 25 грудня підійшли до районного центру Марківка Луганської області й визволили ряд сіл Марківського й Міловського районів. Вони оточили й знищили також ворожі гарнізони на ст. Гармашівка і в Міловому.

Війська 6-ї армії, що наступали на північ від 1-ї гвардійської, наприкінці грудня вийшли на рубіж Новобіла-Новомарківка².

На південь від 1-ї билися з ворогом дивізії 3-ї гвардійської армії. 14 січня 1943 р. вони вступили на українську землю. Перед цим в усіх частинах було зачитане звернення Військової ради армії. В ньому говорилося: «Ми на кордоні змученої фашистами Радянської України. Український народ — наші брати й сестри, батьки й матері, рідні діти — чекають з нетерпінням нашого приходу. Славні, мужні гвардійці! Ви чуєте стогін змучених дітей і стариків Донбасу, Дніпропетровщини, Київщини, всієї української землі. Вони благають вас, благородні радянські воїни: врятуйте нас від кривавих гітлерівських собак, які нас мучать!»³

У частинах і з'єднаннях 3-ї гвардійської армії відбулися мітинги. На одному з них виступив зокрема червоноармієць Котькін. Він заявив: «Я мордвин. Разом з вами, брати українці, я прийшов визволити Україну. Україна мені теж дорога, як і уся Батьківщина. Хай усі знають, що мордвин хоробро бився за Україну! Так уперед же, бойові друзі, вперед, гвардійці!»⁴

На цьому ж мітингу коротку схвильовану промову виголосив сержант Рибальченко. Він сказав: «Я син українського народу! Клянусь тобі, моя рідна Україно, жорстоко помститися над двоногими цепними псами, які наругалися з тебе, осквернили тебе!»

В ніч на 20 січня частини 50-ї гвардійської стрілецької дивізії по кризі перейшли Сіверський Донець і визволили село Давидо-Микольське, яке противник перетворив у міцний вузол оборони.

Сміливо діяли гвардійці, очищаючи територію України від гітлерівців. Старики, жінки й діти — все населення міст і сіл — із сльозами радості зустрічали своїх визволителів. Так, 60-річна колгоспниця із села Давидо-Микольське, звертаючись до радянських воїнів, сказала: «Синочки мої рідні, спасибі вам, що врятували нас від німецької каторги!»⁵

В січні частини 1-ї гвардійської армії захопили плацдарм на західному березі Сіверського Дінця, в районі Лисичанська й Пролетарська. Однак ворог посилив тут опір нашим військам, увівши в бій нові резерви.

За два тижні наступу в районі Середнього Дону частини 1-ї, 3-ї гвардійських і 6-ї армії Південно-Західного фронту з боями пройшли в західному напрямі в середньому від 150 до 200 км і визволили від фашистських загарбників багато населених пунктів, у тому числі в Луганській області.

25 грудня 1942 р. Центральний Комітет ВКП(б) і Радянський уряд надіслали привітання ЦК КП(б)У, Раднаркому й Президії Верховної Ради УРСР у зв'язку з початком визволення України Червоною Армією. Вони закликали трудящих республіки посилити опір ворогові⁶.

Вступ радянських військ на територію УРСР викликав могутнє патріотичне піднесення серед українського народу. В цей час помітно посилилися удари партизанів по комунікаціях і гарнізонах гітлерівців. В грудні 1942 р. на Україні проти загарбників діяли 6 партизанських з'єднань і 140 окремих загонів. Народні месники своєю самовідданою боротьбою сприяли успішному наступу Радянської Армії. Тіль-

¹ Архів Міністерства оборони СРСР (далі МО СРСР), ф. 292, оп. 51350, спр. 2, арк. 11, 12.

² «Український історичний журнал», 1962, № 6, стор. 139.

³ Архів МО СРСР, ф. 312, оп. 4257, спр. 97, арк. 260.

⁴ Там же, арк. 261.

⁵ Там же, арк. 262.

⁶ Газ. «Правда», 25 грудня 1942 р.

ки за жовтень — грудень партизани України пустили під укіс 150 ворожих ешелонів⁷, а також знищили велику кількість мостів і багато бойової техніки фашистів. У другій половині грудня, коли частини 4-го гвардійського корпусу вели бої на підступах до Біловодського району, партизани із загону, яким командував В. Жаринов, влаштували засідки відступаючим ворожим підрозділам. Протягом тижня вони держали під обстрілом шлях Городище — Луганськ і взяли участь у визволенні від фашистів Біловодська.

20 грудня диверсійна група краснолиманських партизанів на залізничній дільниці Артемівськ — Микитівка пустила під укіс великий військовий ешелон з живою силою й технікою ворога.

Могутні удари народних месників по тилах гітлерівців полегшували Радянській Армії проведення наступальних операцій на Україні.

2 лютого 1943 р. війська Воронежського фронту розгорнули наступ своїм лівим крилом і центром на Харків. Швидко просуваячись уперед, воїни 3-ї танкової армії 5 лютого вийшли до Сіверського Дінця в районі Чугуєва, але форсувати з ходу ріку їм не вдалося, бо фашисти сильно укріпили її правий берег. 9 лютого 69-а армія визволила Товчанськ, а наступного дня вийшла з півночі до Харкова. В той же час 6-й гвардійський кавалерійський корпус підійшов до Мерефи, завершивши цим обхід Харкова з півдня. У ворога залишався лише один вихід з міста — залізниця Мерефа — Нова Водолага.

15 лютого зранку почався штурм Харкова. Опівдні війська Воронежського фронту з трьох сторін — із заходу, півночі й південного сходу — увірвалися в місто. Під загрозою оточення танковий корпус СС наступного дня залишив Харків⁸.

Під час боїв за місто безсмертним подвигом улавився командир стрілецького полку С. Ахсаров. Зосередивши великі сили, фашисти намагалися перейти в наступ на ділянці цього полку. Однак радянські воїни, мужньо відбиваючи ворожі контратаки, пробілися вперед і оволоділи останнім перед Харковом населеним пунктом — Новою Баварією. У вирішальний момент майор Ахсаров повів своїх бійців в атаку. З могутнім «Ура!» піднялися за ним солдати. В цьому бою мужній командир загинув⁹. Йому було посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

29 січня проти Донбасівського угруповання гітлерівців розгорнули бойові дії війська Південно-Західного фронту. Перед ними було поставлено завдання — очистити від ворога Донецький басейн. 6 лютого 6-а армія визволила Балаклію та Ізюм, 11 — Лозову і 14 лютого — великий індустріальний центр України — Луганськ.

Продовжуючи наступ, війська правого крила фронту дедалі більше розширювали район своїх бойових дій. Частини 4-го гвардійського корпусу наближались до Павлограда. Цим скористалися підпільники міста і в ніч на 16 лютого почали проти фашистів збройне повстання. В ньому взяли участь 19 бойових груп, до складу яких входило близько 500 чоловік. Під час бою були озброєні 800 визволених з концтаборів радянських воїнів, які поповнили ряди повсталих.

Загони під командуванням Ю. Осмиченка та І. Білого розгромили штаб 104-го італійського полку¹⁰. Ворожі солдати в паніці втекли з міста. 17 лютого в Павлоград вступили радянські війська.

На той час армії Південно-Західного фронту вийшли на рубіж Зміїв — Красноград — Красноармійськ — Слов'янськ — Луганськ. На 17 лютого частини Південного фронту форсували по кризі Дон і вийшли на рубіж ріки Міус.

В результаті лютого наступу війська Південно-Західного й Південного фронтів добилися великих успіхів. Вони пройшли з боями від 90 до 230 км на захід і визволили велику кількість наших міст і сіл. Але Донбас ще не був очищений від ворога.

Обстановка, що створилася, здавалось, сприяла дальшому розвитку наступу. Однак гітлерівське командування, надаючи величезного значення збереженню в своїх руках Донбасу й Харківського промислового району, робило все, щоб затримати просування Червоної Армії. В січні сюди були перекинуті 3 піхотні, 2 танкові, 1 авіапольова дивізії й 2 піхотні бригади, а також з'єднання 1-ї танкової армії. Ворог сконцентрував велике угруповання своїх військ, поставивши перед ним завдання зупинити наступ Радянської Армії на Україні.

Створивши значну перевагу в силах, фашистське командування 19 лютого почало контрнаступ проти військ Воронежського й Південно-Західного фронтів. Наступного дня гітлерівці завдали удару з району Краснограда по правому флангу 6-ї ар-

⁷ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, М., 1961, стор. 464.

⁸ Там же, стор. 113—114.

⁹ В боях за Харьковщину, Харьков, 1963, стор. 237—238.

¹⁰ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, стор. 114—115.

мії. Становище частин цієї армії з кожним днем дедалі погіршувалося. Її правофлангові дивізії під натиском ворога змушені були відступати.

Запеклі бої розгорнулися на харківському напрямі. В ті тяжкі дні бійці взводу під командуванням комуніста лейтенанта П. Широніна з 25-ї гвардійської стрілецької дивізії повторили безсмертний подвиг панфіловців, перепинивши шлях фашистським танкам, які рвалися до села Тарановки. П'ять дів мужньо билися з ворогами 25 воїнів¹¹, знищивши 13 танків і бронемашин, 2 самохідні гармати, 6 бронетранспортерів і понад 100 ворожих солдатів та офіцерів¹².

Під селом Соколовим одержав своє перше бойове хрещення 1-й окремих чехословацький батальйон під командуванням Людвіка Свободи. Б'ючись пліч-о-пліч з радянськими товаришами по зброї, чехословацькі воїни, незважаючи на великі втрати, виконали своє завдання, не пропустивши ворожу піхоту й танки через ріку Мжу. Під час тільки одного з боїв вони підбили 19 фашистських танків і знищили близько 400 гітлерівців¹³.

Маючи значну перевагу, особливо в техніці, проти ослаблених безперервними боями військ Воронежського фронту, ворог перейшов у наступ. 14 березня гітлерівці оточили Харків. У наступні дні наша 3-я танкова армія вийшла з цього міста й зосередилася в 10—20 км на південний захід від Чугуєва.

Дорогу фашистським військам заступили 64-а й 21-а, а також 1-а танкова армії. Дальші намагання ворога розвинути 20—25 березня наступ на Вовчанськ і Обоянь успіху не мали¹⁴.

Війська Південно-Західного фронту на початку березня відійшли до Сіверсько-го Дінця, де також зупинили просування гітлерівців.

Незважаючи на втрату Харкова й деяких районів у Донбасі, успіхи Червоної Армії в період зимового наступу 1942—1943 р. мали велике воєнне й політичне значення. Вступивши в грудні на територію України, радянські війська визволили значну частину Луганської й Харківської областей. При цьому ворог зазнав величезних втрат у живій силі й техніці.

Створення фашистами в лютому значної переваги в силах проти військ Воронежського й Південно-Західного фронтів ускладнило дальшу боротьбу останніх за визволення України. Однак гітлерівському командуванню не вдалося реалізувати свій задум — оточити радянські війська в районі Харкова. В результаті напружених боїв Червона Армія зуміла зберегти за собою всю територію по лівому берегу Сіверського Дінця, східні райони Харківської області й частину Донбасу з обласним центром — Луганськом.

Початок визволення України й перші перемоги Радянських Збройних Сил над ворогом на території республіки в грудні 1942—січні 1943 рр. є героїчною сторінкою в історії Великої Вітчизняної війни. Успіхи Червоної Армії сприяли посиленню боротьби українського народу в тилу окупантів. В цих умовах ще більше міцніла й загартовувалася непорушна дружба народів СРСР.

Український народ завжди пам'ятатиме героїчні імена синів та дочок братніх народів Радянського Союзу, які віддали своє життя за визволення від фашистів його рідної землі.

О. В. МОЙСЕЄВ

¹¹ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, стор. 119—120.

¹² В боях за Харьковщину, стор. 157—161.

¹³ Сообщения Советского Информбюро, т. 4, М., 1944, стор. 225.

¹⁴ «Український історичний журнал», 1963, № 1, стор. 110.

АНТИКРІПОСНИЦЬКЕ ПОВСТАННЯ РАТНИКІВ МІЛІЦІЇ В ЛИСТОПАДІ-ГРУДНІ 1807 р.

Про класову боротьбу на Україні на початку XIX ст. написано велику кількість праць¹. Однак деякі важливі питання вивчено ще недостатньо. Це стосується і повстання ратників київської міліції 1807 р. Дуже короткі відомості про нього є тільки

¹ Короткий огляд літератури з цієї проблеми див. І. М. Гапусенко. Класова боротьба на Україні доби феодалізму в українській радянській історіографії, «Український історичний журнал», 1966, № 12, стор. 109—114.

в статтях В. І. Семевського² і М. Свідзинського³. Але ці автори не залучили архівні матеріали⁴, а тому не викрили соціально-економічні причини повстання, дуже стисло описали хід його, припустили помилку у визначенні його характеру. Так, Свідзинський дії ратників вважав розбійними.

У працях, опублікованих за останній час, це повстання не згадується⁵. А проте архівні документи показують, що воно було одним з яскравих епізодів антикріпосницької боротьби українського народу на початку XIX ст.

Повстання ратників київської міліції тісно зв'язане з селянським рухом і важливішими політичними подіями в Росії кінця XVIII—початку XIX ст. У цей період царизм від широкого наступ на життєві інтереси українського народу. На Україні були ліквідовані рештки козацької автономії, кріпацтво набуло юридичного оформлення. Тисячі козаків потрапили в кабалу до поміщиків. Це викликало загострення класової боротьби. Рух мав яскраво виявлений антифеодальний характер і дістав назву «козаччина».

До різкого погіршення і без того тяжкого становища трудящих мас спричинилися тривалі війни, що їх вела Росія на початку XIX ст. з Францією, Турцією та іншими державами. Прагнувши збільшити свої прибутки за рахунок поставок провіанту військовому відомству, українські поміщики посилювали експлуатацію кріпаків.

Важким тягарем на плечі селянства лягли витрати на формування й забезпечення земського ополчення. За маніфестом Олександра I від 30 листопада 1806 р. воно створювалось в 31 губернії, в тому числі Харківській, Полтавській, Чернігівській, Київській, Херсонській і Катеринославській. Намічалось мобілізувати 612 тис. ратників⁶. Уряд передбачав їх використати для боротьби проти наполеонівської армії, загроза вторгнення якої намітилась після поразки союзних військ під Аустерліцем.

Київська губернія разом з Полтавською, Херсонською та Катеринославською входила до складу VI області формування міліції, якою командував головнокомандуючий Молдавською армією генерал-фельдмаршал князь А. А. Прозоровський. Склад київської міліції було визначено в кількості 8992 ратників⁷. На утримання її населення губернії зібрало понад 277 тис. крб.⁸

На Україні, як і в центральних губерніях, рішення уряду про створення міліції народні маси зустріли вороже. Кріпосне селянство, що становило переважну більшість ополченців, не розуміло цілей війни й дивилось на міліцію як на нову феодальну повинність. Скрізь поширювались чутки, що після цієї служби ратники одержать особисту свободу⁹. У багатьох губерніях виникли заворушення. Нещодавно закріпачені селяни вимагали повернути їм козацьку вільність. На Полтавщині вони юрбами приходили до генерал-губернатора Малоросії Куракіна і вимагали записати їх, але не до міліції, а в козаки. Неспокійно було і в Київській губернії. У рапорті цареві Прозоровський 6 лютого 1807 р. писав, що селяни не мають наміру служити в міліції, а бажають залишатися назавжди з піками і бути переведеними, відповідно до давнього їхнього становища, у звання козаків¹⁰.

Дізнавшись, що служба в міліції не визволить від кріпацької неволі, селяни

² В. І. Семевский. Волнения крестьян в 1812 г. и связанные с Отечественной войной, в кн.: Отечественная война и русское общество, т. V, М., 1912.

³ М. Свідзинський. Земська міліція 1806—1808 рр., журн. «Прапор марксизму», 1927, № 2.

⁴ Обидва автори не критично використали матеріали командира 16-ї дивізії генерал-майора С. А. Тучкова 2-го, який під час придушення повстання командував каральними військами і вів слідство. Описав повстання він тенденційно. Див. Лист Сергія Тучкова до М. М. Сперанського про бунт 3-ї бригади Київської міліції і управління наших кордонів з Турцією, журн. «Русская старина», 1895, липень, стор. 188—192; Записки С. А. Тучкова, Спб., 1908, стор. 279—281.

⁵ Див., наприклад, «Історія Української РСР», т. I, К., 1953; І. О. Гуржій. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту (з 80-х років XVIII ст. до 1861 р.), К., 1958; Н. А. Сироватська. Боротьба селян Київщини проти феодального гніту (кінець XVIII—початок XIX ст.), «Український історичний журнал», 1961, № 2; И. И. Игнатович. Крестьянское движение в России в первой четверти XIX века, М., 1963.

⁶ Див. Полное собрание законов Российской империи (далі — ПСЗ), т. XXIX, № 22374.

⁷ Київський обласний державний архів (далі — КОДА), ф. 2, оп. 3, спр. 1804, арк. 46.

⁸ ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 787, спр. 1422, арк. 19—20.

⁹ Як з'ясувалось на слідстві, такі чутки поширювали навіть окремі поміщики. Робили вони це для прискорення мобілізації ратників. Див. Центральний державний військово-історичний архів (далі — ЦДВІА), ф. 29, оп. 153-а, зв. 586, ч. 13—19, спр. 60, арк. 9.

¹⁰ ЦДВІА, ф. 29, оп. 153-а, зв. 585, ч. 21, арк. 18 зв.—19.

відмовлялись вступати до ополчення, втікали із збірних пунктів¹¹. У серпні 1807 р. командир 4-ї бригади киявської міліції полковник Марченко повідомляв киявського цивільного губернатора Панкратьєва, що з Сквирського повіту не прибули ратники для укомплектування 3-го батальйону¹².

Напружена обстановка в Киявській губернії і побоювання, що ратники можуть стати ядром збройного виступу, примусили царський уряд вивести міліцію з губернії. Влітку бригади ополченців було розквартировано так: 1-а — в районі Могильова, 2-а залишилась в Кияві та його околицях, 3-я — в районі Балти і Дубоссар, 4-а — від Ізмаїлом.

Поки йшло формування й переміщення міліції, військові дії з буржуазною Францією закінчились. У червні 1807 р. було укладено Тильзітський мир. Потреба у великій кількості ополченців відпала. Царським маніфестом від 27 вересня 1807 р. багато з них було розпущено, а частину ратників переведено в рекрути¹³. Зокрема, таке розпорядження надійшло до киявської міліції¹⁴. Воно і стало безпосереднім приводом до виступу.

Першими почали ополченці, які перебували в Кияві. Вони відмовились підкорятися своїм офіцерам, а 5 листопада рушили до палацу киявського військового губернатора. У заворушенні брали участь 1895 ратників, які вимагали негайно відпустити їх по домах. Офіцери і представники влади умовляли їх розійтись, а найактивніших ополченців били палицями, але ратники вперто стояли на своєму. «...Навіть у моїй присутності,— сповіщав 6 листопада 1807 р. М. І. Кутузов царя,— всі вони одноголосно кричали, що вони не хочуть служити, хоч би їх повішали»¹⁵.

Для придушення повсталих Кутузов викликав військовою команду, яка, погрожуючи зброєю, розігнала ратників. У сутичці був убитий один з них. 9 чоловік «начинщиків» заарештували і віддали до військового суду¹⁶.

Заворушення в Кияві виникло без будь-якої підготовки. Ратники не мали ні ясної мети, ні керівників. Інакше розвивались події у 3-ій бригаді. Як свідчать архівні документи, тут невдоволення ратників вилилось у збройне повстання, якому передувала певна організаційна та агітаційна робота.

Ще до одержання маніфесту від 27 вересня в 3-ій бригаді виникла змова, в якій брали участь 70 чоловік. Очоловляли її унтер-офіцери. За словами генерала Тучкова, «першим по всій бригаді начальником» є унтер-офіцер 1-ї роти 3-го батальйону Федір Ковальський, житель Липовецького повіту. Ще до повстання він разом з п'ятьома товаришами зробив спробу втекти, але був пійманий і покараний шпіцрутенами¹⁷. Унтер-офіцер цієї ж роти Іван Малюта і рядові Максим Дишлевий, Єфрем Литвинов і Григорій Ус були його помічниками. У 4-й роті керівником вважався унтер-офіцер Тимофій Магурський, дрібний шляхтич Липовецького повіту. В 1-й роті 2-го батальйону визнаним ватажком став Марк Матковський, якому при підготовці і під час повстання активно допомагали рядові ратники Микита Кармазин і Корній Коваленко. Керівником 3-ї роти того ж батальйону був унтер-офіцер Лаврентій Шетковський. На чолі повстанця 1-го батальйону стояв рядовий ратник Прокіп Колібабчук, житель с. Кривци Тарашанського повіту, кріпак поміщика Заліського. За час служби в міліції він двічі тікав, за що кожного разу зазнавав покарання шпіцрутенами, але це не зламало його волю. Були й інші керівники, яких ратники обрали в ході повстання.

Змовники вели серед ратників агітацію, закликаючи не виконувати царський маніфест від 27 вересня. Агітатори запевняли, що поміщики за згодою з командирами видають на свою користь такі повеління¹⁸. Ратники були переконані, що цар не знає про цей маніфест.

Змовникам пощастило встановити зв'язок між ротами і навіть батальйонами. З обвинувального висновку видно, що ратник 1-ї роти 1-го батальйону Петро Бугай «ходив у третю роту для підбурення». Ратники 1-ї роти 3-го батальйону Герасим Корольов і Лазар Веречук вели агітацію у 2-му батальйоні. Агітація мала успіх. Влас Стригун умовив 21 ратника, Іван Ткачук — 23, Никифор Кучер — 40, а Лукіян

¹¹ КОДА, ф. 2, оп. 3, спр. 1803, арк. 52, 52 зв., 70, 70 зв. За квітень — липень тільки з одного батальйону втекли 64 чол. (Там же, спр. 1804, арк. 14—15, 17, 17 зв.)

¹² Там же, спр. 1803, арк. 54.

¹³ ПСЗ, т. XXXII, № 22634, 22636.

¹⁴ З киявської міліції додому повинні були повернутися тільки 1257 чоловік, решта зараховувалась в рекрути (див. КОДА, ф. 2, оп. 3, спр. 1805, арк. 70).

¹⁵ М. І. Кутузов. Сборник документов и материалов, т. II, М., 1951, стор. 444.

¹⁶ Там же, стор. 444—445.

¹⁷ Відомості про Ф. Ковальського, як і інших керівників повстання, взяті з обвинувального висновку. (Див. ЦДВІА, ф. 29, оп. 153-а, зв. 586, ч. 13—19, спр. 60, арк. 14—18).

¹⁸ Журн. «Русская старина», 1895, липень, стор. 190.

Бенічук — 43 чоловіки. Проте змовники не добилися єдності дій всіх батальйонів, що негативно позначилося на ході повстання.

На думку змовників, повсталі ратники повинні були із зброєю пройти в Київську губернію і там зажадати від властей звільнення і від служби в міліції, і від кріпосницької залежності. Звичайно, цей задум був нереальним. Пройти велику територію, зайняту регулярним військом і ополченням, було неможливо. Проте ратники діяльно готувалися до походу, завчасно заготовляли продовольство. Навіть генерал Тучков змушений був визнати, що повсталі мали провіант і грабжем не займалися.

Про елементи організованості свідчить і той факт, що керівники змови встановили спеціальні паролі («лозунги»), які мали служити сигналом до повстання. Непогана була консперація: до початку виступу офіцери нічого не знали про нього. Не знали про змову і унтер-офіцери з дворян. Таким чином, забезпечувалась несподіваність повстання.

Здавалось, все було передбачено. Але події розгортались не так, як думали змовники. Насамперед, їм не вдалося підняти одночасно всі батальйони і навіть всі роти одного батальйону. Ковальському та його однодумцям пощастило умовити тільки 136 ратників¹⁹ 1-ї і 2-ї рот 3-го батальйону. 28 листопада 1807 р. ця група відмовилась підкорятися офіцерам, оволоділа зброєю та обозом і рушила в похід у напрямі до Бугу, щоб переправитись через річку і йти на батьківщину.

Того ж дня піднялись ратники 2-ї роти 2-го батальйону. Озброївшись піками і захопивши обоз, вони пішли на з'єднання із своїми товаришами з 3-го батальйону. Однак, дійшовши до с. Осипівки, 2-а рота повернулася.

Наступного дня, 29 листопада, сталося дві події. По-перше, у групі, яка виступила під керівництвом Ковальського, виявились розбіжності. 109 ратників вирішили повернутися в розташування батальйону. По-друге, цього дня, за словами Тучкова, весь 3-й батальйон «обурився і приєднався до заколоту»²⁰.

2 грудня повстав 2-й батальйон. Озброєні ратники захопили обоз і вирушили в похід. Офіцери й священник намагались їх зупинити, але ратники не підкорились.

Пізніше до повстання приєдналися ополченці 1-го батальйону. Колібачуку та його помічникам, очевидно, довелося докласти чимало зусиль, щоб схилити їх до виступу. На слідстві деякі ратники говорили, що змовники їх «примушували, погрозували зброєю» і навіть били піками. Чи так воно було, сказати важко. Але сам факт запізнення з виступом свідчить про пасивність ратників батальйону, який рушив у похід тільки 10 грудня. Таким чином, у повстанні брали участь 1700—1800 чоловік.

Повстанці припустили велику помилку, не заарештувавши офіцерів, які одразу ж підняли тривогу. Вже 5 грудня до Могилева на Дністрі примчав кур'єр з Ясс з наказом головнокомандуючого Прозоровського, який вимагав від генерала Тучкова «вжити найсуворіших заходів до припинення шаленства»²¹.

На придушення повстання Тучков направив донські полки 16-ї дивізії, дві артилерійські команди, 2-гу бригаду київської та батальйони полтавської міліції, а також шляхетський батальйон, з завданням не допустити ратників за Буг і не дати їм об'єднатися.

Значна перевага царських військ в живій силі та зброї, а також нерішучість і неузгодженість дій повсталих привели до того, що вони були швидко оточені й обеззброєні. 5 грудня в с. Консаркан здався 3-й батальйон, у с. Борщах — 2-й, 11 грудня в с. Кошніці було обеззброєно 1-й. Як видно, найдовше від усіх — 7 днів — протримались ратники 3-го батальйону. Безперечно, тут позначився вплив Ковальського. Після невдачі повстання він разом з 27 ратниками втік. У листі Сперанському генерал Тучков повідомляв, що роззброєння повстанців відбулося «без кровопролиття і великого опору»²². Архівні матеріали показують, що це в основному відповідає дійсності.

Найбільший опір чинили ратники 3-го батальйону. Під час роззброєння тут сталася сутичка, в якій було поранено трьох козаків. Однак і в цьому батальйоні тільки окремі ополченці вдалися до зброї. Так, ратник 2-ї роти Яков Комчура пікою намагався вбити генерал-майора Орлова, який командував каральними військами. Ратник цієї ж роти Лукія Бенічук вчинив замах на сотника команди Базилевича, але його, як і Комчуру, було заарештовано. Мужньо вів себе Тимофій Плохотнюк з 1-ї роти, але тяжко поранений без медичної допомоги 18 грудня вмер. Це була перша жертва повстання. В інших батальйонах збройного опору не чинили.

Після розгрому повстання частина ратників тікала на батьківщину. Щоб наздо-

¹⁹ Тучков називає іншу цифру — 150 чоловік (див. журн. «Русская старина», 1895, липень, стор. 188).

²⁰ Там же.

²¹ ЦДВІА, ф. 29, оп. 153-а, зв. 585, ч. 21, арк. 18 зв.

²² Журн. «Русская старина», 1895, липень, стор. 188.

гнати їх, командування надіслало кінні загони. Одночасно до Липецького, Звенигородського і Таращанського повітів було надіслано розпорядження з вимогою затримати утікачів. Київський цивільний губернатор Панкратієв наказав земським комісарам неухильно стежити, щоб утікачів ратників ніде не переховували. 12 грудня начальник київської міліції Самойлов звернувся до Панкратієва з проханням суворо підтвердити повітовим начальникам, щоб жоден дезертир не міг знайти сховища²³. Проте до кінця грудня багатьох утікачів не пощастило піймати²⁴.

Вважаючи Ковальського «першим начинщиком заворушення», генерал Тучков вислав кілька козацьких кінних команд із завданням схопити цього ватажка. До 12 грудня з його групи вже було затримано 20 чоловік. Наприкінці грудня у Гайсинському повіті Подільської губернії забрали ще четверих. Однак Ковальському з трьома товаришами пощастило зникнути²⁵.

Повстання мало велике значення. На боротьбу з феодално-кріпосницькими порядками виступали військові підрозділи, воно мало керівників, деякі елементи організованості і могло перекинутися на інші ополчення та регулярні частини, розташовані поблизу. Його могли підтримати кріпосні селяни сусідніх губерній і насамперед Київської. У рапорті Олександрю I від 9 січня 1808 р. Прозоровський називав дії ратників «шаленими»²⁶.

Повстання носило антифеодалний характер. На основі матеріалів слідства і численних рапортів підлеглих Прозоровський писав царю: «...Всі вони (ратники.— Б. А.) не хочуть бути повернутими ні в регулярні полки, ні на попередні житла до своїх поміщиків, але бажають залишитися назавжди з піками (тобто стати козаками.— Б. А.)... Але ще з меншою охотою вони бажають продовжувати службу і в міліції»²⁷.

Ратники виявили негативне ставлення до служителів релігійного культу. У всіх батальйонах священники умовляли припинити «буйство», але ратники не послухали їх. У 1-ому батальйоні мало місце побиття духовної особи, в 3-му батальйоні священник Усанович часто рятувався втечею від «буйствующих»²⁸, а в с. Кошарок повстали оточили будинок місцевого попа і погрожували з ним розправитися²⁹.

Слідство в справі ратників 3-ї бригади тривало майже три тижні. Очоловав його генерал-майор Тучков. На допиті ратників жорстоко били і мордували. З них 8 кріпаків з Липовецького і Звенигородського повітів, крім Плахотнюка, вмерли під час катувань. Головнокомандуючий армією Прозоровський затвердив такий вирок: до покарання батогом і до вічної каторги засуджувались 13 чоловік — Колібабчук (70 ударів), Маніхін, Ковальчук, Бенічук, Білик, Комчура, Матковський, Литвінов, Волдарась, Судра, Григорій Ус (по 60 ударів), Дьяконов і Лещенко (по 50 ударів). З Магурського Прозоровський наказав зняти «шляхетське достоїнство, виключити з воєнного звання і заслати на вічні каторжні роботи»³⁰. Ці 14 чоловік були відправлені у Київську кріпость. Вирок головнокомандуючого армією Олександр I затвердив без змін.

На початку березня 1808 р. відбулась екекуція. На місце покарання від кожної роти київської міліції прибули по одному офіцеру і по два ратники, щоб «бачили, як карають злочинців». Крізь стрій з 1000 чоловік прогнали 49 учасників повстання: 10 ратників — по 6, 30 — по 5 і 8 — по 4 рази кожного³¹. Троє з них після цих тортур вмерли. Таким чином, усього загинуло 12 активних учасників повстання. На жаль, про долю Ковальського, його товаришів і тих, кого було надіслано до Київської кріпості, відомостей виявити не пощастило.

Жорстокою розправою з учасниками повстання царський уряд хотів залякати решту ратників. «Страх покарання,— писав Прозоровський цареві 9 січня 1808 р.,— звичайно, буде дійсною та істотною перешкодою і приборканням цих неспокойних і свавільних людей»³². А Тучков заявляв, що «покірність і спокій 3-ї бригади київської міліції відновлені назавжди»³³.

Але царські генерали прорахувались. Ратники продовжували опір, хоча форма протесту носила пасивний характер: вони групами і поодиноці утікали з батальйо-

²³ КОДА, ф. 2, оп. 3, спр. 1805, арк. 61.

²⁴ Там же, арк. 62.

²⁵ ЦДВІА, ф. 29, оп. 153-а, зв. 586, ч. 13—19, спр. 60, арк. 2,7—8 зв.

²⁶ Там же, зв. 585, ч. 21, арк. 18—19.

²⁷ Там же.

²⁸ Там же, зв. 586, ч. 13—19, спр. 60, арк. 13 і 13 зв.

²⁹ Там же, арк. 17.

³⁰ ЦДВІА, ф. 29, оп. 153-а, зв. 586, ч. 13—19, спр. 60, арк. 19 і 19 зв.

³¹ КОДА, ф. 2, оп. 3, спр. 1912, арк. 319—327. У документі не зазначено кількома ударами покарано ратника І. Чорноморця.

³² ЦДВІА, ф. 29, оп. 153-а, зв. 585, ч. 21, арк. 19.

³³ Там же, зв. 586, ч. 13—19, спр. 60, арк. 12.

нів. Наприкінці грудня 1807 р. з 1-го батальйону дезертирвало 39 чоловік³⁴, у лютому 1808 р. в 2-му батальйоні налічувалось 34 утікачів, а в 3-му 21³⁵. Повстання і непокірність ратників примусили уряд спочатку скасувати своє розпорядження про переведення їх у рекрути³⁶, а потім розпустити міліцію³⁷.

Повстання ратників київської міліції, 160-річчя якого минає в цьому році, є важливою віхою у багатовіковій боротьбі українського народу проти феодално-кріпосницького гніту.

Б. С. АБАЛХІН

³⁴ КОДА, ф. 2, оп. 3, спр. 1804, арк. 26, 26 зв., 32, 32 зв.

³⁵ Там же, арк. 313—314, зв. 316—317 зв.

³⁶ Там же, спр. 1805, арк. 70.

³⁷ ПСЗ, т. XXXII, № 22636.

ВИДАТНИЙ УЧЕНИЙ

(До 90-річчя з дня народження М. С. Державіна)

Ім'я М. С. Державіна — радянського вченого і громадського діяча — широко відоме в нашій країні та за її межами. Народився він 15 грудня 1877 р. на Україні, в с. Преславі (тепер Приморського району Запорізької області) в сім'ї народного вчителя, нащадка кріпаків. Після закінчення у 1896 р. Сімферопольської гімназії поступив на історико-філологічний факультет Петербурзького університету, але того ж року перевівся до Ніжинського історико-філологічного Інституту, який закінчив 1900 р.

Працював Микола Севастьянович учителем російської мови і словесності в гімназії м. Батумі, звідки 1904 р. був переведений на ту ж посаду в м. Тифліс. 1905 р. там за його ініціативою було створено «Кавказьку спілку педагогів», яка сприяла робітникам здобувати освіту. Молодий учитель також домогся відкриття кількох шкіл грамоти для робітників залізничних майстерень і в одній з них викладав. 1906 р. брав участь у роботі Всеросійського з'їзду вчителів¹.

1912 р. М. С. Державін почав викладацьку роботу в Петербурзькому університеті. В 1916 р. захистив дисертацію на ступінь магістра слов'янської філології і наступного року став професором.

Учений радо зустрів Великий Жовтень. Одразу ж після революції він поринув у активну роботу на ниві народної освіти. В 1918—1922 рр. завідував трудовою школою в Петрограді, пізніше працював у Міськраді завідуючим відділом шкіл для дорослих, заступником голови міської комісії по ліквідації неписьменності. В 1920 р. його призначено заступником декана та членом комісії по організації факультету суспільних наук у Ленінградському університеті.

Через рік він за дорученням Наркомосу РРФСР створив при цьому університеті науково-дослідний Інститут мов і літератур народів Сходу й Заходу і працював його директором до 1933 р. Протягом 1920—1928 рр. був беззмінним членом Ленінградської міської Ради депутатів трудящих. В 1922—1925 рр. М. С. Державін — ректор Ленінградського університету, пізніше — заступник директора Публічної бібліотеки. Одночасно очолював кафедру слов'янознавства Ленінградського історико-лінгвістичного Інституту. В 1931 р. Миколу Севастьяновича обрано дійсним членом Академії наук СРСР і призначено директором Інституту слов'янознавства Академії наук СРСР.

Будучи лінгвістом і літературознавцем, він вніс великий вклад і в розвиток історичної науки. З 1898 р. в журналі «Этнографическое обозрение» М. С. Державін опублікував ряд статей про побут болгар, що оселилися на початку XIX ст. на півдні України. Вже ці перші праці звернули на себе увагу науковців-істориків. Книгу «Болгарсько-сербські взаємовідносини і македонське питання», що вийшла 1914 р., перекладено на кілька іноземних мов.

Протягом 1945—1948 рр. вийшли в світ чотири томи фундаментальної праці — «Історія Болгарії», де вчений, розширивши рамки дослідження історичного минулого болгарського народу, детально схарактеризував походження всіх південних слов'ян, вщент розгромивши теорії буржуазних істориків щодо цього питання. Особливо цінними є матеріали про створення Болгарської держави, її розвиток,

¹ Архів Академії наук СРСР, ф. 411, оп. 3, спр. 167.

широкі культурно-історичні зв'язки між болгарським, російським та іншими слов'янськими народами.

Цій самій проблемі присвячені книга М. С. Державіна «Слов'яни в давнину» та велика стаття «Походження болгарського народу і створення першої болгарської держави на Балканському півострові» (1946 р.).

1948 р. вийшла в світ монографія «Христо Ботев — поет-революціонер». Всього вчений опублікував понад 500 наукових праць.

Після війни Микола Севастьянович неодноразово їздив до Болгарії, працював там в архівах, зустрічався з трудящими, читав лекції й доповіді їх рідною мовою. Про популярність його історичних і філологічних досліджень у Болгарській Народній Республіці свідчить те, що більшість їх там перевидано.

Чимало зробив Микола Севастьянович для розвитку педагогічної науки. В його творчому доробку є також праці з історіографії.

М. С. Державін брав активну участь у громадському житті. В роки Великої Вітчизняної війни він очолював Антифашистський комітет радянських учених, був членом Всеслов'янського комітету.

З 1945 р. М. С. Державін — член КПРС.

В 1944—1946 рр. працював завідуючим сектора Інституту російської мови АН СРСР, обирався членом Президії Академії Наук СРСР, а з 1958 р. і до останніх днів життя керував Ленінградською групою Інституту слов'янознавства АН СРСР.

Багаторічна праця М. С. Державіна на ниві науки відзначена 1948 р. Державною премією. За видатні заслуги в розвитку радянської науки він був нагороджений двома орденами Леніна.

26 лютого 1953 р. видатного вченого не стало. Та він залишив нам у спадщину цінні праці, а також численну когорту своїх учнів — істориків, літераторів і фахівців інших галузей знань.

В. С. ПЕТРЕНКО

Спогади

М. І. СЕКАЧОВ,
член КПРС з 1917 р.

БІЛЬШОВИКИ VIII АРМІЇ РУМУНСЬКОГО ФРОНТУ В ЖОВТНЕВІ ДНІ 1917 р.

Після перемоги Жовтня у центрі боротьба більшовиків проти контрреволюції у частинах VIII армії ще більш загострилась. Старе командування з допомогою угодовських партій робило все, щоб утримати війська в своїх руках, приховати від солдатів звістку про повалення Тимчасового уряду і встановлення влади Рад у Петрограді. Пам'ятаю, як наступного дня після перемоги Жовтня командир нашого Чернівецького полку Фофанов запросив мене — голову полкового комітету до себе і познайомив з телеграмою командуючого Румунським фронтом генерала Щербачова. Генерал пропонував підтримати скинутий Тимчасовий уряд збройними силами, організованими за участю виборних організацій. Ясно було, що цей план мав на меті задушити революцію руками самих солдатів. Фофанов добре знав, що наш полк один з перших на Румунському фронті висловив недовіря Тимчасовому уряду, уклав мир на своїй дільниці фронту, неодноразово спільно з частинами 165-ї та 32-ї дивізій надсилав делегації до ЦК РСДРП(б) і резолюції солідарності з політикою більшовицької партії. Але, незважаючи на це, він запитав мене, чи виконають солдати присягу, яку вони дали Тимчасовому уряду. Замість відповіді я запропонував Фофанову надіслати телеграму про підтримку солдатами нашого полку влади нового уряду — Ради Народних Комісарів.

Через деякий час Фофанов скликав нараду всіх 45 членів полкового комітету і зачитав нам телеграми, одержані з штабів Румунського фронту і армії. У повідомленні з Ясс зазначалось, що при штабі фронту створено «революційний комітет» у складі лише меншовиків та есерів, який не визнає Раду Народних Комісарів і вимагає вжити заходів для збереження спокою у військах. Рішенням комітету пропонувалось сформувати особливу дивізію «з надійних і відданих справі революції солдатів» для придушення «всякого роду безчинств і анархії».

Такий же комітет діяв і при штабі VIII армії. До його складу самочинно ввійшли колишні комісари Тимчасового уряду Парадовський, Крижановський, голова Могилів-Подільської Ради меншовик Медведєв та інші вороги революції. Самочинний ревком теж не визнавав більшовицьку владу і вимагав створення уряду з представників усіх соціалістичних партій Росії.

Організація подібних військово-революційних комітетів була однією з особливостей тактики контрреволюційних сил на Румунському фронті. Таке явище не зустрічалося на інших фронтах.

Всі члени полкового комітету зажадали від командира, щоб він сповістив солдат про ці телеграми і роз'яснив, з якою метою формує-

ться особлива дивізія. Але Фофанов рішуче відмовився це зробити. Тоді ми розповіли солдатам, що самочинно створені військово-революційні комітети разом з генералом Щербачовим очолюють збройну боротьбу проти робітничо-селянської влади і є ворогами революції. Ми закликали фронтовиків не підкорятися наказам цих ревкомів і командуючого фронтом.

У відповідь на телеграми меншовицько-есерівського ревкому і генерала Щербачова солдати Чернівецького полку одностайно вітали новий уряд і поклялися вести непримиренну боротьбу з контрреволюційними силами. Цю резолюцію ми переслали до Ради Народних Комісарів з членами комітету Хреновим і Зиміним, яким водночас були передані гроші, внесені солдатами на придбання більшовицької літератури.

Для відсічі наклепникам, дезінформаторам армійський комітет РСДРП(б) мобілізував членів партії, які мали роз'яснювати фронтовикам політику Радянської влади. Мені теж випала честь брати участь у цій відповідальній справі. Саме в дні Жовтневої революції я був прийнятий до лав Комуністичної партії і разом з партійним квитком одержав свідоцтво, яке уповноважувало мене вести агітацію у військах VIII армії. Разом з більшовиком прапорщиком Трифоновим я виступав на мітингах і зборах солдатів у 12-ій, 32-ій, 159-ій дивізіях, артилерійських бригадах та інших частинах. Солдати приймали нас з радістю. Особливо уважно слухали вони виступи товариша Трифонов, який побував у складі полкової делегації в Петрограді. Ми роз'яснювали їм, що влада Рад проголосила мир і передала народу фабрики і землі. Наші заклики до солдатів встати на захист цієї влади доходили до сердець фронтовиків. На всіх мітингах і зборах присутні одноголосно висловлювали повне довір'я Раді Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніном.

Повстання в Петрограді вітали солдатські маси у всіх частинах VIII армії. В нашій 165-й дивізії наступного дня після Жовтневої революції було обрано дивізійну Раду солдатських депутатів. До її складу ввійшли: голова — більшовик Даньшин, члени — більшовики Трифонов, Желваков і співчуваючі партії солдати Куксенко, Аруян, Расторгуев, Орушкін, Коростильов та ін. Рада солдатських депутатів була створена і в 32-й піхотній дивізії. Солдати цієї частини телеграфували ЦК партії і В. І. Леніну: «32-а піхотна дивізія, вітаючи справжніх борців за волю, землю і мир, повідомляє, якщо Тимчасовий уряд і на цей раз надумає зробити трудовому народу криваву баню, то всі збройні сили 32-ї дивізії в розпорядженні більшовиків»¹. Дивізійна Рада на першому своєму засіданні ухвалила висловити недовір'я меншовицько-есерівським ревкомам Румунського фронту і закликала солдатів всіх частин переобрати ці органи, які не відбивали інтересів і надій фронтовиків. 8 листопада в Герцах (Румунія) на з'їзді делегатів 12-ї, 32-ї, 165-ї і 159-ї дивізій та частин, які входили до 11-го корпусу, було прийняте рішення перетворити корпусний комітет у Раду солдатських депутатів і передати їй, як найвищому органу, всю повноту влади в корпусі. З'їзд утворив виконавчий комітет у складі Староверова, Зуева і Серебрякова від 12-ї дивізії, Аруяна і Желвакова від 165-ї. 18 листопада відбулись вибори цієї Ради. Всі накази і розпорядження по корпусу з цього часу видавав виконавчий комітет за підписом голови — більшовика Олександровича і членів — Староверова, Зуева, Серебрякова та ін.

¹ Див. М. С. Френкін. Революционное движение на Румынском фронте, М., 1965, стор. 253.

На з'їзді дивізійних і полкових організацій 33-го піхотного корпусу було обрано військово-революційний комітет, який очолив Я. М. Муравник — член партії з 1912 р., а його заступником став І. Ф. Кучмин, член партії з 1912 р. Делегати прийняли резолюцію про беззастережну підтримку Ради Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним і про негайну передачу влади Радам як справжнім виразникам волі революційної демократії.

Протягом двох декад листопада 1917 р. в усіх дивізіях і корпусах нашої армії створювались Ради солдатських депутатів, до керівництва якими прийшли більшовики. До складу обраних органів VIII армії ввійшли більшовики Ансеров, Журид, Знаменський, Хохлов, Со-лерс, Геккер та ін.

Ради солдатських депутатів не дозволили командуванню Румунським фронтом і угодовським ревкомам сформувати дивізію для придушення революції в Петрограді і надіслати на допомогу скинутому Тимчасовому уряду скупчені на залізничних станціях Липкани і Яноуци 1-й уральський козацький полк, 8-й броньовий дивізіон і 15-е броньове відділення. Вони установили контроль на радіотелефонних станціях та телеграфі. Офіцерів, які лояльно ставились до народної влади, запрошували читати солдатам газети, навчати неписьменних, вводили їх до комісій по перевірці наявності майна на складах.

В середині листопада ми одержали з Петрограда радісну звістку, що делегация до В. І. Леніна від частин 165-ї дивізії була присутня на засіданні Петроградського військово-революційного комітету. Члени ревкому палко вітали її повідомлення про те, що солдати дивізії, як і всієї армії, на стороні Рад.

З створенням справді революційних солдатських органів влади ще ширших розмірів набуло масове братання і розпочались успішні переговори про перемир'я з ворогом. 14 листопада Рада солдатських депутатів 32-ї піхотної дивізії першою в нашій армії уклала перемир'я з командуванням III австро-угорської армії.

21 листопада 1917 р. в Могилеві-Подільському в кінотеатрі «Фоллянд» розпочав свою роботу II армійський з'їзд, в якому взяли участь з ухвальним голосом 329 делегатів. Здебільшого це були солдати з передових позицій. На з'їзді зразу ж розгорілась гостра боротьба більшовиків і співчуваючих їм з ворогами революції. Меншовики й есери, прибічники Центральної ради і ставленики Тимчасового уряду знайшли спільну мову і тактику. Особливо виявили свою ненависть до більшовиків члени самозваного ревкому. Вони намагались звернути на більшовиків вину за розруху в країні, за голод і поразку російської армії під Тернополем. Видаючи себе за «патріотів», силкувались переконати делегатів, ніби народ і всі демократичні партії не згодяться, щоб на чолі Росії стояв більшовицький уряд. Але делегати-фронтвики різко засудили демагогів-наклепників. Вони говорили про повне довір'я Радянській владі і вождю народів Володимиру Іллічу Леніну. Говорили, що солдати, які їх послали на з'їзд, клялись із зброєю в руках захищати завоювання революції від ворогів. Дев'ять днів йшла боротьба на з'їзді, внаслідок якої одногослоно було прийнято резолюцію, що відзначала: робітничо-селянський уряд є єдиною владою в Росії, яка «виникла в процесі розвитку пролетарської революції і є наслідком перемоги робітничого класу і біднішого селянства над контрреволюцією заможних класів»².

З'їзд зобов'язав армію виконувати беззастережно всі декрети і розпорядження Ради Народних Комісарів. Діяльність самозваного

² Газ. «Известия 2-го армейского съезда 8-й армии», 1 грудня 1917 р.

ревкому армії делегати визнали злочинною, спрямованою проти пролетарсько-селянської революції і позбавили його повноважень. 30 листопада на заключному засіданні з'їзд обрав до складу виконавчого комітету VIII армії більшовиків Солерса, Знаменського, Хохлова, Басенка, Трифонова, Окулова, Ансерова, Кучмина, Рогачова, мене та ін. З великим піднесенням було прийнято привітання ЦК партії, Раднаркому і В. І. Леніну, де говорилось, що Раднарком в будь-який час може мати збройну підтримку VIII армії, яка пильно охороняє здобутки пролетарської революції.

Виділена з'їздом делегація у складі солдат Кучмина, Крейцберга і Польського, прапорщика Дивногорського і підпоручика більшовика Ансерова виїхала 25 листопада у Чернівці і там уклала договір про перемир'я з командуванням австрійської армії.

Виконавчий комітет на своєму першому засіданні 1 і 2 грудня 1917 р. затвердив постійну президію у складі Солерса, Ансерова, Савинова, Вразовського-Харченка і Окулова. На Всеукраїнський з'їзд Рад делегатами обрали Яковенка, Цибу, Алексеєва і на з'їзд Рад Румунського фронту — Ансерова, Басенка, Десенчука. Було затверджено склад культурно-освітньої, медико-санітарної, господарчої, технічної, редакційної, юридичної і організаційної секцій. Керівництво організаційною секцією доручили мені.

2 грудня виконком створив новий військово-революційний комітет з 18 членів. До ревкому ввійшли більшовики Солерс, Хохлов, Ансеров, Шепелев, Бурдін, Бодрихін та інші, всього 10 чоловік.

Після з'їзду обстановка в армії стала ще більш напруженою. Генерал Щербачов, збанкрутілі угодовські партії пішли у відкритий наступ проти революційних сил фронту. Враховуючи все це, виконавчий і військово-революційний комітети армії 7 грудня наказали виборним організаціям взяти всю повноту влади у свої руки. 9 грудня перед командуючим армією генералом Юнаковим було поставлено вимогу негайно припинити передачу полкам та дивізіям розпоряджень і закликів Центральної ради. Наступного дня за підписом заступника голови ревкому Хохлова і секретаря Окулова був переданий по радіо наказ корпусним і дивізійним командирам VIII армії не виконувати жодного розпорядження штабу без підписів членів ревкому. Одночасно вони звернулися до солдатів-українців з закликом не підкорятися Центральній раді, яка стала на шлях зради революції.

Тоді рада, генерал Щербачов та їх пособники-угодовці вирішили вдатися до збройної сили. 10 грудня вийшли з складу виконкому меншовики та есери, а за ними і представники Центральної ради. Всі вони звинувачували більшовиків у розпалюванні громадянської війни. А ввечері того ж дня гайдамацькі кавалерійські полки, за наказом Петлюри скупчені на околицях Могилева-Подільського, ввірвались у місто. Вони захопили штаб армії, залізничний вузол, всі склади, пошту. В штабі п'яні гайдамаки схопили Т. М. Хохлова. Я теж в цей час був там, але мені вдалось уникнути арешту. Незабаром я прибув до Новоселиць в штаб нашого 11-го корпусу. Тут негайно скликали засідання полкових комітетів і дивізійних Рад солдатських депутатів 12-ї, 32-ї, 159-ї, 165-ї дивізій 11-го корпусу. Засідання прийняли рішення зняти з фронту і направити проти гайдамацької кавалерії щонайменше дві дивізії. Крім того, ухвалили заарештувати петлюрівця — корпусного комісара Ніколаєнка за його контрреволюційну агітацію серед солдат. 13 грудня він був заарештований, а зняті з фронту частини корпусу виступили на Могилів-Подільський.

16 грудня стало відомо, що створений при штабі армії так зва-

ний «федеративно-національний комісаріат» скликає в Хотині з'їзд дивізійних Рад VIII армії з метою дістати підтримку солдатів. Ми з Олександровичем терміново виїхали до Хотина. Тут уже були Хохлов, який зумів вирватися на волю, і прапорщик-більшовик Желваков. Ми поговорили з делегатами, розповіли їм про обстановку, яка склалась в армії, про заходи, вжиті для відновлення влади військово-революційного комітету.

Не всім делегатам удалося вчасно приїхати до Хотина. З'їзд було відкрито пізно ввечері. На знак підтримки Радянської влади учасники його обрали до складу президії лише більшовиків. До них зразу ж стали надходити записки з вимогою, щоб присутні тут петлюрівці доповіли, хто дав право «федеративно-національному комісаріату» ліквідувати військово-революційний комітет, обраний на II армійському з'їзді. Відповіді петлюрівців не задовольнили делегатів. Вони прийняли пропозицію більшовиків схвалити рішення полкових комітетів і дивізійних Рад 11-го корпусу про ліквідацію заколоту в Могилеві-Подільському збройною силою. Наступного дня присутніх ознайомили з телеграмою генерала Щербачова, який наказав оголосити фронтовикам, що їх зброя, а також вся матеріальна частина, звільнена при демобілізації, не будуть залишатися на території Румунії, а зразу ж відправлятимуться в Москву та Київ. Делегати розгадали підлий задум Щербачова та Центральної ради — відіслати додому солдат без зброї і використати її для повалення народної влади. Телеграма викликала рішучий протест більшості делегатів. З'їзд засудив контрреволюційні дії і в своїй резолюції зажадав, щоб петлюрівський «комісаріат» не торкався життя армії. Виконкому і ревкому пропонувалось терміново приступити до поточних справ. Було вирішено також, що зброя демобілізованих воїнів залишатиметься на складах армії у розпорядженні виконкому і ревкому.

Рішення армійського з'їзду в Хотині, протести фронтовиків і підхід до Могилева-Подільського полків 159-ї і 165-ї дивізій зірвали плани контрреволюції. Вночі 18 грудня петлюрівська кіннота залишила місто і вийшла за межі розташування VIII армії. Військово-революційний і виконавчий комітети знову приступили до виконання своїх обов'язків, вживши рішучих заходів проти Центральної ради, генерала Щербачова, меншовиків та есерів, проти офіцерів і генералів, які виступали на боці ворогів революції. Були усунені командуючий армією генерал Юнаков, начальник штабу армії генерал Базаревський, начальник гарнізону і військовий комендант міста. Замість них ревком обрав більшовиків: командуючим армією — прапорщика Олександровича, начальником штабу армії — поручика Геккера, начальником гарнізону — солдата Свистунова. Посаду військового коменданта міста було довірено мені.

В третій декаді грудня в фронтових і тилкових частинах VIII армії солдати ліквідували націоналістичні організації. Армійський виконком прийняв рішення вважати збанкрутілих членів армійського комітету — меншовиків та есерів автоматично вибулими. До новообраного складу президії виконавчого комітету армії ввійшли Г. В. Знаменський (голова), Т. М. Хохлов, І. Ф. Кучмин і Желваков. Оновилося керівництво ревкому. На чолі його став досвідчений революціонер, член ревкому Румунського фронту П. І. Баранов, який прибув до нас з Ясс.

Ми не мали повного уявлення про стан справ у центрі. З ініціативи П. І. Баранова була відряджена за директивами в Ставку головнокомандуючого делегація в складі Хохлова, Геккера і Желвакова.

Товариші повернулися до Могилева-Подільського в середині січня 1918 р. Про наслідки своєї подорожі вони звітували на пленарному засіданні виконкому і ревкому. Було вирішено негайно розпочати формування радянської соціалістичної гвардії з солдатів-добровольців.

На заклик більшовиків у нову Червону гвардію записалося протягом кількох днів близько шести тисяч солдатів. Загони червоногвардійців терміново були кинуті на придушення контрреволюційних повстань, що вибухнули в Одесі, Бельцях і Бендерах. Командував загонами Т. М. Хохлов.

Заколоти в Бельцях і Бендерах, а також окупація частини території цих повітів румунськими королівськими військами викликали гнів та обурення трудящих Бессарабії. Народні маси взяли до зброї. За допомогою більшовиків VIII армії в Бессарабії були створені великі добровольчі загони з місцевих селян. Для їх озброєння ревком відпустив Липканській Раді 500 гвинтівок, Шаргородській — 300, Єдинецькій — 200. Бойове спорядження одержали також інші волості й сільські Ради і ревкоми. Селянські загони разом з червоногвардійцями VIII армії виступили на бій з румунськими окупантами.

Політичні обставини в цей час змусили більшовиків зайнятися реорганізацією виконавчого комітету, обраного II армійським з'їздом. 25 січня 1918 р. він був перетворений на Раду солдатських депутатів з секціями культурно-освітньою, транспортно-господарчою, демобілізаційною, юридичною, санітарною і секцією по формуванню соціалістичної гвардії. Головою Ради обрали Г. В. Знаменського, його заступником — І. В. Паніна, секретарями — Окулова і Маршева. На цьому ж засіданні був затверджений комадуючим армією тов. Геккер.

Створення Ради солдатських депутатів не ліквідувало ревком. Він продовжував існувати і вирішував всі ті питання, які входили в компетенцію оперативної секції Ради.

В лютому 1918 р. ревком приступив до демобілізації всіх армій Румунського фронту, які підлягали йому. Демобілізовані відправлялись по залізниці ешелонами, сформованими за територіальними ознаками з солдат двох-трьох сусідніх губерній.

Наш військово-революційний комітет з успіхом і своєчасно виконав вказівки Радянського уряду про перекинення з VIII армії зброї, боеприпасів і спорядження в район Донбасу. Протягом січня і лютого 1918 р. було відправлено понад 40 ешелонів гармат, минометів, кулеметів, гранат, артилерійських снарядів. Цією зброєю оснащувалась IV Донецька армія, яка в квітні 1918 р. виступила на героїчну боротьбу проти австро-німецької та козачої навали на Донбас. У рядах революційних військ було багато солдатів-добровольців VIII армії колишнього Румунського фронту.

Огляд джерел та літератури

РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ НА УКРАЇНІ

(до початку 30-х років)

Відразу ж після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції перед марксистсько-ленінською наукою постало велике й почесне завдання — почати дослідження історії радянського суспільства. Підвалинами радянської історичної науки, зокрема історіографії Жовтня і громадянської війни, стали праці В. І. Леніна. В них показані шляхи, намічені основні етапи вивчення історії Жовтневої революції та громадянської війни, дані теоретичні наукові основи цих корінних проблем історії радянського суспільства.

Становлення і розвиток історіографії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни до середини 30-х років супроводжувалися гострою ідейною боротьбою проти буржуазно-меншовицько-есерівської історіографії та троцькізму. На Україні вивчення історії соціалістичної революції проходило, крім того, в гострій боротьбі проти українського буржуазного націоналізму.

У пропаганді ленінських ідей соціалістичної революції і в боротьбі з ідейними ворогами марксизму велику роль відіграли науково-популярні та публіцистичні статті й нариси, написані соратниками В. І. Леніна — О. М. Ярославським, М. М. Покровським, В. І. Невським, В. О. Бистрянським, М. С. Ольмінським та ін. Велику роль у пропаганді, популяризації історії Жовтневої революції та громадянської війни відіграли видатні їх учасники М. О. Скрипник, Г. І. Петровський, А. С. Бубнов, В. П. Затонський, Є. Б. Бош, Г. Ф. Лапчинський, В. А. Аверін, Е. І. Квірінг, В. І. Межлаук, М. М. Майоров, В. К. Аусем, В. О. Антонов-Овсієнко та ін. Їх спогади та нариси з історії Жовтневої революції широко публікувались у 20-х роках.

Виключно важливе значення в розвитку історичної науки в 20-х роках мали іспарти, створені з ініціативи В. І. Леніна. Саме іспарти до початку 30-х років були основними науковими установами, що збирали, вивчали і видавали матеріали з історії партії, Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни¹.

З метою популяризації та координації досліджень історії радянського суспільства Центральний іспарт почав у 1922 р. видавати журнал «Пролетарская революция». Аналогічні періодичні видання почали створювати республіканські та місцеві іспарти. Український іспарт почав видавати свій орган «Літопис революції» з 1922 р.²

Однією з найбільш позитивних і характерних рис діяльності іспартів було їхнє спирання на широкий партійний і безпартійний актив учасників революції та громадянської війни. У збиранні матеріалів і написанні спогадів брали участь тисячі людей. Особливо велику роль відіграли групи сприяння іспартам, утворені в першій половині 20-х років. В Артемівському окрузі, наприклад, у 1927 р. працювало 48 груп сприяння, які налічували разом близько 500 чоловік і зібрали 229 колективних та індивідуальних спогадів³.

Дослідження історії Жовтневої революції і громадянської війни стало в той період справді всенародною справою.

¹ Докладніше про іспарти на Україні див.: В. Г. Сарбей. «Іспарти та їх роль в розвитку історичної науки на Україні», «Український історичний журнал» (далі «УІЖ»), 1967, № 1.

² Докладніше про журнал «Літопис революції» див.: Н. В. Комаренко. Висвітлення боротьби за перемогу влади Рад на Україні в журналі «Літопис революції», «УІЖ», 1967, № 1; її ж. «Журнал «Літопис революції» в оцінці радянської історіографії», «УІЖ», 1967, № 11; В. І. Туваєв, І. Х. Сас. «Журнал «Літопис революції» як джерело вивчення історії партії», «УІЖ», 1967, № 1.

³ Журн. «Пролетарская революция», 1927, № 12, стор. 282.

Центром цієї великої роботи були журнали істпартів і періодичні видання партійних, профспілкових і комсомольських організацій. Матеріали з історії соціалістичної революції та громадянської війни на Україні друкувалися в 43 всесоюзних і українських республіканських журналах⁴. В 1918—1926 рр. було опубліковано понад 300 назв спогадів, публіцистичних статей, нарисів, документів та ін.

Серед цих публікацій слід, насамперед, виділити спогади й нариси активних діячів соціалістичної революції, які писали свої твори по свіжих слідах подій. І тут, звичайно, трапляються неточності, суперечності, але спогади тих часів є найдостовірнішими пам'ятками мемуарної літератури з питань революції та громадянської війни. Слід відзначити також, що в періодичних виданнях, зокрема в «Літопису революції», дискутувалися найважливіші питання, вміщувалися листи й полемічні статті, що уточнювали події, факти, імена. Праці дослідницького характеру налічувалися лише одиницями і писалися на основі мемуарних джерел.

Перший етап у становленні історіографії Жовтня завершився до 1927 р. На цей час Радянський Союз завершив відбудову народного господарства і вступив у період соціалістичної реконструкції економіки. Соціалістична реконструкція посилювала опір реакційних елементів і супроводжувалась гострою й запеклою боротьбою проти буржуазної ідеології та троцькізму. На Україні становище ускладнювалося, до того ж, посиленням буржуазно-націоналістичних тенденцій.

Роки соціалістичного будівництва створили необхідні об'єктивні умови для дальшого розвитку радянської, зокрема української, історичної науки. Ведучи непримиренну боротьбу з ворожими концепціями, радянська історіографія виховувала нові марксистські кадри, оволодівала професійною майстерністю.

Особливо важким був процес становлення історіографії радянського суспільства. Тут все було новим, все треба було створювати спочатку, шукати шляхи, методи й форми оволодіння величезним конкретно-історичним матеріалом, творчо застосовувати теорію марксизму-ленінізму до історії. Успіхи радянської історичної науки залежали від ступеня ідейно-теоретичної та професійної підготовки кадрів, від наслідків її боротьби з ідейними ворогами, що намагалися спотворити історичну дійсність.

Величезним вкладом у справу формування марксистсько-ленінської методології в істориків став у 1926 р. вихід у світ першого зібрання творів В. І. Леніна. Згуртуванню сил радянської історичної науки сприяло створення в 1925 р. товариства істориків-марксистів на чолі з М. М. Покровським. Потужним поштовхом для розвитку історіографії радянського суспільства стало відзначення десятиріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Ювілей Країни Рад, що проходив під лозунгом соціалістичної індустріалізації, посилив інтерес народу до минулого, нагадуючи про героїчні роки Жовтня і громадянської війни. В такій історичній обстановці відбувся перехід до нового більш високого етапу радянської історіографії, він виявився, насамперед, в опублікуванні значної кількості літератури з історії Жовтневої революції та громадянської війни на Україні⁵, в більш глибокій, систематичній науковій розробці найважливіших і складних проблем історії радянського суспільства.

Визначною подією цього періоду була Перша всесоюзна конференція істориків-марксистів, яка відкрилася 28 грудня 1928 р. В обстановці загального політичного піднесення в країні радянська історіографія повела рішучу боротьбу проти антиленінських, ворожих теорій, що мали метою спотворити, фальсифікувати історію соціалістичної революції.

Найголовнішою небезпекою для молодого української радянської історіографії був буржуазний націоналізм, який, прикриваючись марксистською термінологією, створював реакційну антинаукову схему історії революції на Україні. Ця схема відображала ідеологію української націоналістичної буржуазії, що намагалася використати неп для реставрації капіталізму.

Буржуазно-націоналістична схема заперечувала гегемонію пролетаріату в революції, підмінювала її гегемонією дрібної та середньої буржуазії. Українська буржуазія висуvalася як рушійна і, навіть, керівна сила революції. Заперечуючи соціалістичний характер революції на Україні, націоналісти намагалися довести її нібито національно-демократичний або національно-аграрний характер. Вони не визнавали закономірності соціалістичної революції на Україні, проповідували ворожу «теорію» про колонізаторську роль пролетаріату на Україні, фальсифікували історію КП(б)У.

Критика буржуазно-націоналістичної схеми не випадково почалася в 1929 р. На цей час радянська історіографія, керована Комуністичною партією, досягла такого ідейно-теоретичного рівня, що спромоглася викрити ворожу націоналістичну концепцію історії революції на Україні.

⁴ Журн. «Літопись революції», 1926, № 3—4, стор. 232—234.

⁵ Докладна бібліографія цих видань вміщена в журн. «Літопис революції», 1932, № 3—4; 5—6.

Перший крок у цьому був зроблений на Всесоюзній конференції істориків-марксистів, коли М. М. Покровський та інші історики гостро критикували одного з апологетів буржуазно-націоналістичної схеми М. Яворського.

Наступним етапом у боротьбі з буржуазно-націоналістичною концепцією була дискусія, що відбулася в травні 1929 р. в українському інституті марксизму-ленізму. Матеріали цієї дискусії були опубліковані «Літописом революції» в 1930 р.⁶ Травнева дискусія відіграла велику роль і була великою ідейно-теоретичною школою для молоді української радянської історіографії. Важливе значення у викритті буржуазно-націоналістичної концепції історії революції мали в цей час теоретичні, полемічні статті М. Гаріна, М. Рубача, М. Манілова, Д. Фріда та ін.⁷

Слід, проте, відзначити, що в ході цієї боротьби в деяких з статей були допущені помилки методологічного характеру, які визначалися, насамперед, загальним рівнем молоді радянської історичної науки.

Радянські історики не встигли ще глибоко вивчити праці В. І. Леніна, його концепцію соціалістичної революції, тому серйозні помилки були неминучі. Крім того, слід зважати на те, що теоретичні дискусії двадцятих років провадилися в умовах, коли радянська наука, по суті, лише приступила до серйозного наукового дослідження історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни і в розпорядженні істориків не було ще достатньої кількості проаналізованого історичного матеріалу. Література науково-дослідницького характеру була в кількісному відношенні дуже незначною, зовсім не було монографічних праць, що узагальнювали б історію революції в цілому по Україні і по окремих районах, коло досліджуваних проблем було дуже вузьким.

Загальна література 20-х — початку 30-х років з історії Жовтня представлена кількома працями, історіографічне значення серед яких мають дослідження Є. Б. Бош, В. О. Антонова-Овсієнка, М. О. Скрипника, Д. І. Ерде, М. М. Попова. Всі вони відбивають особливості першого етапу дослідження історії Жовтня і відрізняються одне від одного змістом, формою та методом викладення матеріалу.

Є. Бош у книзі «Рік боротьби»⁸, написаній у формі спогадів, на широкій документальній основі прагнула проаналізувати найважливіші проблеми історії Жовтня на Україні. Внаслідок приналежності до так званої «лівої течії» в КП(б)У, автор допустила в своїй книзі помилки у висвітленні ленінської національної політики на Україні.

Виключно багатий матеріал з історії перших років існування Радянської держави містить праця В. О. Антонова-Овсієнка «Записки про громадянську війну»¹⁰, що виходила окремими книгами і була опублікована в «Літопису революції». Праця В. О. Антонова-Овсієнка також є документально підкріпленими спогадами. Викладаючи загалом цінний матеріал, автор надто однобічно висвітлює деякі найважливіші питання, допускає досить значне спотворення деяких фактів.

Викладаючи свої погляди, автор приділяє дуже мало уваги поглядам тих діячів революції, які не погоджувалися з ним. Так, пишучи про свої розходження з Є. Б. Бош і М. О. Скрипником щодо методів боротьби проти німецької окупації, автор не характеризує їх позиції і підтримує Є. Бош лише тому, що симпатизує поглядам «лівих». Тимчасом, В. О. Антонов-Овсієнко не згадує про те, що погляди М. Скрипника в даному питанні відповідали лінії партії. У цій праці чимало серйозних фактичних помилок, надто суб'єктивних і подекуди абсолютної невірних характеристик окремих діячів революції.

Великий фактичний матеріал містить праця Д. Ерде «Революція на Україні»¹¹, написана на мемуарній основі, але цій книзі властиві серйозні помилки методологічного характеру. Автор надто принижує рівень розвитку капіталізму на Україні, по суті заперечує наявність великої української буржуазії і стверджує, що нібито пролетаріат України мав дуже слабкі зв'язки з селом. Ці помилки в даному випадку пояснювалися, очевидно, недостатньою теоретичною підготовкою автора, який не зміг поєднати спогади з аналізом найважливіших історичних процесів.

Великий інтерес з точки зору історіографії Жовтня на Україні становлять статті й промови М. О. Скрипника, який правильно, з ленінських позицій характеризує події соціалістичної революції на Україні, враховуючи специфіку географічного розміщення пролетаріату, значення національного питання, концентрацію тут значних сил контрреволюції, відсутність єдиного більшовицького центру тощо.

⁶ Журн. «Літопис революції», 1930, № 2; 3—4; 5.

⁷ Журн. «Літопис революції», 1928, № 6; 1930, № 3—4—5; журн. «Історик-марксист», 1930, № 17; журн. «Більшовик України», 1929, № 17—18 та ін.

⁹ Є. Бош. Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 года до немецкой оккупации, М., 1925.

¹⁰ В. А. Антонов-Овсиенко. Записки о гражданской войне, т. I, М., 1924, т. II, М., 1928.

¹¹ Д. Эрде. Революция на Украине (от керенщины до немецкой оккупации), М., 1927.

Пишучи про гегемонію пролетаріату в боротьбі за соціалістичну революцію на Україні, М. О. Скрипник рішуче заперечує твердження про нібито революційність української буржуазії, відзначає, що вона намагалася використати національне питання для встановлення свого класового панування. Автор підкреслює велике значення об'єднання більшовицьких організацій України в боротьбі проти буржуазно-поміщицької контрреволюції, очолюваної Центральною радою. Боротьбу за Радянську владу на Україні М. О. Скрипник розглядає як невід'ємну частину загально-російської соціалістичної революції. Досить докладно автор характеризує діяльність «лівих» і «правих» у 1918 р., критикує «лівих» за путчизм і лізу фразу щодо Бреста, а «правих» — за угодовську політику та зволікання збройного виступу проти окупантів і гетьмана.

Значним явищем в історичній літературі того часу є праця М. М. Попова¹², задумана як підручник. Автору довелося порушувати питання, що були науковою ціліною. Тому чимало найважливіших проблем історії партії в книзі було досліджено слабо.

За своєю характером праця М. М. Попова відрізняється від усіх згаданих раніше і є першим узагальненням історії КП(б)У. Незважаючи на цілий ряд невдалих формулювань і висновків книга дає правильне загальне уявлення про історію Компартії України, її керівну роль в соціалістичній революції. Зокрема М. Попов доводить неспроможність націоналістичної теорії «двокорінності» КП(б)У.

З лєнінських позицій М. Попов викриває шкідливість як націонал-ухильників так і великодержавних шовіністів, рішуче й обгрунтовано критикує «теорію» про економічну відсталість дореволуційної України, показує, що за рівнем господарського розвитку вона була одним з найрозвинутіших у капіталістичному відношенні районів Росії і в ній визріли всі необхідні для соціалістичної революції умови.

Серйозним науковим твором М. М. Попова є його стаття «Жовтень на Україні», опублікована в 1934 р.¹³ В ній підбиваються підсумки досягнень радянської історіографії на середину 30-х років у вивченні історії Великого Жовтня на Україні.

З другої половини 20-х років з'являються перші дослідницькі праці, присвячені окремим проблемам Жовтня на Україні. Так, зокрема заслуговують на увагу праці В. Манілова, Є. Городецького, М. Соболева, М. Рубача.

Великий інтерес становить стаття В. Манілова «З історії взаємовідносин Центральної ради з Тимчасовим урядом»¹⁴, де вперше в радянській історіографії дано глибокий науковий аналіз контрреволюційної суті українського буржуазного націоналізму в період, що передував Великій Жовтневій соціалістичній революції.

Автор переконливо показує, що вже з перших днів свого існування Центральною радою стала на шлях змови з буржуазним Тимчасовим урядом. Аналізуючи великий і важливий матеріал, В. Манілов доводить, що перетворення Центральної ради в оплот всеросійської контрреволюції в жовтні 1917 р. було наперед визначене її попередньою тактикою, але поміляється, вважаючи, що Центральною радою висловлювала лише інтереси української дрібної націоналістичної буржуазії, тимчасом як цей націоналістичний уряд був, по суті, її виразником інтересів середніх і великих буржуа.

Серйозним дослідженням з історії соціалістичної революції на Україні є стаття Є. Городецького «Центральна рада — оплот всеросійської контрреволюції»¹⁵. В ній досліджується ширше коло джерел і показано, що пролетарській революції на Україні протистояв єдиний фронт великодержавної та буржуазно-націоналістичної контрреволюції. У статті дано чіткий аналіз контрреволюційної еволюції Центральної ради, її класової спільності з всеросійською реакцією до і після Жовтня. Щоправда, автор спрощує питання, вважаючи, нібито вся дожовтнева політика Центральної ради була спрямована на завоювання довір'я російської буржуазії.

Першим серйозним дослідженням історії аграрної революції на Україні є праця М. А. Рубача «Аграрна революція на Україні», опублікована в 1927 р.¹⁶ У своїй праці М. А. Рубач спирається на лєнінську тезу про те, що боротьба селянства на Україні, як і в Росії, з лютого по жовтень відбивала процес переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну і проходила при гегемонії пролетаріату. Використовуючи велику кількість архівних, статистичних і публіцистичних джерел, автор уперше в історіографії визначає етапи аграрної революції на Україні, виходячи із загального розвитку революції та форм селянської боротьби. У статті яскраво показано, як українські націоналістичні партії зрадили інтереси селян, але не висвітлено ще діяльності більшовицької партії в боротьбі за селянство.

¹² М. М. Попов. Нарис історії Комуністичної партії (більш.) України, Харків, 1928.

¹³ Н. Н. Попов. Октябрь на Украине, журн. «Историк-большевик», 1934, № 1.

¹⁴ Журн. «Летопись революции», 1927, № 3, 4, 5, 6.

¹⁵ Журн. «Историк-марксист», 1935, № 8—9.

¹⁶ Журн. «Летопись революции», 1927, № 5—6.

Великий інтерес становить перша в українській радянській історіографії праця М. Соболева про ставлення трудящих України до Всеросійських та Українських установчих зборів. Це дуже важливе питання М. Соболев досліджує на матеріалах Полтавської губернії¹⁷. На прикладі виборів у Полтавщині автор правильно розкриває розстановку класових сил, процес революціонізування мас і завоювання їх більшовиками на свою сторону. Але М. Соболев дещо перебільшує вплив на селі есерів, недооцінюючи факту, що після Лютневої революції селянство боролось не лише проти поміщиків, але й проти куркульства.

Заслуговує на увагу інша стаття М. Соболева — «Липневі дні на Україні», також присвячена аналізу розстановки класових сил і ходу революції на Україні¹⁸.

Історіографія громадянської війни в 20-х — початку 30-х років представлена лише однією узагальнюючою працею наукового характеру. Це — книга Р. Ейдемана і Н. Какуріна «Громадянська війна на Україні»¹⁹. Вона є першою спробою визначити особливості і дати періодизацію громадянської війни на Україні. Автори справедливо відзначають, що багатогранність і динамічність громадянської війни на Україні зумовили своєрідність її географічного положення у зв'язку із зовнішньополітичною та воєнною обстановкою, характерні особливості економіки, соціального укладу й національних відносин.

У своїй періодизації автори виходять з переважаючого впливу тих чи інших руйнівних сил на певному етапі громадянської війни і виділяють, таким чином, п'ять етапів, враховуючи лише воєнно-стратегічні фактори і зневажаючи основу періодизації — боротьбу трудящих України за встановлення і ствердження Радянської влади²⁰.

Досить значну увагу історики 20-х — початку 30-х років присвятили висвітленню боротьби проти української буржуазно-націоналістичної контрреволюції та куркульсько-бандитського повстання на Україні. Тут слід, насамперед, відзначити статтю видатного партійного діяча А. С. Бубнова²¹, написану на основі спогадів і документальних джерел. В ній викривається контрреволюційна суть політики буржуазних націоналістів і показана тактика більшовиків у боротьбі з ними. Автор висвітлює особливості визвольної боротьби трудящих проти гетьмана і Директорії в різних районах України, відзначає, що влада Директорії сформувалася як куркульсько-офіцерська диктатура. Значна частина статті присвячена діяльності очолюваних С. В. Косіором більшовиків Києва по підготовці збройного повстання проти Директорії і встановленню Радянської влади.

Викриванню контрреволюційної суті Директорії присвячена також і стаття С. Поссе²², який показує місце України в планах міжнародного імперіалізму в 1918—1919 рр. С. Поссе допускає тут ряд серйозних помилок, викликаних недостатнім знанням відповідних праць В. І. Леніна і розстановки класових сил на Україні.

Наприкінці 20-х років з'явилися перші наукові дослідження, присвячені боротьбі трудящих мас проти німецьких окупантів і гетьманщини. З цієї точки зору становлять інтерес статті М. Редіна, Я. Шелигіна і Т. Карпенка²³.

У 1928 р. в зв'язку з десятирічним ювілеєм з часу створення КП(б)У українська радянська історіографія приділила велику увагу історії створення Компартії України, її керівній ролі в боротьбі за Радянську владу в 1918 р. Цій найважливішій проблемі була присвячена ціла серія наукових статей М. Волина, М. Майорова, Д. Фріда і В. Аверіна²⁴.

Чимало праць періоду 20-х — початку 30-х років було присвячено вивченню класової боротьби на селі. Майже всі вони торкаються історії махновщини. Найважливішим дослідженням у цій галузі була монографія Н. Кубаніна²⁵. Глибоко

¹⁷ Журн. «Літопис революції», 1931, № 3; 1932, № 5—6.

¹⁸ Журн. «Літопис революції», 1932, № 3—4.

¹⁹ Р. Эйдemann, Н. Какурин. Гражданская война на Украине, Харьков, 1928.

²⁰ Докладніше про цю та деякі інші праці з історії громадянської війни на Україні, написані в 20-х роках, див.: И. Л. Шерман. Советская историография гражданской войны в СССР, Харьков, 1964.

²¹ А. Бубнов. Гетманщина, Директория и наша тактика. Журн. «Пролетарская революция», 1927, № 7.

²² С. Поссе. Українська Директорія та її зовнішня політика (Київський і Вінницький періоди). Журн. «Літопис революції», 1929, № 5—6.

²³ М. Редін. До історії всеукраїнського залізничного страйку в 1918 р., журн. «Літопис революції», 1928, №№ 5, 6; Я. Шелигін. Партизанська боротьба з гетьманщиною і австро-німецькою окупацією. Журн. «Літопис революції», 1928, № 6; Г. Карпенко. Селянські рухи на Київщині за часів гетьманщини. Журн. «Літопис революції», 1928, № 3.

²⁴ Журн. «Літопис революції», 1928, №№ 3, 4.

²⁵ М. Кубанин. Махновщина. Крестьянское движение в степной Украине в годы гражданской войны. Л., 1927.

досліджуючи соціально-економічний розвиток українського села, корені селянського руху, М. Кубанін не зміг, проте, послідовно розкрити суті махновщини, її особливості як куркульсько-бандитського виступу. Головною помилкою М. Кубаніна було ототожнювання селянського руху в степовій Україні з махновщиною — анархо-куркульською контрреволюцією.

Певну історіографічну цінність становлять також праці В. Руднева і С. Дубровського²⁶, присвячені цій же проблемі.

Історіографія 20-х — початку 30-х років зробила перший крок у дослідженні історії боротьби українського народу з денікінщиною. Серйозним вкладом у цьому аспекті є монографія Д. Кіна²⁷. Заслужують на увагу також праці І. Мальт й І. Погорілого²⁸.

Першим дослідженням соціалістичного будівництва в роки громадянської війни була монографія В. Качинського, присвячена питанням аграрної революції на Україні²⁹. Автор докладно розглядає політику і практику конфіскації поміщицьких земель і організації радянських господарств, комун і артільей, показує специфіку цього процесу на Україні. Відзначаючи помилки органів Радянської влади в 1919 р., які взяли курс на створення радгоспів у шкоду зрівняльному розподілу землі, а також лівацькі перегини в організації комун на колишніх поміщицьких землях, В. Качинський допускає помилку, вважаючи, що колгоспи в 1919 р. були на Україні випадковим явищем.

Значний інтерес становить стаття В. Качинського «Земельна політика Радянської влади на Україні в 1919 році»³⁰. В ній автор використовує нові матеріали.

Таким був шлях української радянської історіографії до початку 30-х років у вивченні історії соціалістичної революції та громадянської війни на Україні. Цей період ознаменувався повним завершенням становлення радянської історіографії і торжеством ленінської концепції історії Великого Жовтня.

І. Л. ШЕРМАН

²⁶ В. В. Руднев. Махновщина. Харьков, 1928; С. Дубровский. Григорьевщина. Журн. «Война и революция», 1928, № 5.

²⁷ Д. Кин. Деникинщина. Харьков, 1927.

²⁸ Журн. «Пролетарская революция», 1924, №№ 1, 4, 5, журн. «Літопис революції», 1931, № 3.

²⁹ В. Качинский. Очерки аграрной революции на Украине, вып. II, Обобществление сельского хозяйства, Харьков, 1922.

³⁰ Журн. «Літопис революції», 1929, № 1.

Критика та бібліографія

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

(науково-популярний нарис). За редакцією

І. К. Дубини (головний редактор),

І. О. Гуржія, В. А. Дядиченка,

Ю. В. Заруби, П. М. Калениченка.

Видавництво політичної літератури
України. Київ, 1967, 411 с.

Напередодні славного ювілею Радянської держави на полицях книжкових магазинів з'явилася нова книга — науково-популярний нарис історії Української РСР. У стислій формі книга розповідає про історичний шлях, пройдений українським народом від найдавніших часів і до наших днів. Невеликий обсяг книги примушував авторів відбирати для висвітлення лише окремі історичні події, не залишивши разом з тим поза увагою найважливіші з них. Прочитавши книгу, можна без вагань відзначити, що авторський колектив успішно справився із своїм завданням.

Перший популярний нарис з історії Української РСР з'явився в 1960 р. (автор — О. К. Касименко). Його доповнене російське видання побачило світ у 1965 р. Не ставлячи метою давати порівняльну характеристику перелічених вище опублікованих праць, слід лише відзначити, що новий науково-популярний нарис вигідно відрізняється від попередніх. І не тільки тому, що в ньому відбиті новітні досягнення історичної науки, а й кращим підбором історичних фактів, більш популярною і яскравою формою викладу, більшою кількістю ілюстрацій.

Незважаючи на невеликий обсяг праці, автори висвітлили цікаві історичні епізоди, навели історичні портрети і висловлення людей різних епох і часів. Навіть самі назви розділів і підрозділів книги, короткі, образні і влучні, свідчать про її популярний характер. Читач дістає чітке уявлення про умови життя і діяльності українського народу, про участь у процесі виробництва, у створенні матеріальних і духовних цінностей та про ту роль, яку відіграли народні маси у найважливіших історичних подіях.

Слід підкреслити також таку позитивну рису книги, як персоніфікація історичного нарису, тобто наведення значного матеріалу про людей — від давніх князів і ватажків перших народних рухів до рядових трудівників і визначних діячів сучасності.

Переконливо зображено встановлення влади Рад на Україні, самовіддану бороть-

бу українських робітників і селян за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Пафосом масового героїзму віє з сторінок, присвячених будівництву соціалістичного суспільства. «В роки фашистської навали» — так названий розділ, що розповідає про чорні дні окупації, про незліченні жертви українського народу в роки війни, про невмирущі подвиги народних месників, героїв підпілля, воїнів Радянської Армії і всіх радянських людей, про вигнання окупантів з рідної землі.

Багатою є і післявоєнна історія Радянської України, яка подібно до казкового птаха Фенікса відродилася із попелу згорілих і руїн і зусиллями трудящих перетворилася у могутню квітучу республіку. Значне місце в книзі відведено історії західних областей України, боротьбі їх населення за воз'єднання в єдиній Українській республіці, їх досягненням у будівництві соціалістичного суспільства. Історичний шлях українського народу зображено в усій його складності, з його особливостями і специфічними рисами. Не обійдені в книзі і ті труднощі, які довелося долати українським трудящим на шляху соціалістичного будівництва. Однак слід було б згадати і невинуваті репресії, зв'язані з культом особи.

Автори викривають підступну політику і діяльність українських буржуазних націоналістів та їх партій і організацій, що не мали нічого спільного із інтересами українських трудящих. На багатьох історичних фактах доводиться їх безпринципність і готовність душою і тілом служити ворогам українського народу. Від першої до останньої сторінки нарис історії українського народу проникнутий ідеєю єдності з братніми народами нашої багатонаціональної Вітчизни.

Навіть і у стислому викладі історії Української РСР особливо яскравим є контраст між колишньою пригнобленою країною царської Росії і пишнотною квітучою Радянською республікою. Під зорею Великого Жовтня український народ у братній сім'ї всіх народів СРСР досяг небачених успіхів у політичному, економічному і культурному житті. З року в рік зростає міжнародній авторитет Української РСР, розширюються її економічні і культурні зв'язки з зарубіжними країнами. Наведені в нарисах факти зайвий раз переконують читача у справедливості висновку про те, що у творчій праці, дружбі та взаємодомозі народів СРСР — запорука дальшого розвитку і успіхів українського народу.

Незважаючи на порівняно невеликий обсяг книги, автори не залишили поза своєю увагою тих українців, які перебувають за межами нашої республіки.

Розрахований на масового читача науково-популярний нарис історії Української РСР безперечно принесе велику користь.

Звичайно, нова книга не позбавлена і окремих недоліків. Наприклад, про чумацький промисел на Україні згадується у тих місцях, де мова йде про першу половину XIX ст.—період, коли по Дніпру вже ходили перші пароплави (стор. 107). Між тим, відомо, що цей промисел виник значно раніше, відігравши значну роль у розвитку торгівлі. В книзі недостатньо повно розкрита роль православної церкви в історії українського народу, зовсім не згадується про її існування в післяжовтневий період і політику радянської влади щодо релігії взагалі.

Висвітлюючи розвиток української національної культури, автори цілком вірно підкреслюють, що розвивалася вона у тісному єднанні з російською, але майже не згадують про взаємозв'язки української культури з культурою зарубіжних слов'янських народів та інших народів світу.

*НАРИСИ ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ПАРТІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ,
вид-во політичної літератури України.
К., 1967, 651 с.*

Славний шлях боротьби і перемог пройшла Київська обласна партійна організація. За її плечима — великий і багатий досвід організаторської, пропагандистської та масово-політичної роботи.

Нещодавно в Політвидаві України вийшла з друку створена колективом науковців столиці України фундаментальна праця «Нариси історії Київської обласної партійної організації». Книга є першою спробою науково узагальнити основні етапи виникнення і розвитку обласної партійної організації, її організаційного та ідейного зростання і зміцнення. Детальне ознайомлення з книгою свідчить про те, що автори виконали велику і корисну роботу, зробивши цінний вклад у розробку актуальних проблем історії КіПРС. На основі багатьох джерел: матеріалів періодичної преси, документальних збірників, наукових досліджень, спогадів ветеранів, розкрито діяльність парторганізації за великий період — з початку робітничого руху і поширення марксизму на Київщині до сьогоднішнього дня. Книга містить дев'ятнадцять розділів, у кожному з яких розкрито певний етап діяльності партійної організації області. Всі матеріали монографії свідчать про торжество ленінських ідейних і організаційних принципів, про авангардну роль парторга-

ноза увагою авторів залишилися деякі важливі історичні події. Не згадується російсько-турецька війна 1877—1878 рр. і участь представників українського народу у визволенні Болгарії з-під турецького ярма; російсько-японська війна 1904—1905 рр., яка серйозно вплинула на становище всіх народів Росії, в тому числі і українського. Слід було б згадати і про те, як розвивалися зовнішні політичні і економічні зв'язки Радянської України в 1918—1922 рр.

В книзі є багато ретельно підібраних ілюстрацій, але чомусь не наведено жодної історичної карти. Слід було вмістити хоча б кілька діаграм, які б ілюстрували бурхливий розвиток народного господарства і культури Радянської України, іменний та географічний покажчики, хронологічну таблицю.

В цілому ж питома вага окремих недоліків незначна. Слід лише вітати видання науково-популярного нариса історії Української РСР. Авторський колектив Інституту історії АН УРСР, видавши її, зробив хороший подарунок 50-річчю Радянської влади. Немає сумніву в тому, що ця корисна книга не затримається на полицях магазинів і знайде свого читача.

А. Ф. КІЗЧЕНКО

нізації, про міцні зв'язки її з широкими масами трудящих. Досвід, нагромаджений парторганізацією за минулі десятиріччя, — це велика школа ідейного гарту партійних кадрів, підвищення їх ділового рівня. Він свідчить, що марксизм-ленізм міцно ввійшов у духовне життя трудящих області, став для них, як і всього радянського народу, провідною зіркою і джерелом натхнення в революційному перетворенні суспільства.

В книзі показано, що розвиток революційної боротьби робітничого класу на Київщині нерозривно пов'язаний з марксизмом. Велике значення для поширення марксизму на Київщині мала діяльність плеханівської групи «Визволення праці», з якою революційна молодь Києва встановила тісні зв'язки, підтримувала її матеріально, вивчала і пропагувала її видання. Київ був одним з перших міст, де виникли соціал-демократичні гуртки і групи.

Особливо бурхливого і цілеспрямованого розвитку соціал-демократичний рух на Київщині, як це добре висвітлено в книзі, набуває з початком революційної діяльності Володимира Ілліча Леніна. Ленінський «Союз боротьби за визволення робітничого класу» знайшов багатьох прихильників і послідовників. За його прикладом в 1897 р. в Києві був створений київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу», який підтримував тісні зв'язки з петербурзьким «Союзом боротьби» та багатьма соціал-демократичними організаціями інших міст країни.

Автори на конкретних матеріалах розкри-

ли важливу роль київського «Союзу боротьби» у підготовці та проведенні I з'їзду РСДРП. Київські революційні соціал-демократи взяли активну участь у підготовці II з'їзду РСДРП, в транспортуванні і поширенні ленінської «Іскри», в пропаганді її ідей. Автори детально висвітлюють революційну діяльність сім'ї Ульянових у період їх перебування в Києві, допомогу, яку подали Дмитро Ілліч, Марія Іллінічна та Анна Іллінічна місцевим соціал-демократам у пропаганді рішень II з'їзду партії, поширенні нелегальної літератури. Керуючись порадами і настановами В. І. Леніна, рішеннями ЦК партії, більшовики губернії очолили революційну боротьбу робітничого класу і селянства, підняли їх на штурм самодержавства в роки першої російської революції.

В монографії докладно висвітлюється діяльність більшовиків Київщини в роки нового революційного піднесення і в період першої світової війни та другої революції в Росії. В 1910—1914 рр. незважаючи на жорстоке переслідування з боку властей, партійна організація Київщини була одна з найміцніших на Україні. Після Празької конференції РСДРП Київський комітет став однією з опорних організацій ЦК. Через Київ пересилались найважливіші документи ЦК та революційна література в партійні організації інших міст.

Особливо великої небезпеки в цей період набуває український буржуазний націоналізм, який ослабляв єдність і організованість робітничого класу. В книзі розкрито, яку велику і непримиренну боротьбу вели більшовики проти проявів націоналізму, за єдність робітничого класу і всіх трудящих.

Висвітлюючи діяльність партійної організації Київщини в період першої світової війни і другої революції в Росії, автори монографії показують, яку тяжку і наполегливу боротьбу в умовах підпілля довели вести більшовикам Київщини, як і всієї ленінської партії, проти чорносотенного шовіністичного чаду, капітулянтської політики угодовців, за єдність і згуртованість партійних рядів. Часті арешти, переслідування ослабляли партійні ряди, сковували їх діяльність. Але незважаючи на арешти і переслідування більшовики очолили революційну боротьбу трудящих губернії за повалення царського самодержавства, виступили ініціаторами і організаторами Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Особливо активну роботу в масах вели більшовики-ленінці К. Я. Бауман, А. В. Іванов, М. М. Майоров, М. О. Савельєв (Петров), С. В. Косіор та ін.

В книзі відтворено всю складність і напруженість боротьби за встановлення і зміцнення радянської влади на Київщині. Після виходу з підпілля Київська губерньська партійна організація значно зросла, розширила мережу низових організацій і осередків.

Виконуючи рішення VI з'їзду РСДРП, київська губерньська партійна організація

активно готувала маси до боротьби за перехід влади в руки пролетаріату. Вона очолила загальний страйк і Жовтневе збройне повстання проти Тимчасового уряду в Києві і на периферії. Київським більшовикам довелося також здійснити велику роботу по мобілізації мас на розгром буржуазно-націоналістичної контрреволюції, яка в особі Центральної ради узурпувала владу в Києві та ряді інших міст України. Повстання робітників заводу «Арсенал», яке знаменувало виступ київського пролетаріату і трудящих проти націоналістичної контрреволюції, за перемогу влади Рад, увійшло славною сторінкою в історію нашої Батьківщини.

Автори показують, яку велику турботу про стан справ на Україні, про долю українського народу проявляли ЦК партії і В. І. Ленін. Братерська допомога інших народів була однією з вирішальних сил, що забезпечила перемогу і утвердження справи великого Жовтня на Україні.

Основна частина монографії присвячена питанням соціалістичного і комуністичного будівництва, славному шляхові творення й трудових перемог, що його пройшли робітники, селяни й інтелігенція області за роки радянської влади. На Київщині, як і по всій країні, в нечувано короткі строки було відбудоване народне господарство зруйноване в роки громадянської війни та іноземної інтервенції, успішно здійснені соціалістична індустріалізація, колективізація сільського господарства, культурна революція.

В результаті виконання довоєнних п'ятирічок, Київська область перетворилася в один з передових високорозвинутих індустріально-аграрних районів країни.

Монографія підтверджує, що великі досягнення Київщини в соціалістичному будівництві — наочне свідчення торжества ленінської національної політики.

Велика Вітчизняна війна була серйозною перевіркою для партійної організації Київщини. В книзі наводяться яскраві і хвилюючі факти, що свідчать про високий патріотизм комуністів і трудящих області.

Завдяки високому патріотизму трудящих і великій організаторській роботі комуністів Київ перетворився в могутній бастион, який протягом 83 днів відбивав запеклі атаки ворога. В чорні дні фашистської окупації величезну мужність і героїзм в боротьбі з неапативними загарбниками проявили підпільники і партизани Київщини, очолені комуністами, які йшли в перших лавах народних месників.

З великим інтересом і хвилюванням читаються сторінки монографії, присвячені післявоєнній відбудові народного господарства області, та дальшому розвитку економіки і культури. У відбудові народного господарства Київщини взяли активну участь всі народи нашої країни. Уміла організаторська робота обласної партійної організації, героїзм трудівників міста і села забезпечили швидку відбудову і

розквіт народного господарства і культури.

«Нариси історії Київської обласної партійної організації» являють собою всебічне і глибоке узагальнення досвіду творчої

праці і політичної діяльності обласної парторганізації і є цінним надбанням історичної науки.

В. П. СТОЛЯРЕНКО, В. М. ТАРАНЕНКО

*Є. Ю. РІВОШ. ПАВЛО ПЕТРОВИЧ
ПОСТИШЕВ,*

*вид-во політичної літератури України,
К., 1967, 214 с.*

Біографічний нарис Є. Ю. Рівоса — друге, доповнене й перероблене видання першої книги, що вийшла в світ у 1962 р. Автор використав документи з'їздів, конференцій КПРС і КП України, виступи, доповіді й промови П. П. Постишева, спогади його сучасників, а також значний архівний та газетний матеріал. Книга з інтересом читається, добре ілюстрована.

Привертають увагу сторінки, присвячені діяльності П. П. Постишева в Іваново-Вознесенську в роки першої російської революції, його організаційній, пропагандистській та агітаційній роботі в партійній організації, участі в Раді робітничих уповноважених — першій в історії революційного руху пролетаріату Росії. Арешти, заслання після поразки революції не зламали мужнього бійця партії, він продовжував боротьбу за підготовку трудящих до нових битв. Яскраво висвітлено роботу Павла Петровича як члена Виконкому Іркутської Ради робітничих депутатів з метою завоювання мас на бік соціалістичної революції та викриття зрадницької політики меншовиків і есерів. Автор розкриває особисті риси Постишева — непримиренного революціонера, що веде рішучу боротьбу проти ворогів, полум'яного трибуна, гуманіста лєнінського складу, що чуйно ставиться до людей.

На Далекому Сході та в Сибіру в 1918 р. Постишев виступає як один із ініціаторів створення і учасників партизанських загонів. У цей час бачимо його на посту начальника політичного відділу загону під командуванням Шевчука. У 1920 р. Павло Петрович — кандидат у члени Далекосхідного бюро ЦК РКП(б), член Уряду Далекосхідної республіки. Багато сил і енергії він віддавав створенню народно-революційної армії, зміцненню її рядів, політичному та військовому вихованню бійців і командирів. У 1921 р. Постишев — уповноважений Далекосхідної республіки по Прибайкальській області, а в 1922 р. після контрреволюційного перевороту в Примор'ї разом з В. К. Блюхером бере участь в організації розгрому білогвардійців під Волочаївкою.

Докладно висвітлюється перший період життя та діяльності П. П. Постишева на Україні у 1923 р. Він працював завідуючим оргвідділом Київського губкому партії, а згодом — секретарем губкому КП(б)У.

У 1926 р. його обирають членом Політбюро і Оргбюро ЦК КП(б)У, секретарем ЦК, а через деякий час і першим секретарем Харківського окружного комітету партії. Цікаво розповідається про стиль роботи Павла Петровича як організатора і керівника лєнінського типу, що завжди з масами і серед мас. Він часто виступав перед трудящими, бував на підприємствах, новобудовах, у торговельних, культурно-освітніх та дитячих установах, на селі.

Після XVI з'їзду ВКП(б) П. П. Постишев — член Оргбюро, секретар ЦК ВКП(б). На керівному посту він активно сприяє поліпшенню методів і стилю організаційно-партійної та пропагандистсько-агітаційної роботи. Разом з О. М. Горьким та іншими діячами він як член головної редакції бере активну участь у створенні історії фабрик та заводів. Багато уваги приділяє розвитку літератури, вихованню радянських людей, особливо молоді.

У січні 1933 р. в зв'язку з труднощами, що склалися в сільському господарстві України, Павла Петровича направляють у партійну організацію республіки, де він обирається членом Політбюро, Оргбюро і секретарем ЦК КП(б)У, першим секретарем спочатку Харківського, а з перенесенням столиці України до Києва — Київського обкому та міськкому партії. П. П. Постишев віддає всі сили справі ліквідації недоліків у народному господарстві, дальшого розвитку економіки і культури та підвищення матеріального добробуту трудящих Радянської України. З його ініціативи в УРСР вишикли хатн-лабораторії. Павло Петрович бореться за поширення по всій республіці досвіду стахановців та п'ятисотенниць.

П. П. Постишев стежив за розвитком науки, літератури і мистецтва на Україні. Його виступи перед творцями духовного багатства народу відзначалися великою пристрасністю, лєнінською партійністю та глибокою народністю. Партія та Уряд високо оцінили заслуги видатного діяча, нагородивши його в 1935 р. орденом Леніна.

Однак автор недостатньо показав боротьбу П. П. Постишева проти троцькістів, правих ухильників, а також націоналістів. Слід було ширше розкрити конкретний вклад Павла Петровича у справу колективізації на Україні. Нарис значно виграє би, якби у ньому було показано лєнінський принцип колективності керівництва в діяльності ЦК КП(б)У.

Незважаючи на вказані недоліки, книга є хорошим подарунком до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

М. А. КОНОВАЛОВ

**В. МОРОЗОВ. ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ
ЗАТОНСЬКИЙ,
вид-во політичної літератури України,
К., 1967, 242 с.**

Монографія В. Морозова є в історико-партійній літературі по суті першою серйозною спробою детально висвітлити життя та революційну діяльність В. П. Затонського — одного з вірних соратників В. І. Леніна. До речі, необхідно зазначити, що В. Морозов протягом ряду років глибоко вивчав життєвий шлях видатного діяча. Так, у 1964 р. вийшла його брошура «Володимир Петрович Затонський» (вид-во політичної літератури України). Але монографія відрізняється повнотою викладу матеріалу та уникненням неточностей, допущених у брошурі. Всебічному висвітленню проблеми сприяло широке коло джерел, якими користувався автор для написання роботи.

Володимир Петрович Затонський народився 9 серпня (27 вересня) 1888 р. у с. Лисець Ушицького повіту Подільської губернії, в сім'ї волосного писаря. Дитячі роки він провів у м. Кам'янці-Подільському. Великий вплив на юнака мала перша російська революція. Гімназист 8-го класу Володимир Затонський вступає в учнівську соціал-демократичну організацію меншовицького напрямку. Продовжуючи навчання на фізико-математичному факультеті Київського університету, він веде агітаційно-пропагандистську діяльність у різних студентських революційних організаціях. Автор книги докладно показав причини, які зумовили складний шлях В. П. Затонського до більшовицької партії. Напередодні Лютневої революції він переконався у зрадницькій соціал-шовіністичній політиці меншовиків, назавжди порвав з меншовизмом, став його непримиренним ворогом. А в перші дні Лютневої революції В. П. Затонський вступив у ряди більшовицької партії. В травні його було обрано членом Київського комітету більшовиків. У дні Жовтневих боїв за владу Рад у Києві Затонський очолював загальноміський штаб повстання.

В книзі докладно охарактеризовано умови підготовки і проведення I Всеукраїнського з'їзду Рад та участь в ньому В. П. Затонського. З'їзд обрав Володимира Петровича до Центрального Виконавчого Комітету Рад України, а в першому Радянському уряді його було призначено народним секретарем освіти. Незабаром В. П. Затонського включили до складу делегації Радянської України, посланої для мирних переговорів у Брест-Литовськ. В січні 1918 р. українську делегацію прийняв В. І. Ленін. Під час цієї зустрічі відбулося особисте знайомство Володимира Петровича з вождем. За його вказівкою Затонського було залишено у Петрограді при Раді Народних Комісарів РРФСР як офі-

ційного представника України з правом ухвалюючого голосу в усіх справах, що стосуються України.

В цьому та в наступних розділах автор сумлінно зібрав і узагальнив цінний матеріал, що яскраво свідчить про те, як Володимир Ілліч високо цинив організаторські здібності Затонського, його аналітичний розум і високу культуру, доручав йому відповідальні завдання.

В. Морозов на багатьох фактах показує В. П. Затонського як поборника ленінської політики негайного миру з австро-німецьким блоком, розповідає про його виступи за ратифікацію Брестського миру на IV Надзвичайному Всеросійському з'їзді Рад і на II Всеукраїнському з'їзді Рад. Під час окупації німецькими загарбниками території України В. П. Затонський, як член «дев'ятки», керує повстанською боротьбою в тилу ворога. Автор також правдиво відтворює велику роботу видатного партійного керівника по підготовці і проведенню I з'їзду КП(б)У, його участь у II з'їзді, на-полегливу працю в складі Реввійськрази групи військ Курського напрямку, а пізніше Українського фронту.

В 1919 та 1920 рр. В. П. Затонський член Реввійськрази XII та XIII армій, а після визволення від білополянських частин західноукраїнських земель він призначається головою Галревкому — Радянського уряду Східної Галичини. Яскраво висвітлено багатогранну діяльність В. П. Затонського після громадянської війни, боротьбу за виконання найвідповідальніших партійних, державних, військових та кооперативних завдань в роки мирного соціалістичного будівництва. Він працює головою Вукоопспілки, начальником Політичного управління військ України і Криму (згодом Українського військового округу), секретарем ЦК КП(б)У, головою ЦКК КП(б)У і наркомом РСІ УРСР, наркомом освіти України.

На конкретному матеріалі в книзі показано великий внесок В. П. Затонського в науку. На протязі 6 років (1928—1934 рр.) він очолював Комітет по хімізації при Раді Народних Комісарів УРСР. 29 червня 1929 р. був обраний дійсним членом Академії наук УРСР по відділенню хімії.

Поряд з державною і науковою діяльністю в галузі хімії В. П. Затонський приділяв значну увагу розвитку суспільних наук — історії, філософії, педагогіки. Зокрема, як член Істпарту він очолював роботу по створенню історії КП(б)У, написав ряд статей та спогадів, присвячених цій темі, в яких проаналізував діяльність більшовицьких організацій України в період Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни. Володимир Петрович був редактором першої книги «Нариси історії Комуністичної партії (більшовиків) України», що вийшла з друку в 1923 р., брав активну участь у виданні журналу «Літопис революції».

Рецензована книга не позбавлена й деяких недоліків. Так, у ній не показана ак-

тивна участь В. П. Затонського як особли-во-уповноваженого Зафронтбюро ЦК КП(б)У при ХІІ армії у керівництві підпільною роботою і партизанським рухом під час денікінщини. На стор. 129 автор, висвітлюючи принципову боротьбу В. П. Затонського проти групи федералістів, помилково вказує на те, що «розкольників навіть створили в Житомирі фракційний центр, так зване Організаційне бюро групи федералістів». Насправді такого «бюро» не існувало, про що свідчать оригінальні документи: лист С. В. Косіора від 26 грудня 1919 р.¹ та рішення Політбюро ЦК

¹ ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 284, арк. 2, 2 зв.

² Там же, ф. 1, оп. 145а, од. зб. 4, арк. 41; ф. 1, оп. 1, од. зб. 28, арк. 47.

**С. М. СТЕЦКЕВИЧ. РАБОЧЕЕ
ДВИЖЕНИЕ В ПОЛЬШЕ
В 1918—1919 ГОДАХ**

(НОЯБРЬ 1918 — ИЮЛЬ 1919),
изд-во Ленинградского у-та, 1966, 264 с.

У рецензованій праці на основі широкого кола джерел з польських архівів, літератури та публікацій преси висвітлено історію польського робітничого руху від встановаження незалежності Польщі до розколу і ліквідації Рад робітничих депутатів. В дослідженні розкрито основні закономірності й особливості робітничого руху в Польщі в переломний момент її історії, об'єктивні перешкоди, що постали на шляху розвитку революційного процесу в країні.

Беручи до уваги реальну обстановку, що склалась у Польщі в момент відродження її незалежності, автор детально аналізує політику і тактику Комуністичної робітничої партії Польщі (КРПП) і Польської соціалістичної партії (ППС), які становили дві течії в польському робітничому русі — революційно-інтернаціоналістичну та реформістсько-націоналістичну.

На багатому фактичному матеріалі автор показує труднощі, з якими зустрілась КРПП в боротьбі за підготовку і звершення соціалістичної революції в Польщі.

У плані розкриття особливостей тактики КРПП в боротьбі за розгортання масового революційного руху заслуговує на увагу оцінка автором діяльності польських комуністів у Радах робітничих депутатів. На основі детальної характеристики діяльності Рад він доводить, що це були зародки пролетарської влади, і КРПП використовувала їх для виховання політичної самосвідомості робітничого класу, його організаційного об'єднання.

Наведений в монографії матеріал свідчить про те, що тільки наявність ряду об'єктивних і суб'єктивних причин, зокрема

КП(б)У від 7 липня 1920 р.² Доцільно також зауважити, що в праці немає аналізу використаних архівних джерел.

Підсумовуючи, слід сказати, що окремі неточності, відзначені в рецензії, не можуть вплинути на загальну позитивну оцінку даного дослідження. Монографія В. Морозова є відрадною подією в історико-партійній науці. Вона відтворює яскравий образ полум'яного революціонера, незламного лєнінця. Книга безумовно буде корисною для істориків-дослідників, викладачів та широкого партійного і комсомольського активу в його повсякденній роботі по вихованню на славних революційних традиціях нової людини — будівника комунізму.

С. Я. СЛУЧЕВСЬКА

реформістська політика ППС, перешкодили втіленню в життя лозунга «Вся влада Радам!»

Заслугою автора є показ того, як спираючись на досвід партії більшовиків, КРПП використовувала такі активні форми політичної боротьби, як загальний політичний страйк (стор. 181—184), всепольські демонстрації протесту проти політики уряду (стор. 134).

На конкретних прикладах підкреслюється, що тактика КРПП давала можливість розвінчувати угодовську, реформістську політику ППС, викривати антиробітничий характер заходів, що проводились урядом, і на цій основі «...добитись єдиного пролетарського фронту в боротьбі проти політики реакції» (стор. 181), що саме розгортання загальнопольської політичної боротьби пролетаріату, на яке йшла КРПП, найбільше лякало як реформістських лідерів ППС, так і уряд, котрий з усією серйозністю оцінював цей небажаний для нього процес (стор. 142—149).

Тактика КРПП щодо організації політичної боротьби свідчить, що в той період створювались умови, за яких ця партія могла б завоювати більшість у Радах (стор. 193—194).

Автор показує, що в момент найвишого розпаду політичної боротьби ППС, боячись втратити повністю контроль над робітничим класом, іде на розкол Рад (стор. 240—250).

Автор приділяє велику увагу масовому робітничому руху, зокрема обґрунтуванню того, що завоювати владу польський робітничий клас не зміг через реформістську діяльність ППС, яка боялась розгортання широкої боротьби робітничого класу і прагнула буржуазної Польщі (стор. 81).

Глибокий аналіз особливостей боротьби між революційною і реформістською течіями в польському робітничому русі показує, що ППС протягом усього революційного піднесення змушена була в своїй діяльності зважати на політику КРПП, під впливом якої всередині самої ППС з осе-

ні 1918 р. почало розвиватися ліве крило, рахуватися з настроями рядових членів партії робітничого класу. Ці явища яскраво свідчили про невпинний процес революціонізування «низів» у Польщі.

Загалом, як на це вказує автор, ППС своєю політикою реформізму, стремлінням до угоди з буржуазією, проповіддю мирного парламентського шляху як єдино вірного, що веде до соціалізму, відмовою від методів революційної боротьби, антикомуністичною і антирадянською позицією сприяла поразці робітничого класу Польщі (стор. 260).

У рецензованій праці є окремі недоліки. Не показано, наприклад, хід революційної

боротьби на західних польських землях і в Сілезії, без чого неможливо уявити собі повну картину революційного процесу в Польщі. Аргументація причин територіального обмеження розглядуваних подій явно недостатня.

Трапляються фактичні неточності. Так, на стор. 33 говориться, що Польська Ліквідаційна комісія була створена 25 жовтня 1918 р. (насправді 28 жовтня 1918 р.).

Прикро, що, очевидно, з вини видавництва мають місце неправильні написання польських слів у посиланнях на польські джерела (стор. 37, 41 та інші).

І. М. ТЕОДОРОВИЧ, І. М. ГОЙЛО

ЮВІЛЕЙНА НАУКОВА СЕСІЯ

3—4 жовтня 1967 р. Інститут історії партії ЦК КП України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Інститут історії АН УРСР та Вища партійна школа при ЦК КП України провели наукову сесію, присвячену півстолітньому ювілею Великої Жовтневої соціалістичної революції. У роботі сесії взяли участь історики, філософи, економісти, партійні, радянські та комсомольські працівники, викладачі суспільних наук вищих навчальних закладів Києва, старі більшовики, співробітники партійних архівів республіки.

Сесію відкрив віце-президент Академії наук Української РСР І. К. Білодід.

На сесії з промовою тепло зустрінутий присутніми виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест. Він підкреслив історичне значення Жовтневої революції, відзначив вирішальну роль цієї видатної події у долі українського народу. Говорячи про величчя звернення радянського народу, зокрема, Радянської України за минуле півстоліття, П. Ю. Шелест підкреслив нездоланну силу ідей марксизму-ленінізму, які стали володарем дум сотень мільйонів людей на землі.

Доповідач особливо відзначив величезне значення Тез ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції» — теоретичного і політичного документу, в якому творчо узагальнено гігантський досвід Комуністичної партії і радянського народу в боротьбі за перемогу революції, в будівництві соціалізму і комунізму, розкрито вплив ідей Жовтня на міжнародний революційний рух.

Зупинившись на завданнях, які стоять перед багатотисячним загопом працівників ідеологічного фронту, П. Ю. Шелест особливо увагу звернув на роботу працівників суспільних наук України, відзначивши, що партія на всіх етапах розвитку нашої країни піклувалася про підготовку висококваліфікованих наукових і науково-педагогічних кадрів філософів, економістів, істориків та спеціалістів інших суспільних наук. Він, зокрема, відзначив, що постанова ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» є свідченням постійної турботи партії про працівників цього фронту, висока оцінка їх вкладу у соціалістичне й комуністичне будівництво. Постанова ЦК КПРС має стати програмою дальшої роботи істориків республіки.

На закінчення промови П. Ю. Шелест поставив перед партійними організаціями республіки завдання по розгортанню широ-

кого роз'яснення постанови Центрального Комітету партії.

Член-кореспондент АН УРСР, професор А. Т. Чеканюк зробив доповідь «Всесвітньо-історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції».

Питання про історичне значення Жовтневої революції, — зазначив доповідач, — виникло вже на другий день після збройного повстання в Петрограді, не втратило своєї актуальності й зараз, коли досвід Великої Жовтня беруть на озброєння трудящі всього світу.

Великий Жовтень, — відзначає промовець, — поклав початок нової всесвітньої історії, а марксизм-ленінізм став володарем дум трудового люду на землі. Перемога соціалістичного ладу в нашій країні дала могутній поштовх розвитку трьох революційних сил — світовій соціалістичній системі, світовому робітничому і комуністичному, національно-визвольному рухові, які зараз справляють вирішальний вплив на хід світової історії. Нині світова система соціалізму, — зазначає промовець, — стала могутньою рушійною силою сучасності. Великий Жовтень поклав початок кризі колоніальної системи імперіалізму. На місці колишнього колоніального світу після світової війни з'явилосся понад 70 незалежних національних держав.

На закінчення доповідач сказав, що ХХ століття — це століття пробудження соціальної енергії трудящих мас, яка спрямовується ідеями марксизму-ленінізму.

З великою увагою прослухали учасники сесії виступ віце-президента АН СРСР академіка П. М. Федосєєва «Велика Жовтнева соціалістична революція — втілення ленінської теорії і тактики».

Соціалістична революція, зазначив П. М. Федосєєв, не змова, не верхівковий переворот, що його чинить група «активних революціонерів», а рух і боротьба мільйонів на чолі з робітничим класом, керованих марксистсько-ленінською партією.

Доповідач визначив взаємоз'язані між собою елементи революційного процесу 1917 р., підкреслив народність, організований і творчий характер революції, показав керівну роль ленінської партії і масовість руху.

Суть народного характеру пролетарської революції полягає в тому, що пролетаріат, керований партією, вмiло поєднав демократичний рух мас із здійсненням соціалістичних завдань. Цим самим знайшов підтримку найширших напівпролетарських верств трудящих.

Доповідач зупинився на головних питаннях теорії соціалістичної революції, критиці різних псевдонаукових тлумачень «теоретиків» есеро-меншовицького напрямку.

П. М. Федосєєв зупинився на творчому характері соціалістичної революції, що знайшло свій вияв в перших декретах Радянської влади і послідуючих соціалістичних перетвореннях, які були прямим втіленням ленінських ідей про будівництво нового, комуністичного суспільства.

Лауреат Ленінської премії, доктор філософських наук, професор І. Д. Назаренко зробив доповідь на тему: «В. І. Ленін і перемога Жовтневої соціалістичної революції на Україні».

Разом з ліквідацією соціального гніту Жовтнева революція покінчила з національним гнобленням, надала свободу і рівноправ'я всім народам Росії, в тому числі і українському народові,— вказує промовець.

І. Д. Назаренко підкреслює, що свобода України нерозривно зв'язана з ім'ям В. І. Леніна.

Дороговказом для всіх трудящих України,— підкреслив доповідач,— стали ленінські слова: «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови»¹.

У 1917 р. трудящі Росії утвердили новий соціалістичний лад, створили могутню Радянську державу, в створі якій почесне місце посідає держава трудящих України — Українська Радянська Соціалістична Республіка.

В. І. Ленін, Комуністична партія,— зазначає доповідач,— допомогли українським робітникам і селянам розгромити сили націоналістичної контрреволюції і встановити на Україні Радянську владу. Велику роль у мобілізації сил трудової України проти буржуазно-націоналістичного уряду Центральної ради відіграв «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради», написаний Володимиром Іллічем.

Півстоліття живе і квітне Українська соціалістична держава,— говорить на заклячення І. Д. Назаренко,— возз'єднана в своїх географічних і етнографічних кордонах. На основі ленінського плану соціалістичного будівництва вона стала однією з найрозвинутіших країн Європи, могутнім бастионом індустрії СРСР.

Більшовицька партія, керована В. І. Леніним, завжди прагнула в своїй практичній і теоретичній діяльності поєднувати національні і інтернаціональні завдання. Саме цим принципом керувалась партія і в період підготовки і проведення соціалістичної революції.

«Велика Жовтнева соціалістична революція — вищий прояв пролетарського ін-

тернаціоналізму» — тема виступу доктора історичних наук І. М. Мельникової.

Жовтнева революція 1917 р.,— вказує доповідачка,— здійснена на національному ґрунті Росії, була вищим етапом у розвитку пролетарського інтернаціоналізму, початком світової соціалістичної революції. Інтернаціоналізм Жовтневої революції в тому, що вона справила вплив на всі країни, підняла на вищий рівень традиції класової солідарності пролетарів всього світу. Зараз інтернаціональний обов'язок радянського народу полягає в тому, щоб успішно будувати нове суспільство і тим самим робити ідеї соціалізму все більш привабливими для всіх трудящих.

З перемогою Жовтня і утворенням Радянської держави пролетарський інтернаціоналізм вперше в історії став одним з керівних принципів державної політики. Інтернаціональне значення Жовтневої революції і в тому, що, перемігши під прапором марксизму-ленінізму, вона нанесла нищівний удар по соціал-реформізму і всякого роду опортунізму в міжнародному робітничому русі.

Під впливом ідей Великого Жовтня і революційного досвіду більшовицької партії значно прискорився підготовлений внутрішніми об'єктивними умовами процес створення комуністичних партій в капіталістичних країнах, почався новий етап у розвитку міжнародного комуністичного руху.

Ідеологи антикомунізму намагаються применшити інтернаціональне значення досвіду Великого Жовтня, його вплив на хід міжнародних подій, але інтернаціональні ідеї Жовтня стали прапором всіх прогресивних сил світу. Основна тенденція світового революційного процесу,— заключає доповідачка,— незмінна, і настане час, коли прапор комунізму, півстоліття тому піднятий над Росією, гордо майоритиме над усією планетою.

Цікаві наукові повідомлення зробили кандидат історичних наук Л. О. Нагорна на тему «Критика буржуазної і буржуазно-націоналістичної фальсифікації Жовтня на Україні», кандидат історичних наук, доцент В. А. Чирко — про революційну єдність російського і українського народів в Жовтневій соціалістичній революції. Темою виступу кандидата історичних наук А. Д. Ярошенка було «Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху на західноукраїнських землях». З великим інтересом учасники наукової сесії прослухали повідомлення доктора історичних наук, професора В. М. Самофалова «Боротьба В. І. Леніна проти дрібнобуржуазної революційності, лівачького авантюризму та її значення в сучасних умовах».

Л. О. Нагорна відзначила, що Жовтнева революція, ставши переломним рубежем в історії людства, перетворилася у своєрідний пробний камінь в історіографії. Ставлення до Жовтневої революції, до її ідей і результатів,— підкреслює доповідачка,— є

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 14.

безпомилковим критерієм, що визначає позицію того чи іншого дослідника у боротьбі двох світів, двох ідеологій — комуністичної і буржуазної. Вона, зокрема, зупиняється на працях реакційних зарубіжних авторів, які тією або іншою мірою зачіпають проблему Жовтня на Україні, праці яких спрямовані на те, щоб опорочити ідеї Жовтня і соціалістичний лад.

У промові наводяться переконливі факти розробки питань Жовтня на Україні «істориками» в основному з числа реакційної української еміграції в США, ФРН, Канаді тощо, а також дипломованими буржуазними істориками-антикомуністами.

Теза про цілковиту відсутність ґрунту для соціалістичної революції лежить в ос-

нові всіх без винятку фальсифікаторських концепцій української революції. В подіях Жовтня на Україні їх цікавить не боротьба трудящих за своє соціальне і національне визволення, за владу Рад, а опір буржуазно-націоналістичної контрреволюції шій боротьбі.

Учасники наукової сесії особливо з великим інтересом поставилися до повідомлення В. М. Самофалова.

Наукова сесія, присвячена п'ятдесятирічному ювілею Жовтня, збагатила історичну науку новими дослідженнями, висновками з актуальних питань історії України.

В. П. БУЛКІНА

ІСТОРИКИ ВУЗІВ УКРАЇНИ — СЛАВНОМУ 50-РІЧЧЮ

Харківський університет

Історичний факультет Харківського державного університету ім. О. М. Горького зустрів велике свято з певними досягненнями. Шість його кафедр (історії СРСР, історії УРСР, нової та новітньої історії, історії середніх віків, історії стародавнього світу та археології, історіографії та допоміжних історичних дисциплін) мають укомплектовані необхідною літературою кабінети. В університеті є також кабінет методики викладання історії, Археологічний музей та ряд лабораторій. Досвідчений професорсько-викладацький колектив факультету, в складі якого зараз працюють 10 докторів історичних наук, професорів і 19 кандидатів історичних наук, доцентів, досліджує ряд актуальних тем історичної науки. Наполегливо працюють над підвищенням своєї кваліфікації молоді викладачі.

Науковці, лаборанти та студенти факультету з ентузіазмом виконують узяті зобов'язання. Основна наукова робота співробітників кафедри історії СРСР, яку очолює професор С. М. Королівський, і кафедри історії Української РСР, якою керує професор І. К. Рибалка, проводиться під знаком підготовки до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. С. М. Королівський написав 3 розділи для I тома колективної монографії «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні», створеного в співдружності з членом-кореспондентом АН УРСР М. І. Супрунечком та професором М. А. Рубачем. Професор К. К. Шиян завершив велику працю «Боротьба робітничого класу УРСР за створення економічного фундаменту соціалізму, йому ж належить один з розділів опублікованої Інститутом економіки АН УРСР колективної монографії «Історія народного господарства УРСР». Доцент В. Є. Тичина закінчує книгу «Боротьба проти німецьких окупантів на Україні в 1918 р., а доцент О. О. Кучер працює над

дослідженням «Розгром збройної контрреволюції на Україні після громадянської війни». Доценти В. Г. Лисенко, Б. М. Барак, О. Ф. Руденко і В. І. Булах — підготували статті до славного ювілею. Викладачі кафедри історії СРСР провадили ще й велику редакційну роботу. Член головної редакційної колегії 3-томної праці «Українська РСР в період громадянської війни (1918—1920 рр.)» С. М. Королівський керував одночасно роботою науковців ЦДЖАР УРСР над 3-томною збіркою документів з історії громадянської війни на Україні. К. К. Шиян, як член редакційної колегії, разом з колективом співробітників ЦДАЖР УРСР і Інституту економіки АН УРСР упорядковував збірник документів «Робітничий клас і промисловість УРСР в роки індустріалізації». О. О. Кучер брав участь у підготовці до друку збірки спогадів старих більшовиків — учасників Жовтневої революції і громадянської війни на Україні. Ряд працівників кафедри історії СРСР є співавторами тома «Харківська область», що входить до багатотомної «Історії міст і сіл УРСР».

Велику і різноманітну роботу провели також співробітники кафедри історії УРСР. І. К. Рибалка опублікував монографію «Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.)», вийшла у світ його стаття «Україна напередодні великої революційної бурі» (журн. «Прапор» № 12, 1966 р.). І. К. Рибалка та доцент М. К. Колісник також брали участь в створенні 3-томної монографії «Українська РСР в період громадянської війни (1918—1920 рр.)»: та 3-томної збірки документів «Громадянська війна на Україні».

Ряд статей про участь Червоної гвардії України в Жовтневій революції опублікував доцент П. І. Гарчев. Він також написав розділ «Встановлення Радянської влади в Миколаєві» для 2-го тома праці «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної револю-

ції на Україні». Доцент В. М. Довгопол надрукував ряд статей з теми «Робітничий клас УРСР в роки індустріалізації». У співдружності з С. М. Белоусовим написав розділ «Українська РСР в період завершення соціалістичної реконструкції народного господарства. Перемога соціалізму в СРСР» для 2-го тома «Історії Української РСР» (К., 1967). Поряд з цим співробітники кафедри історії УРСР П. І. Гарчев, В. М. Довгопол, М. О. Литвиненко, Б. К. Мігаль і аспіранти Н. В. Тимошенко і Н. А. Шевченко здали до друку ряд статей, присвячених 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Значну роботу провадить також колектив кафедри нової та новітньої історії. Професор С. І. Сідельников написав 19 розділів для підручника «Історія південних та західних слов'ян», доценти О. Т. Прокопчук, Б. Г. Пільверман, Я. А. Побеленський та кандидат історичних наук Ю. Г. Литвиненко в співдружності з ученими Київського, Львівського і Одеського університетів працюють над монографією «Міжнародне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції». Я. А. Побеленський написав також статтю про революційні події в Японії для збірки «Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на міжнародний робітничий і національно-визвольний рух», що видається Інститутом історії АН УРСР.

До ювілею Жовтня завершує монографію на тему «Робітничий клас Чехословаччини в боротьбі за будівництво соціалізму» доцент В. В. Сухарев, а доцент О. Т. Прокопчук успішно досліджує питання про революційні виступи австрійського пролетаріату в липні 1927 р. Співробітники кафедри Ю. Г. Литвиненко, Є. П. Пугач, аспіранти М. І. Турівненко, Л. О. Пашковський і С. Л. Каїров підготували ряд статей для ювілейного випуску факультетського «Вісника».

Науковці кафедри історії середніх віків доценти Л. П. Калущька, Г. В. Фрізман, старший викладач А. І. Міт'яєв під загальним керівництвом завідуючого кафедрою професора А. П. Ковалівського працюють над колективною працею «Вивчення історії середніх віків на Україні за 50 років Радянської влади». Аспіранти кафедри В. В. Бадіян і О. В. Лекар написали дві статті про досягнення радянської історіографії у вивченні проблем середньовічної історії.

Кафедра історії стародавнього світу і археології, яку очолює професор Б. А. Шрамко, також бере активну участь у підготовці до 50-річчя Великого Жовтня. У ювілейному номері «Вісника» професор

Б. А. Шрамко написав розділ до колективної праці з історії історичної науки в Харківському університеті, викладач В. К. Міхеев висвітлює питання про досягнення радянських археологів в справі вивчення алано-болгарських племен салтівської культури, а аспірантка А. О. Моруженко написала статтю «Досягнення радянських археологів у вивченні поселень лісостепової Скіфії». Завідуючий Археологічним музеєм В. П. Андриєнко працює над брошурою «Археологічний музей ХДУ за 50 років». На честь 50-річчя відкрита експозиція нових матеріалів, знайдених під час археологічних розкопок.

Завідуючий кафедрою історіографії та допоміжних історичних дисциплін професор В. І. Астахов і професор І. Л. Шерман готують до друку підручник «Курс лекцій з радянської історіографії». В. І. Астахов написав також статтю «Харківщина в Жовтні», а І. Л. Шерман — статтю «Історіографія Жовтневої революції на Україні в 20-х роках» і розділ «Вивчення історії Жовтня і громадянської війни на Україні в радянській історіографії (1917—1967 рр.)» для колективного монографії «50 років української радянської історичної науки». Цю монографію готує до ювілею Інститут історії АН УРСР. У співавторстві з кандидатом економічних наук М. А. Сіроштаном В. І. Астахов написав історичний нарис «Харків» для «Історії міст і сіл УРСР». В. І. Астахов та І. Л. Шерман плідно працюють над монографічним дослідженням «Історія радянського суспільства в працях В. І. Леніна». Співробітники всіх кафедр брали участь в написанні та редагуванні ювілейного видання з історії науки в Харківському університеті за 50 років Радянської влади. На честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і 50-річчя встановлення Радянської влади на Україні було проведено кілька наукових конференцій.

Наукові гуртки факультету включились у республіканський і всесоюзний огляди наукових студентських праць. Сім студентських доповідей були вже відзначені на республіканському огляді як кращі і надіслані на всесоюзний огляд.

Співробітники факультету С. М. Королівський, К. К. Шиян, І. К. Рибалка, П. І. Гарчев, В. М. Довгопол, В. Г. Лисенко і О. О. Кучер та інші брали участь у ряді наукових конференцій. Багато науковців виступало в різних аудиторіях Харкова та області з лекціями про тезу ЦК КПРС — «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції».

Б. А. ШРАМКО

ПОЛТАВСЬКИЙ ПЕДІНСТИТУТ

Готуючись до знаменної дати — ювілею Великого Жовтня, викладачі історичного факультету Полтавського педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка значно поліпили навчальну, наукову, ідейно-виховну та громадсько-політичну роботу, вперше за післявоєнні роки забезпечили повну успішність студентів.

З нагоди 50-х роковин встановлення Радянської влади останнім часом проводяться такі спецкурси і спецсемінари: «Міжнародне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції», «Ленін і його соратники в боротьбі за перемогу соціалістичної революції», «Встановлення і зміцнення Радянської влади на Полтавщині» та ін. Тематика багатьох курсових робіт та студентських наукових досліджень пов'язана з боротьбою за перемогу нового ладу, захистом завоювань трудящих, розвитком радянського суспільства.

На історичному факультеті значно позавилась наукова діяльність. Завершено важливу комплексну тему з історії Полтавщини. Викладачі взяли участь у написанні понад 20 нарисів до тома «Історії міст і сіл Української РСР», присвяченого Полтавській області. Доцент С. О. Данішев підготував до друку монографію «У боях за владу Рад», асистент Л. С. Ліхіна завершила кандидатську дисертацію «Реформа 1861 р. на Полтавщині», опубліковано статті доцентів О. Х. Соколовського, С. О. Данішева, П. М. Денисовця, що висвітлюють минуле рідного краю.

Ці питання успішно опрацьовуються і в студентському історичному гуртку. Так, член його М. Якименко написав нарис про боротьбу за встановлення Радянської влади на Полтавщині, а В. Гадяк у своїй статті спинився на використанні місцевого матеріалу для виховання учнів у дусі ре-

волюційних традицій. Обидві праці дістали високу оцінку на республіканському конкурсі кращих студентських наукових робіт. Відзначено на цьому конкурсі й дослідження студента В. Жукова з історії комсомольської організації Полтавщини. Студент Л. Семергей — автор історичного нариса про село Велика Багачка, який буде надруковано в томі «Полтавська область».

Значна увага приділяється підготовці викладачів вищої кваліфікації. Доцент А. С. Черевань завершив і подав на захист докторську дисертацію, в якій проаналізовано розвиток капіталізму серед державних селян Півночі Росії. Доцент П. М. Денисовець успішно працює над проблемою диференціації селянства України в період непу. Питанню боротьби комуністичних партій Західної Європи проти колоніалізму присвятив свою докторську дисертацію доцент М. Й. Чупрун. Розвиток робітничого класу України в період побудови соціалізму досліджує доцент В. Є. Лобурець.

Викладачі й студенти ведуть широку лекційну пропаганду серед населення, популяризують Тези ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції», розповідають про історичні досягнення радянського народу в будівництві соціалізму і комунізму. За останній рік вони прочитали понад 300 лекцій, взяли участь у створенні та поповненні 44 народних музеїв, організовували зустрічі молоді з учасниками Жовтневої революції та громадянської війни.

Колектив працівників історичного факультету всіляко прагне пов'язувати навчально-виховну та науково-дослідницьку діяльність з практикою комуністичного будівництва в нашій країні.

Г. І. КУЛИК

* * *

НАУКОВА СЕСІЯ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ-АРХІВІСТІВ

15—16 вересня у Києві відбулася наукова сесія істориків-архівістів республіки, присвячена 50-й річниці Великого Жовтня. У ній взяли також участь науковці вузів, Інституту історії АН УРСР, Інституту історії партії ЦК КП України та інших установ.

Учасники сесії заслухали доповідь начальника Архівного управління при Раді Міністрів УРСР С. Д. Пількевича «Вклад архівістів Радянської України в розвиток історичної науки». У ній висвітлювалися основні напрями їх діяльності — збирання і зберігання документальних матеріалів, створення науково-довідкового апарату до них, всебічне використання архівних джерел, зокрема публікація. Лише після XX з'їзду КПРС, зауважив доповідач, історики-архівісти України самостійно або

спільно з науковцями Інституту історії, вузів, обласних партійних архівів видали 148 книг: 100 збірників документів, 21 путівник по архівах, 8 збірників статей тощо.

Професори Харківського університету І. К. Рибалка та С. М. Королівський дали ґрунтовну узагальнюючу характеристику документальних матеріалів ЦДАЖР УРСР, у яких відображено боротьбу за встановлення і зміцнення влади Рад, соціалістичне будівництво в 1921—1941 рр. на Україні. Вони розповіли також про археографічні видання та праці, написані з використанням джерел цього архіву. Доповідачі вказали на теми, які можна глибоше висвітлити на основі документальних багатств ЦДАЖР: збройний опір українського народу німецько-австрійській навалі в лютому 1918 р., кінцевий етап і

крах німецької окупації на Україні, повстанський рух проти денікінщини, участь українських робітників і селян у боротьбі проти білополяків, створення Української Радянської держави і діяльність вищих державних органів у період громадянської війни, радянське будівництво на Україні, історія профспілок, розвиток суспільно-політичної думки та ін.

У доповіді «Джерела про участь українського народу в боротьбі проти фашистських загарбників (1941—1945 рр.)» директор ЦДІА УРСР у Києві В. В. Кузьменко охарактеризував маловідомі матеріали, зокрема мікрофільмовані документи штабів німецьких з'єднань безпеки і тилових охоронних частин та підрозділів. Науковий співробітник ЦДІА УРСР у Києві М. П. Малежик зробив огляд опублікованих джерел та документів архівних фондів міністерств й інших республіканських відомств і установ з історії відбудови й розвитку народного господарства в післявоєнні роки.

У більшості повідомлень, підготовлених співробітниками Архівного управління, директорами та науковими працівниками центральних і обласних державних архівів, дано аналіз документальних матеріалів, преси та мемуарів про боротьбу трудящих мас, керованих більшовиками, за встановлення і зміцнення Радянської влади на Київщині (М. І. Крjчoк), Харківщині (Л. С. Крутьєва), Чернігівщині (М. Т. Яцyра), Катеринославщині (О. Г. Яременко), Одещині (О. Г. Осадчук), Херсонщині (З. С. Орлова), Єлисаветградщині (О. Ф. Нагорний). К. І. Тищенко розповів про виявлені ровенськими архівістами нові документи щодо Дубровицького збройного повстання (1918—1919 рр.).

У повідомленні З. М. Суховської проаналізовано листування державних губернських, повітових і волосних установ Полтавщини 1919—1920 рр. як історичне джерело. Г. С. Міхнушова доповіла про кінодокументи ВУФКУ та Укркінохроніки з питань соціалістичного будівництва на Україні. Про джерела львівських і закарпатського архівів, де відображено рух трудящих Західної України і Закарпаття за соціальне й національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною, що розгортався під впливом Жовтня, розповіли Н. Ф. Вradій, Г. С. Сизоненко та А. І. Гайдош.

Важливі проблеми порушив А. Г. Бабенко в повідомленні «До питання емблематики радянських міст». Розглянувши історію цього питання і різноманітні спроби його розв'язання в наш час, він сформулював основні вимоги щодо створених гербів-емблем міст. О. В. Маркевич описав печатки й штампи партійних органів галицьких і буковинських комуністів (1919—1921 рр.), розкрив їх джерелознавчу цінність. Змістовний аналіз відбитків печаток народних комітетів Закарпатської України (1944—1946 рр.) зробила Г. І. Сіяртова. Зібрані доповідачем дані мають велике значення для вивчення розстановки класових сил на Закарпатті після визволення його Радянською Армією, а також для уточнення важливих дат з історії міст і сіл краю.

Наукова сесія істориків-архівістів України підбила підсумки їх діяльності до 50-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції.

А. М. КАТRENKO

МІЦНІЮТЬ УЗИ БРАТЕРСЬКОЇ ДРУЖБИ

6—9 вересня у м. Єревані відбулася третя наукова сесія, присвячена історичним зв'язкам і дружбі вірменського та українського народів. У роботі сесії взяла участь науковці Інститутів історії Академії наук Української та Вірменської РСР, Інституту суспільних наук Львівського державного університету ім. І. Франка, науково-дослідного інституту стародавніх рукописів (Матенадаран) ім. М. Маштоца при Раді Міністрів Вірменської РСР та інших наукових закладів обох республік. Оргкомітету по проведенню сесії було представлено 45 тез доповідей та повідомлень, більшість з яких була прочитана на пленарних і секційних засіданнях сесії.

Відкриваючи сесію, академік В. Амбарцумян сказав: «Непорушна, братерська дружба народів СРСР — живильне невичерпне джерело сили і могутності Радян-

ської держави. Вчені України і Вірменії вже мають хороші традиції по координації робіт і плідному творчому співробітництву. Ще в 1954 р. в дні святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією Академія наук Вірменії видала збірник «Велика дружба», що містив праці вчених обох республік про зв'язки і дружбу між нашими народами. Цій же темі присвячено спільні сесії, що проведено в Єревані, Львові, Києві, науково-теоретичні конференції, численні публікації в пресі. Ми хочемо з вдячністю відмітити увагу українських учених до вірмено-українських зв'язків».

У привітанні учасникам сесії секретар ЦК КП Вірменії Р. Г. Хачатрян сказав, що Комуністична партія надає суспільним наукам, зокрема історії, виключного значення. Новим проявом її піклування про їх розвиток була Постанова ЦК КПРС «Про

заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищення їх ролі в комуністичному будівництві». Наукова сесія, присвячена дружбі та історичним зв'язкам двох братніх народів — ділова відповідь наших учених на батьківське піклування.

На першому пленарному засіданні сесії учасники заслухали 4 доповіді.

Доктор історичних наук професор К. К. Дубина та кандидат історичних наук Б. П. Ковалівський свою доповідь присвятили розкриттю вирішального значення Великого Жовтня в історичній долі українського народу. Серед борців за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні було чимало вірмен, які зробили свій внесок в скарбницю дружби і пролетарської солідарності.

У доповіді академіка С. Г. Єремяна «Європейська Сарматія по Птоломею і «Вірменська географія VII століття» відзначається, що найдревніший географічний опис території України було дано в «Географічному керівництві» Птоломея, у главі «Європейська Сарматія». Мало хто знає про існування такого опису і в «Ашхарацуйце» («Вірменська географія VII ст.»), яка, на думку автора, є не лише географічною, а й картографічною працею. Отже, європейська Сарматія представлена картографічно у старовірменській літературі.

Доповідь доктора історичних наук Ф. П. Шевченка була присвячена висвітленню ролі вірмен в економічних зв'язках Криму з Лівобережжям України та Запорізькою Січчю в XVII—XVIII ст. Співдружності синів України та Вірменії в боротьбі за перемогу Жовтня присвятив доповідь доктор історичних наук А. П. Мнацаканян. В рядах Червоної Армії в роки громадянської війни разом з росіянами, українцями, латишами та представниками інших народів боролись 27 тис. вірмен.

7 вересня відбулись засідання трьох секцій — історії нового часу і радянського періоду, історії феодалізму, історіографії, джерелознавства та бібліографії.

На засіданні секції нового часу і радянського періоду учасники сесії заслухали доповідь проф. Х. А. Барсеяна про революційні зв'язки українського та вірменського студентства, кандидата історичних наук В. П. Сидоренко про змагання міст-побратнімів — Києва і Єревана.

Більшовицька публіцистка Л. Кнунянца на сторінках газети «Киевское слово» в 1905 р. — тема доповіді кандидата історичних наук В. Г. Сарбєя. Статті Людвіга Кнунянца і сьогодні викликають інтерес дослідників більшовицької преси та вірмено-українських революційних зв'язків.

Про героїчний шлях 409-ї Вірменської стрілецької (Кіровоградської) дивізії, яка в час Великої Вітчизняної війни визволяла Україну від фашистських окупантів, доповідь кандидат історичних наук А. О. Арутюнян.

Культурному співробітництву українсько-вірменського народів у 1945—1965 рр.

як новому етапу в розвитку культурних зв'язків між народами, присвятила свій виступ кандидат історичних наук Л. А. Шевченко. Кандидат історичних наук С. М. Сирцова розповіла про дружбу та творче співробітництво вірменського та українського народів у довоєнний час. Про допомогу, яку український народ подавав вірменським біженцям у 1916—1921 рр., йшлося у доповіді доктора історичних наук С. Т. Алеханяна (Єреван). Інтерес присутніх викликало повідомлення кандидата історичних наук О. Й. Щусь про братерське співробітництво народів у боротьбі за владу Рад. На Україні багато вірмен показали зразки інтернаціональної солідарності — член Євпаторійського виконкому і комісар продпостачання Кебабчлиць, героїня кримського підпілля Є. Р. Багатур'яни («Лаура»), командир 1 окремої бригади, яка визволяла Донбас, Текнеджанц та інші.

Висвітлено діяльність в Єревані українського поета і перекладача О. Навроцького, члена таємного Кирило-Мефодіївського товариства, присвятив своє повідомлення М. М. Павлюк. Цікаві дані про склад сучасного вірменського населення в західних областях України навів у своєму виступі кандидат економічних наук Г. І. Ковальчак (Львів).

На секції історії феодального періоду учасники сесії заслухали ряд цікавих доповідей, зокрема «З історії діяльності львівських художників-вірмен XVI—XVII ст.» кандидата мистецтвознавства М. М. Казаряна (Єреван); «Типологічні спільності в українських думках і вірменських історичних плачах» співробітника Інституту літератури АН Вірм. РСР С. Г. Аміряна, «До питання про правове становище жінок у вірменських поселеннях України і Польщі» кандидата історичних наук В. Р. Григоряна (Єреван), «До історії вірменських колоній у Львові у другій половині XVII ст.» кандидата історичних наук Н. К. Кривоноса (Львів), «Вірменське поселення у Бродях» кандидата історичних наук Я. С. Мельничука (Івано-Франківськ).

Кандидат історичних наук О. М. Подградська (Кишинів) у повідомленні навести багато цікавих фактів про вірменські колонії в Молдавії та їх роль у розвитку економічних зв'язків із західноукраїнськими землями. «Боротьба українського народу проти татаро-турецьких загарбників у XVII ст. і вірменів» — тема доповіді кандидата історичних наук М. Л. Оганєсян (Єреван).

Про вірмено-українські зв'язки у середні віки, масове переселення вірмен із Закавказзя на північ розповів кандидат історичних наук В. К. Восканян. Він підкреслив, що для переселенців-вірмен Україна стала другою батьківщиною.

Засідання секції історіографії, джерелознавства і бібліографії відбувались у Матенадарані. Науковці двох братніх народів розглянули історичні джерела різних періодів

дів, починаючи від перших рукописів до сучасних книг.

На засіданнях секції було прочитано ряд доповідей, зокрема «Туецько-татарські набіги на Україну у XV—XVIII ст. по вірменських джерелах» професора А. Г. Абрамяна (Єреван), «Історія Вірменської РСР в українській радянській історіографії» кандидата історичних наук С. К. Гутянського, «Історія Вірменії» Аракеда Даврижесті та її джерела про антиуніатський рух у вірменських колоніях на Україні у 20—50-х роках XVII ст.» Г. П. Пінгірян (Єреван), «Вірменська книга XV—XVI ст. і книгодрукування у Львові» кандидата філологічних наук К. А. Коркотян і Н. А. Восканян (Єреван). Великий інтерес у присутніх викликала доповідь наукового співробітника Львівського обласного державного архіву О. Я. Мацюка про джерелознавче значення філіграней львівських вірменських документів XVI—XVII ст.

Кандидат історичних наук М. Ф. Дмитрієнко охарактеризувала архівні джерела Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС) про наукові контакти України з Вірменією у 1924—1931 рр.

У повідомленні «Фальсифікація в сучасній зарубіжній історіографії міжнародних відносин в СРСР» доктор історичних наук С. М. Пархомчук проаналізував сучасні зарубіжні видання. Кандидат історичних наук Ж. А. Ананян розглянув текст договору українців та вірмен у Григоріополі 1793 р.

9 вересня відбулося друге пленарне засідання секції. З доповідями виступили про-

фесор М. А. Рубач («Взаємодопомога братерських народів Росії в боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції»), академік АН Вірм. РСР А. Б. Каринян («Шевченко, Франко і Коцюбинський (до характеристики літературних зв'язків)»), кандидати історичних наук В. Ф. Панібудьласка («Дружба і творче співробітництво українського і вірменського народів в роки будівництва комунізму») та Я. Д. Ісаєвич («До характеристики джерел з історії вірменських колоній на Україні та Близькому Сході в кінці XIV — на початку XVI ст.»). Вірменський поет Г. К. Оганесян у своєму виступі показав, яке місце займає тема України у вірменській радянській поезії, охарактеризував міцні узи дружби, що єднають братні народи.

З заключним словом виступив директор Інституту історії АН Вірменської РСР доктор історичних наук професор Г. А. Галоян. Він відзначив, що сесія, яка проводилась на честь славного ювілею Великого Жовтня, зробила значний внесок в дальшу розробку питань, пов'язаних з історичними зв'язками двох братніх народів.

Матеріали сесії будуть опубліковані окремим виданням у 1968 р.

Наступна сесія, присвячена історичним зв'язкам і дружбі українського та вірменського народів, відбудеться у 1970 р.

Українські історики оглянули визначні місця вірменської столиці, побували у Ечміадзіні, Гегарті, Гарні, Звартноці, на озері Севан.

М. Ф. ДМИТРИЄНКО

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКИ НА НАУКОВИХ КОНФЕРЕНЦІЯХ У БЕРЛІНІ

20—22 вересня 1967 р. в столиці Німецької Демократичної Республіки Берліні відбулася наукова конференція на тему «50 років німецько-радянських відносин у світлі впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток пролетарського руху в Німеччині». На конференції були присутні понад 300 істориків з НДР, Радянського Союзу, Польської Народної Республіки, Чехословацької Соціалістичної Республіки, Угорської Народної Республіки та Народної Республіки Болгарії. Організатором конференції була Німецька Академія наук у Берліні, зокрема Комісія істориків НДР і СРСР. До складу радянської делегації входили президент Академії педагогічних наук СРСР, голова Комісії істориків СРСР і НДР, академік АН СРСР В. М. Хвостов (голова делегації), член-кореспондент АН СРСР Ю. О. Поляков, доктори історичних наук І. С. Галкін, Д. С. Давидович (заступник голови делегації), Г. М. Горонькова, В. Л. Ізраєляц, І. С. Кремер,

О. Я. Манусевич, М. С. Восленський, П. В. Волобуєв, кандидати історичних наук В. О. Куманов, О. О. Чубарян, К. К. Ширіня, А. І. Степанов, С. О. Федюкін, Л. І. Гінзбург, І. М. Карпенко. Від Академії наук Української РСР до складу радянської делегації входили старші наукові співробітники Інституту історії АН УРСР, кандидати історичних наук І. М. Кулінич та Є. М. Склярєнко.

На пленарному засіданні 20 вересня делегати заслухали доповіді академіка В. М. Хвостова «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції та радянсько-німецькі відносини» і члена ЦК Соціалістичної єдиної партії Німеччини професора Ернста Діля «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції і боротьба німецького робітничого класу та його революційної партії за владу і побудову соціалізму в НДР».

У наступні дні працювало три секції: міжнародне значення Великої Жовтневої соці-

лістичної революції; 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції і боротьба німецького робітничого класу і його революційної партії за владу і побудову соціалізму в НДР; 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції і німецько-радянські відносини. У другій секції з доповіддю «Діяльність Федерації іноземних комуністичних груп при ЦК РКП(б) на Україні в 1918—1920 рр.» виступив І. М. Кулінич. Він навів багато нових фактів про революційну діяльність на Україні німецької, угорської, чехословацької, болгарської, югославської та інших зарубіжних комуністичних груп у роки громадянської війни. Є. М. Склярєнко, у третій секції прочитав доповідь «Брестський мир і Радянська Україна». У всіх секціях було прочитано близько 70 доповідей, зв'язаних з 50-річчям Великого Жовтня.

На пленарному засіданні 22 вересня керівники секцій, а також голова Комісії істориків НДР і СРСР, віце-президент Німецької Академії наук у Берліні, академік Лео Штерн підсумували роботу конференції, високо оцінивши її значення і, зокрема, доповіді радянських учених.

23 вересня І. М. Кулінич та Є. М. Склярєнко взяли участь в роботі наукової конференції в Інституті історії народів СРСР при Берлінському університеті імені Гумбольдта, яка обговорювала питання про загарбницьку політику німецького імперіалізму щодо України. З доповіддю «Загарбницька політика німецького імперіалізму щодо України в роки першої світової війни 1914—1918 рр.» виступив І. М. Кулінич, а Є. М. Склярєнко взяв участь у дискусії.

Після закінчення роботи конференцій радянські гості побували в містах Ростоці, Штральзунді, на острові Рюген, в Лейпцигу, Дрездені і Потсдамі. Радянська делегація істориків поклала вінок біля пам'ятника Воїна-визволителя у Трептов-парку в Берліні.

Участь українських істориків у наукових конференціях у Берліні свідчить про дальше зміцнення і поглиблення творчих зв'язків науковців двох братніх країн в галузі історичної науки.

І. М. МАРКОВИЧ

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК МАТЕРІАЛІВ, НАДРУКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ В 1967 р.

№ журналу

СТАТТІ

ешковський М. Х. (<i>Москва</i>) — «Повість временных літ» та її редакції	3
дрієнко Л. В. — Партиїні організації України в боротьбі за організаційно-господарське зміцнення колгоспів	11
ндар А. Д. — З історії розвитку народної освіти на Україні за роки Радянської влади	11
ржій І. О. — В. І. Ленін про економічний розвиток України в дожовтневий період	10
сеєв І. Ф. — Великий Жовтень і утворення світової соціалістичної системи	11
городній В. І. — «Капітал» К. Маркса і сучасність	9
жукало І. П. — Зміцнення сільських партійних організацій України (1959—1966 рр.)	3
лішер Т. М. — VI з'їзд партії і боротьба більшовиків за здійснення його рішень	7
мпанієць І. І. — Великий Жовтень і західноукраїнські землі	10
авчук Петро (<i>Канада</i>) — Відгомін Жовтневої революції в Канаді	10
лінич І. М. — З історії українсько-німецьких прогресивних зв'язків (1920—1945 рр.)	3
угова О. І. — Про становище України в період капіталізму	3
азаренко І. Д. — 50-річчя Жовтня — свято перемог комунізму	7
исьменний Г. Г. — Значення єдності народу й армії для зміцнення обороноздатності СРСР	2
д прапором комунізму	10
арбей В. Г. — Істпарті та їх місце в розвитку історичної науки на Україні	1
какун О. Ф. (<i>Харків</i>) — Історичні погляди О. Я. Єфименко	1
упруненко М. І. — Жовтнева революція і боротьба за владу Рад на Україні	10
іліпенко Д. М. — Ідеологічна диверсія проти радянської політики дружби і співробітництва з молодими незалежними державами	7
евченко Ф. П. — «Українському історичному журналу» 10 років	6
евчук Г. І. (<i>Тернопіль</i>) — Соціалістичні перетворення в Надзбручанському краї	11
рченко О. Т. — В. І. Ленін і більшовики України в період реакції 1907—1910 років	1

До 50-річчя Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р.

аргатюк П. Л. (<i>Кривий Ріг</i>) — Більшовицькі організації України в Лютневій революції	2
ушкарьова І. М. (<i>Москва</i>) — Передумови та історичний зміст Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р.	2
Гербина Й. Т. — Лютнева буржуазно-демократична революція на Україні	2

Назустріч 50-річчю Великого Жовтня

оловченко Ф. П. — Партиїна організація Київщини назустріч знаменному ювілею	8
алениченко П. М. — З історії польських комісаріатів на Україні (1918—1919 рр.)	5
равченко І. М. (<i>Чернівці</i>) — Соціалістична перебудова економіки Радянської Буковини	8
уліченко М. І. (<i>Харків</i>) — Крах політики української буржуазно-націоналістичної контрреволюції (кінець 1917 р.— початок 1918 р.)	5

азустріч 50-річчю Великого Жовтня та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна

ерезовчук М. Д. (<i>Умань</i>) — В. І. Ленін і організації сільської бідноти на Україні	4
утянський С. К. — Великий Жовтень і деякі питання культурної революції на Україні	4

- Доній М. Р.—Більшовицькі організації України під час нової орієнтації партії (березень—квітень 1917 р.)
- Юрченко О. Т.—В. І. Ленін і здійснення союзу більшовиків та меншовиків-партійців в організаціях РСДРП на Україні (1909—1911 рр.)

До 50-річчя Радянської України

- Буцько М. О.—В. І. Ленін і перемога соціалістичної революції на Україні
- Мультих Г. М.—Більшовики України в боротьбі за владу Рад

Про вплив Великого Жовтня на західноукраїнські землі

- Лянунов Ю. П. (Чернівці)—Трудащі Хотинщини в боях за владу Рад
- Серпенінов П. Н. (Луцьк)—Відгомін Великого Жовтня на Волині
- Сірко І. М. (Івано-Франківськ), Лапшин Ю. Д.—Червоні галицькі частини в боротьбі за владу Рад

Україна індустріальна

- Ангелейко В. І. (Харків)—Розвиток залізниць Донбасу за роки Радянської влади
- Андреев С. С. (Сиктивкар)—Розвиток форм соціалістичного змагання на підприємствах нафтової промисловості Прикарпаття (1939—1959 рр.)
- Вагіна В. М. (Запоріжжя)—Партійні організації Придніпров'я в боротьбі за технічний прогрес (1959—1961 рр.)
- Гнідой М. В.—Електроенергетика СРСР за роки Радянської влади
- Коломійченко І. І.—Діяльність КП України по здійсненню політики соціалістичної індустріалізації (1926—1929 рр.)

Україна колгоспна

- Безпалко Є. Я.—Деякі питання масово-політичної роботи сільських партійних організацій України (1956—1961 рр.)
- Кожукало І. П.—Горжество ленінських ідей соціалістичної перебудови сільського господарства на Україні
- Столяренко В. П., Шкварець В. П.—Історичний досвід КППС по соціалістичному перетворенню сільського господарства
- Чмига Г. Ф. (Москва)—З історії сільськогосподарських комун на Україні

Розвиток культури на Україні

- Бранницький В. О. (Кіровоград)—Вища педагогічна освіта на Україні в роки семіріччя
- Молодчиков О. В.—Українська радянська книга за 50 років
- Носов Л. І.—Система державного керівництва мистецькими і культурно-освітніми установами УРСР (1917—1967 рр.)
- Павелко В. У.—Роль громадських організацій у культурному співробітництві Радянської України та Чехословаччини (1945—1966 рр.)
- Петренко В. С., Шевченко Л. А.—Вклад робітничого класу і колгоспного селянства в духовну культуру радянського суспільства

З історії інтернаціональних зв'язків

- Кудрицький А. В.—Участь громадян Радянської України в партизанському русі Франції
- Костичкіна З. Ф. (Одеса)—Роль безпартійних конференцій у політичному вихованні трудящих національних меншостей України в 1921—1925 рр.
- Цельт Й. (НДР)—Російська секція Комуністичної партії Німеччини та інтернованій військовополоненій українці (1919—1921 рр.)
- Швидак О. М. (Луцьк)—КПП і КПЗУ в боротьбі за виховання інтернаціональної єдності трудящих Польщі і Західної України (1929—1933 рр.)

З історії українсько-вірменських зв'язків

- Галустьян Д. О. (Єреван), Восканян В. К. (Єреван)—Творча співдружність істориків України та Вірменії
- Дмитрієнко М. Ф.—Наукові зв'язки України з Вірменією в 1926—1931 рр.

- Сарбей В. Г.—Більшовицька публіцистика Людвіга Кнунянца на сторінках «Киевского слова» в 1905 р. 8
 Слизоненко Г. С. (*Львів*)—Вірменські прогресивні діячі науки та культури у Львові (XIX—XX ст.) 8

На допомогу слухачам і пропагандистам мережі політичної освіти

- Дубина К. К., Ковалевський Б. П.—Розквіт Радянської України в братній сім'ї народів СРСР 12

Методологія та методика історичних досліджень

- Добров Г. М.—Наукове прогнозування та історико-логічний аналіз 1
 Петряєв К. Д. (*Одеса*)—Про методикку історіографічних досліджень 6
 Шерман І. Л. (*Харків*)—Деякі риси ленінського методу дослідження історії радянського періоду 4

До 150-річчя з дня народження М. І. Костомарова

- Бєсналова А. Г. (*Ростов-на-Дону*)—До питання про суспільно-історичні погляди М. І. Костомарова 5
 Злунко С. М. (*Львів*)—Зв'язки М. І. Костомарова із Західною Україною 5
 Іванова Р. П.—Костомаров у суспільно-політичному русі XIX ст. 5
 Сарбей В. Г.—Знайомство В. І. Леніна з творами М. І. Костомарова 5
 Шабліовський Є. С.—М. І. Костомаров і М. Г. Чернишевський 5

ПОВІДОМЛЕННЯ

- Автомонов П. Ф.—Взаємодія партизанів з десантними і передовими частинами Радянської Армії в середньому Придніпров'ї 5
 Бенсінг Манфред (*НДР*)—Характер, організація та роль «громад» у Селянській війні в Німеччині (1524—1526 рр.) 4
 Брезкун М. Д. (*Чернігів*)—Участь більшовиків Петрограда і Балтійського флоту в боротьбі за владу Рад на Україні 12
 Вітрук Л. Д.—Підвищення загальноосвітнього та професійно-технічного рівня робітниць України в 1926—1932 рр. 3
 Гранчак І. М. (*Ужгород*)—З історії боротьби угорських комуністів за маси Губернський М. М. (*Полтава*)—Зміцнення колгоспів керівними кадрами (1961—1965 рр.) 10
 Джеджула А. О.—З історії українсько-чехословацьких економічних зв'язків у 1920—1922 рр. 2
 Дубина К. К., Днишлевий П. С. (*Полтава*)—Прислужництво українських націоналістів німецьким фашистам в колишньому «генерал-губернаторстві» (1939—1941 рр.) 9
 Ісмаїлова С. І. (*Самарканд*)—Творча співдружність діячів літератури й мистецтва Узбекистану та України в роки Великої Вітчизняної війни 9
 Карлов О. О.—Конституція Молдавської РСР та її історичний розвиток 6
 Кізченко В. І.—Вечірні та недільні курси і класи для робітників (кінець XIX—початок XX ст.) 7
 Комарницький С. І. (*Чернівці*)—Роль прогресивної преси в революційному вихованні трудящих Північної Буковини (20—30-і роки XX ст.) 6
 Королівський С. М. (*Харків*)—Українське питання на I Всукраїнському з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів 11
 Ладівір І. І.—Учені Академії наук Української РСР на фронтах Великої Вітчизняної війни 7
 Лещенко Л. О., Зайцев В. М.—Історія заперечує антирадянську політику групи Мао Цзе-дуна 5
 Лещенко Л. О.—До питання про агресивну політику Ізраїлю 12
 Лівень В. А.—Позиція профспілкового руху США в питаннях зовнішньої політики (від війни в Кореї до війни у В'єтнамі) 4
 Лисенко М. М.—До питання про Малоросійське товариство (1821—1825 рр.) 4
 Лисенко О. Я.—З історії розвитку ідей соціального прогресу на Україні в другій половині XIX ст. (70—80 рр.) 6
 Максимов С. Г. (*Ровно*)—Комуністи Волни—організатори боротьби трудящих проти загрози війни, на захист СРСР (1929—вересень 1939 рр.) 9
 Мінгазутдінов А. Ф.—Діяльність Комуністичної партії по патріотичному вихованню воїнів у період визволення України від фашистських загарбників 6
 Наков Ангел (*Болгарія*)—Деякі аспекти перемоги соціалістичної революції в Болгарії 9

Петренко В. С.— Зміни в складі, умовах праці і житті колгоспного селянства України	4
Позняков К. І. (Дніпропетровськ), Каленніченко П. М.— Революційна діяльність КРПП у польському тилу (1920 р.)	12
Рабинович М. Д. (Москва)— Суспільно-політичні погляди Г. С. Винського	2
Равлюк М. Т.— Історія народу та художня література	8
Романченко І. С. (Львів)— Т. Г. Шевченко у висвітленні М. П. Драгоманова	3
Санцевич А. В.— Історіографічне значення публіцистики	11
Суровий А. Ф. (Ким'янець-Подільський)— Боротьба Комуністичної партії за єдність рядів пролетаріату Росії та України в 1917—1920 рр.	10
Талан Є. П.— До питання про суспільно-політичне життя на селі в Українській РСР (1925—1927 рр.)	1
Ткачук А. Г. (Ніжин)— Крах спроб Центральної ради використати українізовані військові формування в 1917 р.	6
Трубайчук А. Ф.— Лейбористи напередодні парламентських виборів 1964 р. в Англії	1
Черніков І. Ф.— Радянсько-турецькі відносини в 1960—1966 рр.	8
Шаскольський І. П. (Ленінград)— Про деякі сучасні буржуазні концепції в питанні про походження слова «Русь»	7
Шевченко Ф. П.— Про суд історії	2
Щапов Я. М. (Москва)— З історії давньоруської церкви X—XII ст.	9

НАЗУСТРІЧ 50-РІЧЧЮ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

(На допомогу вивчаючим марксизм-ленінізм)

Колобков В. В.— Світова система соціалізму і основні проблеми її розвитку	1
Нечай В. І.— Національно-визвольний рух і соціально-економічні проблеми розвитку молодих національних держав	3
Сирцов М. Г.— Міжнародний революційний рух робітничого класу на сучасному етапі	2

У спільній боротьбі за владу Рад

Бровкін Я. С.— Бойовий шлях бронепоезда № 2	9
Дадашев М. М. (Баку)— Незабутні сторінки	11
Каймін Я. Я. (Рига)— Під прапором Жовтня	12
Маяк Р. Г. (Таллін)— Естонський народ в Жовтневій революції та громадянській війні	6
Семков Н. К. (Гомель)— Бойові дії білоруських курсантів на Україні	12
Цагарейшвілі Ш. В. (Тбілісі)— З історії встановлення Радянської влади в Грузії	6
Вишневський А. Я. (Душанбе)— Сили українського народу—активні учасники нового життя в Таджикистані	10
Пліопліс К. А. (Вільнюс)— Дружба, скріплена кров'ю	10
Хармандарян С. В. (Єреван)— Бойова співдружність народів	10

З історії громадянської війни

Гостинська Вероніка (Польща)— Польсько-радянські переговори в червні—грудні 1919 р. та їх вплив на події громадянської війни	1
Коротков С. П. (Харків)— Діяльність Ради оборони по розгрому Денікіна	4
Федорова Т. С. (Ленінград)— Створення та діяльність Дніпровської річкової флотилії в березні—серпні 1919 р.	1

З історії революційного руху на західноукраїнських землях

Бернацек Т. В. (Івано-Франківськ)— Парламентська діяльність Комуністичної партії Західної України (1922—1927 рр.)	6
Твердохліб В. Ю. (Коломия)— Про створення єдиного антифашистського фронту в Західній Україні (1934—1939 рр.)	6

З історії дружби та зв'язів братніх народів СРСР

Імедадзе В. К. (Тбілісі), Шипіцини К. С. (Тбілісі)— Сили Грузії в боротьбі за владу Рад на Україні	6
Котляр М. Ф., Панібудьласка В. Ф.— Питання українсько-грузинських історичних зв'язків в українській радянській історіографії	6

Мельник М. І.— Слово про полум'яного більшовика Лукіяна Табукашвілі	3
Сарбей В. Г.— А. Ю. Кримський та О. С. Хаханашвілі	3

ЗАМІТКИ

Барабой А. З.— Нова сторінка з революційної біографії А. О. Красовського	7
Башевої В. Ф. (<i>Жданов</i>)— Про інженерно-технічну підготовку керівних кадрів, висунутих з робітників у 1933—1937 рр.	4
Божок І. Г.— До питання про участь робітничого класу України в державному управлінні (1946—1950 рр.)	8
Василенко М. І. (<i>Ніжин</i>)— З історії боротьби за перемогу Радянської влади на Ніжинщині	11
Воляннюк М. М. (<i>Львів</i>)— Львів'янин, особисто знайомий з К. Марксом	9
Трищинський А. О. (<i>Умань</i>)— До історії соціального страхування в нашій країні	9
Гуменюк С. К. (<i>Хмельницький</i>)— Гречанська Червона гвардія	12
Гусинський Г. О. (<i>Донецьк</i>)— Музеї Донеччини	11
Забара А. Д. (<i>Полтава</i>)— Профспілкові організації України в боротьбі за встановлення 8-годинного робочого дня в період двовладдя	6
Зайцев В. В. (<i>Конотоп</i>)— Політика англійського імперіалізму в питанні про вихід Сербії до Адриатичного моря (1912—1913 рр.)	8
Збенювич В. Г.— До питання про історичні зв'язки Північного Причорномор'я в III тис. до н. е.	3
Задеев В. І. (<i>Харків</i>)— Український краєзнавець і археолог В. О. Бабенко	12
Зондратюк А. І.— З досвіду організації соціалістичного змагання в металургійній промисловості (1959—1965 рр.)	12
Зотляр М. Ф.— Загадка Святослава Всеволодовича Київського	6
Зравчук Петро (<i>Канада</i>)— Про видання «Капіталу» К. Маркса українською мовою в Канаді	12
Зулаковський В. М. (<i>с. Лишня Фастівського району Київської області</i>)— Роль Києва в розгортанні гайдамацького руху в першій половині XVIII ст.	2
Гесков О. М.— Нове в стародавній історії Півдня України	12
Гітківський О. П.— Нове з історії преси Паризької Комуни	5
Гукашенко А. А.— Педагогічні училища Української РСР у період семирічки (1959—1965 рр.)	6
Гаксимов О. М. (<i>Донецьк</i>)— Як у селі Покровському Катеринославського губернатора під арешт посадили (1906 р.)	1
Галиновський В. В. (<i>Архангельськ</i>)— З історії зв'язків між соціал-демократичними організаціями Твері і України (1898—1903 рр.)	12
Гарзикулов Істам (<i>Самарканд</i>)— Соціальна диференціація англійського манору в XVI—XVII ст.	10
Гедух А. А. (<i>Харків</i>)— Округ у системі адміністративно-територіального поділу УРСР	6
Говиков В. Я. (<i>Саратов</i>)— Роль «Правди» у згуртуванні трудящих усіх національностей Росії в боротьбі за перемогу соціалістичної революції (березень—червень 1917 р.)	2
Горел В. М. (<i>ст. Отрадна Краснодарського краю</i>)— Зв'язки Т. Г. Шевченка з Кубанню	3
Галішко В. К.— Партийна організація Київщини на чолі боротьби за зниження собівартості продукції в роки семирічки	7
Гатлажан Ю. І. (<i>Івано-Франківськ</i>)— До участі трудящих зарубіжного союзу в боротьбі за перемогу Радянської влади на Україні	11
Гечериця І. І. (<i>Миколаїв</i>)— Діяльність більшовиків Півдня України по зміцненню союзу робітничого класу та селянства в березні—жовтні 1917 р.	10
Гюклад Д. П.— Боротьба за розвиток металургії у роки першої п'ятирічки	8
Гасторгуева Н. В. (<i>Харків</i>)— До питання про антинародну позицію церкви під час голоду в 1921—1922 рр.	1
Гожков І. І. (<i>Антрацит</i>)— Слідами листа В. І. Леніна	12
Гябцевич В. Н. (<i>Мінськ</i>)— Чому і як утворились скарби	1
Гюменко Г. Л.— З досвіду роботи партійної організації України по атеїстичному вихованню трудящих (1921—1925 рр.)	9
Гюемчинський С. В.— Сторінка історії українсько-румунських культурних зв'язків	2
Гюемчинський С. В.— Так приймали російське посольство XVII ст. в Китаї	4
Гюерезов В. Я. (<i>Львів</i>)— З історії національного визвольного руху єгипетського народу	1
Гюкачова Л. І.— Робота політorganів Червоної Армії серед населення України (1943—1944 рр.)	10

Холєвчук В. М. (<i>Івано-Франківськ</i>) — Культурно-освітня робота на Буковині в 1944—1958 рр.	9
Черненко Є. В.— До історії військової справи в Північному Причорномор'ї	11
Чубенко В. Ю. (<i>Саратов</i>) — Астраханська громада українців у XVIII ст.	2
Шерстюк О. С. (<i>Запоріжжя</i>) — До питання про встановлення Радянської влади у Мелітополі	12
Шехтер М. Є. (<i>Боярка Київської області</i>) — До історії радянської авіації та космонавтики на Україні	5
Шиманська І. Ф.— «Стародавня історія східних народів» — підручник Лесі Українки	5

ДО ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Ченіга І. П.— Топоімічні відомості в «Історії міст і сіл Української РСР»	1
---	---

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Альперович М. П. (<i>Харків</i>) — Шкільний історичний музей	8
Дем'янчук С. Я. (<i>с. Ярунь Новоград-Волинського району</i>) — Воєнно-патріотичне виховання старшокласників	2
Дмитрієва Е. О. (<i>Львів</i>) — Підведення учнів до усвідомлення історичних закономірностей	5
Кобзар Б. С.— Атеїстичне виховання учнів у процесі позакласної роботи	1
Красовицький М. Ю. (<i>Амвросіївка Донецької області</i>) — Виховання свідомих радянських громадян у загальноосвітній школі	9
Матюша І. К. (<i>Чернігів</i>) — Виховання комуністичного ставлення учнів до праці	12
Петухов Є. І. (<i>Херсон</i>) — Виховання в учнів почуття громадського обов'язку будівника комунізму на уроках історії СРСР	3
Сіментов Ю. Я. (<i>Чернігів</i>) — З досвіду підготовки учителів історії Чернігівщини до 50-річчя Великого Жовтня	4
Скрипкін І. М.— Вивчення історії Жовтневого збройного повстання	11
Філатова О. М. (<i>Сули</i>) — Використання кіно при викладанні історії та суспільствознавства	6
Шашло Т. М.— Про систему виховної роботи учителів історії та суспільствознавства	10
Шуст В. П. (<i>Ніжин</i>) — Використання документальних матеріалів у VII кл.	7

Поради історикам-початківцям

Крип'якевич І. П. (<i>Львів</i>) — Нарис методики історичних досліджень	2—4, 7—10
---	-----------

ОХОРОНА І ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Ангелов Г. В. (<i>Одеса</i>) — Патріотичне виховання на бойових традиціях	1
Апанович О. М.— Достойно увічнимо пам'ять славних запорожців	7
Брайчевський М. Ю.— Кам'янець-Подільський — місто-музей	2
Висоцький С. О.— Київській Софії 930 років	9
Лапін В. В.— Зробити пам'ятки стародавнього світу надбанням поколінь	5
Пляшко Л. А.— Стародавня територія міста як історична пам'ятка	5
Рогушин С. О.— Установчий Республіканський з'їзд Українського товариства охорони пам'яток історії та культури	3
Сидоренко В. О.— Використання в ідейно-виховній роботі пам'яток історії та культури	1
Стецюк К. І.— Київська міська організація Товариства охорони пам'яток історії та культури — до великого ювілею	11
Тимощук Б. О. (<i>Чернівці</i>) — Хотинська фортеця	4
Шатилюк І. Ф.— Найважливіші пам'ятні місця Великого Жовтня на Україні	10

ПОВЕРТАЮЧИСЬ ДО НАДРУКОВАНОГО

Боровой С. Я. (<i>Одеса</i>) — До питання про становище України в період капіталізму	9
Литвак Б. Г. (<i>Москва</i>) — Координація методики вивчення селянського руху — завдання принципової важливості	1
Мазило В. М. (<i>Вінниця</i>) — Ще раз про партизанський рух на Україні в 1941 р.	9

ДОКУМЕНТАЛЬНІ РОЗПОВІДІ

Завалишина В. М., Смішнов М. О.—Подвійна пастка .

1—5

НАШ КАЛЕНДАР

- Абаліхін Б. С. (*Волгоград*) — Антикріпосницьке повстання ратників міліції в листопаді—грудні 1807 р. 12
- Алексєєнко В. П. (*Харків*) — 20-річчя Державного підшипникового заводу в Харкові 10
- Анісімов Ю. О., Боголюбов О. М.—Йосип Захарович Штокало (До 70-річчя з дня народження) 11
- Багмут Й. А.—Розповсюдження «Капіталу» К. Маркса на Україні (До 100-річчя видання I-го тома «Капіталу») 9
- Бахмат К. П.—100 років з дня народження відомого археолога та етнографа М. Ф. Біляшівського 10
- Білан В. Т.—До 115-річчя з дня народження Г. О. Мачета 9
- Большух О. В. (*Владивосток*) — Герой громадянської війни на Далекому Сході 10
- Василевська Є. А. (*Мінськ*) — Столиці Білоруської РСР — 900 років 5
- Вітрук Л. Д.—Ювілейні з'їзди жінок—депутатів Рад (жовтень 1927 р.) 10
- Вядро Ш. Я.—Творець «Давитіані» (До 175-річчя з дня смерті Давида Гурамішвілі) 8
- Гнип П. І.—Перший на Україні та в Росії (До 75-річчя київського трамвая) 6
- Голіченко В. Д. (*Житомир*) — Незламний вартовий завоювань Великого Жовтня (До 50-річчя створення ВЧК) 12
- Голубова Г. Г.—Червоні події на Україні в 1917 році 6
- Григор'єв І. К. (*Ленінград*) — Видатний теоретик і практик колективізації (До 70-річчя з дня народження К. М. Григор'єва) 10
- Грушевський Д. М. (*Жданов*) — Революційні та трудові традиції іллічівців (До 70-річчя ордена Леніна Ждановського металургійного заводу ім. Ілліча) 3
- Гуржій І. О.—Повстання в Кліщинцях (До 200-річчя з часу початку) 5
- Дзира Я. І.—Творець «Запорожской старшны» (До 155-річчя з дня народження І. І. Срезневського) 6
- Дудикевич Б. К. (*Львів*) — Видатний діяч комуністичного руху в Західній Україні (До 70-річчя з дня народження М. Т. Заячківського-Косаря) 11
- Жовтобрюх М. А.—Видатний український вчений П. Г. Житецький (До 130-річчя з дня народження) 1
- Журавель Я. Л. (*Миколаїв*) — «Південно-російський робітничий союз» у Миколаєві (До 70-річчя з часу створення) 11
- Забайрачий І. А. (*Вінниця*) — Жовтневе збройне повстання 1917 р. у Вінниці 11
- Замковий П. В.—Створення обласних партійних об'єднань на Україні (До 50-річчя обласних конференцій РСДРП(б) Південно-Західного краю та Донецько-Криворізького басейну) 7
- Ільчук Г. (*Житомир*) — Імені Жовтня (До 45-річчя Ксаверівської ком. пії) 11
- І. О. Г.—До 60-річчя з дня народження академіка Є. М. Жукова 10
- Катренко А. М.—Олександр Олександрович Русов (До 120-річчя з дня народження) 2
- Катренко А. М., Суслотаров М. З.—Українське наукове товариство в Києві 5
- Кизя Л. Є.—25-річчя славного партизанського подвигу 10
- Кириченко С. М., Кременчуцька О. С.—Керівник партійного підпілля (До 70-річчя з дня народження О. С. Пироговського) 8
- Коваленко Л. А. (*Кам'янець-Подільський*) — Жап-Жак Руссо і Україна (До 255-річчя з дня народження) 5
- Колішер Т. М.—Консолідація партійних рядів (До 50-річчя перших губернських більшовицьких конференцій на Україні) 10
- Коломійченко І. І.—Вірний лєнінець (До 80-річчя з дня народження П. П. Постишева) 11
- Компан О. С., Суслотаров М. З.—До 80-річчя з дня народження П. В. Клименка 7
- Коротченко К. В. (*Донецьк*) — Борець лєнінської партії (До 80-річчя з дня народження Д. І. Пономарьова) 11
- Костриба П. М.—Народний герой (До 80-річчя з дня народження С. А. Ковпака) 5
- Кравець М. М. (*Львів*) — Гетьман України Петро Конашевич-Сагайдачний 4
- Кравець М. М. (*Львів*) — Видавець «Руської історичної бібліотеки» (До 120-річчя з дня народження О. Г. Барвінського) 6
- Кравчук П. І. (*Канада*) — Історичні праці Мирослава Іричана (До 70-річчя з дня народження) 7

- М. Б.— До 200-річчя Артема Веделя .
 Мишко Д. І.— Селянсько-козацьке повстання на Україні під проводом Павла Бута (До 330-річчя повстання)
 Мишко Д. І.— 385-річчя Григоріанського календаря .
 Мойсеев О. В.— До 25-річчя з початку визволення України від німецько-фашистських загарбників
 Новиков О. М.— Видатний учений-історик В. К. Пискорський (До 100-річчя з дня народження)
 Олійник Л. В., Стецюк К. І.— 300-річчя повстання під керівництвом Степана Разіна .
 Орел В. М. (*ст. Отрадна Краснодарського краю*) — Василь Мова та історія заселення чорноморцями Кубані (До 125-річчя з дня народження письменника) .
 Петренко В. С., Тимченко Ж. П.— Видатний історик і громадський діяч (До 70-річчя з дня народження Г. М. Панкратової)
 Петренко В. С.— Видатний учений (До 90-річчя з дня народження М. С. Державіна)
 Пиха Д. Д.— Патріотичні товариства сприяння Червоній Армії та оборони СРСР на Україні (До 40-річчя Тсоавіахіму)
 Попов М. Я. (*Бердянськ*) — Лейтенант П. П. Шмідт (До 100-річчя з дня народження)
 Рашев П. М. (*Дніпропетровськ*) — М. І. Сташков (До 60-річчя з дня народження)
 Ровнер О. С., Шеліхова Н. М.— Видатний бібліограф (До 70-річчя з дня народження Ф. П. Максименка)
 Сарана Ф. К.— 75-річчя з дня народження Ю. О. Меженка .
 Сарбей В. Г.— До 130-річчя з дня народження В. В. Тарновського
 Семилетка Г. П.— Попередниці ЛКСМУ (До 50-річчя створення соціалістичних спілок молоді)
 Скачков В. М. (*Харків*) — 45 років Книжкової палати УРСР .
 Стельмах Г. Ю., Приходько М. П.— Ф. К. Вовк. (До 120-річчя з дня народження)
 Тищенко В. І. (*Кам'янець-Подільський*) — Устим Кармалюк (До 180-річчя з дня народження)
 Хацкевич О. Ф. (*Мінськ*) — Ф. Е. Держинський на Україні (До 90-річчя з дня народження)
 Я. І. (*Львів*) — Ян Амос Коменський і Україна (До 375-річчя з дня народження)
 Ярошенко А. Д. — Командир героїчної «Червоної дванадцятки» (До 70-річчя з дня народження П. М. Шеремети)

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

- Гамрецький Ю. М.— Представництво України на II Всеросійському з'їзді Рад Листи до М. Я. Маяя та членів його бригади. *Підготував до друку П. Г. Дяченко (Луганськ)* .

СПОГАДИ

- Квітинський В. А.— Полум'яним словом партизанським .
 Лапіна В. М. (*Одеса*) — З історії одеського більшовицького підпілля .
 Секачов М. І. (*Феодосія*) — Більшовики VIII армії румунського фронту в жовтневі дні 1917 р.
 Селявкін О. І. (*Москва*) — Броньовий щит республіки Рад .
 Слинько А. Г. (*Ленінград*) — У більшовицькому підпіллі .
 Хавкін С. Т. (*Москва*) — Київські більшовики в боротьбі за владу Рад у 1917—1918 рр.
 Шумний В. Ю. (*Москва*) — Бюро військово-революційних комітетів Донбасу

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- Бутенко В. І. (*Харків*) — Період безпосередньої підготовки масової колективізації сільського господарства на Україні в радянській історіографії .
 Глуговський А. М. (*Чернівці*) — До питання про історіографію Буковини .
 Кабузан В. М. (*Москва*), Махнова Г. П. (*Москва*) — Матеріали для Історичного атласа України XVIII ст., що зберігається в центральних державних архівах Москви та Ленінграда
 Кечмар С. Я. (*Львів*) — Питання історії України в Британській Енциклопедії
 Комаренко Н. В.— Журнал «Літопис революції» в оцінці радянської історіографії
 Лісевич І. Т.— Україна в сучасній румунській історіографії .

Москаленко М. І.—Мемуари більшовиків України епохи «Звезды» і «Правды»	6
Озадовський А. А.—Американська історіографія про політику США щодо молодих незалежних держав Африки	5
Санцевич А. В.—Українська радянська історіографія про післявоєнні зв'язки УРСР із зарубіжними країнами	2
Санцевич А. В.—Праці українських радянських істориків з проблеми «В. І. Ленін і Україна»	4
Шерман І. Л. (Харків)—Радянська історіографія Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні (до початку 30-х років)	12
<i>З минулого історичної преси на Україні</i>	
Комаренко Н. В.—Висвітлення боротьби за перемогу влади Рад на Україні в журналі «Літопис революції»	1
Туваєв В. І., Сас І. Х.—Журнал «Літопис революції» як джерело вивчення історії партії	1

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Абрамов В. В. (Семипалатинськ)—В катакомбах Аджимушкая	7
Багмут Й. А.—Видання творів В. І. Леніна на Україні (1894—1965). Бібліографічний покажчик	1
Бакуменко П. І.—Л. А. Шевченко. Розвиток української радянської культури в 1959—1965 рр.	8
Бачинський П. П.—Ю. Бабко, І. Білокобильський, Микола Олексійович Скрипник	11
Беренштейн Л. Ю., Шульга І. В., Уваров В. Д.—П. Г. Снитко. Деятельность Коммунистической партии Украины по укреплению союза рабочего класса и крестьянства	7
Буцько М. О., Павленко В. Б.—С. Ф. Найда, В. П. Наумов. Советская историография гражданской войны и иностранной военной интервенции в СССР	8
Варгатюк П. Л. (Кривий Ріг)—Г. Я. Емченко, В. И. Калашников, П. М. Шморгун. Так начинались битвы. Большевики Луганщины накануне и в период первой русской революции (1900—1907)	11
Векслер С. І. (Одеса)—Д. П. Маргуліс. Про педагогічне мистецтво Ілліча	4
Вовк А. А., Слуцький О. Б.—И. Б. Берхин. История СССР (1917—1964 гг.)	5
Гуслистый К. Г., Приходько М. П., Галущко Е. М. (Львів)—Ю. Г. Гошко. Громадський побут робітників Західної України (1920—1939 рр.)	11
Гельфман О. А. (Одеса)—Р. А. Киреева, В. О. Ключевский как историк русской исторической науки	11
Гроссман Ю. М. (Львів), Мелешко В. І. (Мінськ)—Д. Л. Похилевич. Крестьяне Белоруссии и Литвы во II половине XVIII в.	8
Гуслистый К. Г.—І. М. Гапусенко. Борьба сдвинных словян за вихід до Чорного моря	7
Дзіра Я. І.—Михайло Мольнар. Словаки і українці	4
Дзюбко І. С., Шевченко Ф. П.—С. А. Висоцкий. Древнерусские надписи Софии Киевской XI—XIV вв.	1
Денисенко П. І.—М. Хорошайлов. На відбудові	4
Дмитрієнко М. Ф., Тимченко Ж. П.—Н. Б. Махарадзе. Победа социалистической революции в Грузии	3
Євсєєв І. Ф.—В. С. Толстой. Братское сотрудничество белорусского и польского народов	1
Єрмак К. М.—Н. Шеліхова, О. Ровнер. Бібліографія української і російської бібліографії по історії УРСР	4
Жебокрицький В. А., Кулінич І. М., Сохань П. С.—А. К. Мартиненко. Русско-болгарские отношения в 1894—1902 гг.	11
Замковий П. В.—С. М. Спрцова. За покликом великої мети	1
Злупко С. М. (Львів)—П. В. Свежинський. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX—на початку XX ст.	3
Ісаєвич Я. Д. (Львів)—За реформу Речі Посполитої	1
Каменєва В. О.—Очерк истории Харьковского электромеханического завода	5
Кастеллі Є. Ю.—Ж. П. Тимченко. Трудящі жінки в боротьбі за владу Рад на Україні (1917—1920 рр.)	3
Кізченко А. Ф.—Історія Української РСР (науково-популярний нарис)	12
Коваленко Д. О. (Москва)—Ю. М. Гамрецький. Ради робітничих депутатів України в 1917 році. (Період двовладдя)	3
Коваленко Л. А. (Кам'янець-Подільський)—В. П. Когов. Історіографія історії СССР (1917—1934 гг.)	8

- Когонашвілі К. К. (*Сімферополь*) — Дорогой тысячелетий. Экскурсия по средневековому Крыму
- Кожукало І. П.—В. В. Горак. Досвід мас—на службу комунізму
- Коновалов М. А.—Є. Ю. Рівш. Павло Петрович Постишев
- Корнієнко Є. А., Костенко В. С.—Г. И. Марахов. Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине
- Куліченко М. І. (*Харків*) — Торжество ленінської національної політики на Україні
- Леднев М. І. (*Харків*), Чернявський Г. Й. (*Харків*) — Г. Н. Попов. Болгарские коммунисты в борьбе за осуществление культурной революции (1944—1948)
- Лещенко М. Н. В. П. Крикунов. Крестьянское движение на Дону и Северном Кавказе в 60—70 годах XIX века (очерки)
- Лещенко П. Я. (*Ровно*)—І. Л. Дем'янчук. Зброєю слова. Преса партійного підпілля і партизанських формувань періоду Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.
- Магазінер С. І. (*Ровно*), Чухрій П. Г. (*Одеса*) — С. К. Мельник. Перемога Радянської влади на Півдні України
- Манусевич О. Я. (*Москва*) — А. Г. Шевелев. Братское сотрудничество польских социал-демократов с большевиками в 1903—1910 гг.
- Мартиненко А. К., Черній А. І. (*Ровно*) — Вопросы истории славян
- Марченко М. І., Петренко М. З.—Нариси з історії українського мистецтва
- Михайлюк О. Г. (*Луцьк*), Шморгун П. М.—Л. К. Ерман. Интеллигенция в первой русской революции
- Мултих Г. М., Коваль М. В.—М. Погребінський. Станіслав Вікентійович Косіор
- Олійник Л. В.—А. П. Алексащенко. Крах денікінщини
- Премислер І. М.—Рабочее движение на Украине в период первой мировой империалистической войны. Июль 1914—февраль 1917 гг.
- Приходько П. Т. (*Новосибірськ*), Щербаков О. І. (*Новосибірськ*), Шукін О. М. (*Донецьк*)—Г. М. Добров. Наука о науке. (Введение в общее наукознание)
- Приходько М. П.—В. І. Наулко. Карта сучасного етнічного складу населення Української РСР
- Рибалка І. К. (*Харків*), Скакун О. Ф. (*Харків*) — П. Г. Марков. А. Я. Ефименко—историк Украины
- Рудько М. П.—Соціальна філософія російського народництва
- Семіряга М. І. (*Харків*)—І. М. Кулінич. Економічні та культурні зв'язки Української РСР з Німечкою Демократичною Республікою
- Сергієнко Г. Я.—Л. А. Коган. Крепостные вольнодумцы (XIX век)
- Случевська С. Я.—В. Морозов. Володимир Петрович Затонський
- Столяренко В. П., Тараненко В. М.—Нариси історії Київської обласної партійної організації
- Стрельський В. І., Яковлев С. О.—Теория и практика архивного дела в СССР
- Супруненко М. І., Стоян П. К., Шевчук Г. М.—В. М. Терлецький. Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938—1958 рр.)
- Сухарев В. В. (*Харків*), Чернявський Г. Й. (*Харків*) — Історія південних і західних слов'ян
- Теодорович І. М. (*Чернівці*), Гойло І. М. (*Чернівці*) — С. М. Стецкевич. Рабочее движение в Польше в 1918—1919 годах (ноябрь 1918—июль 1919)
- Філіпенко Д. М., Черніков І. Ф.—Стефан Великов. Кемалістська революція і болгарська громадськість (1918—1922 рр.)
- Цимбал Є. І. (*Одеса*)—М. Зотов. Наперекір смерті
- Шашло Т. М.—В. С. Петренко. Позакласна робота з історії в школі
- Шморгун П. М.—М. Т. Сидорчук. Більшовики України в період першої світової війни і Лютневої революції (1914—лютий 1917)
- Щербина Й. Т., Арутюнов Г. А. (*Москва*), Кир'янов Ю. І. (*Москва*)—П. Лавров. Рабочее движение на Украине в период нового революционного подъема (1910—1914 гг.)

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

- Алаторцева А. І. (*Москва*) — Обговорення доповіді «Журнал «Літопис революції» та його роль у розвитку історичної науки на Україні»
- Антоцюк С. М.—Виставка праць українських учених у Києві

Сарбей В. Г.— Всесоюзна наукова сесія з проблем історіографії	10
Сирцова С. М., Тимченко Ж. П.— Ювілейна Республіканська наукова сесія	1
С. К., К. П.— Республіканська наукова конференція з питань історіографії Жовтневої революції	1
Скоріна В. С.— «Архівам України»— 20 років	5
С. Н.— Захист докторської дисертації	7
Сохань П. С.— На міжнародних форумах у Софії	1
Стоян П. К.— Сергій Миколайович Белоусов (До 70-річчя з дня народження) .	5
Твердохліб В. Ю. (Коломия)— Відзначення 70-річчя Мирослава Ірчана .	9
Телегін Д. Я., Круц В. О.— Дослідження Київської археологічної експедиції	11
Уманець О. Д.— Ювілейне засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР, присвячене 150-річчю з дня народження М. І. Костомарова	7
Федоренко В. Г. (Ужгород)— Наукова сесія «Великий Жовтень і розквіт нез'єданого Закарпаття»	1
Цвікальська Г. О.— Ювілейні республіканські педагогічні читання	1
Черніков І. Ф.— Про стан вивчення проблеми «Українська РСР у відносинах Радянського Союзу з країнами Близького і Середнього Сходу (1945—1965)» .	1
Шевченко Л. А.— Братні зв'язки науковців	10
Шевчук В. П., Слюсаренко А. Г.— Ювілейна XXIV наукова сесія в Київському державному університеті	6
Шепета М. Т. (Чернівці)— Наукова конференція з проблем економічного та культурного розвитку Радянської Буковини	8
Юшманов М. З.— Ювілейна конференція з історії розвитку філософської думки на Україні за роки Радянської влади	9

Історики вузів України — славному 50-річчю

Габ Г. С. (Чернівці), Гриценко І. А. (Чернівці), Шаповалов В. В. (Чернівці)— Чернівецький університет	11
Кулик Г. І. (Полтава)— Полтавський педінститут	12
Міщенко С. О. (Ужгород)— Ужгородський університет	11
З. П. (Одеса)— Одеський університет	11
Шрамко Б. А. (Харків)— Харківський університет	12

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

Фоменко В. Г. (Запоріжжя)— Про деякі неточності в окремих дослідженнях з історії Запорізького козацтва	2
Храбан Г. Ю. (Умань)— Чи слід користуватися терміном «коліїщина»?	8

ДОДАТОК

Гудзенко Л. М., Шелюх Т. М.— Історія України в збірниках документів і матеріалів (бібліографія)	8, 10, 11
---	-----------

НЕКРОЛОГИ

<u>Дубина Кузьма Кіндратович</u>	10
<u>Ісакович Володимир Миколайович</u>	1
<u>Крип'якевич Іван Петрович</u>	6
<u>Слуцький Олександр Борисович</u>	7

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи. К 50-летию Советской Украины. Н. А. Буцко. В. И. Ленин и победа социалистической революции на Украине. Г. М. Мултых. Большевики Украины в борьбе за власть Советов. О влиянии Великого Октября на западноукраинские земли. Ю. П. Ляпунов. Трудящиеся Хотинщины в боях за власть Советов. И. М. Сирко, Ю. Д. Лапшин. Красные галицкие части в борьбе за власть Советов. П. Н. Серпенинов. Отзвук Великого Октября на Волини (1920 г.). В помощь слушателям и пропагандистам сети политического просвещения. К. К. Дубина, В. П. Ковалевский. Расцвет Советской Украины в братской семье народов СССР. Сообщения. М. Д. Брезкун. Участие большевиков Петрограда и Балтийского флота в борьбе за власть Советов на Украине. К. И. Позняков, П. М. Калениченко. Революционная деятельность КРПП в польском тылу (1920 г.). Л. А. Леценко. К вопросу об агрессивной политике Израиля. В общей борьбе за власть Советов. Я. Я. Кайминь. Под знаменем Октября. Н. К. Семков. Боевые действия белорусских курсантов на Украине. Заметки. В помощь преподавателю истории. Наш календарь. Воспоминания. Обзор источников и литературы. Критика и библиография. Хроника и информация. Алфавитный указатель материалов, напечатанных в журнале в 1967 г.

CONTENTS

Articles. On the 50th Anniversary of the Soviet Ukraine. I. A. Butsko. V. I. Lenin and Victory of the Socialist Revolution in the Ukraine. G. M. Mulykh. Bolsheviks of the Ukraine in the Struggle for the Soviet Power. The Influence of the Great October on the West Ukraine. Yu. P. Lyapunov. The Working People of Khotinshchina (Khotin area) in Battles for the Soviet Power. I. M. Sirko, Yu. D. Lapshin. Red Army Divisions from Galichina in the Struggle for the Soviet Power. P. N. Serpeninov. An Echo of the Great October in Volyn (1920). Aid to the Students and Propagandists of the Political Education. K. K. Dubina, V. P. Kovalevsky. The Prosperity of the Soviet Ukraine in the Fraternal Family of the Peoples of the USSR. Communications. M. D. Brezkun. Participation of Bolsheviks of Petrograd and Baltic Fleet in the Struggle for the Soviet Power in the Ukraine. K. I. Poznyakov, P. M. Kalenichenko. Revolutionary Activity of the CLPP in Polish Rear (1920). L. A. Leshchenko. On the Problem of Israel Aggressive Policy. In a Common Struggle for the Soviet Power. Ya. Ya. Kaimin. Under the Banner of October. N. K. Semkov. Fighting Actions of Byelorussian Military Students in the Ukraine. Notes. Aid to the Teachers of History. Our Calendar. Reminiscences. Review of Sources and Literature. Criticism and Bibliography. News Items and Information. Alphabetical Index of Materials Published in the Journal in 1967.

ПОПРАВКИ

В № 11 на стор. 21 в рядках 5—6 знизу читати: «...по створенню в колгоспах і радгоспах допоміжних підприємств і промислів...»;

на стор. 26 в рядку 14 знизу читати: «...22 червня...».